

Nagy Ilona

A GRIMM-MESÉKTŐL A MODERN MONDÁKIG

Folklorisztikai tanulmányok

SZÓHAGYOMÁNY

Sorozatszerkesztő

Nagy Ilona

A sorozatban megjelent kötetek

Nagy Ilona: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*

Pócs Éva: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*

Küllős Imola: *Közköltészet és népköltészet*

V. J. Propp: *A varázsmese történeti gyökerei*

Hoppál Mihály: *Hiedelem és hagyomány – Válogatott tanulmányok*

Görög-Karády Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete*

Kámán Erzsébet (szerk.): *Mélységek könyve – Orosz vallásos népdalok*

Vincze Kata Zsófia: *Visszatérők a tradícióhoz. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuvá jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten*

Mikos Éva: *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*

Hermann Zoltán: *VARÁZS/SZER/TÁR: Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában*

Nagy Ilona

A GRIMM-MESÉKTŐL A MODERN MONDÁKIG

Folklorisztikai tanulmányok

Szerkesztette
Gulyás Judit

L'Harmattan

MTA BTK Néprajztudományi Intézet

Budapest

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

© Szerző, 2015

© Szerkesztő, 2015

© L'Harmattan Kiadó, 2015

© MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2015

ISBN-978-963-414-127-3

ISSN: 1586-8303

L'Harmattan France

5-7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15, 37

10124 Torino

T.: (39) 011.817.13.88 / (39) 348.39.89.198

Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: (36) 1-267-5979

www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt

1085 Budapest, Horánszky utca 20.

Tel.: (36) 1-445-2775

www.konyveslap.hu

A szöveget Bellus Ibolya gondozta.

A nyomdai előkészítés Daróczi Annamária munkája.

A borító címdalán

Die Brüder Jakob und Wilhelm Grimm bei der Märchenerzählerin Frau Viehmann in Niederzwehren.

Nach einem Gemälde von L. Katzenstein (Die Gartenlaube 1892. 505.) című kép látható, illetve

Szabó Dénes muszka és Nagy Ilona portréja (Homoródalmás, 1970).

A borítót Kára László tervezte.

A nyomdai munkát a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

Nagy Ilona, a mesekutató	7
A Grimm testvérek mesegyűjteményéről	15
Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához.....	65
A népmese az élfőszótól a nyomtatásig	73
A népköltési gyűjtemények kiadásáról	83
Mesék, mondák, népi elbeszélések Matkón az 1970-es évek elején	97
A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben	153
Női és férfi folklórrepertoárok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén	161
A pereszlényi táltosgyermek.....	173
Mesemondás hallgatóság nélkül: Adalékok a mesemondók memóriatechnikájának kérdéséhez	189
„Csináltak egy jó lakodalmat”: Erotika a népmesékben.....	197
Kharón alakja a magyar népmesékben.....	203
Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések	215
A magyar mondakutatás fehér foltja: A modern mondák	233
A tanulmányok első megjelenésének adatai	271
A szövegközlés módjáról	273
Rövidítések	275
Hivatkozott irodalom	277

NAGY ILONA, A MESEKUTATÓ

A gondolat, hogy Nagy Ilonának az elmúlt évtizedekben különféle helyeken elszórtan megjelent, meséről szóló folklorisztikai tanulmányait önálló kötetben kellene az olvasóközönséghez eljuttatni, évekkel ezelőtt megszületett, ám megvalósítása a szerző kitartó ellenállásába ütközött, s végül csak tanítványa, Mikos Éva rábeszélésének engedve egyezett bele abba, hogy írásait ebben a formában közze tegyék. „De hát én nem is vagyok igazi mesekutató” – ismételte Nagy Ilona fő ellenvetésként. Ez az önértékelés egy olyan közegben, ahol a mese műfaja iránti érdeklődés utóbbi években tapasztalható örvendetes megélénkülése folytán a mesekutatók száma is meghatározódott, már önmagában is figyelemre méltó – még ha nehéz is egyetérteni ezzel. Mesekutató ugyanis nem attól lesz valaki, hogy annak nevezi és hirdeti magát, hanem inkább attól, hogy olyan anyagismerettel, problémaérzékenységgel, egyszersmind a nemzetközi és hazai kutatások eredményeinek ismeretével közeledik a tárgyhöz, mint tette azt Nagy Ilona évtizedeken át.

Az 1960-as években kialakított folklorisztikai munkamegosztás szerint a latin–néprajz szakot végzett Nagy Ilona feladata az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában elsősorban az eredetmonda műfajával kapcsolatos anyaggyűjtés, katalogizálás, értelmezés volt. E célból a magyar nyelvterület egészén végzett gyűjtéseket, valamint kéziratban maradt, archívumi anyagot tárt fel. E gyűjtések nyomán született meg a Lammel Annamáriával közösen kiadott, azóta németül és franciául is megjelent *Parasztbiblia* című kötet, amely egy addig alig kutatott szövegcsoporthoz tárt a nyilvánosság elé: azokat a történeteket, amelyek a Biblián, illetve apokrif iratokon nyugszanak, ám a szájhagyományban élve önálló világképet és mitológiai rendszert tükröznek. Az eredetmondák vizsgálatához kapcsolódik Nagy Ilona másik nagy témája is, az apokrifek kutatása. A Biblia, az apokrif szövegek és a szájhagyomány szerteágazó kapcsolata tárul fel 2001-ben kiadott könyvéből (*Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*), s jelenleg is a magyar népi biblikus történetek ószövetségi apokrif forrásairól szóló monográfiáján dolgozik.

A kötetünkben olvasható tanulmányok eszerint tehát melléktermékek egy „nem igazi” mesekutató műhelyéből. Annál inkább kivívhatják elismerésünket: hiszen ha ilyenek a forgácsok, milyenek lehetnének az „igazi”, nagy művek?

Tanulmányai mellett van egy talán kevésbé látható vonulata is Nagy Ilona mesekutatásának. Az 1960-as évektől kezdve több tucatnyi könyvismertetést írt magyar népmesegyűjteményekről. Az 1977–1982 között megjelent ötkötetes kézikönyv, a *Magyar Néprajzi Lexikon* számára mesei tárgyú szócikkeket is készített (akárcsak a most készülő *Magyar Népköltészeti Lexikon* számára). 1988-tól szerkeszti a legrangosabb hazai folklorisztikai forráskiadvány-sorozatot, az Új Magyar Népköltési Gyűjteményt. Emellett egy másik, szintén az Akadémiai Kiadónál megjelent mesesorozat szerkesztője is volt: a *Mesék, mondák, történetek* (1986) szájhagyományban fennmaradt, hiteles szövegjegyzéseken alapuló elbeszéléseket kívánt eljuttatni a gyermekolvasókhoz is. Nagy Ilona 15 népmesegyűjtemény szövegét rendezte sajtó alá, vagyis neki köszönhető a több ezer oldalt kitevő mesék tudományos apparátussal való ellátása, az összehasonlítás a korábbi variánsokkal, a típusba sorolás, a vonatkozó szakirodalmi tájékoztató elkészítése is. A Kecskeméti Filmstúdió mára legendássá vált *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozata számára 1992-től Nagy Ilona válogatta a meséket. A L'Harmattan Kiadó *Szóhagyomány* sorozatának szerkesztőjeként tucatnyi szövegfolklorisztikai, s így mesei tárgyú monográfia jelent meg gondozásában. A Pécsi Egyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékének docenseként két évtizeden át oktatta a mesekutatásról szóló tárgyat, míg az Eötvös Loránd Tudományegyetemen több mesei tárgyú kandidátusi értekezés, illetve PhD-disszertáció felkért bírálója volt. A szájhagyományban élő elbeszélésekre vonatkozó szerteágazó munkássága elismerését jelzi, hogy a legjelentősebb nemzetközi szakmai szervezet, az International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) választotta európai alelnökévé.¹ (S mindemellett azt is érdemes megemlíteni, hogy ő maga is kitűnő elbeszélő.)

Kötetünk Nagy Ilona 13 tanulmányát tartalmazza, amelyek négy fő témát és megközelítést képviselnek, ám kapcsolódási pontjaik miatt nem éreztük szükségét fejezetekben elkülöníteni ezeket. Az első rész a mesekutatás történetével, filológiai-textológiai problémákkal, a népmeseszövegek lejegyzésének, közreadásának módjával és történetiségével foglalkozik.

A *Grimm testvérek mesegyűjteményéről* szóló tanulmány (2007) alapvető fontosságú a magyar mesekutatás számára, hiszen, bármennyire is különösnek tűnhet, ám igaz: a hazai gyermekirodalomra és a mesemondókra egyaránt

¹ Nagy Ilona szakmai életútjának áttekintését s méltatását ld. VARGYAS 2006, MIKOS 2014; műveinek jegyzékét: MIKOS 2006.

nagy hatást gyakorló, első ízben 1812-ben és 1815-ben kiadott *Kinder- und Hausmärchen*ről e tanulmányt megelőzően nem jelent meg hasonló terjedelmű és mélységű összefoglaló munka magyarul. Nagy Ilona a példamutató német filológiai kutatások eredményei és az utóbbi évtizedek elsősorban amerikai mesekutatókban jelentkező értelmező irányzatok nyomán bemutatja a Grimm-gyűjteményt megelőző jelentősebb európai mesegyűjteményeket: a 16–18. századi olasz és francia meseírók munkáit, a keleti meseirodalom 18. századi európai divatját, a 18. század végi német mesekiadványokat, és ezekhez képest értelmezi Jacob és Wilhelm Grimm gyűjteményének sajátosságait. Részletesen ismerteti, hogyan módosította az elmúlt évtizedek kutatása azt a képet, amely szerint a Grimm-mesék német, paraszti, szájhagyományozott, ősi mesék lennének, hiszen az adatközlők javarészt középosztálybeli ifjú polgárok és nemesek, vagy legalábbis írni-olvasni tudó kézművesek és katonák, jellemzően pedig francia származású családok sarjai voltak. Emellett példák sorával illusztrálja azt a folyamatot, ahogyan 1812 és 1857 között a Grimm testvérek (elsősorban Wilhelm) átirták és tulajdonképpen megalkották a meseszövegeket, különféle esztétikai, erkölcsi és ideológiai normák érvényesítése érdekében.

A Grimm fivérek mesegyűjteménye a szóbeliségből lejegyzett mesék gyűjtésére meghatározó hatást gyakorolt Európában, egyebek mellett ennek köszönhető az is, hogy az Esterházy család könyvtárosa, Gaál György Bécsben állomásozó magyar közkatonának meséit ír(at)ta le, hogy azután 1822-ben megjelenjék az első magyar mesegyűjtemény, *Mährchen der Magyaren* címmel. A kötet 17 mesét tartalmazott, ám kéziratban ennél jóval több, mintegy száz meseszöveg maradt fenn, s ezeknek csak egy részét tette közzé 1857 és 1860 között Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc; maga a teljes gyűjtemény mind a mai napig kiadatlan. *Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához* című tanulmányában (2000) Nagy Ilona azt göngyölíti fel, miként, milyen közvetítők révén került a Bécsben élő Gaál Györgytől a kéziratanyag Pestre, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába. Gaál György mesegyűjteménye kiemelkedő jelentőségű a magyar folklorisztika számára, hiszen a legkorábbi, tudatos gyűjtés eredményeként létrejött mesekorpusz, így ez a tanulmány egy régóta várt Gaál-monográfia számára is nélkülözhetetlen hozzájárulás.

A népmese az éleştől a nyomtatásig (2003) sajátos írás kötetünkben, ugyanis nem tanulmánynak készült, hanem egy szélesebb közönségnek szóló, ismeretterjesztő előadás szövege. Úgy gondolom azonban, röviden és világosan foglalja össze Nagy Ilona nézeteit az európai mesekutatók alakulásáról, a meseszövegek lejegyzésének, szerkesztésének történetileg változó hitelességi kritériumairól, a női és a férfi mesemondók elbeszélésmódjának

sajátosságairól és különbségeiről, valamint a gyermekek számára készült, átírt, delfinizált változatok kérdéséről.

A népköltési gyűjtemények kiadásáról című tanulmány (2007) Isidor Levin egy dolgozatára reflektál, amely a nemzetközi mesekutatás feladatait és lehetőségeit kívánta áttekinteni a 20. század végén, megkülönböztetett figyelemmel az ideális szövegrögzítés és -tárolás módjaira, ami a kutatás nélkülözhetetlen előfeltétele lenne. Nagy Ilona a mesegyűjtés, vagyis a szóbeli előadás írásbeli rögzítése során létrejött megoldási módozatokat tekinti át, a szövegrögzítés és a hitelesség (olykor illuzórikus, ám reflexiót feltétlenül megérdemlő) kapcsolatára fókuszálva. Bemutatja az Ortutay Gyula nevével fémjelvezhető ún. egyéniségkutató meseértelmezési irányt, s ezen irányzat fő kiadványsorozata, az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőjeként a szöveggondozási elveket, gyakorlatokat, lehetőségeket és problémákat, a finn földrajz-történeti iskola, valamint az előadás-központú (*performance-centered*) irányzat szövegkezelését, végül a hazai népköltési szöveggyűjtés és szövegkiadás újragondolására tesz javaslatot.

A következő egységben azok a tanulmányok olvashatók, amelyek Nagy Ilona saját gyűjtésein alapulnak az 1970-es évektől kezdve. Ezek mindegyikének jellegzetessége az, hogy a gyűjtő tudatában van annak: jelenléte igenis befolyásolja az előadás, a történetmondás menetét, a történetek kiválasztását – ez azonban elkerülhetetlen. Éppen ezért nem kiírni/elrejtetni akarja jelenlétét a nyomtatásban megjelent szövegből, hanem reflektál arra. Egy mese elhangzása közönséget kíván és közösséget teremt. Ennek pedig a folklorista is részese.

A Mesék, mondák, népi elbeszélések Matkón az 1970-es évek elején című dolgozat (2010) a Kecskemét környéki tanyavilág prózaepikáját mutatja be. Több elbeszélő számos epikus műfajhoz sorolható, interjúsituációba ágyazott szövegeinek (élménytörténet, varázsmese, hiedelemmonda stb.) közlése után a tanulmány zárásaként az ezekben az elbeszélésekben rendre felbukkanó *sorol* szó egy metanarratív értelmezési lehetősége jelenik meg.

A mesemondás forгатókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben (2003) azt a kérdést vizsgálja, hogyan kommunikál a mese vagy más epikus műfaj előadója közönségével, illetve speciálisan a folkloristával, amikor repertoárjából bizonyos történeteket előnyben részesít, hiszen egyáltalán nem véletlen, milyen szöveget választ például bemutatkozásként, s hogy milyen szövegek követik egymást az élőszóbeli megnyilvánulás során. Nagy Ilona előbb Lacza Mihály mesemondó repertoárját vizsgálja Ortutay Gyula kéziratos feljegyzései nyomán, majd pedig a maga humoródalmási és nagyfödemesi gyűjtéseit mutatja be ebből a szempontból.

A Női és férfi folklórrepertoárok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén című tanulmányban (1997) Nagy Ilona szintén a Nagyfödémesen, szülőfalujában végzett terepmunkája tapasztalatait hasznosítja, amikor azt kutatja, miként határozza meg az elbeszélő neme az előadása jellegét és a választott szövegeket, hogyan kommunikál az eltérő nemű kutatóval az előadó, s másfelől hogyan jelenik meg a mese műfaja a társalgásba ékelődve. Az Annikki Kaivola-Bregenhøj megfigyeléseit követő elemzése nyomán az is láthatóvá válik, hogy a kommunikációs esemény során milyen témák, átmenetek, asszociációs láncok jelenléte és működése mutatható ki. Mint a kötet tanulmányaiban másutt is, a gyűjtési helyzet önreflexív bemutatása a kiindulópont: vagyis egyfelől annak tudatosítása, hogy a gyűjtő pusztán jelenlétével is befolyásolja, alakítja a szóbeli megnyilatkozás menetét, másfelől a műfajcentrikus gyűjtési gyakorlattal ellentétben itt az előadás (*performance*) egésze érdekes, hiszen, ahogyan azt Nagy Ilona megfogalmazza, senki sem kezd el csak úgy, *in medias res*, egy mese elbeszélésébe; ahhoz fel- és levezető beszélgetés, egyéb műfajokhoz tartozó, ám motivikusan vagy tematikusan kapcsolódó (bár a népköltési szöveglejegyzésekből rendre kimaradó) szövegek társulnak.

A pereszlenyi táltosgyermek (2002) az 1960-as évek végén palóc falvakban végzett gyűjtésből emel ki egy olyan elbeszélés-sorozatot, amely egy gyermek táltos élettörténetét foglalja össze nyolc epizódban. Nagy Ilona ezt a narratíva-sort egyfelől az apokrif Tamás-evangéliummal és egy legendamesével (*Krisztus a fősvény asszonyt teknősbékává változtatja*) hasonlítja össze, majd pedig azzal az általánosítható narratív mintával, amelyet interkulturális vizsgálatok nyomán von Hahn, Otto Rank, Lord Raglan, Joseph Campbell és Alan Dundes alakított ki a *hős* tipizált élettörténetének jellegzetességeiről, sajátos állomásairól.

A Mesemondás hallgatóság nélkül: Adalékok a mesemondók memóriatechnikájának kérdéséhez című dolgozat (1991) ritkán leírt narrációs helyzetről tudósít: egy olyan, magányosan élő, időse elbeszélő tudását mutatja be, akinek évtizedek óta nem volt már közönsége. Józsa Zsigmond ezért a meséket magának mondta el kerti vagy mezei munka közben, emlékezőképességét pedig a maga vezette füzet feljegyzéseivel frissítette fel. A tanulmány e sajtóságtól elszigetelt helyzet értelmezését az emlékezés és az előadás kapcsolatára vonatkozó nemzetközi szakirodalom esettanulmányainak megállapításaival kapcsolja össze (A. B. Lord a balkáni hősepika-énekesek *composition-in-performance* technikájáról, Bogatirjov a néphagyomány aktív-passzív, individuális-kollektív megjelenési formáiról, Dégh Linda *multi-conduit* elmélete, Vivian Labrie és Alan Bruford a meseszövegek memorizálási folyamatáról stb.).

A harmadik rész két olyan dolgozatot tartalmaz, amelyek egy-egy téma mesei reprezentációját vizsgálják; ez a két téma az erotika és a halál. Ilyen jellegű elemzések meglehetősen ritkák a hazai néprajzi szakirodalomban; önértékük mellett ezért is figyelemre méltóak és továbbgondolásra érdemesek.

A „*Csináltak egy jó lakodalmat*”: *Erotika a népmesékben* című írás (1991) a kitűnő svájci, illetve német mesekutató, Max Lüthi és Lutz Röhrich egy-egy megállapításából indul ki, amelyek szerint az erotika leginkább csak szublimált vagy elliptikus formában jelenik meg a népmesékben. Nagy Ilona a grimmi szövegkezelés és a pedagógiai-erkölcsi megfontolásokat érvényesítő szövegformálás esetei után az erotikus mesék publikálásának történetét tekinti át egészen a 20. századi magyar népmese-kiadási gyakorlatig. Mindebből az derül ki, hogy az erotika ábrázolása nem annyira a szóbeliségben élő mesékből hiányzik, hanem inkább azok írásbeli, kiadott változataiból.

A *Kharón alakja a magyar népmesékben* című dolgozatban (1984) Nagy Ilona a holtak birodalmába való átjutást végző antik mitológiai alak magyar népmesei párhuzamait vizsgálja a *Három szál az ördög szakállából/Szerencsének szerencséje* mesetípus összes ismert magyar variánsának releváns epizódjait egymás mellé helyezve. Ez az eljárás hasonlít Alan Dundes *allomotif*-elemzésére, amely abból a feltevésből indult ki, hogy egy absztrakt motiféma helyén előforduló allomotívumok nem esetlegesek, hanem strukturálisan és szimbolikusan ekvivalensek, összeolvasva pedig feledésbe/homályba merült jelentéseket rajzolhatnak ki.

Végezetül a kötet negyedik része két olyan tanulmányt foglal magában, amelyek bár nem a meséről szólnak, ám a viruló kortárs folklórepika kitűnő példái. Nem a klasszikus folklórműfajok szövegbázisát képviselik tehát, ám széles körben ismert, hagyományozódó, variánsokban élő elbeszélések ezek, amelyek éppen úgy magukon viselik most a „rangan aluli”, „triviális” bélyeget, mint ahogyan két évszázaddal ezelőtt a tündérmesék.

Az *Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések* (2012) a hatalmas angelológiai szakirodalom néhány fontosabb munkájának bemutatása után az angyalokban való hit erősödését kísérő és tanúsító elbeszéléseket vizsgálja. Előbb a néprajzi gyűjtésekből kirajzolódó angyalképet vázolja fel, majd azokat a modern angyal-elbeszéléseket tárja elénk, amelyek immár a nemzetközi és hazai könyvpiacra és az interneten is tömegesen elérhetők, olvashatók, átélhetők és megoszthatók.

Kötetünk záródarabja, a szintén hit, hiedelem és elbeszélés összekapcsolódásából kiinduló, *A magyar mondakutatás fehér foltja: A modern mondák* című tanulmány (2006) a Grimm-mesékről szóló dolgozathoz hasonlóan a téma, vagyis a *városi/kortárs/modern mondának* nevezett műfaj nemzetközi

kutatástörténetének első hazai összefoglalása. A leginkább (de nem kizárólag) rémhírek köré épülő szívós narratív konstrukciók (az eltűnő stoppos, a szőnyegbe tekert és elveszített halott nagymama, a levesporként értelmezett rokon hamvak, kígyó a banánban, fertőzött injekciós tű a moziban, robbanó WC, az ellopott vese, megghiúsult gyermekrablás a plázában/hipermarketben stb.) vizsgálata fontos feladata lehetne a magyar mondakutatásnak is. Ehhez nyilván a folklorisztika tárgyának újragondolása is szükséges, ami azonban nem ijesztő, hanem természetes folyamat. Nagy Ilona írásai éppen az ehhez szükséges tudást, nyitottságot és merészséget tükrözik.

*

A magyar folklorisztika az utóbbi másfél évszázadban igen jelentős tudást halmozott fel a szóbeliségben hagyományozódó mesékről. Ennek ellenére legrangosabb kutatóinak tanulmányai az elmúlt évtizedekben ritkán jelentek meg kötetekbe rendezve; holott folyóiratokban, évkönyvekben, tanulmány- és konferenciakötetekben szétszórta, nehezen hozzáférhetően nem tudják kifejteni azt a hatást, amelyre nemzetközi tájékozódásuk, szövegismeretük, összehasonlító elemzésük folytán a mesekutatásnak szüksége lenne. A mesék értelmezése iránt jelentős igény mutatkozik ma nemcsak a szűkebb szakmai közönség, hanem a társtudományok, s a szélesebb olvasóközönség részéről is. Kötetünk, mely remélhetőleg egy sorozat kezdetét jelenti, ezt a hiányt kívánja pótolni, és a folklorisztikai meseértelmezés terén elért eredményeket, ismereteket, értelmezési módokat szakszerű és egyben olvasmányos formában közkinccsé tenni.

Gulyás Judit

A GRIMM TESTVÉREK MESEGYŰJTEMÉNYÉRŐL

A népmesék gyűjtése (lejegyzése és kiadása) a 19. században új, addig még soha fel nem merült feladatot jelentett az európai értelmiség számára. Mit kell gyűjteni, hol és kitől, hogyan kell lejegyezni, ami elhangzik (ha egyáltalán elhangzik valami, és nem a lejegyző a saját emlékeiből rekonstruál valamit), azt milyen formában kell közzétenni stb. Meg kellett teremteni, a szóbeliséggel szemben, a népmese leírt formáját, azt a műfajt, amelyre a Grimm testvérek esetében a *könyvmese*, a *Buchmärchen* terminust használja a folklorisztika. Az európai népmese kialakulását olyan irodalmi művek kísérik, amelyek felhasználták a szóban terjedő meséket, de azok hiteles megörökítését nem tekintették feladatuknak (Boccaccio, Straparola, Basile, Perrault, a tündérmeséket író francia dámák stb. munkái). A 19. század elején meginduló, tudatos mesegyűjtés azonban éppen ezt tekintette céljának, ám nem úgy, ahogy a 20. századi. Nem a mesék szöveghű rögzítésének eredményét kívánta az olvasó elé tárni, hanem azt az ideálképet megalkotni, amelyet a nemzeti romantika jegyében a meséről mint a „régiség” és egyúttal a „népiség” megnyilvánulásáról magának elképzelt.

A mesegyűjtés és mesekiadás 19. századi modelljének megalkotását a Grimm testvéreknek köszönhetjük, hiszen hatásuk (amelyet minden mélységében még fel sem tárt a kutatás)¹ Magyarországon 20. századi analfabéta mesemondók esetében is kimutatható. Még inkább így volt ez a 19. században, hiszen mesegyűjtés csak az ő munkájuk után, annak nyomán indult meg német és nem német területeken egyaránt. A *Kinder- und Hausmärchen* (KHM, 1812–1815) úgy hatott a maga korában, ahogy szövegei eredeti német kiadásokon vagy fordításokon keresztül elérték az európai művelt rétegeket, soraikban a hasonló célokra fellelkesült írókat, lelkészeket és más, nemes és nem nemesi származású értelmiségieket.

A célokat maguk a testvérek a különböző kiadások előszavaiban fogalmazták meg számukra is, a példaképet pedig az általuk közzétett, etalonná vált

¹ Ennek a kutatásnak első állomása Ortutay Gyula tanulmánya a Grimm testvérek, különösen Jacob korabeli magyar kapcsolatainak feltárásáról (ORTUTAY 1963). Ld. még KOZOCSA 1963a, 1963b; VOIGT 1963.

szövegek mutatták. A korabeli követők sem a szövegek származásáról, sem az átdolgozás módjáról nem kaphattak hiteles képet: ezt csak a 20. századi gondos Grimm-filológia tárta fel és tette számunkra hozzáférhetővé. A 19. századi magyar mesegyűjtés és meseközlés alaposabb feldolgozását, megértését talán segíti az előkép kialakítási folyamatának megismerése is, hiszen annak ellenére, hogy Grimmék módszerei ekkor még feltáratlanok voltak, eredményeiket láthatták, és mintáikat híven követték. Nehézségeik és az ezek elhárítására tett kísérleteik is hasonlóak voltak. Nem utolsósorban persze a nemzeti romantika, a herderi eszmék iránti közös rajongás is.

Tanulmányomban a Grimm-mesék szövegtörzseinek létrejöttét vázolom fel (természetesen elsősorban a német kutatás – Rölleke, Denecke, Lauer és mások – nyomán), amely a hazai tudományos recepció feltárásában segíthet. Az ún. populáris recepció, a ponyván, iskoláskönyvekben és népszerű kiadványokban, mesekönyvekben közzétett fordítások (köztük például Benedek Elekéi) hatásának vizsgálatához szükséges német párhuzamokra itt most nem utalhatok.

Fontos azonban, ha röviden is, áttekinteni Grimmék fő törekvéseinek előzményeit Európában és főleg a német területeken. Munkájukkal ugyanis arra törekedtek, hogy a létrehozandó gyűjtemény nemzeti (német), népi és gyermekeknek szóló legyen. A testvérek szövegválogatása és a szövegek alakítását, átdolgozását eredményező munkálkodása ezeknek a céloknak a jegyében történt.

A GRIMM TESTVÉREK GYŰJTEMÉNYE ELŐTT KIADOTT MESÉK

AZ OLASZ MESÉK

Az európai tündérmese/varázsmese kialakulását sokan és sokféleképpen gondolták végig, egy dologban azonban mindenképpen egyetértést lehet tapasztalni: a mesék irodalmi feldolgozásai, vagyis a népmesékkal tipológiailag azonosítható szüzsék, mesei alakok, motívumok megjelenése az irodalmi művekben vélhetően befolyásolta a később rögzített, szájhagyományból származó szövegeket, sőt, magát a népmesét mint műfajt is. Mégis, a folklorisztikában a közelmúltig senki nem kérdőjelezte meg azt, hogy a tündérmesék „1. ősi

alkotásai a névtelen népnek, 2. szájról szájra terjedtek időtlen idők óta, 3. egészen addig, amíg egy írástudó a szóban elhangzott mesét írásban nem rögzítette”.² A szakmai közvéleményt ezért a közelmúltban meglehetősen felkavarta Ruth B. Bottigheimernek a 2002-ben megjelent könyvében, majd a 2005 nyarán megrendezett tartui ISFNR kongresszuson tartott előadásában kifejtett nézete, amelyhez 2006 októberében az American Folklore Society (AFS) éves találkozóján Milwaukee-ben is híven ragaszkodott.

Impozáns kutatása eredményeként Bottigheimer nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a tündérmesék egy meghatározott csoportja nem a paraszti szájhagyomány terméke, hanem egy 16. században élt olasz literátus férfiú, Giovan Francesco Straparola (meghalt 1555-ben) találmánya.³ Ezt a szöveg-csoportot *rise tale*-nek nevezi: olyan tündérmesék tartoznak ide, amelyekben az alacsony származású hős/hősnő csodák, varázslatok segítségével magas társadalmi státuszba emelkedik és vagyont is szerez. Bottigheimer szerint Straparola ezt a szövegtípust a középkori és a kora újkori realiztikus szöveg-hagyomány és a csodákat is alkalmazó udvari költészet ötvöztetésével alakította ki. A 16. századi reneszánsz Velence mozgalmas városi élete és erősen tagolt társadalma szolgáltatta az inspirációt a vágyköltészetként is definiálható karriertörténetek megteremtéséhez, és a felemelkedésről, anyagi gyarapodásról ábrándozó velencei szegény polgárok is olvasói lehettek a sok kiadást megért könyvnek. Az olcsó könyvkiadás, a hatékony könyvterjesztés és az iskolai oktatás a következő évszázadokban Európában és a gyarmatokon is azt eredményezte, hogy a 19. századi folklórgyűjtők már az olvasott, esetleg éppen iskolai tananyagként elsajátított Perrault- vagy Grimm-meséket jegyezték fel ősi szájhagyomány gyanánt, amelyek Bottigheimer szerint mind Straparolára vezethetők vissza.⁴

Az AFS által szervezett kerekasztal résztvevői éppolyan hevesen tiltakoztak a tündérmese „feltalálásáról”, az egyetlen személy szerzőségéről meghirdetett gondolat ellen, mint egy évvel korábban a tartui közönség. Francisco Vaz da Silva szerint bátorság és naivitás kell ahhoz, hogy valaki azt merje állítani, hogy az első ízben Velencében 1551-ben és 1553-ban kiadott mintegy tizenöt mese⁵ nyomán virult ki az egész indoeurópai tündérmese-hagyomány, ezekből

² BOTTIGHEIMER 2007. 19.

³ Giovan Francesco Straparola: *Le piacevoli notti* („Kellemes éjszakák”), az első kötet 25 elbeszéléssel 1551-ben jelent meg Velencében, a második 48 szöveggel ugyanott, 1553-ban.

⁴ BOTTIGHEIMER 2002. A könyv részletes ismertetését ld. GULYÁS 2006. Vö. Bottigheimer 2011.

⁵ BOTTIGHEIMER szerint 13 elbeszélés tekinthető *rise tale*-nek, vagyis társadalmi felemelkedésről szóló népmesének. Max Lüthi 21-et tart mesének (így pl. „Mestertolvaj”–

sarjadt a nemzetközi mesekatalógusban 300–749-ig számot kapott mesetípusok változatainak miriádja. Egy mese első leírója nem a szerzője: a mesék szerzőjét keresni éppoly hiábavaló elfoglaltság, mint például az egyes nyelvek feltalálóját stb.⁶ Jan M. Ziolkowski az ATU-katalógus mellőzését kifogásolja. Sok kérdést lehetne feltenni például annak kapcsán, hogy a *rise tale*-ként elemzett egyik Straparola-mese (*Il re porco*, „A disznókirály”, ATU 441: „A sündisznó”) a katalógus szerint kontaminálódik az ATU 425A típussal, ami nem más, mint Ámor és Psyché meséje, amelyet Apuleius *Asinus Aureus*, eredetileg *Metamorphoses* című művében olvashatunk (2. század). Kapcsolódik az ATU 430. számú típushoz is (*The Donkey*, „A szamár”), amelynek első leírt változata a 12–13. század fordulóján délnémet földön keletkezett latin nyelvű verses novella, az *Asinarius*. A jövőben – és ez is a tanulsága a szokatlanul élénk vitának – „minden történethez úgy kell közelíteni, hogy szemünk nyitva legyen a szóbeliség mögött rejtőző írásbeliségre és az írásbeliség mögötti szóbeliségre.”⁷ A Grimm-mesék keletkezéstörténetének, szöveganyaga összeállításának és alakításának feltárása éppen ezeknek a szempontoknak az érvényesítését segíti érvényre juttatni.

A *Piacevoli notti* a mesekutatás eddig is fontos forrásként tartotta számon: ezt tekintik az első, nyomtatásban megjelent európai mesegyűjteménynek. „A keret, amelybe az egyes elbeszélések be vannak illesztve, Boccaccio *Decamerone*-jára emlékeztet, amelynek elsősorban az olaszok, de aztán az egész világ novellairodalmában számos utánpótló akadt. Straparola 12 hölgygel és két úrfival beszélgeti el történeteit 13 éjen át: innen a gyűjtemény későbbi címe: *Tredici piacevoli (v. piacevolissime) notti*.”⁸ Johannes Bolte szerint Straparola meséi „az egész mű legjobb részét alkotják”, elbeszélésmódja természetes.⁹ Számos kiadásának, fordításának számbavételét Bottigheimer kutatásainak köszönhetjük (Lüthi még csak arról tudott, hogy a mesék bekerültek portugál és francia gyűjteményekbe, majd az utóbbiakból fordították azokat vissza olaszra). A 16. században három német fordításának adatait ismerjük (maguk a példányok elvesztek), és Grimmék idejében is éppen ennyiszor adták ki németül.

Az európai mese alakulásának fázisait és forrásait vázlatosan áttekintve csak arra térünk ki, hogy a Grimmék által preferált szempontok hol és mikor bukkannak fel a mesék íróinál. Straparola és a következő két évszázad

ATU 1525, „Sündisznó” – ATU 441, „Vas Jancsi” – ATU 502, „A lusta fiú” – ATU 675, „A varázsló és tanítványa” – ATU 625, „Sárkányölő” – ATU 300, „Csizmás kandúr” – ATU 545B és „A hálás halott” – ATU 502). LÜTHI 1968. 43.

⁶ VAZ DA SILVA 2007. 21.

⁷ ZIOLKOWSKI 2007. 22.

⁸ KATONA 1982. 72–73.

⁹ LÜTHI 1968. 43.

szerzői még nem a gyermekeknek írtak, és népiesek sem kívántak lenni, még kevésbé keresték népük ősi, „természeti” költészetét a mesében. Alkotásaik, cselekményalakítási technikáik azonban hatottak a Grimm testvérekre is. Straparola meséinek számos analógiáját találjuk meg például Giambattista Basile (1575–1632) művében, akit a Grimm testvérek igen nagyra becsültek.¹⁰ A nápolyi hivatalnok és író (két költőakadémiának is tagja volt, hercegi házaknál mint udvari költő is szolgált) *Lo cunto de li cunti, overo Lo trattenimeto de' peccerille* („A mesék meséje, avagy a kicsik mulattatása”), később *Il Pentamerone* címmel elhíresült és álnéven (Gian Alesio Abbatutis) kiadott műve posztumusz jelent meg Nápolyban, 1634 és 1636 között.

Keretelbeszélése maga is egy mese, 49 másik történetet fog közre, amelyet a hősnő, Zoza és tíz rút vénasszony öt nap alatt mond el – innen a mű címe. Noha nem minden darab minősül mesének, a bennük előforduló mesetípusok és -motívumok (még korántsem teljes) katalógusa lenyűgöző. Basile a metaforák gazdagságát alkalmazza, csodálatot keltően és játékosan: antitézisek és apró ötletek sokasága, szóhalmazás, közmondások sorozata, mindenféle retorikai fogás jelzi, hogy élvezettel bánik a nyelvvel.¹¹ Ez a nyelv pedig a nápolyi dialektus, amelyet Basile szándékosan használt „védekezésül a költészetben akkoriban divatos toszkánnal szemben” – írta Lüthi.¹² Tehát nem azért, hogy „népivé” tegye a művét. Költői művei közül eklogáit is nápolyi nyelvjárásban írta ugyanis.

Az eredeti címben szereplő „kicsik”-nek szóló ajánlás kitalálásakor sem biztos, hogy Basile a gyermekekre gondolt, ahogy némely fordításokban olvashatjuk. Ha mégis, akkor a mese gyermekköltészeté alakulása egyik dokumentumának is tekinthetnénk a gyűjteményt. Ám a vulgáris, mondhatni olykor durva és obszcén szóhasználat, a cikornyás stílus, a „szóvariációk »girlandjai«, hasonlatok, allegóriák, célozgatások, szójátékok: fűszerezve viccekkel, humorral, iróniával, ahol a népi elbeszélés ereje és a barokk költő játékos kedve ritka, ámbár bájos egységet alkot”¹³ nem arra vall, hogy Basile gyermekeknek szánta volna művét. A szexuális vágyak és beteljesüléseik ábrázolását sem mellőzte. Népisége pedig leginkább a szólások és szófordulatok bőséges használatában (kereken ötszázat számoltak össze) mutatkozik. Azt is

¹⁰ Brentanónak 1805-ben birtokában volt a *Pentamerone* egy rövidített olasz fordítása. A Grimm fivérek levelezéséből tudjuk, hogy 1809 és 1817 között hiába fáradoztak azon, hogy ezt a könyvecskét kölcsön kapják tőle (SCHENDA 1976. 1302). Érdeklődésük nem lankadt, más úton beszerezték. Jacob 1816-ban egy mesét németre fordítva közölt egy lapban.

¹¹ SCHENDA 1976. 1298.

¹² LÜTHI 1968. 43.

¹³ LÜTHI 1968. 43–44.

határozottan állítja a szakirodalom, hogy történeteit az élő szájhagyományból vette, bár erre semmi bizonyíték nincs. Bizonyos irodalmi művek (például a *Dekameron*) témái sejlenek fel egyik-másik történetében, és itt nemcsak a Straparoláéval határozottan párhuzamba állítható helyeket lehet felsorolni. Megtalálhatók nála a nagy lovageposzok motívumai, Ariosto *Orlando Furioso*-jából is számba vették a Basile által is felhasznált motívumokat, és a gazdag közmondásismeret mögött is feltételeznek egy korabeli közmondásgyűjteményt. Nagy számban ismerhette Basile a népkönyveket is: Schenda egyre cím szerint is utal.¹⁴ A *Pentamerone* népszerűségét nyelvi okok korlátozták, a felvilágosodás százada is elfordult a barokk mesei világától; de részleteiben újra kiadták nápolyi nyelven is, bolognain is, olasz költők és drámaírók is használták. Tulajdonképpen elit irodalmi recepciójáról beszélhetünk, amely megmaradt polgári értelmiséginek: a népi mesemondásra közvetlen hatása nem volt, vagy ha igen, ennek feltárása még nem történt meg. A mesekutatásnak mégis elsőrangú dokumentuma. Franciaországban Mlle de la Force átveszi a *Les contes des contes* („A mesék meséje”, 1698) címet, kortársai, a tündérmesék költői is ismerték, miként az olasz fantáziailrodalom egyéb alkotásait is. Leginkább Perrault-val kapcsolatban értékelik a franciák, hiszen a *Pentamerone* hét Perrault-mesére volt hatással.

A német irodalomban az ismertebbek közül Wieland és Musäus egy-egy művéről lehet tudni, hogy előképe a *Pentamerone* valamelyik története volt. Clemens Brentano Straparola több meséjét, köztük a kerettörténetet költötte át mesterien, a német romantika természet iránti rajongásával, lírai fantáziával, bensőséges erkölcsiséggel fűszerezve. Jacob Grimm a *Lo serpe* („A kígyó”) című mesét fordította németre, az 1822-ben kiadott kommentár-kötetükben leközölte a *Pentamerone* egész tartalomjegyzékét, majd 1846-ban előszót írt F. Liebrecht teljes, ám hibás Basile-fordításához.¹⁵ Wilhelm Grimmnek szándékában állt a teljes művet beilleszteni a *KHM*-be, mint önálló egységet, de később ezt az ötletet elvetette.¹⁶ A testvérek a Basile-gyűjtemény csaknem mind az ötven meséjének megtalálták a párhuzamait saját meséik között. Néhány ezekből: „Csipkerózsika”, „A csonkakezü lány”, „Terülj, terülj, asztalkám”, „Hamupipőke”, „A két testvér”, „Szűz Mária keresztlánya” (*Marienkind*), „A toronyba zárt lány” (*Rapunzel*), „Csizmás kandúr”, „Az állatvőlegény”, „Hófehérke”, „A kalapvári kisasszony” (*Allerleirauh*), „Jancsi és Juliska” (*Hänsel und Gretel*),

¹⁴ SCHENDA 1976. 1304.

¹⁵ SCHENDA 1976. passim. A legújabb német (BASILE 2000), az új angol (BASILE 2007) és az első magyar fordítás (BASILE 2014) is az eredeti nápolyi szöveg nyomán készült, jegyzetekkel, bibliográfiával.

¹⁶ BOTTIGHEIMER 1987. 2.

kontaminálódva az „Őztestvér” (*Brüderchen, Schwesterchen*) típussal, „A hét holló”, „A kevély királykisasszony” (*König Drosselbart*) és mások.¹⁷

Az európai elbeszélő hagyományban kialakult tehát egy séma, amelyet Boccaccio, Chaucer, Navarrai Margit, Straparola és Basile is alkalmazott. Valamilyen alkalomra összegyűlt vagy véletlenül összeverődött, hölgyekből vagy urakból álló társaság tagjai idejüket kellemesen óhajtják eltölteni, ezért sorra elmondanak egy-egy történetet. Ezek kisebb vagy nagyobb része többé vagy kevésbé tipológiailag rokonítható a később népmeseként klasszifikált, szóbeliségből feljegyzett szövegekkel.

A FRANCIA MESÉK

A 17. század második felében Franciaországban, mondhatni, önálló meseirodalom virágzott ki. Az építész és író Charles Perrault (1628–1703), miután a *Mercure Galant* című folyóiratban 1693-ban és 1694-ben közölt egy-egy verses mesét, 1696-ban (de 1697-es évszámmal) kiadta azt a mesegyűjteményt, amelyet már nem keretez elbeszélés. Első kéziratát 1695-ben datálta, címe *Histoires ou Contes du temps passé avec des moralités* („Történetek, avagy a régi idők meséi és moralitások”), alcíme: *Contes de ma mère l'Oye* („Lúdanyó meséi”).¹⁸ A meséket „Lúdanyó”, azaz Nagy Károly mamája mondja el, akinek állítólag a sok fonástól deformálódott a lába. A nyolc szövegből hét népmese („Csipkerózsika”, „Piroska”, „Kékszakáll”, „Csizmás kandúr”, „A szorgalmas lány és a lusta lány”, „Hamupipőke”, „Két fiú az óriás házában”).

Perrault tagja volt a Francia Akadémiának, ahol a „régiek és modernek vitájában” (*Querelle des Anciens et des Modernes*) a modernek pártján állt, s azt a nézetet támogatta, mely szerint az emberi civilizációval együtt az irodalom is fejlődik. Meséit harmadik fia neve alatt (Pierre Perrault Darmancour, 1678-ban született) jelentette meg, hogy evvel is bizonyítsa a modern mese fölényét az antik dajkamesével szemben. Nem gyermekei szórakoztatására írt, amint ezt a népszerű ismeretterjesztés itt-ott állítja, hiszen azok már felnőttek voltak ekkor.¹⁹ Perrault gyűjteményét Élisabeth-Charlotte d'Orléans-nak XIV. Lajos

¹⁷ A mesék címét közismert alakjukban vagy pedig a magyar (MNK), illetve a nemzetközi mesekatalógus (ATU) szerint adom meg, emellett a KHM eltérő címei is szerepelhetnek.

¹⁸ LÜTHI 1976. 44.

¹⁹ Cocchiara sajátos jegyzetelési technikája nem teszi lehetővé, hogy kiderüljön, honnan származnak az adatai. Nála ez áll: „Charles Perrault [...] 1697-ben, az akkor tíz éves fia, P. D'Armancour neve alatt adta ki *Histoires et Contes du temps passé* című munkáját. [...] Abban a bevezetésben, amellyel a fiú, jobban mondva Perrault Montpensier

unokahúgának ajánlotta, akinél éppen Pierre fia remélt titkári állást. Ez az ajánlás azt is jelenti, hogy olvasóközönségét nem a parasztok között képzelte el. Recepciója a felső körökben eleinte mégsem volt egyértelműen sikeres, ott a díszesebb stílust kedvelték. Perrault ugyanis egyszerű hangnemben írt, félig naiv, félig ironikus stílusban. A cselekményt lineárisan vezeti a végkifejlet felé, amelyet verses erkölcsi záradékkal ékít.

Külföldön azonban hamar népszerűvé vált a mű. Hollandiában (talán export céljából is) sokszor kiadták, onnan nemcsak vissza Franciaországba, hanem kelet felé egészen Oroszországig is eljutott a franciául olvasó felső osztályok számára. Hercegi könyvtárak állományának drága darabjai mutatják ezt az utat. Franciaországban a 18. és a 19. században a kispénzüek körében vált igazán kedvelté, ugyanis hamar ponyvára került, a *Bibliothèque bleue* fogadta be a teljes művet és külön füzetekben egyes darabjait is. Oly mértékben beépült a francia nemzeti tudatba, hogy 19. századi adatközlők Perrault nyelvén mondták el a piroskabátos lányka és a farkas találkozásáról szóló történetet.²⁰

A *Bibliothèque bleue*, vagyis a *Kék Könyvtár* brosúrái (szürkés-kék borítóval ellátott, nyolcadrét könyvecskék, rossz papírra nyomott, legtöbbször szerzői név feltüntetése nélkül kiadott különböző műfajú olvasmányok, a kalendáriumoktól az imakönyvekig) a 16–19. századig szolgálták a félművelt olvasóközönséget, amelynek lélekszáma Franciaországban területenként különböző időpontokban növekedett meg, és a városlakók és a falusiak között ugyanilyen ütemben oszlott meg. A 18. században a mesék divatját kihasználva nyomdák özöne dobta piacra (a *piac* szó szerint értendő, de igen jelentős volt a házaló kereskedők tevékenysége is) Perrault és Mme d'Aulnoy meséit.²¹

Német nyelvterületen is kihasználták a név népszerűségét: Friedrich Justin Bertuch, a weimari klasszikusok kiadója saját fordításában, ám névtelenül, 1790 és 1800 között 12 kötetben adta ki Gothában a *Die Blaue Bibliothek aller Nationen* című sorozatot, amely „minden jó tündérmese, minden régi népi és lovagregény, minden bolondság, móka és fantázia gyűjteménye”. Perrault Piroskáról, valamint a Kékszakállról szóló meséjét innen is megismerhették a német olvasók.²²

A 17. század vége a francia tündérmese, a *conte de fées* mint speciális műfaj kialakulásának ideje. Néhány hónappal Perrault könyve után, 1697-ben jelent meg Marie Catherine d'Aulnoy *Les Contes des Fées* című gyűjteménye

hercegnőnek ajánlja Histoires-ját (amely a *Contes de ma mère l'Oye* alcímet viseli), ez áll: »Bizonyára nem fogják furcsának találni, hogy éppen egy gyermeknek támadt kedve e gyűjtemény meséinek megírására.«. COCCHIARA 1962. 46.

²⁰ BOTTIGHEIMER 2003. 65–66.

²¹ TENÈZE 1977.

²² BOTTIGHEIMER 2000. 202–203.

négy kötetben, egy évvel később újabb négy kötet *Contes Nouveaux ou les Fées à la mode* címmel. Mme d'Aulnoy bárónő kalandos élete²³ egy szakaszában mozgalmas irodalmi szalont is működtetett, ahol a finom, úri társaság tagjai mesélést is folytattak. Az ő és kortársnői, a „mesedámák” (Marie-Jeanne L' Hérítier, Charlotte-Rose de la Force, Henriette-Julie de Murat, Louise d'Auneuil és mások) meséi a Napkirály korának udvari költészetéhez tartoztak.

Perrault meséinek egyszerűségéhez képest ezek a művek az arisztokratikus évdőést elegyítették a rokokó esztétikájával. A népmesék (és Perrault) tündéreiből elegáns ruhákba öltözött ifjú dámák lettek, akik elvarázsolt palotákban, királyi udvarokban éltek életüket. „A francia tündérmeséken érezhető a parfüm és a szivárványszínű púder” – írta Paul Delarue.²⁴ „Tulajdonképpen ezek az udvari tündérek lettek a mesék cselekményének mozgatói: minden kezdeményezés tőlük ered, az emberek csak az ő intrikáiknak és egymás közötti civakodásaiknak a játékszerei, vagy nevelési törekvéseik tárgyai. Míg az igazi népmesében a természetfeletti lények hierarchiája és hatalmi viszonyai rejtve maradnak, itt a tündérek – képességeik, szándékaik, kapcsolataik – állnak az érdeklődés középpontjában: ők a forrásai minden csodának, amit rögvest racionalizálnak és megfosztanak rejtelmes természetétől. Vannak itt tündérmasírozások, tündéralakulatok, szigorúan vett rangfokozatokkal, címek, alapszabályok, gyűlések, sőt laccímkönyvek is.”²⁵

A francia tündérmese első korszakának (1690–1705) jellemző tulajdonságai között tartják számon kapcsolatát az élő mesehagyománnyal, amit a fent tárgyalt olasz szerzők munkáinak, illetve a szóbeliségnek az ismerete jelent. A folklorisztika evidenciának tekinti, hogy az európai meseirodalomnak mindig is megvolt a népi szubsztrátuma, és ennek bizonyosságait próbálják megtalálni. Mlle L'Hérítier elárulja, hogy dajkájától hallotta egy részét azoknak a meséknek, amelyeket elbeszélt. Mme Murat pedig kijelenti egy helyen, hogy Straparolától, a *Piacevoli notti* fordításának 16. kiadásából vette egynémely meséjét. „Azok a hölgyek, akik eddig ebben a műfajban írtak, ugyanebből a forrásból merítettek, legalábbis egy részük.”²⁶ Előzetes becslés (nem minden művének történt meg

²³ 15 éves korában férjhez megy a nála háromszor idősebb, rosszhírű François de la Mottéhoz, hat gyermekkel ajándékozza meg, majd saját anyja és két szeretője segítségével férjét bebörtönözteti, aki a pert megnyerve a gavallérokat juttatja börtönbe; külhoni utazásokat tesz, vagy csak elképzeli azokat, mindenestre sikeres úti beszámolókat ír, újabb kétes kalandok után kolostorba vonul, ahol folytatja írói tevékenységét. SORIANO 1976. 1020–1024.

²⁴ Introduction. In *Le conte populaire Français*. Tome I., Paris, 1976. 38. Idézi LÁSZLÓ 2002. 12.

²⁵ LÜTHI 1968. 45.

²⁶ LÁSZLÓ 2002. 12. Ugyanitt írja László Zita, hogy Jacques Barchilon kutatásai, amelyek arra irányultak, hogy Mme d'Aulnoynak a szóbeliséggel való kapcsolatát bizo-

a számbavétele) szerint Mme d'Aulnoy 13 meséje illik bele a mesekatalógusba, éppen azok, amelyek később a kolportázs-irodalmat is gazdagították.²⁷ Raymonde Robert vizsgálatai szerint a Delarue-féle francia mesekatalógus 115 típusából 36-ot dolgoztak fel a 17–18. századi tündérmeseírók.²⁸

1704 és 1717 között 12 kötetben jelentette meg Antoine Galland *Les mille et une Nuits* címmel az *Ezeregyéjszaka* első európai, ám nem teljes fordítását, egy 14. századi arab kézirat és egy szír maronita szerzetes szóbeli elbeszélése alapján, kora ízlésének megfelelően átdolgozva, átstilizálva.²⁹ Ennek és a korabeli egyéb keleti, főleg arab, továbbá perzsa, török, indiai mesefordításoknak, átdolgozásoknak (mindenekelőtt François Pétis de La Croix: *Les Mille et un jours* – „Ezeregy nap”, 1710–1712, posztumusz 1722) a rendkívüli sikere (számos szerzőtől még pszeudoorientális mesék is megjelentek) a klasszikus francia tündérmeséket átalakította, háttérbe szorította. Ez történetük második szakasza, ami a század végére a műfaj hanyatlásához vezetett. „Természetfeletti lények arzenálja vonult fel bennük, a csoda fontos megjelenési formája lett a lélekvádorlás és az álom, erotikus jelenetek bemutatása fokozta az érzékiséget.”³⁰

A francia tündérmese teljes korszakát, valamint a kortárs keleti meséket foglalja össze és a már megjelenteket újakkal is kiegészíti, egyéb, hasonló címen Amszterdamban már korábban kiadott gyűjtemények mellett Charles-Joseph de Mayer *Le Cabinet des Fées, ou collection choisie des contes de fées et autres contes merveilleux* („A tündérek kabinetje, avagy tündérmesék és más csodás mesék válogatása”) címmel Párizsban és Amszterdamban 1785–1789-ig 41 kötetben kiadott vállalkozása. Ennek utolsó három kötete tartalmazza a Galland-féle *Ezeregyéjszaka* kiegészítését, D. D. Chavis és J. Cazotte fordításában. A 35. kötet Mme Leprince de Beaumont nevelési meséivel (*Erziehungsmärchen*) 1756-ban már a 19. századi gyermekmesék tendenciáit vetíti előre: „a polgári családregény nyilvánvaló hatása alatt állnak a különböző »erkölcsi mesék«

nyítsa, elenyészően kevés eredménnyel jártak. *L'Histoire d' Hippolyte, comte de Douglas* című művében van egy félmondat: „megpróbált az emlékezetéből egy mesét felidézni”. Útirajzaiban szokásokról, hiedelmekről számol be úgy, hogy „beszélnek róla”. Viszont műveltsége és érdeklődése folytán rengeteg ókori és középkori klasszikust olvasott, és saját korának irodalmát is jól ismerte. 29 meséje maradt fenn, ebből tizenegynek van magyar fordítása.

²⁷ SORIANO 1976. 1021–1022.

²⁸ LÁSZLÓ 2002. 13.

²⁹ LÜTHI 1968. 45. Az *Ezeregyéjszaka* kialakulásáról, különböző kéziratairól, fordításairól ld. SIMON 2000. Gallandnak Hanna Diab 1709. november 4-én és 5-én mesélte el, majd kérésére le is írta Aladdin (*Alá ad-Din*) történetét. Más történeteket is tulajdonítanak neki; az eredeti kéziratok nem maradtak fenn (SIMON 2000. 233).

³⁰ DAMMANN 1979. 135–139.

(*contes moreaux*)”.³¹ Ezt az egyetlen példát azért érdemes megemlíteni, mert a század meseirodalma, a fentiekből is nyilvánvalóan, nem a gyermekek számára íródott. A kiadó gondosan igyekezett elkerülni minden, a gyermeki recepcióra vonatkozó korlátozást, inkább azt hangsúlyozta, hogy „a mondén tündérmese építő és társaságképző; azon személyek számára való, akik igénylik a kellemes meséket, akik maguk is finomak és érzékenyek.”³² Mme d'Aulnoy és kortársai néhány meséje azért megjelent például magyarul is, 19. és 20. századi ifjúsági kiadásokban, de alaposan átdolgozva.³³

Kónyi János a 18. század végén fordításait még katonatársai szórakoztatására készítette, mivel azok nem tudtak németül (német kiadásból dolgozott ugyanis). Mme L'Héritier dajkája bizonyára gyermekek számára fogalmazta meg meséit, de hogy ezek miként hangzottak el, nem tudhatjuk már meg. Ő egyébként talán népi származék volt, de hogy a nép ekkortájt mit és hogyan mesélt, senki nem jegyezte fel. A tündérmesék írásának divatja az előkelő szalonok számára ráadásul éppen akkortájt kezdődött, amikor Franciaországban pusztító éhínség dúlt (1693–1694), kétmillió ember halt meg; a vidéki lakosság valósággal megtizedelődött.³⁴

A francia tündérmesék német recepciója nagyjából fél évszázadnyi késéssel kezdődött (1760-ban jelent meg az első fordítás). A keleti mesék iránti érdeklődés ezt jóval megelőzte, és az értük való lelkesedés a század folyamán nem is lankadt. 1761-ben már a *Kabinett der Feen* című gyűjtemény következik (nincs köze a később ilyen címen futó francia sorozathoz, Mme de Murat kötetének volt ez a címe 1698-ban), melyet számos újabb követett. A francia rokokó mese a 18. században a szó szerinti fordításoktól az átdolgozásokon át a lelkes utánpótlások tárgya is lett, kezdetben a felvilágosodás szolgálatába állítva, didaktikus és moralizáló jelleget öltve. Az import mesék fordításainak és átdolgozásainak özönét nyomtatták Németország minden szegletében. Ez a tény, mutat rá Manf-

³¹ WOLFZETTEL 1978. 1123, 1129.

³² WOLFZETTEL 1978. 1125.

³³ Pl.: Charles Perrault, Marie-Catherine d'Aulnoy, Leprince de Beaumont: *Tündérmesék*. Budapest, Franklin, 1891; Rónay György (szerk.): *Francia versek és mesék gyerekeknek*. Budapest, Móra, 1965; Marie d'Aulnoy: *A kék madár*. Átdolgozta Jan Vladislav, németből fordította Rónay György. Prag, Artia – Budapest, Móra, 1971; *A kék madár*. Fordította Illés Endre. In Dömötör Tekla (vál.): *Az aranyláncon függő kastély. Francia, olasz, spanyol, portugál mesék*. Budapest, Móra, 1977; Végh György (szerk.): *Az álomtündérek. Francia versek és mesék gyerekeknek*. Ford. Rónay György. Bratislava, Mladé letá – Budapest, Móra, 1984. (Világjáró varázscipők-sorozat). Ebben: Marie Catherine D'Aulnoy: *Aranyhajú*, Jeanne-Marie Leprince de Beaumont: *Világszépe és a szörnyeteg* c. meséi.

³⁴ SORIANO 1976. 1020.

red Grätz, tarthatatlanná teszi azt a feltételezést, hogy a német tündérmese (*Märchen*) csupán szóban hagyományozódott volna, észrevétlenül.⁵⁵

A NÉMET MESÉK

Azok a tendenciák, amelyek majd a Grimméknél válnak igazán fontossá, fokozatosan törnek előre a 18. század második felének német meseirodalmában. A tündérmese egyre inkább *népmese* és *német* mese kíván lenni. A franciák címadásaikban csupán azt jelezték, hogy a mesék *tündérekről* szólnak, de ők nem francia meséket, nem népmeséket és nem gyermekmeséket alkottak. 1777-ben Wilhelm Christhelf Siegmund Mylius lefordította Anthony Hamilton (neve és származása ellenére Franciaországban franciául írt) három meséjét, és ezzel meglepő újdonságot produkált. Magát „a műfajt archaizálta azáltal, hogy bevezetett egy régimódi nyelvet, amelyet még népiesre is színezett. Ezzel megalkotta a tündérmese népi verzióját, azaz a mítoszt annak népi eredetéről, és az ennek megfelelő mítoszt a tündérmese szájhagyományban való létéről Németországban”.⁵⁶

J. G. Herder nyomban átvette Mylius fiktív kontextualizációját, és elméleti formába öntötte. A népköltészettről (*Volks poesie*) alkotott elképzeléseit saját gyűjteményében (*Stimmen der Völker in Volkslieder* „A népek hangja népdalokban”, 1778–1779)⁵⁷ igyekezett megvalósítani. Ebben és követőinek népdal-, majd népmese-gyűjteményeiben régi és korabeli írásos forrásokból, valamint a szóbeliségből származó adatok vegyesen fordultak elő. A 18. század végén „a régi német és a népies irodalom recepciója kéz a kézben haladt, s mivel mindent romantikus stílusban dolgoztak át, a szöveg-összeállítások egységesnek hatottak.”⁵⁸ A *népi* és a *nemzeti* szempont itt merül fel és kapcsolódik egymáshoz, hogy az elkövetkező évszázad eszméi között meghatározó legyen.

Herder és az irodalmi *Sturm und Drang* mozgalom hívei értékelik először az úgynevezett népi irodalmat, amelynek keretében a népdalokon kívül a prózai műfajokat, a mesét és a mondát is kezdi figyelemre méltatni. Megjelennek a népmese-gyűjteménynek, vagy éppen német népmese-gyűjteménynek álcázott művek, amelyekben a meséket olyan mértékben írták, alakították át, hogy azokat a népmese fogalmába besorolni nem lehetséges. Valamennyi kiadvány

⁵⁵ BOTTIGHEIMER 2003. 66. A hivatkozott mű: GRÄTZ 1988. „[Grätz] Több száz olyan 18. századi német munkát adatol, amelyek a francia elithez köthető tündérmesék fordításai vagy adaptációi voltak” (GULYÁS 2006. 123).

⁵⁶ BOTTIGHEIMER 2000. 202.

⁵⁷ Kritikai kiadása: HERDER 1975.

⁵⁸ RÖLLEKE 1985. 1153.

címében is azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a nép köréből származnak az egyes darabok. Ezek közül említésre méltó: Johann Karl August Musäus *Volksmärchen der Deutschen* („A németek népmeséi”), 1782–1786; Wilhelm Günther *Kindermärchen aus mündlichen Erzählungen gesammelt* („Gyermekmesék, a szóbeliségből összegyűjtve”), 1787; Christine Benedicte Naubert *Neue Volksmärchen der Deutschen* (A németek új népmeséi), 1789–1793; Ludwig Tieck *Volksmärchen*, 1797. Hasonló gyűjtemények például a szerzői név nélkül megjelent (Goethe sógorának, Christian August Vulpiusnak tulajdonított) *Ammenmärchen* („Dajkamesék”), 1791–1792; a tündérmesék 1761 óta tartó sorozatát folytató Johann Gottlob Münch *Märleinbuch für meine lieben Nachbarsleute* („Mesekönyv kedves szomszédaimnak”) című műve, 1799-ből; az anonim *Feen-Märchen* („Tündérmesék”), 1801; Albert Ludwig Grimm (a testvéreknek csak névrokona): *Kindermärchen* („Gyermekmesék”), 1809.³⁹

Ezek a fantasztikus lények, jó és rossz tündérek, hercegek és hercegiszaszszonyok közötti intrikákról szóló tudálékos mesék messze álltak attól, aminek gyűjtését Herder felhívása szorgalmazta. Ez pedig egy újabb szempont, miként a címek is jelzik, a „gyermeki” érvényre jutását kívánja meg. A cél az, hogy létrejöjjön „a gyermekmeséknek az a tiszta gyűjteménye, amely jó értelemben megfelel a gyermekek elméjének és szívének, varázslatos színhelyek sokaságával, ékesítve az ifjú lélek ártatlanságával”, s amelyet Herder a továbbiakban még úgy is jellemezett, mint a gyermekek eljövendő generációinak karácsonyi ajándékát.⁴⁰ De nemcsak a gyermekek számára nem voltak megfelelők ezek a mesék, hanem a címükben jelzett népi és német voltukhoz is kétség férhet, noha a szerzők ennek az ellenkezőjét állítják. „Egyetlen mese sem egyéni ötlet szüleménye” [...] „Valamennyi mese hazai (*einheimische*) termék, amelyeket már generációk óta plántálnak tovább, szóbeli hagyománnyal, ősatyák unokáiknak és utódaiknak” – írja könyve előszavában Musäus.⁴¹ A kötet megjelenése előtt egy levelében azt fejtegeti, hogy a tündéresség (*Feerei*) újra nagyon lendületbe jött – Bürger könyvét és Voss fordítását említi, meg a tündérmesék új és az *Ezeregyéjszaka* javított kiadását: nos, nem akar kimaradni a csapatból, kiad majd ő is egy könyvet. „Címe *Volksmärchen* lesz, egy olvasókönyv kis és nagy gyermekeknek. Ehhez a legtriviálisabb dajkameséket fogom összegyűjteni, amelyeket majd én feljavítok, és tízszer csodásabbá teszek, mint amilyenek eredetileg voltak ...”⁴² Egy másik levelében viszont azt írja egy barátjának, hogy meséit felnőtteknek írta: „A népmesék ugyan nem is gyermekmesék, mivel a nép nem gyermekekből áll, hanem főleg felnőttekből, és a hétköznapi

³⁹ Néhányat RÖLLEKE is felsorol (1985. 1152).

⁴⁰ *Adrastea*, II, 6. *Herders Werke*, 14:235. Idézi BOTTIGHEIMER 1987. 3.

⁴¹ MUSÄUS 1989. 647.

⁴² MUSÄUS 1989. 649.

életben az ember másként beszél velük, mint a gyermekekkel. Ostoba ötlet lenne ezért azt gondolni, hogy a mesét abban a hangnemben kell elbeszélni, amelyet Lúdanyó használ, ha gyerekeknek mesél.”⁴³

„[Musäus] Maga köré gyűjtött egy sereg vénasszonyt rokkástul, leült hozzájuk középre, és hagyta, hogy fecsegjenek, majd amit hallott, elbűvölően újra elbeszélte. Gyermekeket is gyakran felhívott az utcáról, maga is gyermekké vált köztük, meséltette őket, és minden egyes meséért egy hárompfenniges érmét adott nekik. Egyik este a felesége látogatóból tért haza. Ahogy az ajtót kinyitotta, ócska dohány füstje csapta meg, a füstfelhőn át pedig megpillantotta férjét, amint a kályhánál ült egy öreg katona mellett, aki rövid pipát tartva fogai között szaporán pöfékelt és mondta neki a mesét” – emlékezett meg barátjáról August von Kotzebue 1791-ben.⁴⁴

Életszerűnek tűnik az öreg katona meséltetése, míg a gyermekeké pénzért furcsa, hiszen Musäus gimnáziumi tanárként ingyen is szóra bírhatott gyerekeket, a weimari utcákon rokkával a kezükben útra kelő asszonyok képe pedig kissé bizarrnak tűnik. Fontos észrevenni, hogy még ezekben az idillien megrajzolt életképekben sem történik említés arról, hogy Musäusnak eszébe jutott volna az elhangzottakból bármit is a meséléssel egyidejűleg feljegyezni. Ha azonban csupán arról van szó, hogy miként a Grimmék esetében, megindul a romantikus legendaképződés a „mesegyűjtésről”, már ez a tény is nagy fontosságú. Kotzebue-nak határozott elképzelése volt arról, hogy kiktől kellene gyűjteni. Musäus meséiben valóban vannak népmesei elemek, ismerte a népkönyveket és a régi irodalmat. Rübezahl (hegyek ura, „vadember”) történetét Grimmelshausen (*Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch*, 1669)⁴⁵ után ő is feldolgozza, de népmeseként egyik darabját sem lehet meghatározni, miként kortársai műveit sem.

Az 1800-as évekre tehát a tündérmese (a *Märchen* szó körüli jelentésbeli tisztázatlanságokra nem térünk ki) műfaját a klasszicista, majd később a romantikus szerzők a német nemzeti irodalmi kánonba emelték a régiek átdolgozásával és újak alkotásával,⁴⁶ egyben határozott igény mutatkozott a népi hagyományok feltárására (Herder a népit a régivel azonosította), és gyermekek számára készült gyűjteményekre.

Az ebbéli törekvésekben az első átütő sikert a népdalok terén érték el: megjelent a „heidelbergi romantikusok”, Clemens Brentano, Achim von Arnim

⁴³ BLAMIRE 2003. 72.

⁴⁴ MUSÄUS 1989. 655.

⁴⁵ Magyar kiadása: Hans Jakob von Grimmelshausen: *A kalandos Simplicissimus*. I–II. Fordította Háty Gyula. Az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Pók Lajos. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.

⁴⁶ BOTTIGHEIMER 2000.

(és Joseph von Görres) háromkötetes műve, a *Des Knaben Wunderhorn* („A fiú csodakürtje”, 1806–1808), amely szerelmi, katona-, vándor- és gyermekdalokat tartalmazott a középkortól a 18. századig. Goethe a jénai irodalmi újság lapjain lelkesen ajánlotta mind az alsó, mind a felső néposztályok számára: „Ennek a könyvecskének ott kellene lennie minden házban, ahol derűs emberek élnek, az ablaknál, a tükör alatt, vagy ahol az énekes vagy a szakácskönyvet tartják, [...] ám leginkább a zene szerelmeseinek és mestereinek zongoráján lenne a helye.”⁴⁷ A dalok fültől fülig, szájról szájra (*von Ohr zu Ohr, von Mund zu Mund*) jártak, mígnem most életre keltve és felmagasztalódva visszatérnek a néphez, leírva és kinyomtatva a nemzet kultúrájának részei lesznek.⁴⁸ Arnimék könnyű helyzetben voltak, hiszen Herder *Volkslieder* („Népdalok”, 1778–1779) című úttörő munkája példaképpül szolgált számukra, és második, záró kötetükhöz egy sereg lelkes munkatárs gyűjtött anyagot.

A mesék ügye rosszabbul állt. Arnim már 1805-ben megfogalmazott felhívásában mondák és mesék gyűjtését is kérte, mert ezek közlésével kívánták folytatni gyűjteményüket, ám ez visszhangtalan maradt, így hamarosan feladták ezt a tervüket. Rölleke kutatásaiból ismeretes azonban, hogy a Grimm testvérek tevékenyen részt vettek Arnimék dalgyűjtő munkájában, az egész világból gyűjtöttek dalszövegeket, de néhányat saját hesseni vidékük-ről élfőszóbból is. Wilhelm első könyve a régi dán hősekekből, balladák-ból, mesékből készült fordítás, amely Heidelbergben, a Mohr és Zimmer kiadónál jelent meg a *Wunderhorn* formátumában, annak mintegy negyedik kötete-ként (időközben Arnimék kiadták már a harmadik kötetet). Báró Achim von Arnimnak és Clemens Brentanónak ajánlotta. A testvérek azonban a mesék gyűjtésében voltak igazán aktívak.

A GRIMM TESTVÉREK ÉS A NÉPKÖLTÉSZET

Európában az értelmiség Herder eszméinek hatására a 18. század végén, a 19. elején fordult a nép költészete felé, de ez mindenütt, miként a németeknél is, a *népdalok* gyűjtésével kezdődött. A kötött szövegek írásbeli rögzítése, a szöveg kezelése nem okoz ugyanis annyi gondot, mint a kötetlen elbeszélés. Grimmék előtt ennek a nehézségeivel senki nem találkozott: egy teljesen új, tudományos feladat megoldása várt rájuk. Amilyen megoldást ők választottak, az lett a minta egész Európában. Amikor hozzákezdtek, semmiféle meseelméletre nem támaszkodhattak: Johann Gottfried Herder erre vonatkozó reflexiói

⁴⁷ *Jenaer Allgemeine Literaturzeitung* 1806. 137–138.

⁴⁸ DENECKE 1994.11.

inkább töredékesek voltak és meglehetősen eldugott helyeken jelentek meg. Tapasztalatlan, huszonéves fiatalemberként a Grimm fivérek Arnim és a romantikus költő, Clemens Brentano mellett betekintést nyertek a népköltészeti gyűjtés, szöveggyűjtés és szövegkiadás gyakorlatába, a mesék gyűjtésére pedig Goethe azon ajánlásait alkalmazták, amelyeket az említett recenzióban a népdalokról szólva fogalmazott meg.

Mivel a Grimm testvéreknek önálló, kidolgozott meseelméletük nincs, a legkiválóbb Grimm-filológus, Heinz Rölleke egy tanulmányában azt elemzi, hogy ezek a goethei elképzelések miként húzódnak végig vezérfonalként életművükön. Goethe a gyűjtőnek például azt ajánlja, hogy őrizkedjék mindentől, ami közönséges, durva, sekélyes, ponyvaízű, „papos” (*Pfaffisch*). (Az 1960-as években a budapesti egyetemen és szakmai körökben még az én generációm is ezt a tanácsot kapta.) A népköltészet kiadóinak azt ajánlja Goethe, hogy legyenek hálásak a gyűjtőknek a szövegek átalakításáért, ha azokat az oda nem illő részekről megszabadítják, vagy ha másokat a helyükre csempésznek. „Ki ne tudná, min mennek keresztül a dalok a nép (és nemcsak a művelten nép) száján? Miért ne lenne joga az egyik darabot a másikhoz illeszteni annak, aki végül feljegyezi azokat?” Nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a gyűjtők a nem német népköltészetre is legyenek tekintettel, használják a már meglévő fordításokat, vagy saját maguk készítsenek fordításokat. Ez már a tudományos feldolgozást illeti: a szaktudományos mesekutatást éppen a Grimm testvérek kezdik el, amikor 1822-ben kiadják első *Anmerkungen*-kötetüket („Jegyzetek”), amely az egyes mesék variánsait és korábbi előfordulásait veszi számba. Goethe a meglehetősen laza szövegszerkesztési javaslatokhoz az adatbázis pontosságának követelményét illeszti: „a gyűjtő és a kiadó költészeti archívumát tisztán, precízen tartsa rendben. Nem kell mindent kiadni”, de a nemzetnek nagy szolgálatot teszünk, ha költészetünk, poétikai kultúránk történetét ápoljuk.

Goethe meg volt győződve a népköltészet régiségéről és a költészet történetébe illeszthetőségéről: Grimmék is a német népköltészet kultúrtörténeti forrásértékéről. A nemzeti szempontot ők is fontosnak tartották. Hevesen állították, hogy mesegyűjteményükben elveszettnek hitt, ősi német mítoszok rejtőznek, és Wilhelm 1814-ben éppenséggel echte hesseni mesékről beszélt. Ezekkel a szakmailag tarthatatlan állításokkal szemben tény, hogy kommentárjaikban a külföldi adatokat kimerítően felhasználták. Jacob az első kötet első kiadásába berakott franciából és skótból fordított szövegeket is. Nagyon fontos azonban, és ezt ki kell emelni, hogy címadásukban, kortársaikkal ellentétben, mellőzték a *német* jelzőt. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a népek vándorlásával, a mesék és a mesei motívumok nemzetköziségevel épp-

úgy tisztában voltak, mint azzal, hogy mesélőik nem éppen a német nyelvű hagyományok letéteményesei.

Goethe a népköltészetet olyan irodalomnak tekintette, amely a nép száján formálódik. Rölleke ezért azt hangsúlyozza, hogy Grimmék ennek megfelelően ragaszkodtak a szóbeliségből eredő darabokhoz. Jacob 1811-es gyűjtési felhívásában (1815-ben változatlan formában megismételte) kizárólag szájhagyomány lejegyzését kérte, még hozzá nyelvjárásban. Ez volt meseelméletük sarkalatos pontja: a *KHM*-be vagy előszóbból származó szöveget vettek be, vagy olyan irodalmi forráshoz nyúltak, amelynek szóbeli eredetéről meg voltak győződve.⁴⁹

Goethe javaslatát a szövegek „restaurálására”, kiegészítésére, több szöveg kontaminálására vonatkozóan a Grimm testvérek közel ötvenéves tevékenységük során (1815, de 1819 után mindenképpen, ezt a munkát egyedül Wilhelm végezte) végig szem előtt tartották. Erről leginkább az Arnimmel folytatott levelezés tanúskodik, de nyilvánosan is elismerték. Az 1819-es második kiadás előszavában írják: „Az egyes darabok megfogalmazása és végső alakba öntése tőlünk származik [...] Különböző elbeszéléseket, amennyiben egymást kiegészítették, és egyesítésüknek akadálya nem volt, mint egyet tettünk közzé”.⁵⁰ A meseszövegek változatainak a szájhagyományban nincsen egyértelműen megállapítható ősalakjuk (*Urgestalt*), ezért a tapintattal – ezt csak idővel lehet elsajátítani – végzett átalakítás ezt kísérli meg rekonstruálni. Legkiválóbbs adatközlőjük, Dorothea Viehmann a repertoárját – ahogy a második kötet előszavában írják – szabadon, ám mindig szóról szóra ugyanúgy adta elő. Ha kérték, megismételte, még egyszer, lassan, úgy, hogy némi gyakorlattal le lehetett írni. Ily módon bizonyos részeket (*manches*) a fivérek szó szerint megtartottak. Ebből az következik, írja Rölleke, hogy sokat éppen nem szó szerint írtak le. Goethe javaslata a népköltészet kiadási technikájára vonatkozóan az akkortájt kialakuló germán filológia módszereivel volt összhangban: stílusegységesítéssel, kiegészítésekkel és mindenekelőtt kéziratok egybeszerkesztésével a középkori költészet elveszett, „ősi változatait” (*Urfassungen*) próbálták meg rekonstruálni. A Grimmék gyakorlata tehát koruk legmodernebb költői és filológiai eljárásának felelt meg.⁵¹

Rölleke írása pontosan jelzi, hogy a Grimm testvérek mesegyűjteményükkel kapcsolatos vágyai és azok megvalósulása nem mindig voltak harmonikus egységben. Rölleke apológiája a Grimm testvéreket ért kritikák, sőt, az utóbbi évtizedekben, főleg Amerikában, társadalomkritikai éllel megfogalmazott vádak ellenében készült.

⁴⁹ RÖLLEKE 1998a. 67–68.

⁵⁰ A Rölleke által közölt rövid idézetek itt is saját lapidáris fordításomban olvashatók; a második kiadás teljes előszava megjelent magyarul (GRIMM 1989. 9–15).

⁵¹ RÖLLEKE 1998a. 68.

A KINDER- UND HAUSMÄRCHEN KELETKEZÉSTÖRTÉNETE

Mielőtt néhány erre vonatkozó példát bemutatnánk, álljon itt néhány „kemény tény” a *KHM* szövegeinek keletkezéstörténetéről. Ennek kiindulási pontja egybeesik Jacob (Jacob Ludwig Carl Grimm, Hanau, 1785 – Berlin, 1863) és Wilhelm (Wilhelm Carl Grimm, Hanau, 1786 – Berlin, 1859) marburgi jogi tanulmányainak kezdetével. Az idilli gyermekkor után korán árvaságra jutott fiúk (a hivatalnok apa hirtelen halálakor Jacob nem egészen 12 éves volt, Wilhelm egy évvel fiatalabb) hatgyermekes özvegy édesanyjuknak segítenek a gazdaság ügyintézésében, majd egy nagynéni segítségével a kasseli gimnáziumban folytatják tanulmányaikat.⁵² Tizenhét évesen (1802, 1803) költöznek Marburgba, ahol egy magával ragadó, fiatal tanár hatása alá kerülnek: egész életüket meghatározó ösztönzést kapnak a filológiai és néprajzi kutatásokra a történeti jogtudományt művelő Friedrich Carl von Savignytól, aki munkatársnak ajánlotta őket sógorának, Clemens Brentanónak. Nagy hatással voltak rájuk L. Wachler irodalom-előadásai, Johann Jakob Bodmer munkája, Ludwig Tieck középkori szerelmi dalokból készült átköltései, és nem utolsósorban az egyetem óriási könyvtára.⁵³

1806-tól vonta be őket Brentano a *Wunderhorn* munkálataiba, amelynek során az akkor még nagyon tág és meghatározatlan műfajú *Sage* („monda”) – minden, ami egykor része volt a szóbeli hagyománynak, nemcsak népdalok, hanem mesék és mondák, leginkább írásos forrásokból – lett az érdeklődésük tárgya. Jacob ekkor tért vissza Párizsból, Wilhelm éppen egyetemi tanulmányai befejezése előtt állt, öccsük, Ferdinand írnokként dolgozott: szép kézírása miatt őt a másolatok készítésébe vonták be. 1807-ben Brentano Kassalbe költözött: lelkendezve írja barátjának és későbbi sógorának, Achim von Arnimnak (aki Jacobbal egyidős húgát, Bettinát vette el), hogy milyen kitűnő, a „régí német költészetnek elkötelezett barátokat” talált.

1807-ből származnak az első mesekéziratok: Jacob elkészített egy *Allerleirauh*-kivonatot egy regényből, Wilhelm pedig Kassalben lejegyzett egy mesét Dorothea Wildtől. Ebben a legelső fázisban Brentano munkái szolgáltatták a példákat, ő ugyanis irodalmi művekből készített már két meseátíratot, és a *Wunderhorn* függelékeként előszóból lejegyzett és átírt egy történetet. Ez a „Kakaska és jércike rémisztő története” (*Erschreckliche Geschichte vom Hühnchen und vom Hähnchen*), amely majd bekerül a *KHM*-be (KHM 80). Brentano irányította a testvéreket két „adatközlőhöz” is, a marburgi Erzsébet kórházba

⁵² SCHERF 1979. 251–252.

⁵³ DENECKE 1988a. 171; RÖLLEKE 1993. 1279.

egy idős asszonyhoz és Allendorfba, az ottani pap lányához, Friderike Man-
nelhez, aki küldött is nekik néhány mesét.⁵⁴

1806-ban érkezett a *Wunderhorn* szerkesztőségéhez Philipp Otto Runge két meséje, amelyeket már Arnim mutatott meg a Grimm fivéreknek. Mivel Arnim egy folyóiratban leközölte őket, nem kerültek be a Brentanónak küldött kéziratkötegbe, ám az első kiadástól kezdve még a „kis kiadásnak” is részei lettek. Mindkettő plattdeutsch (újalmémet) dialektusban íródott, és pontosan így került a KHM-be: *Van den Fischer un siine Fru* („A halász és a felesége”, KHM 19) és a *Van den Machandelboom* („Jávorfácska”, KHM 47). Az ötödik kiadástól (1843) kezdve a Grimm testvérek a pomerániai nyelvjárást leegyszerűsítették, és mindkét mesét stilisztikailag is erősen átdolgozták. Pedig kezdetben rendkívüli módon elnyerte tetszésüket a két, dialektusban írt mese. Úgy vélték, pontosan ez az, amire vágnak: ez a nép szóbeli költészete, és így kell azt megörökíteni. Jacob mindkét gyűjtési felhívásában Runge meséit állította példaképnek. Sajnos, nagy tévedés áldozatai lettek: a romantikus festő Runge a romantikus írók, Arnim és Brentano módszerét alkalmazta mind stílusában, mind szövegalakító módszerében. Nem véletlen tehát, hogy Grimmék éppen saját törekvéseik megvalósulását ismerték fel bennük, és későbbi munkájukban is ennek a tévedésnek jegyében jártak el.⁵⁵

A korábbi mesegyűjtemények közül csak Basile *Pentameron*éját tartották elfogadhatónak, inkább a régi irodalom (Hans Sachs, Grimmelshausen stb.) „belső elbeszélései” (*Binnenerzählungen*) közül válogatnak: a későbbi kiadásokba pedig olyan gyűjteményekből (pl. Josef Haltrich erdélyi szász mesegyűjteményéből) vesznek be szövegeket, amelyek már éppen az ő hatásukra és az ő igényeik szerint készültek.

Az első összeállítás, a kasseli saját gyűjtéssel és másoktól kapott szövegekkel kiegészítve 53 vagy 54 darabból állt, ezt küldték el a fivérek 1810 őszén Brentanónak, aki végül is nem csinált vele semmit, és a kéziratot sem küldte vissza. Ez nagy szerencse volt, mert így az fennmaradt: 1923-ban találták meg Brentano hagyatékában az elzászi Ölenberg trappista kolostorban, és 1927-ben adták ki először.⁵⁶ A Grimm testvérek nem sokat vártak, 1811 elején, Arnim tanácsára saját kötet összeállítása mellett döntöttek. Szerencsére a Brentanónak küldött anyagról készítettek másolatot, ám azt később, az első kiadás után megsemmisítették. A Grimm-filológia alapját tehát az ölenbergi kézirat (46 szöveg maradt fenn, bár Rölleke szerint 48), valamint a Wilhelm saját kezű jegyzeteivel és a második kiadás számára készített emendációival

⁵⁴ RÖLLEKE 1985. 1155–1156; 1993. 1281.

⁵⁵ RÖLLEKE 1985. 1156, és a két szöveghez fűzött kommentárok, valamint 1998. 68.

⁵⁶ RÖLLEKE 1975a.

ellátott két első kiadású kötet jelenti (1812, 1815), amelyet a kasseli Grimm Múzeumban őriznek. Az összövegnek (*Urfassung*) tekintett ölenbergi kézirat nem hiányos, ugyanis egyes darabokról a testvérek joggal feltételezték, hogy Brentano ismeri azokat, vagy éppen gazdag könyvtárában megtalálhatók. A jegyzetelt példányok is elsőrangú források: itt írta az egyes mesékhez az információkat Wilhelm, hogy kitől került hozzájuk, mikor és mely vidékről.⁵⁷

A KINDER- UND HAUSMÄRCHEN KIADÁSTÖRTÉNETE

A *Kinder- und Hausmärchen*nek Grimmék életében hét kiadása volt (1812/1815, 1819, 1837, 1840, 1843, 1850, 1857: ez utóbbi az *Ausgabe letzter Hand*, az utolsó, saját kezűleg korrigált változat, amely a későbbi kiadások alapja lett). A szövegek száma kiadásról kiadásra változott, végül 200-ban állapodott meg, amelyhez tíz gyermeklegenda (*Kinderlegenden*) csatlakozott. Az „ős-szöveg”-nek még hét tizede volt tündérmese/varázsmese, az utolsó, saját kezű kiadásnak csak mintegy a fele. A testvérek a *Märchen* műfaját meglehetősen kitágították. Albert Wesselski szigorúbb mértéke szerint ebből a kétszázból alig hatvan szöveg tekinthető igazi vagy tulajdonképpen mesének (*richtige oder eigentliche Märchen*), a többi tréfás mesécske emberekről, állatokról, vagy természeti/eredetmonda (*Natursagen*) stb.⁵⁸ A gyermekek számára készült „kis kiadás” 50 szöveggel tíz kiadást ért meg a Grimm fivérek életében, 1825 és 1858 között.

A közhiedelemmel ellentétben a *KHM* a kezdetekben nem vált könyvsikerré. A német könyvvásárló közönség, ellentétben a hazafias érzelmű értelmiséggel, a század elején még a felvilágosodás szellemében nevelkedett. Az első kiadás első kötetét (1812), amely sokkal inkább volt irodalmi, polgári, mint népi, jobban vették, mint bármelyik későbbi kiadást Grimmék életében, sőt, utána még jó darabig a többi: három éven keresztül évi 300 példány fogyott belőle. Persze ez is nagyon kevés, Walter Scherf népszerű Grimm-válogatásának utószavában az olvasót megdöbbeneni kívánja, amikor így fogalmaz: „nem több mint írd és mondd, 900 darabot adtak ki belőle”.⁵⁹ A második kötetből (1815) 75 példány volt az éves átlag, az első „kis kiadásból” (1825) 187, holott ez már illusztrációkat is tartalmazott és olcsó is volt.

A 1800-as évek könyvvásárló közönsége, ha választhatott, inkább Grimmék riválisának, Ludwig Bechsteinnek a könyvét vette (*Deutsches Märchenbuch*,

⁵⁷ LÜTHI 1968. 48; RÖLLEKE 1985. 1160; BLAMIRE 2003. 73.

⁵⁸ LÜTHI 1968. 48.

⁵⁹ SCHERF 1979. 249.

1845). Bechstein műve több szempontból is reakció volt a *KHM*-mel szemben. Előszavában Bechstein szelíden kárhóztatja Grimmék azon eljárását, hogy rosszindulatú mostohákat szerepeltetnek, akiknek a helyzete anélkül is elég nehéz, hogy a tündérmesék felől támadás érné őket. Meséiben a gyerekek sokkal inkább igyekeznek bátran segítséget keresni maguknak, mintsem hogy passzívan elfogadnák a mágikus segítséget. A testvérek segítik egymást a történetekben, amelyek végén a családok rendszerint boldogságban és szeretetben újraegyesülnek. A *KHM* népszerűségben az 1890-es évektől kezdve cserélt helyet a Bechstein-féle kötettel. Bottigheimer ezt részben az irodalmi ízlés megváltozásával, részben a szerzői jogok elévülésével (1893) magyarázza, ami a kiadók számára szabaddá tette az utat, harmadsorban a városi proletariátus megerősödését említi, amely széles piacot teremtett annak a műnek, amely akkorra már a német értékek tökéletes megtestesítőjévé vált.⁶⁰

A *KHM* Grimmék szándéka szerint, s nemcsak a címválasztás okán, gyermekirodalomként kívánt megjelenni, és a kortársak felemás kísérleteivel szemben azzá is vált. Gondolhatunk Musäus fent idézett véleményére arról, hogy a népmesék nem gyermekmesék, vagy Wielandéra, aki egyaránt leértékeli a népit és a gyermeket: „Dajkamesék dajkahangnemben elbeszélve a szájhagyományban tovább élhetnek, de kinyomtatni nem kell ezeket.”⁶¹ Jacob készítette az első gyermeknek, sőt, csecsemőnek szóló dedikációt az első kötet (1812) Arniméknak adott példányán: „An die Frau Elisabeth von Arnim für den kleinen Johannes Freimund.”⁶²

Kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy a testvérek saját gyermekkorukból is hozták a mesék ismeretét, hiszen Steinauban nevelkedtek: természetközelségben, ahol az ún. egyszerű nép életét, szokásait, talán még meséit is módjuk lett volna megismerni. Meglepő módon mégis csak egyetlen mesére tudtak visszaemlékezni ebből az időből (*Sterntaler*, „Csillagtallér”, *KHM* 153.)⁶³ Kiváló irodalomjegyzékkel (Bolte-Polívkától Georg Wickram eredeti művéig), ám forrásjegyzetek nélkül egy nem tudni, honnan való idézetet közöl Hildegard Schaufelberger, amikor arról értekezik, hogy a rémes gyilkosságtörténet (*KHM*,

⁶⁰ BOTTIGHEIMER 2003. 68–69. A nyomdai és kereskedelmi adatokat Rölleke részletesebben ismerteti, de értékelése megegyezik Bottigheimerével (RÖLLEKE 1985. 1161–1168). Bottigheimer korábbi tanulmányát (1996) és a Grimm-recepció egyéb kérdéseit ld. HAASE 1996.

⁶¹ LÜTHI 1968. 47.

⁶² STEINLEIN. 1993. 9. Arnimék kisfia ekkor még egyéves sem volt. Bettina von Arnim (lánynevén Catharina Elisabetha Brentano) maga is írt irodalmi meséket, és Jacob Grimm és Achim von Arnim kérésére megpróbált meséket gyűjteni a frankfurti Marie Leinhardtól, Savignyék dajkájától. Ám csak néhány kezdőmondatig jutott, Frau Leinhardt nem emlékezett többre (RÖLLEKE 1975b. 820–821).

⁶³ RÖLLEKE 1993. 1279.

Anhang, Nr. 3.) vajon gyermekek számára való-e: „saját, Hanauban és Steinauban töltött gyermekkorukból Jacob élénken emlékezett a *Rókáné asszony lakodalma* című mesére, Wilhelm pedig például az édesanyjuktól hallotta a *Gyermekek meszárlásáról* szóló mesét”.⁶⁴ „Na tessék – írja a szerzőnő –, még a legjobb családokban is [azaz még ott is mondtak gyermekeknek rémtörténetet, – N. I.]. Wilhelm Grimm volt a finomabb lelkű.”

Ez a történet nem mese, nem monda a szó korabeli értelmében.⁶⁵ Igaz történetként adja elő, hogy gyermekek utánozni kívánják, amit disznó, tyúk vagy más állat leölésekor a felnőttektől láttak. Egyik társukat vagy testvérüket hasonló módon megölik, vérért egy tálban felfogják stb. Az elbeszéléstípus első előfordulása egy latin nyelvű epigrammából ismert (Aelianus, 1484), amely arról szól, hogy az elvetemült pap, Makarius fiai Mytilénében áldozatbemutatót játszanak, az idősebb megöli öccsét, őt megöli az odasiető anya, majd Makarius őt öli meg, és a kínpadon beismeri tettét. Jóval ismertebb forrás Jörg Wickram *Rollwagenbüchlein* („Társzekér-könyvecske”) című műve, amely 1555-ben jelent meg. Vidám történetek, tréfák, meg egynémely szomorú eseményről, többnyire gyilkosságról szóló híradások gyűjteménye. 1810-ben a *Berliner Abendblätter* (szerkesztője ekkor Heinrich von Kleist volt) szerző nélkül közölt egy ebbe a típusba tartozó történetet, állítólag egy régi könyvből. Mint később kiderült, aki beküldte, nem más volt, mint Achim von Arnim. De miért maradt anonim? A téma bizonyára izgatta (Berlinben éppen ekkortájt mutattak be egy szomorújátékot, amely erről szólt), mert egyik művében (*Kronenwächter*) maga is feldolgozta. Ám amikor Grimmék bevették meséik közé az első kiadásba, élénken tiltakozott. A történetben megnyilvánuló nyers kegyetlenség nem való gyermekmesébe. Így a *KHM* második kiadásából már kivették Grimmék, s attól kezdve már nem Grimm-mese többé.

Az új, kritikai kiadásokban, amelyek függelékként a kihagyott szövegeket is tartalmazzák, az *Anhang, Nr. 3.* jelölést kapta.⁶⁶ Itt két szövegváltozatot közölnek. Az első kiegészül az alma-gulden próba motívummal (a 17. század

⁶⁴ SCHAUFELBERGER 2007. 35. Rölleke is megemlíti, hogy ez a két mesecím mint gyermekkori emlék előfordul Grimmék levelezésében, de a *KHM*-be más forrásból került be a szövegük, éppúgy, mint a *Csillagtalléré* is. A négy Grimm testvér tehát egyetlen mesét sem őrzött meg közös gyermekkorukból, sőt, Rölleke szerint a szülői házban biztosan nem hallottak mesét (RÖLLEKE 1997. 30.).

⁶⁵ Ugyanez a szövegtípus kedvelt a modern vagy kortárs mondák között is (NAGY I. 2006).

⁶⁶ Schaufelberger csak a függelék-kiadásra hivatkozik: *Anhang der Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, Reclam-Ausgabe, 1980. Az általam használt kiadás (RÖLLEKE 1985) az 1837-től kezdve kihagyott mesék között az eredeti, 22a számmal közli a két változatot (809–811).

óta ismert). A gyilkos gyermeket törvényszék elé állítják, védője azt javasolja, hogy ártatlanságát azzal tegyék próbára, hogy egy almát és egy guldent kínáljanak neki, s válasszon a kettő közül. A kisgyermek ilyen esetben az ehettől választja: ha ezt teszi ő is, gondolkodása gyermeki, nem mérheti fel tetteinek következményeit. Ez így is történik. Schaufelberger véleménye szerint Grimmeket érdekelhette a téma, éppen azért is, mert gyermekkori emléküik volt: régi, kedvelt történet, olyan időkből, amikor még gyermekvédő ligák nem tiltakoztak a kegyetlenség bemutatása ellen, amely szerinte egyáltalán nem ártott a gyermekeknek. Nem maga a kegyetlenség árt, hanem a biztonság hiánya – idézi Walter Scherfet. De Grimmék ebben azért annyira biztosak nem lehettek, mert a fenti történetet eltávolították a gyűjteményből.⁶⁷ A második kiadás előszavában már ezt írhatták: „minden, gyermeknek nem való kifejezést gondosan kigyomláltunk ebből az új kiadásból. Ha mégis szemünkre vetné valaki, hogy a szülőket egy s más zavarba hozza és megbotránkoztatja, miért is nem szívesen adnák gyermekeik kezébe a könyvet, márpedig e gond ritka esetekben jogos lehet, akkor könnyű válogatni a mesékből, ám általában, az egészséges állapotra tekintve, bizonyosan szükségtelen az ilyenmű rostálás.” Az esőről és a harmatról értekeznek, mely kell a növénynek, tehát ami természetes, attól ne óvakodjunk. A Bibliát is példának hozzák: illően kell olvasni.⁶⁸

Az első kötetet kísérő fanyalgások a gyermekek szempontjairól szólnak, de a fenti tartalmi kifogások mellett a stílust is helytelenítik. Albert Ludwig Grimm saját könyvéhez (*Lina's Märchenbuch*, „Lina mesekönyve”, 1816) írt előszavában arról szól, hogy a gyermekek számára a népi elbeszélések stílusa elfogadhatatlan: „Nyilvánvaló, hogy a gyermekeknek a meséket gyermeki egyszerűséggel kell elmesélni. Ehhez azonban tökéletesen megfelelő elbeszélő kell, akit az ember manapság nem az első jöttment pesztonkában talál meg, és ha nincs ilyen, a költőnek kell a helyébe lépni. A megboldogult Runge két gyönyörű mesét mondott el a gyűjteményükbe, utánozhatatlanul, plattdeutsch nyelven. Ezek azonban biztos, hogy nem a nép ajkáról lettek leírva. Egyéb meséiknek a legtöbbje magán viseli még az egészen átlagos népi elbeszélő jegyeit, annak minden hibájával együtt [...]. Minthogy olyan könyvről van szó, amelyet gyerekek kezébe adhatnak, ezt nem lehet megbocsájtani [...]. Ha ez erre is érvényes, akkor ide is illik a régi közmondás: nem lehet egyszerre két urat szolgálni.”⁶⁹

Runge művészien átírt, tulajdonképpen álnépi meséi mindenkinek elnyerték a tetszését. A népmeséről alkotott ideálképhez ezek álltak közel. Mivel Grim-

⁶⁷ SCHAUFELBERGER 2007, passim.

⁶⁸ GRIMM 1989. 10–11.

⁶⁹ RÖLLEKE 1985. 1163.

mék messze nem hiteles népi szövegeket produkáltak, és azokat mégis annak tekintették, és emiatt elmarasztalták őket, ez mutatja, hogy milyen nehéz volt a korabeli értelmiséggel elfogadtatni a népmese népi voltát. Ezek a kritikák is a mesék minél művészebb átalakítására sarkallták a testvéreket. Grimmék újítása, vagyis a szövegekhez fűzött kommentárok sem arattak sikert, ezért a második kiadás után ezeket a szövegközlésekről leválasztották, és két külön kommentárkötetet adtak ki (1822-ben és 1856-ban).

Brentano Arnimhoz írt levelében (1813) például ezeket írja: „Pár nappal ezelőtt megvettem a Grimmék meséit [...] az egész kevesebb örömet okozott, mint gondoltam. Úgy találom, hogy az elbeszélés, azon túl, hogy hiteles, hanyag és kusza, bizonyos esetekben még nagyon unalmas is, habár a történetek igencsak rövidek. Miért nincsenek a dolgok olyan jól elmondva, mint ahogy Rungénál? A maguk nemében azok a tökéletesek. Ha az ember egy gyermekruhát akar felmutatni, ezt csak teljes hűséggel teheti, nem úgy, hogy előhúzz egyet, amiről az összes gomb leesett, ami mocsokkal szennyezett, és amelyiknél az ing kilóg a nadrágból. [...] A tudós jegyzetek túlságosan széttöredezetek, és az olvasót túl sok mindennel terhelik, amit az sem nem tudhat, sem ezekből a jegyzetekből meg nem tanulhat. [...] Ennél a könyvnél jöttem rá, hogy mennyire helyesen is jártunk el a *Wunderhorn*nál. [...] Ugyanis az a fajta hűség, ami a *Kindermärchen*ben van, zagyvaságot eredményez.”⁷⁰

Miből gondolták a kortárs olvasók, és a későbbiek is, hogy Grimmék népi szövegeket adtak közre, még hozzá hitelesen, változtatás nélkül? Egész egyszerűen onnan, hogy elhitték, amit a fivérek maguk írtak az első kötetük előszavában: „Kevés kivételtől eltekintve csaknem mindent Hessenben és a Majna és a Kinzig mentén, a hanaui grófság területén, ahonnan származunk, szájhagyományból gyűjtöttünk. [...] Ezért fűződnek kellemes emlékeink minden egyes darabhoz.”⁷¹ Ezeket a mondatokat átalakítva, a továbbiakat pedig változatlanul megismételték a második kiadás előszavában: „Talán éppen ideje is volt ezeket a meséket rögzíteni, mivel azok, akik őrzik őket, egyre kevesebben vannak. [...] Ezek a mesék pedig, ahol még megvannak, úgy élnek, hogy nem szokás arra gondolni, jók-e vagy rosszak, poétikusak-e vagy a művelt ember szemében útszéliek; ismerni és szeretni szokás őket, csak mert mindig is ilyenek voltak, s ki-ki örül nekik, anélkül, hogy különös oka volna reá.”⁷²

Íme, a romantikus program. A nép ősi, romlatlan költészetét kell a szóbeliségből összegyűjteni, hogy megmeneküljön az enyészettől. Az előszó

⁷⁰ RÖLLEKE 1985. 1162.

⁷¹ RÖLLEKE 1998b. 36.

⁷² GRIMM 1989. 9.

szerint ez esetükben így is történt. Ami a két úrnak való szolgálatot illeti, tehát hogy népi is és gyermekmese is legyen az a valami, annak az ellentmondásos voltát is felismerték a fivérek, amikor szembesültek magukkal a szövegekkel, amelyek persze igazából még csak nem is voltak népiek. Jacob 1813-ban írta Achim von Arnimnak: „Ezeket a gyermekmeséket valóban a gyermekek számára gondolták, találták ki? Ezt épp oly kevésbé hiszem, mint ahogy magát az egész kérdést sem helyeslem, hogy tudniillik külön a gyermekeknek kell-e egyáltalán valamit alkotni?” Ugyanitt, később: „A Mesekönyv ezért az én véleményem szerint egyáltalán nem a gyermekek számára íródott” – majd hozzáteszi: „de önnek azért tetszik, és ennek nagyon örülök.”⁷³

A KINDER- UND HAUSMÄRCHEN ADATKÖZLŐI ÉS FORRÁSAI

Az első kötet 84 szövege (a 85. számú négy töredéket fog össze) túlnyomórészt valóban a szóbeliségből származik, ám nem „a kemence, a tűzhely és a padláslépcső melletti helyekről”, hanem főleg két jó módú kasseli család tagjaitól. Miként Arany Juliska nélkül Arany László mesegyűjteménye sem jött volna létre, Grimmék sem tudtak volna mit kezdeni egyetlen kedves húguk, Lotte (Charlotte Amalie) nélkül. Az ő baráti köréhez tartoztak a *Wild* lányok (Lisette: 1782–1858, Gretchen: 1787–1819, Dortchen: 1793–1867, Marie/Mie: 1794–1867) és a *Hassenpflug* család lányai (Marie: 1788–1856, Jeanette: 1791–1860, Amalie: 1800–1871). Lotte Grimm 1807-ben kezdte őket biztatni, hogy mondjanak a bátyjainak meséket, ami rendszeres összejöveteleiken meg is történt. Ennek a fiatalokból álló, meglehetősen művelt, tehetséges polgárcsaládokból származó, tehát azonos társadalmi státuszú körnek (1822-ben Wilhelm feleségül vette Dorothea Wildet, 1825-ben pedig Lotte ment feleségül a későbbi hesseni államminiszter Ludwig Hassenpflughoz)⁷⁴ a mesetudását tükrözi jórészt az első kötet. A Wild lányok mamája (Dorothea Catharina Wild, 1752–1813) is mondott meséket, így csak feltételezni lehet, hogy lányai meséinek egy része tőle ered.⁷⁵ Azt ugyanis nem lehet tudni, hogy meséiknek mi volt a közvetlen forrása.

Perrault mesekönyvét azonban minden bizonnyal ismerték. Mindkét család ugyanis francia eredetű volt: Wildék Bernből jöttek, a Hassenpflug családban pedig még a 19. század második felében is otthon az asztalnál franciául beszéltek. Az általuk elmondottak közül néhány: *Marienkind* („Mária gyermeke”, KHM

⁷³ STEINLEIN 1993. 10.

⁷⁴ A Grimm és a Hassenpflug család szoros kapcsolatáról, különösen Lotte haláláig (1833-ban, hatodik gyermeke születésekor gyermekágyban halt meg) ld. GROTHE 2000.

⁷⁵ Az első kötetbe három meséje került (RÖLLEKE 2006. 24).

3; Gretchen, 1807), *Bátyuska, húgocska* (KHM 11; Marie, 1811), *A fehér kígyó* (KHM 17; Hassenpflugék, 1812), *A vitéz szabólegény* (KHM 20; Hassenpflugék, 1812), *Holle anyó* (KHM 24; Dortchen, 1811: elmondta a kertben), *Piroska és a farkas* (KHM 26; Jeanette, majd Marie, 1812), *Csizmás kandúr* (KHM I/33; Jeanette, 1812), *A hét holló* (KHM 49; Dortchen, 1812: elmondta január 19-én a kerti házban), *Csipkerózsika* (KHM 50; Marie), *A rest lány/Pancimanci* (KHM 55; Dortchen, 1811) stb.⁷⁶

Az első kötet mesélői közül figyelemre méltó még Friedrich Krause (1747–1828) nyugalmazott dragonyos őrmester: részben azért, mert Grimméknek ő az egyetlen férfi mesélője (a többiek írásban küldték nekik a meséket), másrésztől pedig, mert a legidősebb korosztályhoz tartozott, akik Grimméknek meséltek, de azért is, mert róla feltételezték, hogy az alsóbb néposztályt képviseli. Krause a Kassel melletti Hoofban élt, meglehetősen szerény anyagi körülmények között: Wilhelmtől a mesékért cserébe egy-egy használt nadrágot kapott. „A Grimm-gyűjteményhez annak mintegy hat százalékát kitevő meseszöveggel járult hozzá: nem lehet tudni, melyik »anyag« fogyott el hamarabb, Krause repertoárja, vagy Wilhelm nadrág-készlete” – írja szellemesen Rölleke.⁷⁷ Mindenesetre Krause meséi markánsan különböznek a Grimméknek mesélő, finomlelkű ifjú hölgyek meséitől: nőalakjai házsártos Xantippék vagy gonosz, ártó boszorkányok. Rölleke feltevése az, hogy a harminc évvel fiatalabb felesége mellett szerzett tapasztalatok ütnek át meséin, mint ahogyan a katonaélet és katonai nyelvezet is.

Krause Wilhelm Grimmhez írt levelei különös ortográfiát mutatnak, és nyelvtani járatlanságról árulkodnak (pl. a „könyvtáros úr” – *Bibliothekar* – nála „Hr. Biplicats”, így szólította meg Wilhelmet), ám pontosan ismeri a Bibliát, fejből idézi az egyes helyeket, pontosan megadva a versek és fejezetek, a zsoltárok és az énekeskönyv egyes darabjainak a számát is. Felmenői ugyanis tanítók és lelkészek voltak, akik között még egy francia nagymama is helyet foglalt. Egy kicsit tudott is franciául. A katonaságnál pedig egy elit alakulatnál szolgált.

Ami pedig a Grimmék hagyatékában változatlanul és felhasználatlanul fennmaradt *Spinnstubenhftj*-jét („Fonóházi füzet”) illeti, annak összeállítására Grimmék kérték fel, és nekik is adta át. Rölleke úgy gondolja, hogy az abban leírt vaskos, tréfás történetek nem valószínű, hogy a hesseni Hoof fonójában hangzottak el télvíz idején. Sokkal valószínűbb, hogy Krause rájött, milyen és főleg milyen eredetű történetekre kíváncsiak a testvérek, és elvárásuknak

⁷⁶ RÖLLEKE 1998b. 36. Apró kiegészítések: RÖLLEKE 1985; kommentárok: RÖLLEKE 1993. 1281; RÖLLEKE 2006. 18, 24.

⁷⁷ RÖLLEKE 2006. 22.

meg akart felelni. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy Krause gyűjteménye talán a katonafolklór jeles tárháza: jellemző, hogy a testvérek éppen akkor fordultak el egy elébük tárt anyagtól, amikor az valóban népi lehetett, bár kétségtelenül nem gyermekeknek való. Krause tehát nem tartozott azon műveletlen, homályos agyú teremtmények közé, akiknek korábban a népmesék fenntartását tulajdonították – állapítja meg Rölleke.⁷⁸ Ily módon leszámolhatunk azzal az illúzióval is, hogy Grimméknek akár egyetlen paraszti mese-mondója is akadt volna.

Fentebb már szó esett arról, hogy Brentano felhívta a fivérek figyelmét egy mesélni tudó asszonyra a marburgi öregotthonban. A vele való találkozó sikertelen kísérlet maradt, elzárkózott attól, hogy nevét adja egy vállalkozáshoz, amelynek nem látta a célját. Semmit nem tudunk róla, „marburgi meseasszony”-ként vonult be a Grimm-irodalomba. Neki tulajdonított mesék ugyanis vannak, hiszen meséiből mégis eljutott valamennyi a testvérekhez. Annak illusztrálására, hogy a Grimm testvérek mennyire vágytak népi mesélőkre, mennyire nem adta fel Wilhelm a küzdelmet, idézzük Brentanóhoz 1810. október 25-én írt levelét: „és könnyen kárba veszett volna minden fáradságom, ha nem találtam volna valakit, akinek a felesége a kórház gondnokának volt a testvére, és akit én rávettem, hogy vegye rá a feleségét, hogy beszélje rá a sógornőjét, hogy a gyermekei számára meséltesse ezt az asszonyt, és amit mond, írja le”. Ezt az eljárást Wilhelm maga is keresztútnak nevezi.⁷⁹

Valószínű, hogy ugyanarról az asszonyról, Creuzernéről írt Jacobnak már szeptember 14-én, ám egy kicsit másként: „A gyermekmesékkel tényleg nincs szerencsém. Már korábban is írtam, hogy többször jártam Creuzer asszonynál, kecsegtető ígéreteket is kaptam, ellenben semmit sem mesélt. A pap felesége nem akart kötélnek állni, habár minden nap erre vártam. Meglátogattam Müller urat, aki jelenleg matematikatanár. Felfedtem kilétemet, hogy én vagyok a szerzője annak a levélnek, melyben meséket kértünk tőle. Láthatóan zavarba jött, aminek [...] különös jelei voltak; kisvártatva bevallotta, hogy a levelet jópofa viccnek tekintette. Mivel leveletem egy pillanatig sem vette komolyan, ezért Zimmermann úrral sem beszélt [...]. Elpanaszoltam neki, hogy Creuzer asszonyt nem tudtam megnyerni ügyünknek, mire rögtön megígérte, hogy elmegy hozzá, aminek meg is lett az eredménye. Zimmermann úr elmesélte, hogy az idős asszony, aki egyébként rokona, eleinte semmiképpen sem akart kötélnek állni, mondván: rossz és nevetséges hírbe hozná, ha elterjedne róla, hogy meséket mond, s úgy tűnt, nem lehet meggyőzni. Tervünk kútba is

⁷⁸ RÖLLEKE 2006. 23, a többi adat passim.

⁷⁹ BLUHM 2001. 11; STEIG, 1914. 118. alapján. További fontos szakirodalom: RÖLLEKE 1974. 87–94.

esett volna, ha történetesen Müller úr nem lenne a kórházigazgató sógora. Ígéretet tett, hogy megkéri a kórházigazgatót, járjon közbe az asszonynál, mondaná el a meséket, amiket ő lejegyez. [...] Úgy tűnik, Müller úr elszánt, én pedig megígértem neki, hogy a meséket szó szerint le fogjuk jegyezni, és az asszonynak még valami csekély összeget is fizetünk.”⁸⁰ Mindkét változat elég kalandos, és végképp tisztázatlan, hogy végül is ki jegyezte le az asszony meséit, ám azok léteznek. Lothar Bluhm ezek közül az egyiket elemzi, annak sokadik kutatójaként. Már a Grimmék kommentárjaiban is utalás történik arra, hogy „Az aranymadár” (*Der goldene Vogel*, KHM 57; ATU 550, *Madár, ló és királyleány*) című mese kapcsolatban áll Wilhelm Christoph Günther már említett gyűjteményének egy darabjával. Bluhm bebizonyítja, hogy a marburgi asszony elbeszélése nem más, mint Günther szövegének felidézése, amelyet Grimmék alakítottak át saját nacionálpolitikai elképzeléseik szerint. „Dióhéjban itt van a műmese (*Kunstmärchen*) és a könyvmese (*Buchmärchen*) ellentéte: Günther adaptációja hangsúlyosan mint művészi munka jöhet számításba, és kifejezetten a gyermekek szórakoztatására írt tündér-elbeszélés, míg a Grimm-féle változat egy (ilyen formában sohasem létezett) népi elbeszélés/népmese (*Volkserzählung*) ideális modelljét kívánja megalkotni.”⁸¹ Igazából nem a marburgi asszony volt a grimmi változat forrása, hanem maga a güntheri mű; ő csak mint szóbeli közvetítő állomás állt a kettő között. „A szöveggenetikai kutatás végül is a népmese vagy a könyvmese keletkezését mint a műmese adaptációját mutatja ki.”⁸²

A *Kinder- und Hausmärchen* második kötete 1814 karácsonyára jelent meg, 1815-re datálva, 70 mesével. Ez a gyűjtemény sem jöhetett volna létre egy fiatal, arisztokrata és a művészetek iránt fogékony baráti társaság nélkül. Vesztfáliában, a paderborni hercegség területén, Böckerhofban áll a hasonló nevű kastély, amely a 18. század végétől a báró von Haxthausen család rezidenciája. 1805-től 1840-ig nyaranta számos neves vendég látogatta, élénk irodalmi élet központja volt: a család Grimmék előtti generációja alakította meg a „Bökendorfi Romantikusok” körét. Wilhelm Grimm 1811 nyarán kapott először meghívást ide, ahol is azonnal kiváló mesélő (és esténként népdalokat éneklő, azokat feljegyeztető) ifjú hölgytársaságra lelt. A Haxthausen család

⁸⁰ WEISS 2003. 80.

⁸¹ BLUHM 2004. 6.

⁸² BLUHM 2004. 13, 14. Lothar Bluhmnak a Grimm testvérekkel szembeni erősen kritikus attitűdje az amerikai folkloristák (Maria Tatar, Jack Zipes, Ruth B. Bottigheimer és mások) műveire emlékeztet, amitől persze kitűnő és korrekt tanulmányából levont következtetései helytállóak lehetnek. Az oului egyetem germanisztika professzoraként – talán a finn folklorisztika erős amerikai orientációját átvéve – a Grimm-filológiát szövegkritikai művekkel gazdagítja. Ld. még BLUHM 2006.

négy lánya közül három: Anna, Ludowine és Ferdinandine meséit jegyezte heteken át,⁸³ második, 1813-ban tett látogatása alkalmával is.

Ekkor ismerkedett meg ugyanott egy másik jeles család lányaival is, Jenny és Annette Droste-Hülshoffal, akik szintén lelkes segítői lettek, különösen az utóbbi, akivel bontakozó kapcsolata csak saját házasságával szakadt meg. Jenny és Ludowine azt is megígérték, hogy távozása után még további meséket is leírnak neki, amit Wilhelm 1814-ben kétszer is sürgetve kért számon, mert a Bécsi Kongresszus miatt előállt európai nagypolitikai helyzet arra készítette a fivéreket, hogy könyvüket mielőbb biztonságban kiadják. Ludowine hozzájárulását levélben köszönte meg Wilhelm: „ezek [az elküldött mesék] nekem kétszeresen is értékesek, részben azért a fáradozásért, amit Ön személyesen tett értük, részben pedig azok szép, igazi mesei tartalma miatt: ezek a második kötet díszei lesznek. Különösen a plattdeutschok [t. i. az újalnémet nyelvjárársban leírt mesék – N. I.] tetszettek nekem.” Két mesét kiemelt ezek közül: „ezek is olyan jól vannak elmondva, hogy nem szívesen szeretnék bármit is megváltoztatni rajtuk”⁸⁴

A „böckendorfi mesekör” 75 mesével gazdagította a *KHM*-et, köztük a hesseniektől jellegzetesen eltérő dialektusban leírt szövegekkel (*De beiden Königeskinner*, „A két királygyermek”, *KHM* 113; Mágikus menekülés, *ATU* 313; *Ferenand getrü un Ferenand ungetrü*, „A hűséges Ferdinánd és a hűtlen Ferdinánd”, *KHM* 126, *ATU* 531; *Knoist un sine dre Sühne*, „A szegény ember és három fia”, *KHM* 138, *ATU* 1965 stb.).⁸⁵ Ezeket a szövegeket a böckendorfi hölgyek után, akik a környéken is gyűjtöttek, talán valóban nem írták át Grimmék, bár erről semmit nem lehet kideríteni. Tény, hogy August von Haxthausen (a lányok bátyja), aki ez idő tájt Göttingenben tanult, segített a fivereknek a szövegek utalásait (különösen a helyi vonatkozásúakat) megfejtetni.⁸⁶ A két család tagjaitól származó mesék egy része *Aus dem Paderbörn*, más része *Aus Münsterland* vagy *Münsterland* megjegyzéssel került a gyűjteménybe.⁸⁷ (1. kép)

⁸³ A mama, Marianne von Haxthausen is mondott mesét, pl. a *Das Lämmchen und Fischchen* – „Báránka, halacska” (*KHM* 141, *ATU* 450) tőle származik. Kisgyermekkorában hallotta a lippei hercegségben (UTHER 1996. IV. 262).

⁸⁴ TIGGESBÄUMKER 1999. 10.

⁸⁵ A *KHM* 200 szövegéből 14 íródott különböző nyelvjárásokban. Ezekről bővebben ld. FISCHER 2004; NEUMANN 2004.

⁸⁶ Ld. pl. a fenti szövegekhez készült kommentárokat: RÖLLEKE 1985; UTHUR 1996.

⁸⁷ LAUER 1998. 36.

1. kép: Haus Bökendorf, a báró Haxthausen család rezidenciája

A második kötet meséinek egy része tehát ezúttal is egy magas társadalmi helyzetű, kortársi körből származik. Ide tartoznak még azok a mesék, amelyeket a Grimm testvérek Kasselben gyűjtöttek az ottani francia közösség lelkészének, Charles François Ramus-nek lányaitól. A Franciaországból elűldözött hugenották népes csoportja telepedett le a 17. század végétől Hessenben, különösen Kasselben és környékén, az ő közösségük második lelkésze lett Ramus tiszteletes. Lányai, Julia (1792–1862) és Charlotte (1793–1858) szintén Lotte Grimm barátnői voltak, így kerültek be az ő meséik is a *KHM*-be.

A család hozzájárulása a műhöz azonban sokkal inkább az volt, hogy beajánlottak Grimmékhez egy idősebb asszonyt, aki a lakásukhoz közeli Frankfurti Kapunál lévő piacra hordozta be a hátán, puttonyban, a kertjében termett zöldséget, gyümölcsöt. A Grimm testvérek, mint fentebb említettük, mesélőiket vagy gyűjtőiket a kinyomtatott szövegben soha nem nevezték meg, csak a tájat jelölték meg („Aus den Mainagegenden”, „Aus Hessen” stb.). Az egyetlen mesélőjük, akivel kivételt tettek, ez a puttonyos asszony volt.

Katharina Dorothea Viehmann (1755–1815) Zwehrenben (másképpen Zwehrn, mai neve Niederzwehren; Kasselhez tartozik) élt, egy szabómeszter felesége és legalább hét gyermek anyja volt. Egy vendéglős lányaként született és nőtt fel a Zwehrnhez közeli, út mentén álló fogadóban, melyet a „Nyírfához” (*Zum Birkenbaum*) címezték. Apai ágon, miként Grimmék kasseli mesélői mind, francia eredetű volt, leánykori neve Pierson, dédapja,

aki a Franciaországból Hessenbe érkező vallási menekültek első csoportjához tartozott, még Pierçonnak írta a nevét, s a Hofgeismar melletti Schönberg hugenotta közösségének volt a vezetője. Anyai ágon vendéglős volt a família, a nagypapa az ő fogadójukba nőszült be, amit az apa örökölt meg. A nő felmenőket számba véve még Goethe anyai ágával is rokonságban álló személyre akadtak a borkereskedő és polgármester Valentin Schröder személyében.

Dorothea Viehmann iskolázott asszony volt, konfirmált, és a kasseli francia közösséggel tartotta a kapcsolatot, Ramus-ék is innen ismerték. Nehéz sorsa volt: veje ideglázban meghalt, így a lánya hat kisgyermekével is rámaradt. Ennek ellenére sem tartozott a műveletlen, alsó néposztályhoz, mint az a fentiekből nyilvánvaló. Meséinek egy részét hallhatta a fogadóban is: a nagy forgalmat a hétéves háború népmozgása, az ott átvonuló katonák is növelték. Minden bizonnyal volt házi könyvtáruk is, mégpedig francia könyvekkel, mert ez a hasonló helyzetű francia családoknál elengedhetetlen volt. Mindenesetre G. Lauer úgy véli, hogy Viehmann-né számára a német és a francia irodalom művei nem voltak ismeretlenek. Meséin, a fogadóban töltött gyermekkor hatására, kevesebb „franciás” vonást vélnek felfedezni, mint a „kasseli mesekör” többi tagjánál.

Grimmek a vele való találkozást nagy élménynek tekintik. A második kötet előszavában hosszan írnak róla, és ezt majdnem szóról szóra megismétlik a második kiadás alkalmával.

„A főt említett szerencsés véletlenek egyike volt, hogy egy Kassel melletti faluban, Niederzwehrnben megismerkedtünk egy parasztasszonnyal; ő volt az, aki a második kötet legtöbb meséjét, még hozzá a legszebbeket, elmondta nekünk. Viehmann-né asszony még ereje teljében volt, nem sokkal múlt ötvenéves. Arcvonásaiban volt valami szilárdság, értelem és kellem, s nagy szemével tisztán és élesen tekintett a dolgokra. Emlékezetében szilárdan őrizte a régi regéket, s ő maga is mondogatta, hogy ez a képesség nem adatik meg mindenkinek...”⁸⁸ Az első kiadás előszavában a Grimm testvérek még jelen időt használtak, hiszen a kézirat elkészültekor Viehmann-né még élt, sőt, egy harmadik kötetet is terveztek hatalmasnak ígérkező repertoárjából, ám az asszonyt az unokáktól elkapott betegség ágynak döntötte, s 1815. november 17-én, 60 éves korában elhunyt.

Figyelemre méltó apróságok tűnhetnek szemünkbe a fenti pár mondatból is. „Niederzwehrnben megismerkedtünk egy parasztasszonnyal”: minden valószínűség szerint a testvérek soha nem jártak Niederzwehrnben. Viehmann-né nem volt parasztasszony. Megismerkedésük Kasselben történt, az asszony pedig régen elmúlt ötvenéves: 58 volt. Az első kiadás szövegében

⁸⁸ GRIMM 1989. 12.

még szerepel, hogy meséi *ächt hessische*, vagyis tősgyökeres hesseniek: ezt a kitételt a fivérek 1819-ben finoman kihagyták. 1814-ben még azt írták, hogy második kötetük meséinek jelentős része származik tőle, 1819-ben a kötet legtöbb meséjét, még hozzá a legszebbeket tulajdonították neki. Mivel akkor már nem élt, talán nem érezték illendőnek bennhagyni azt a korábbi megjegyzésüket, amellyel küllemét jellemezték: „fiatal korában bizonyára szép volt”.

Jacob és Wilhelm Grimm egy Ferdinand öccsükhöz írt levelükben (1813) is jellemezték őt. „[...] hihetetlenül sokat tud, és nagyon jól mesél, értelmes arca van, és nem úgy, mint sok paraszt, ő egy okos és finom lény. Majdnem minden héten eljön, lerakodik, akkor állunk neki leírni, amit mond, 3-4 órán keresztül, felváltva, és nagyon szépen haladunk előre, úgy, hogy egy második kötetet is kiadhatnánk, de a háború mindent megakadályoz. Az asszony minden egyes alkalommal megkapja a maga kávéját, egy pohár bort s a tetejébe még pénzt is, nem is tud eleget dicsekedni Ramus-éknál, amikor elmeséli, hogy milyen nagy tisztesség éri, a kávéhoz még arany kiskanalat is kap...”⁸⁹ Tehát nem ők keresték fel otthonában Viehmann-nét, hanem ő járt be abba a Markt-gassén lévő házba, ahol a Grimm család lakott.

1884-ben írta le életrajzi emlékeit a kasseli festő, Ludwig Sigismund Ruhl (1794–1887), aki a festőakadémián került barátságba Ludwig Grimm-mel, Jacobék öccsével. Mivel akkorra már a Grimm-kultusz is növekvőben volt, ami befolyásolhatta, emlékei nem tűnnek precíznek, és az évszámok sem pontosak. 1808-ra teszi látogatásának időpontját a Grimm családnál, akik szerint akkor a Wildemann-gassén laktak. Leírja, hogy Jacob és Wilhelm szobája hiába volt szomszédos a fiatalabb fiúkéval (ezek egyike volt Ludwig), csak az előszobából lehetett azt megközelíteni, ám belépni tilos volt, mert ott éppen komoly munka folyt. Gyakran látta, hogy egy parasztasszony, hátán puttonnyal, bemegy oda, aztán áthallatszott a hangja, ahogy mesélt. Csak később tudta meg, hogy ő volt a zwehrni mesemondó asszony, Viehmann-né, amikor Ludwig megmutatta a róla készült portrét. Különös, hogy Bernhard Lauer, akinek a tanulmányából veszem ezeket az adatokat, elismeri, hogy Ruhl adatai nem pontosak, azt viszont nem nyomatékosítja, hogy a Grimm testvérek csak 1813-ban kerültek kapcsolatba Viehmann-néval, és akkor már a Markt-gassén laktak. Tehát ez az „élményelbeszélés” már a Viehmann-né körül képződött mítosz része.

A kasseli Grimm Testvérek Múzeumban a *Kinder- und Hausmärchen* első és második kötetének kéziratos példányaiban 37 szövegnél található olyan megjegyzés (pl. *Aus Zwehrn*), amelyből arra lehet következtetni, hogy azt Dorothea Viehmann mondta el. Néhány a legismertebbek közül: *Félelem-ke-*

⁸⁹ LAUER 1998. 37.

reső, Hamupipőke, A brémai muzsikusok, Az ördög három aranyhajszála, A két testvér, A libapásztorlányka, A tizenkét testvér stb. Csapán egyetlen olyan mese (*Grabhügel* – „A sírhant”) eredeti kézírata maradt fenn, amelyet Jacob jegyzett le Viehmann-né diktálása nyomán, ezt alakította át Wilhelm: ebből lehet gyanítani, hogy a többi szöveg esetében is így járt el. „A népi elbeszélésmód egyszerű mondatszerkesztését komótos, lassan hömpölygő, minden részletet kibontó és minden balladai homályt megszüntető irodalmi próza váltotta fel. A praesensből praeteritum, az indirekt beszédből direkt lett, és ha akadt itt-ott egy-egy keményebb kifejezés, az szépen megszélídült” – idézi Denecke véleményét Bernhard Lauer.⁹⁰

Dorothea Viehmann Grimmék szemében parasztasszony volt, nála „parasztabbal” nem találkozott: „benne látták az »ideáltipikus« népi mesemondót, aki által a romlatlan és eredeti néphagyományról alkotott romantikus elképzeléseiket kívánták és tudták is dokumentálni.”⁹¹ A testvéreknek a Viehmann-néről alkotott kép idealizálására tett első lépéseit már bemutattuk, ezt fokozta annak a portrénak a népszerűsége, amelyet a család festő tagja, Ludwig Emil Grimm (1790–1863) készített emlékezetből, nem sokkal az asszony halála után (2. kép).

⁹⁰ DENECKE 1971; LAUER 1998. 39. Egyébként Wilhelm Grimm stilisztikai változtatásairól már Lüthi is megállapította, hogy kedvelt eljárása volt az indirekt beszéd direktté alakítása, praesens helyett az elbeszélő imperfekt alkalmazása, szerette a kettős kifejezéseket (pl. „étel és ital”), a régies fordulatokat, a kicsinyítővel képzett alakokat. Stílusára a romantika és a biedermeier nyomta rá a bélyegét (LÜTHI 1968. 49). A direkt és az indirekt beszéd használatát egyetlen Grimm-mese, a *Hamupipőke* különböző változataiban vizsgálva Ruth Bottigheimer lényegesen árnyalja a Lüthi által is megfogalmazott fenti állítást. Wilhelm Grimm „a direkt beszédet fokozatosan elveszi a nőktől és átadja azt a férfiaknak”, márpedig ez elárul valamit a mese lényegéről is, arról például, hogy miként gondolkodott Wilhelm a nőkről és a családról (BOTTIGHEIMER 1987. 57–70).

⁹¹ LAUER 1998. 39.

2. kép: Dorothea Viehmann portréja. Ludwig Emil Grimm, rézkarc, 1815 után

A második kiadástól kezdve ez a portré díszítette a köteteket, beleértve majd a népszerű hazai és külföldi kiadásokat is, egészen napjainkig. Ugyancsak több száz reprodukció készült egy másik kasseli festő, Louis Katzenstein (1822–1907) 1894 körül készült olajfestményéről, amely idilli gyűjtési szituációban ábrázolja a fivéreket Dorothea Viehmann-nak a festő által elképzelt otthonában, ahol, mint már tudjuk, ők sohasem jártak.⁹² (3. kép)

⁹² A Dorothea Viehmannra vonatkozó adatok, amelyeknek egyéb forrása nincs megadva, B. LAUER idézett tanulmányából származnak.

3. kép: A Grimm fivérek a mesemondó asszonynál. Louis Katzenstein, olaj, 1894 k.

Az országot járó, meséket gyűjtögető fivérekről kialakult fiktív kép nemcsak a könyvpiacra forgó reklámszövegekbe ment át, hanem még tudományos munkákban is előfordul, igaz, ma már inkább csak egyetemi hallgatók dolgozataiban, ám a világhálón ezeket találja az olvasó. Néhány példa: „Járták a vidéket [...] és a fonókban hallgatták az egyszerű nép meséit.”⁹³ „A két fiú együtt üldögélt esténként és hallgatták a mesemondókat. Kezdetben illetlenül figyeltek, majd úgy döntöttek: ők is felcsapnak krónikásnak. Jöttek sorban a falusi asszonyok, és egy pohár bor, esetleg egy szűkös vacsora mellett mondták »tollba« a történeteket.”⁹⁴ „A Grimm testvérek egész Németországot bejárták, hogy megtalálják azokat a népmeséket, amelyek generációk óta élnek. Beszéltek szolgálókkal, ácsokkal, juhászokkal, meg egyetemi barátaikkal is, mindenkivel, aki akár csak egyetlen mesét el tudott nekik mondani. [...] Egy szomszédasszony, akit »öreg Marie«-nak hívtak, különösen segítőkész volt.”⁹⁵ „Jacob és Wilhelm Grimm [...] elhatározták, hogy beutazzák az országot, és leírják, amit a nép elmesél nekik, hogy azt nekünk is elmeséljék. Egészen különös szerencsájük volt, amikor útjuk során a Kassel melletti Niederzwehnrben megismerkedtek egy parasztasszonnyal, aki gyönyörű meséket tudott. Ő volt az »öreg Marie«.

Később találkoztak a fivérek Viehmann-néval ...”⁹⁶

⁹³ BUCHER 2004. 3.

⁹⁴ BANKOS 2004.

⁹⁵ REED é. n. 1.

⁹⁶ LITERA é. n.

Az „öreg Marie”, akit példásan összekevernek Viehmann-néval, a Grimm-legendárium jellegzetes alakja. 1895-ig senki nem foglalkozott a személyével, nevezetesen azzal, hogy kit takar Wilhelm első kiadású példányában az egyszerű, kézírásos bejegyzés bizonyos szövegek után: *Marie*. Ekkor történt, hogy fia, az akkor már nagy tekintélyű berlini professzor és író, Herman Grimm (Arnimék veje), aki a testvérek halála után a hagyatékukat gondozta, a következőket írta le: „A Naphoz címzett patika házában (*Sonnenapotheke*), amelynek sok-sok folyosója, lépcsője, emelete és hátsó épületei voltak, s amelyeknek gyerekként én magam is minden zugát bebarangoltam, a gyermekszobában tevékenykedett az »öreg Marie«. [...] A mesék első kötete az ő szép meséit tartalmazza.”⁹⁷

A Wild család patikája valóban a Grimmék szomszédságában volt, Wilhelm későbbi felesége ott töltötte gyermekkorát. Herman állítását a „hesseni orientáltságú” mesekutatás jóhiszeműen felkarolta és propagálta, pedig már az 1930-as években volt, aki szövegkritikai, stilisztikai érvekkel vonta kétségbe, hogy ezek a szövegek egy hesseni parasztasszonytól származnának.⁹⁸ A Wildék házvezetőnője, illetve dajkája, Marie Müller, született Clar (1747–1826) lett volna Herman Grimm szerint a Marie-nak tulajdonított, sőt, a Wild lányoktól származó meséknek is a forrása. Ehhez az ötlethez kétségtelenül a már javában terjedő Dorothea Viehmann-kultusznak is köze lehetett.⁹⁹ Az „öreg Marie” bevonult a világ meseirodalmába, és miként láttuk, kivonulása onnan még nem fejeződött be.

Mint annyi Grimm-adatnak, ennek is Heinz Rölleke nézett utána, és nyolcvanéves háborítatlan állapotából kilendítette Müllerné alakját.¹⁰⁰ Bebizonnyította, hogy a kézírással *Marie*-nak tulajdonított szövegek a nyomtatásban különböző helyekről (*aus Hessen, aus den Maingegend, Hanauisch*) származókként jelentek meg. Ezek a helyszínek pedig senki más életrajzával nem hozhatók kapcsolatba, mint Marie Hassenpflugéval, aki gyermekkorától kezdve éppen ezeken a tájakon töltött rövidebb-hosszabb időt. Pusztá keresztnévvel csak kortársaikat jelölték a testvérek, idősebbeket soha. Ha Müllerné tanított

⁹⁷ RÖLLEKE 2006. 17. A következő művéből idézi Rölleke: GRIMM, H. 1897. 12 mesét tulajdonít az „öreg Marie”-nak az első kötetben megjelentek, további 12 szöveget pedig az „analógiák” közül.

⁹⁸ RÖLLEKE 1975c. 381. Rölleke hivatkozása: ROMAIN, A. 1933. különösen 88–99.

⁹⁹ A 19. század vége a Grimm-mesék és egyáltalán a népmesék népszerűségének a csúcsa. Herman felesége, Gisela működteti Berlinben a *Kaffeterkreis* nevű heti irodalmi szalont, ahol a hölgyek mesékkal is szórakoztatják egymást (BOTTIGHEIMER 2000. 206.).

¹⁰⁰ RÖLLEKE 1975d.

is a Wild lányoknak meséket, ezt már megtudni nem fogjuk soha, de hogy az „öreg” Marie fiatal volt, az biztos.¹⁰¹

Ezt támasztja alá a Grimmék későbbi sógorának, Ludwig Hassenpflugnak kiadatlan önéletrajza is. Leírja, hogy 1808-tól kezdve nővére révén az otthoni légkör teljesen megváltozott. Marie kapcsolatba került az Engelhard nővérekkel, akiknél megismerte a Grimm testvéreket, Jacobot és Wilhelmet. Egészen új szellemi áramlat érte általuk, érdeklődése az irodalom felé fordult, a népmesék és a régi német költészet lett a témája az otthoni beszélgetéseiknek is. Kis baráti körüknek (*Kränzchen*) tagja volt még Lotte is, és mivel a Grimm testvérek lakása kellően „izolált” volt, rendszerint ott jöttek össze, a Marktgassén, a Wild patika mellett, és igen kellemes estéket töltöttek együtt.¹⁰²

Marie Hassenpflugtól származik például *Csipkerózsika* meséje (1810. október, az ölenbergi kézirat meséi között van). Jacob kézzel írt megjegyzése. „Úgy tűnik, egészen Perrault *Belle au bois dormant*-jából van”. Másik két Marie-mese esetében nem volt kegyelem: *A csizmás kandúr* és a *Kékszakáll* szinte szó szerint egyezett a két megfelelő Perrault-mesével, Jacob ezért mindkettőt kivette a második kiadásból. Röleke egyéb, Marie-tól és nővéreitől származó meséket és a hozzájuk fűzött grimmi kommentárokat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a fivérek „hivatalos nyilatkozataikkal ellentétben már nagyon korán tudták, hogy a legfontosabb hesseni mesélőiket a francia mesehagyomány jelentős mértékben befolyásolta.”¹⁰³ A zwehrni mesemondó-asszonnyal ellentétben se kasseleről, se marburgiról soha egy szót sem ejtettek, sőt, a teljesen francia műveltségű, magas hivatali réteghez tartozó Hassenpflug lányokat, csakúgy, mint a városi-polgári származású Wild lányokat mélyen elhallgatták.¹⁰⁴

A MESESZÖVEGEK FORMÁLÁSA

A Grimm testvéreknek a *népi* (csak paraszti adatközlőktől szóban elmondott mesék) és a *nemzeti* (igazi német) szempontokat a gyűjteményükben, legalábbis annak nyersanyagában, nem sikerült érvényre juttatniuk. Az első kötetet ért kritikák a *gyermeki* szempontot hiányolták. Ahhoz, hogy a mesék népinek és németnek hassanak, valamint gyermekek számára fogyaszthatók legyenek, a szövegeket át kellett alakítani. A lenyűgöző német Grimm-filológia nemcsak a források, hanem a szövegváltozatok feltárásában is kíméletlen. Az amerikai

¹⁰¹ RÖLLEKE 1975c. 380–381.

¹⁰² RÖLLEKE 2006. 18.

¹⁰³ RÖLLEKE 2006. 209.

¹⁰⁴ RÖLLEKE 1975c. 381.

kritika is az ő munkájuk eredményeit használja, csak éppen szempontjaik lehetnek mások. Ruth Bottigheimer nagyon újnak számító gondolataihoz hasonlóan már Bernhard Lauer is megfogalmazott, amikor arról írt, hogy a Grimm testvérek azon eljárása, hogy a szóbeliségből és az irodalomból egyaránt merítve újrafogalmazták a meséket, mennyire nem új az európai művelődés történetében. „Műfajilag önálló meseszövegek a 16. és a 17. században kristályosodtak ki. Európa számára mindenekelőtt a nagy keleti és a neolatin mese-, monda- és egyéb csodatörténet-gyűjtemények a meghatározóak, amelyek legkésőbb a 18. században a legtöbb országban érezhetően befolyásolták mind az irodalmi, mind a szóbeli hagyományt.”¹⁰⁵ A Grimm testvérek meséi ehhez a közös európai hagyományhoz tartoznak.

Mennyire tekinthetők a Grimm-mesék németnek? – kérdezte Heinz Rölleke professzort a *National Geographic* riportere. „Nagyon is. A gyengék iránti szeretet, a rusztikus egyszerűség, a visszafogott szexualitás – ezek teuton tulajdonságok. [...] A történetekben előforduló kegyetlenségek nem Grimmék fantáziájának a termékei. Ezek a régi idők közállapotait tükrözik.”¹⁰⁶

Ami a Grimm testvérek gyűjtési módszereit illeti, a hitelességet nem lehet számon kérni rajtuk. Egyébként is működött egy többszörös szűrő (*mehrfacher Filterprozess*) – írja Rölleke. „Képzeld el, hogy egy pásztortól, aki a von Haxthausen báró család szolgálatában áll, az uraság azt kéri, hogy mondjon neki néhány történetet. Nagyon fog vigyázni, nehogy valami bántó, társadalomkritikus vagy obszcén tartalmú szöveg elhagyja a száját. Ami az öncenzúra után megmaradt, azt a Haxthausenek szigorú kritikának vetették alá, hogy véleményük szerint vajon nagyjából megfelel-e a grimmi mesei stílusnak és mesei ideálnak; ha igen, akkor letisztázták (és természetesen részleteiben megváltoztatták – »feljavították«), és elküldték a testvéreknek. Ebből válogattak hát Grimmék, saját elképzeléseik szerint dobta ki belőle, vagy dolgoztak át egyes részeket – és ebből az anyagból szerkesztettek végül kiadásra szánt szövegeket, amelyeket gyakran egymáshoz illesztettek, és aztán kiadásról kiadásra meg is változtattak.”¹⁰⁷

Arra természetesen semmi bizonyíték nincs, hogy von Haxthausenék vagy más gyűjtők, akik szövegeket küldtek Grimméknek (a már említettek kivül kb. negyven személytől származnak a gyűjtemény „szóbeliségből” eredőnek jelölt darabjai), éppen pásztoroktól vagy parasztoktól hallották, amit

¹⁰⁵ LAUER 1998. 39–40.

¹⁰⁶ O'NEILL 1999. 9. A riporter végigjárta a Grimmék és fontosabb mesélőik életének helyszíneit (*Märchenstrasse*, évtizedek óta üzemeltetett turistaútvonal), és beszélt a Hassenpflug-leszármazottakkal is. Természetesen kideríthetetlen, hogy Rölleke kissé különös választát hitelesen tolmácsolta-e.

¹⁰⁷ RÖLLEKE 1985. 1119.

lejegyezték. Egyetlen ilyenről tudunk: ennek az egy darabnak éppen ezért annyira megörültek a testvérek, hogy boldogan betették a könyvükbe, annak ellenére, hogy egyáltalán nem mese. Ez az ember életidejéről szóló aitiológiai monda. „Örömmel tölt el bennünket, hogy az új darabok között, melyekkel a gyűjtemény újra gazdagodott, egy megint a mi vidékünkéről származik. Az ember életidejéről szóló szépséges mesét (nr. 176) egy Zwehrnből való paraszt mesélte el az egyik barátomnak, akivel ő kint a határban beszédbe elegyedett [...]” (Kassel, 1840. szeptember 17, részlet a 4. kiadás előszavából).¹⁰⁸

A Grimm testvérek nagyon vágytak hát arra, hogy megtalálják a népet, de akiket találtak, nem a nép gyermekei voltak. Ám az ő szövegeiket sem találták méltónak arra, hogy változtatás nélkül közöljék azokat. Sem saját, sem közönségük ízlését nem elégítette ki a mesének az a formája, amelyet a szóbeliségben nyert el. Európa kevésbé polgárosult tájain a gyűjtők, akik az ő nyomukban haladtak, hamarabb rálelték a népre, és szóba is mertek állni képviselőikkel, de amit hallottak, azt szó szerinti lejegyzésre ők sem érdemesítették. Európában a 19. század végére jut el a folklorisztika a prózai szövegek hűséges lejegyzésének megvalósításához, addig csak deklarálják ennek fontosságát. Angliában például 1895-ben jelenik meg egy olyan gyűjtemény, amely az első egyikének számít a tekintetben, hogy „megpróbálja a történeteket azon az egzakt nyelven visszaadni, amelyen azok elhangzottak.”¹⁰⁹ A Grimm testvéreken sem érdemes számon kérni azt, ami majd csak száz év múlva lesz időszerű.

A francia tündérmesékhez szokott olvasóközönséget nekik kellett a népmesékhez szoktatni: ezért alkották meg a *könyvmese* műfaját. A könyvmese nem műmese és nem népmese: ez utóbbinak akar azonban látszani. Ezt a látszatot óvták Grimmék teljes erővel. Kézirataikat elégették, mesélőikről, Dorothea Viehmann kivételével, nem nyilatkoztak, földrajzi utalások mögé rejtették őket (mint Marie Hassenpflug esetében kiderült, a több helyszín feltüntetése azért történt, hogy az ország minél több tája szerepeljen a kötetben).¹¹⁰ A már áttekintett ellentmondások (nem népi, nem német, nem szájhagyomány szerinti

¹⁰⁸ RÖLLEKE 1980. 26.

¹⁰⁹ BRIGGS 2002. 238. Ez a mű Sidney Oldall Addy: *Household Tales with Other Traditional Remains*. Az adatot Gebauer Hanga: *'Oh, Fair and Sweet My Baby'. The 'Changeling' Motif in Legendary Sources from the British Isles and Its Manifestations in Selected Literary Works* című szakdolgozatából vettem. (PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, 2006, témavezető Nagy Ilona).

¹¹⁰ Az „adatközlők” ilyen elrejtése a népköltészetéről alkotott koncepció része volt: az anonimitást ennek jellemzőjeként fogták fel.

stb.) kiélezése az utóbbi években már a német internetes oldalakon is úgy jelentkezik, hogy a *KHM*-et a világirodalom nagy átverései közé sorolják.¹¹¹

A Grimm-mesék standardizált (1857-es kiadású) alakjukban rögzültek a meseirodalomban (a freudi, jungi meseelemzések például ezeket használják). Az utóbbi évek szakirodalma azonban szívesen foglalkozik a különböző kiadásokban eltérő módon közölt szövegek összehasonlításával.

Az egyik kedvelt téma a *Béka király és Vashenrik* című mese elemzése, amely az 1812-es első megjelenés óta változatlanul az 1-es sorszámot viseli (ATU 440). 1810-ben jegyezte le Wilhelm a Wild családnál (nem lehet tudni, hogy annak melyik tagjától), a végső szöveg ennek az eredetinek (ölenbergi kézirat) mintegy kétszeresére duzzadt. A kéziratos összefoglaló címe „A királylány és az elvarázsolt herceg” volt.¹¹² A fivérek számára ez egyike volt a „legrégebbi és legszebb” meséknek (az első kiadás függelékében írták), amit azért gondoltak így, mert benne sokféle kapcsolódás mutatható ki késő középkori és kora újkori szövegekhez. Ez a benyomásuk meg is erősödött, amikor Jacob a mese alapmintáját (a lány találkozása az állatsegítővel, az ígért jutalom követelése, a béka visszavarázslása herceggé), s ráadásul még a béka formulaszerű, verses könyörgését is megtalálta egy 15. századi skót gyűjteményben. Az elbeszélés szerkezete csak a 19. század elejétől ismert, de bizonyos elemei régebből valók. Már Grimmék jelezték kommentárjukban, hogy milyen forrásokat használtak, és milyen interpolációkat hajtottak végre (pl. a *Heinrich* név a középkori lovagköltő, Hartmann von Aue egyik művében, az érzelmek kifejezése vasabroncsokkal Georg Rollenhagen *Froschmeuseler* című állateposzában – 1595 – is előfordul, a béka bebocsátást kérő verse a 18. század végén már ismert volt stb.). Uther adataihoz itt még hozzátehetjük, hogy az 1822-es első kommentárkötetben a fivérek még azt is megemlítik, hogy az olyan népies, ha egy szolgának Heinrich a neve.¹¹³

Az első változat mint morális elbeszélés sokkal inkább hangsúlyozza az apa patriarchális szerepét az eleinte ennek ellenszegülő gyermekkel szemben, mintsem a rút békával való találkozást. Az állatvőlegény és a királylány egymásra találását Wilhelm a gyermeki befogadók kedvéért fosztotta meg erotikus jellegétől. A későbbi, szóbeliségből származó változatok (és az illusztrátorok) a szexuális komponenseket (az intim találkozástól való félelem) hangsúlyozzák erősebben, míg a királylány gyerekességét kevésbé. Lutz

¹¹¹ APPLETON 2001. 1, 3.

¹¹² BLAMIRE 2003. 76–77.

¹¹³ RÖLLEKE 1985. 866.

Röhrich a cselekmény világosan felépített szerkezetében a bináris oppozíciókat (elátkozás/megváltás, ígéret/ígéret betartása) emeli ki.¹¹⁴

A *kézírtos* szöveg azzal kezdődik, hogy a hősnőt mint a király legkisebb lányát mutatja be. „A király legkisebb lánya kiment az erdőbe és leült egy hűvös kút mellé. Fogott egy aranygolyót és játszott vele.” A *nyomtatott* változatok ezt a tényt csak a béka verses könyörgésével hozzák tudomásunkra:

„Legkisebb királylány,
engedj be!
Nem emlékszel, mit ígértél
tegnap a forrás
hűs vizénél?
Legkisebb királylány,
engedj be!”¹¹⁵

Egyébként sem a kézirat, sem a nyomtatott szövegek nem tartalmaznak semmiféle utalást a lány nővéreire. Rölleke úgy véli, hogy a *Königstochter, jüngste* formula kedvéért ragaszkodtak a fivérek ahhoz, hogy a szöveg így maradjon. Az első nyomtatott változatban a kezdeti, száraz tér- és helyzetmeghatározáson nem sokat változtattak, csak a „Volt egyszer” (*Es war einmal*) kezdőformulát vezették be, ezt a második kiadásban kissé kibővítették, mígnem 1837-től végérvényesen átalakították:

¹¹⁴ UThER 1996. IV. 7–9. Uther kommentárja a német kutatás összefoglalása, amit onnan csaknem szó szerint idéztünk. A mese későbbi felhasználásáról írottakat nem gondoljuk idetartozónak, ám amikor ezt a mesét mint a karikatúrák kedvenc témáját mutatja be Uther, idéz egyet, és ezt mi is megtesszük. A békából Charles herceg lesz, elálló fülekkel stb. A királylány sikítva elmenekül (UTHER 1996. IV. 9). Ide kívánczik egy e-mailben terjesztett változat, amelyet éppen tanulmányom korrigálásának napján (2007. szeptember 20-án) kaptam Magyar Edinától, intézetünk egyik titkárnőjétől. Címe: *Egy magyar szingli nő meséje*. „Volt egyszer messzi földön egy önálló, magabiztos hercegnő, aki egy szép napon a kastélya melletti zöldellő mezőn, a kristálytisztató partján környezeti kérdésekről elmélkedve egyszer csak meglátott egy békát. A béka ráugrott a hercegnő térdére, és azt mondta: Ó, csodálatos hölgy, valamikor daliás herceg voltam, amíg el nem átkoztak. Ha megcsókolnál, ismét jóvágású, fiatal herceg lehetnék, és akkor, drágám, összeházasodhatnánk, beköltözhetnék a kastélyodba az anyámmal együtt, ahol főzhetnél, moshatnál ránk, nevelhetnéd a gyermekeinket, és emiatt örökléshálás és boldog lehetnél. Aznap este, miközben a hercegnő könnyű vacsoraként enyhén fehérboros hagymamártásban megfuttatott, fenséges békacombot szopogatott, magában elmosolyodva így szólt: Én k--ra nem így gondolom.”

¹¹⁵ GRIMM 1989. 20.

„Hajdanában, amikor a kívánságoknak még foganatja volt, élt egy király, akinek minden leánya szép volt, de a legkisebb oly szépséges, hogy elámult még a nap is, valahányszor az orcájára sütött, pedig az sok mindent látott már. A királyi palota mellett sűrű erdő sötétlett, és az erdőben, egy öreg hársfa tövében volt egy forrás; ha mármost nagy volt a hőség, a királyleány kiment az erdőbe, s kiült a hűs forrás szélire; ha pedig elunta magát, elővett egy aranygolyót, feldobta és elkapta, és ez volt kedvenc mulatsága.”¹¹⁶ Egyebek mellett ezt az „elringató, álomszerű beszédet”, „csodás, zenei szövegmozgást” tartja a gyermekpszichológus Rüdiger Steinlein ama belső hatóerőnek, amely a *KHM*-et valóban nevelési célokra alkalmas művé teszi.¹¹⁷

Az 1812-es változatban a királykisasszony mindent megígér a békának, csak adja vissza az aranygolyóját. „Elkezdett hát keservesen sírni és jajgatni: »ah, ha visszakapnám a golyómat, mindent odaadnék érte, a ruháimat, drágaköveimet, gyöngyeimet, ami csak van a világon!«”¹¹⁸ A kézirat szerint a béka azt ígéri, hogy felhossa a golyót, ha „hazaviszel magaddal”. Az 1812-es kiadott változat szerint a béka nem azt kéri, amit felajánlott a királykisasszony, „de ha engem társadul választasz, ha melletted ülhettek, aranytányérkádból ehettek, és az ágyacskádban alhatok, ha becsülni és szeretni fogsz, akkor visszahozom a golyódat!” Az 1819-ben kiadott változat még részletesebben adja elő a béka kívánságait: „ha elfogadsz engem barátodnak és társadnak, ha az asztalnál a jobboldon ülhettek, veled ehettek az aranytányérkádból és ihatok a kicsiny serlegedből, és alhatok az ágyacskádban,...” Tekintettel arra, hogy a béka minden változatban a királylány ágyába igyekszik, még az ősváltozatban szerényen megfogalmazott kérése is erkölcstelennek tűnhet. A testvérek már 1812-ben enyhítettek ezen a kicsinyítő képzők alkalmazásával, 1857-ben pedig Wilhelm még betoldotta a „játárszótárs” (*Spielkamerad*) szót is, és a kicsinyített szóalakok számát tovább szaporította.

Ahogy a béka követeléseai változatról változatra egyre inkább szaporodnak, és egyre jogosabbnak tűnnek, úgy süllyed a királylány az erkölcsi lejtőn

¹¹⁶ GRIMM 1989. 19.

¹¹⁷ STEINLEIN 1993. 20–21. Steinlein értekezése azt mutatja be, hogy a *KHM*, éppen a testvérek, de főleg Wilhelm szövegátalakító működése nyomán miként vált a felvilágosodás száraz, tényközlő gyermekirodalmával ellentétben a lélekre ható, művészetközpontú nevelés eszközévé. Ez a nevelés egyaránt kívánta erősíteni a polgári családképet, a nemzeti elkötelezettséget és számos olyan értéket, amelyeket a *KHM*-ben felfedezni véltek. A 19. század végére a *KHM* meséi iskolai tananyagká váltak.

¹¹⁸ Adamik Lajos és Márton László fordítása valószínűleg az 1857-es kiadás alapján készült. A nem ebből származó idézeteket itt és a későbbiekben is D. L. Ashlimannek az 1812-es és az 1857-es kiadáson alapuló, összevető német szövegközléséből fordítottam, tehát Blamires angol fordításait csak az egyéb kiadásokhoz használtam.

lefelé, hiszen egyre több ígéretet akar megszegni: ezt is Wilhelm alakította így. Az összövegben egy kislányról van szó, aki apja parancsára megtart egy könnyelműen adott ígéretet, és ezért jutalmat nyer. A végső változatban egy arrogáns, pimasz lányt találunk, akit apja a nyilvánosság előtt többszörösen megaláz, kötelességére figyelmeztet, mígnem ebből a helyzetből kitörve az engedelmes királylányból azonnal engedelmes feleséggé válik, „atyja akarata szerint”. A Schiller által leírt női „széplélek” (*Schöne Seele*)¹¹⁹ alakul ki tehát lépésről lépésre, akinél az erkölcsi érzék és az érzelem (azaz a kötelesség és a vonzalom) végre harmonikus egyensúlyban vannak.¹²⁰

A mese a csúcspontját tehát akkor éri el, amikor a királykisasszony a falhoz vágja a békát, amit a kézirat így ad elő: „Amikor azonban a falhoz vágta, visszaesett az az ágyába, és ott feküdt, mint egy ifjú és csinos herceg, és a hercegisasszony lefeküdt vele.” 1812-ben kissé átalakult a szöveg: „De a béka nem dögölten pottyant le, hanem amint az ágyra esett, szépséges ifjú herceg lett belőle. Most már a kedves társa lett, és becsülte, ahogy megígérte, és elégedetten aludtak el.” Az 1819-es verzió még különösebb: „Ami pedig leesett, az nem egy dögölt béka volt, hanem egy eleven, ifjú királyfi, szép és kedves szemekkel. Most már ő volt törvény szerint és apja akaratával megegyezően, az ő kedves társa és hitvese. Így merültek ők álomba, együtt, meglegedve.” A kézirat és az 1819-es nyomtatott változat közötti különbségek következménye még világosabbá teszi a házassági szerződés természetét, és az apa szerepét lánya jövőjének meghatározásában. A kéziratban a béka a kezdeményező fél, ő szab feltételeket a nekikeseredett hercegisasszonynak, míg az 1812-es szövegben a királykisasszony az, aki sír és könyörög, és elodálja, mi mindent adna, ha visszakaphatná a labdáját.

Ezeknek a változtatásoknak egy részét Wilhelm Grimm tudatosan hajtotta végre, de lehet, hogy nem mindet. Ezt tudnunk kell, ha helyesen akarjuk értékelni az 1857-es végső verzió jelentőségét, ami nem sokban különbözik az 1819-esétől.

Fontos még megjegyezni, hogy miként minden Grimm-mesében, a *németesítés tendenciáját* itt is az idegen eredetű *Prinz, Prinzessin* („herceg”, „hercegisasszony”) kifejezések cseréjével oldották meg: *Königssohn, Königstochter*

¹¹⁹ SCHILLER 1962. 287; PLAUL 2007. 4.

¹²⁰ PLAUL 2007. 4, 6. A dolgozat írója figyelemre méltónak tartja, hogy a testvérek a mese egy 1813-ban lejegyzett változatát jegyzetükbe száműzték. Ebben ugyanis a királylány saját elhatározásából cselekszik, senki nem kényszeríti semmire. Az erkölcsi tanulság ugyanaz, ám a nő férfinak alávetett helyzetét nem ez a változat reprezentálja (PLAUL 2007. 7).

(„királyfi”, „királylány”, „királykisasszony”).¹²¹ Minden német változatban arról van szó, hogy a herceg beleesik a hercegisasszony ágyába és együtt alszanak el. A mese első angol verziója Edgar Taylor fordítása (1823). Taylor nem tudott ezzel a jelenettel megbékélni, és a mese végét tökéletesen átalakította. Taylornál a béka három éjszaka a hercegisasszony párnáján alszik, „de amikor a hercegisasszony a rákövetkező nap reggelén felébredt, csodálkozva látta, hogy a béka helyett egy csinos herceg nézi őt állhatatosan, olyan gyönyörű szemekkel, amilyeneket még soha ember nem látott, és áll az ágya lábánál.” Tehát nincs falhoz csapás, és nem alszik a herceg és a kisasszony egy ágyban. Az angol olvasóközönség ezt erkölcstelennek tartotta volna, de Németországban ez nem okozott gondot.¹²²

Ami viszont a németeknél is gondot okozott, az „A toronyba zárt lány” meséje volt (*Rapunzel*, KHM 12, ATU 310). Egy változatát korábban a népszerű író, Friedrich Schulz publikálta, „kétségtelenül szájhagyomány nyomán”, írták a Grimm testvérek.¹²³ Ugyanakkor Schulz (1762–1798) anélkül, hogy forrását megjelölte volna, csaknem szó szerinti német fordításban Mlle de la Force (1646–1724) *Persinette* című meséjét közölte 1790-ben *Rapunzel* címmel. A francia mese pedig Basile *Petrosinella* címen kiadott olasz meséjének (1634) fordítása volt, amely Párizsban a *Les contes des contes* című kötetben, 1697-ben jelent meg (1698-as évszámmal). Grimmék megjegyzése a szájhagyományról tehát nem állja meg a helyét.

A KHM második kiadásából Wilhelm Grimm eltávolította az erotikus utalásokat. A toronyba zárt leány, Rapunzel, az ismert változat szerint (1819 óta) úgy hozza magát gyanúba, hogy megkérdezi keresztanyját, aki egy varázslónő, miként lehetséges, hogy őt olyan nehéz felhúzni a toronyba, amikor az ifjú herceg egy perc alatt fent van nála. Ez egy elég gyengén motivált elszólás, az 1812-es szöveg meggyőzőbb volt. Ebben Rapunzel, miután a herceg többször is meglátogatta, és „vidáman és örömek között töltötték idejüket”, naivan azt kérdi a tündértől (akkor még az volt, *Fee*): „Mondja már el nekem,

¹²¹ Blamires és Ashliman szövegeit nehéz ebből a szempontból összevetni, mert sajnos éppen ebben következetlenek a fordítások. Egyébként más meséknél is törvényszerűek az alábbi, Wilhelm által végrehajtott szócserek: *Boutelle* – *Flasche* ('flaska'), *Camissol* – *Wams* ('ujjas', 'zeke'), *Profession* – *Handwerk* ('mesterség'), *Doktor* – *Arzt* stb. (NAGATA 1994. 10.)

¹²² BLAMIRES 2003. 77. Angliában a 19. században nagy számban készültek fordítások európai és Európán kívüli népek meséiből. A középosztály és a munkásság népes olvasóközönsége az angoltól eltérő kultúrákba nyert általuk bepillantást, és erősíthette saját angol identitását. „Az angol folklorisztika a nemzetépítő célokat az identitás kontrasztos építésével szolgálta” (JACOBSEN 2006). Taylor Grimm-fordítását ezen művek egyikének tartják.

¹²³ KHM 1856. 22.

Frau Gothel (keresztmami), miért lett a ruhácskám olyan szoros, hogy már nem akar rám illeni!" A házasság előtti terhességre tett célzást az olvasók olyan hevesen kritizálták, hogy Wilhelm kénytelen volt azt megváltoztatni, ám a terhesség ténye bennmaradt a történetben. Rapunzel ikreket hoz a világra, anélkül, hogy ennek oka kiderülne. Grimm változtatás még, mint láttuk, az, hogy a tündér-keresztanyából varázslónő lett, hogy kevésbé emlékeztessen a francia tündérmesei eredetre.¹²⁴

A *kézirat* és a *nyomtatott szöveg* közti különbségekre még csak egyetlen példa. A *Hófehérke*-mesében az 1819-es kiadásig nem szerepelt a gonosz mostoha: addig Hófehérke saját anyja volt az ő irigy üldözője. A *kézirat* szerint ő teszi ki az erdőbe, hogy szedjen ott piros rózsákat, majd otthagyja abban a reményben, hogy a vadak felfalják. 1812-ben a szövegben megjelenik a vadász, akinek megparancsolja, hogy ölje meg Hófehérkét, és bizonyosságul hozza el a szívét és a máját. A kéziratos változatban Hófehérke saját apja találja meg a feltételezett holttestet az üvegkoporsóban, amikor külföldi útról hazatér. A kíséretében lévő doktorok hozzák vissza a lányt az életbe, apja hazaviszi, majd Hófehérke feleségül megy egy csinos herceghez. Ám 1812-ben, a *kézadott* változatban, Hófehérkét az üvegkoporsóban odaadják egy hercegnek, aki beleszeret szépségébe, és Hófehérke akkor ébred fel, amikor az egyik felingerelt szolga rácsap egyet, és így a mérgezett alma kicsúszik a torkából. Ez utóbbi motívum módosult 1819-ben, amikor az került a helyére, hogy az egyik szolga egyszerűen megbotlott, amikor a koporsót cipelték. Hófehérke minden változatban passzív hősnő, akinek egyetlen tevékenysége az, hogy vezeti a törpék háztartását. A mese igazi hőse a gonosz anya, illetve a mostohaanya, és érdemes megjegyezni, hogy Grimmék elődje, Musäus is, amikor a saját verzióját megalkotta, a mostohaanyára koncentrált, és az ő nevét adta ironikus meséje címének: *Richilde*.¹²⁵

Nemcsak a testvérek, hanem gyűjtőik is alakítottak a szövegeken. August von Haxthausen (1792–1866, a lányok fivére) két változatban is hallotta a „Brémai muzsikuskok” (KHM 27, ATU 130B+130) történetét, mindkettőt elküldte Kasselbe, ezeket Grimmék összeolvasztották, és az első kötetükből ugyanilyen számon közölt „A halál és a libapásztor” (*Der Tod und der Gänsehirt*) című mese helyére tették. Ez utóbbit ugyanis egy barokk regényből vették: az irodalmi eredetű meséket szívesen cserélték le szóbeliségből származókkal. Kommentárunkban hivatkoznak Georg Rollenhagen fentebb már idézett állateposzára (20 000 soros költemény, a Kr. e. 1. századból származó *Béka-egér háború* című eposz kibővítése) és a középkori, latin nyelvű, verses

¹²⁴ UTHER 1996. 26–27, további elemzéssel; BLAMIRE 2003. 78.

¹²⁵ BLAMIRE 2003. 78.

*Reinhart Fuchs*ra, és megállapítják, hogy az ő szövegük újdonsága, hogy az ottani vadállatok helyébe itt rablók kerültek. *Nach zwei Erzählungen aus dem Paderbornischen* („Két Paderborn környéki elbeszélés nyomán”) – írták a szöveghez.¹²⁶ Csakhogy Bréma városához az eredeti szövegeknek semmi köztük nem volt, az állatok, mint köztudott, oda soha nem is értek el. Grimmék szövegében meglepően sokat emlegetik Brémát: „[a szamár] útra kelt Bréma felé”, „elmegyek Brémába, és városi muzsikussá leszek”, „Gyere velünk Brémába [...] ott városi muzsikussá lehet belőled is”, „Brémába megyünk”, „Bréma városába azonban egy nap alatt nem jutottak el”: holott a Grimm-mesék egyik jellegzetessége, hogy konkrét helyeket nem neveznek meg. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy ezt az állatmesét bárhol is lokalizálták volna. Ezek a szövegbetétek nagy valószínűséggel August von Haxthausen betoldásai, aki így akarta a figyelmet Bréma városára irányítani. Mint katolikus főúr nem nézte jó szemmel a vagyonos, protestáns brémai polgárok pöffeszkedését, akik megengedték maguknak, hogy a középkor végétől céhszerűen működő városi zenekart tartsanak fenn: mintha valamely nemesi udvarház lakói lennének, ott divat a saját zenekar.¹²⁷

Egyébként Grimmék a szöveget valóban jól elmondottnak ítélték, ezért keveset alakítottak rajta: mindössze ötven javítást tudott számba venni Heinz Rölleke. Ezek jól tükrözik Wilhelm Grimm változó elképzeléseit arról, hogy milyen egy jól, színesen elmondott népi elbeszélés. Meg kell jegyezni, hogy amit egyszer megváltoztatott, ahhoz többé nem nyúlt. Néhány példa: 1819: „a macska szomorú képet vágott”; 1825: „a macska képe olyan lett, mint a három napos jeges eső”; 1850: „A szamár, aki már hosszú évek óta hűségesen szolgált”; 1857: „A szamár, aki már évek óta fáradságot nem ismervé cipelte a zsákokat a malomba” stb.¹²⁸

A mesék átdolgozásánál Wilhelm igyekezett minél több szólást, népies szófordulatot, képes kifejezést belevinni a szövegekbe. Mióta a Grimm testvéreket inkább írókként, mintsem mesegyűjtőkként tartja számon a kutatás, írói eszközeiket is intenzíven vizsgálják. Mese- és mondagyűjteményükben a játékos beszédfordulatokat (alliterációkat, rímeket, szószaporításokat, anaphorákat és epiphorákat, kezdő- és záróformulákat, eleven és képszerű kifejezéseket stb.) számba véve kiderül, hogy meséiket egészen másként kezelték, mint a mondákat.¹²⁹

¹²⁶ RÖLLEKE 1985. 908, 915.

¹²⁷ RÖLLEKE 2002. 295–296.

¹²⁸ RÖLLEKE 2002. 297–298.

¹²⁹ NAGATA 1994. passim.

Nagyon sok elvárásnak kellett megfelelni a szövegek átdolgozása során, és ezek sokszor egymásnak ellentmondók voltak. Miként már tárgyaltuk, az európai meseirodalmat kellett a polgári otthonok gyerekszobáiba bevinni,¹³⁰ de a tudományosságna is eleget kellett tenni. Ez utóbbi inkább Jacob Grimm törekvése volt, aki Wilhelm költői működését sokszor megpróbálta visszafogni. Így érvényesült az az attitűd is, hogy minél közelebb kell kerülni egy folyamat kiindulási pontjához, esetünkben egy mese első elbeszéléséhez, hogy az eredmény minél tisztább, egyéb hatásoktól mentes produkció legyen. Gyűjteményük kiterjesztése érdekében Jacob és Wilhelm Grimm ezért nyúltak vissza a 16–17. századi német mesegyűjteményekhez. Ezek azonban sokkal inkább őrizték a durván nőellenes fabliaux örökségét, mint a francia mese-hagyomány. Wilhelm folyamatos szerkesztői tevékenysége során az egyes mesék, kiváltképp a *Marienkind* (KHM 3, ld. fentebb) egyre inkább ennek a szemléletnek a hatását mutatták. A mese leány hősnőjének elszigeteltsége, szenvedései és büntetése kiadásról kiadásra egyre nagyobbak lettek, amint-hogy az illusztrációk között az ezeket vizuálisan előrevetítő fa ábrázolása is átalakult: menedéket adó, lombos fából szúrós, fenyegető, száraz fa lett.¹³¹

A Grimm-mesék összevetése előzményeikkel (Straparola, Basile stb.) magukra a Grimm testvérekre nyúlik vissza, nagy hagyománya van tehát. Az egyes grimm-i szövegváltozatok típusonkénti vizsgálata rövidebb múltú, de létező tudományos feladat. Ehhez társulhat a fordítások szövegváltozatainak áttekintése, amire üdítő magyar példa Adamik Lajos kitűnő tanulmánya a Hófehérke-mese zárójelenetének alakulásáról.¹³²

ÖSSZEGZÉS

A Grimm testvérek eredeti elképzelése, vagyis hogy igazi népkönyvet alkossanak, amely nemzeti (német), népi, a szájhagyományt hűen visszaadó és egyben gyermekeknek szóló mű, nem járt sikerrel. Ötven éven át küzdött Wilhelm, a fiatalabb fivér, hogy az összegyűjtött anyagot ilyenné formálja: ezzel megalkotott egy új műfajt, a könyvmesét, de nem biztos, hogy ennek tudatában

¹³⁰ Csak egy kiragadott példa a polgári milióból: Csipkerózsika születésnapjára ünnepeére azért hívnak meg 12 tündért, és nem 13-at, mert csak ennyi tányérjuk van. Íme, a polgári családok 12 személyes étkezésének bevitele egy nagy múltú, mitológiai nyomoktól terhes európai szüzsébe. Perrault-nál hét tündért hívnak meg nyolc helyett: a kedvelt mesei hetes számot csak 1810-ben, Grimméknél váltja fel a tizenkettes, éppen a polgári kelengye elmaradhatatlan 12 személyes készlete okán (RÖLLEKE 2000. 6–7).

¹³¹ BOTTIGHEIMER 2003. 68.

¹³² ADAMIK 2001.

volt. Ám idővel gyűjteményük szinte magától azzá vált, aminek látni szereték volna. Népkönyv lett abban az értelemben, hogy bekerült az egyetemes irodalomba, a világ minden részén az alpműveltség részévé vált. A Biblia után a legtöbb nyelvre lefordított mű. Az európai és a nemzetközi folklórra tett hatása sejtetően óriási, ám ennek tényszerű feltárása még nem történt meg. Az elmúlt két évszázadban oly mértékben épült be a német köztudatba, hogy ma már német jellegének elvesztésétől félnek, amikor a *Simsala Grimm* címen forgalmazott rajzfilmsorozat globalizált szemlélete ellen tiltakoznak.¹³³ Hasonló a helyzet az utóbbi évtizedekben készült angol *KHM*-fordítások esetében is: a hozzászerkesztett kerettörténetek mint paratextusok úgy akarják hitelessé és egyetemessé tenni a meséket, hogy megfosztják azokat történetiségüktől, irodalmi voltuktól és kulturális jellegzetességeiktől. Az efféle interkulturális transzmisszió, különösen a globalizált, multikulturális világban Donald Haase szerint kulturális kolonizációnak is tekinthető.¹³⁴

A *KHM* gyermekkönyvként is kiállt minden kritikát, még a pszichoanalitikusok elemzéseit is. Grimméknek a *Naturpoesie*-ről alkotott elképzelése, miszerint a mese (az általuk kibocsátott mese, tehetjük hozzá) költészete a szellemre, a lélekre és az értelemre egyaránt hatással van, és esztétikai, erkölcsi és nemzeti érzelmeket közvetít, természetes módon, szinte öntudatlanul: szöges ellentétben állt a felvilágosodás racionális, céltudatos nevelési elveivel. Úgy tűnik, hogy nem tévedtek, meséik ma már az egész világon a gyermekkor költészetét jelentik.

Ami azonban talán mindennél fontosabb, a 19. századi európai folklorisztikai kutatásoknak, mindenekelőtt a mesék gyűjtésének, a szövegek kiadásra való előkészítésének és a mesefilológiának etalonjává vált a Grimm-gyűjtemény. Számos mesetípus az általuk adott címet viseli, a *KHM* számok helyettesíthetik a nemzetközi katalógus számait. Legismertebb meséik a világfolklór részévé váltak, a szóbeli változatok az ő formuláikat használják, a főbb eseményeket,

¹³³ DRASCEK 2006. A sorozat beindulásakor én is kaptam egy körlevelet, hogy mint az Europäische Märchengesellschaft tagja aláírással tiltakozzam a grimmi örökség meghamisítása ellen, amelyet ez a rajzfilmsorozat követ el a Grimm-féle szövegek teljes átalakításával. A sorozat minden darabja egy-egy Grimm-mese adaptációja, oly módon, hogy a darab elején két kis állatfigura (számomra beazonosíthatatlan fajta) lép ki egy ódon, bőrkötéses Grimm-kötet lapjairól, majd azon helyet foglalva elrepül az éppen soron következő mese helyszínére, hogy ott, mintegy a mai nézőt, esetleg éppen egy mai gyermeket megismerve, részt vegyen az eseményekben, tanácsaival segítse a pozitív hősöket, majd a nyitott könyv lapjain helyet foglalva visszarepüljön a könyvespolcra. Ez a sorozat mára több licenc-eladást ért meg, mint a népszerű Derrick-sorozat. Tanúsíthatom, a gyermekek rajjonganak érte. Erről bővebben: DRASCEK 2001.

¹³⁴ HAASE 2003. 69.

epizódokat az általuk kialakított sorrendben beszélik el. Steven Swann Jones a Hófehérke-mese több mint 400 változatából több mint hetven szövegről állapíthatta meg, hogy azok a grimmi verzióhoz tartoznak: ezek elemzésére vállalkozott ugyanis.¹³⁵

Grimmek azon törekvése, hogy eljussanak az „egyszerű” néphez, mint láttuk, teljesen sikertelen volt. Hasonlóképpen a lejegyzés szó szerinti hűségét is csak hirdették, de szándékukban sem állt azt megtartani. Mondhatni, kár volt ezt a programot meghirdetni, mint ahogy kár most „átverésről” beszélni. Ez a program a folklorisztika 20. századi programja lett, de legalább száz éven át törekedtek a folklór kutatói ennek megvalósítására.

Azt kívántuk itt bemutatni, hogy milyen kínkeserves folyamat volt a nép felfedezése és annak tudomásulvétele, hogy ami a folklór gyűjtői elé tárul, abban Európa és a világ kultúrájának hosszú története is benne foglaltatik. Ebben a folyamatban az írásbeliség és a szóbeliség kölcsönösen táplálja egymást. Már Albert Wesselski is tudta (és még sokan mások), hogy „a tündérmese (*Märchen*) a népi szóbeliségben csak akkor marad fenn, ha a mesék elmondói (*Märchenträger*) és a mesék gondozói (*Märchenpfleger*) kis időkülönbséggel jelennek meg”. Walter Anderson hipotetikus „mesefaluja” (*Märchendorf*), ahol a mesék jelentik a közös múltat, nem létezik.¹³⁶

(2007)

¹³⁵ JONES 2003. 10, 37.

¹³⁶ WESSELSKI 1931. 127–131, 156–157, 197. Idézi DÉGH 1995c. 268.

ADALÉKOK GAÁL GYÖRGY KÉZIRAT- HAGYATÉKÁNAK SORSÁHOZ

A Gaál Györgyről szóló újabb irodalom¹ pontatlannak bizonyult vélekedések tisztázása mellett leginkább a jeles szerző kéziratának nehezen áttekinthető volta miatt ítéli a teljes életmű feldolgozását rendkívül bonyolult feladatnak. Az alábbiakban következő adalékok ezért éppen a kéziratok sorsára vonatkoznak, és talán értelmezhetővé tesznek bizonyos jelenségeket, megkönnyítve a majdani tényleges munkát, a mese- és a szólásgyűjtemény kritikai kiadását, esetleg a Gaál-életmű eddig nem taglalt egyéb területeit is.

Gaál György 1855. november 6-án hunyt el Bécsben, nem egészen két héttel azután, hogy egyetlen fiánál, Gusztávnál Szarajevóban tett látogatása után Pesten október 24-én megállva² még találkozott Toldy Ferencel. (Fia az akkor Törökországhoz tartozó boszniai városban orvosként praktizált, és meglehetősen jól járt az életben.) „October 24. 1855. látta ő Pestet utolszor, hova a török földről, mely atyai szíve egyetlen örömét rejté el, tört szívvel és kimerült erővel érkezett, 25-kén tért vissza Bécsbe – meghalni.”³ Toldy pontosan elmondja azt is, hogy mi történt ezen az utolsó találkozáson kettejük között, és az okát is annak, hogy a később az Akadémiához került kéziratok hagyatékban fellelhető *Verzeichniss und Erklärung der Manuscripten-Sammlung – Georgs Gaal* (ez a katalóguscédula címeírása) miért nem tartalmazza a népmesegyűjtemény adatait.⁴

A mesék „...egy részét a tisztelt rokon és barát már több évek előtt nekem ajánlotta fel, s ezeket használta tőlem Erdélyi János azon kötetben, melyet ezimént rajzokkal díszítve adott a nemzetnek, a másik részt, a sokkal tekintélyesebbet ez évben [tehát 1855-ben, Erdélyi János *Magyar népmesék* című kötetének megjelenési évében – N. I.] tette le kezeim közé, midőn utolsó, Bosz-

¹ Voigt Vilmos e tárgyban írt publikációit felsorolja VOIGT 1997. 215.

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára (MTAK Kt.), Történelem 2-r. 11. sz.: Toldy Ferenc jegyzetei. Ez tulajdonképpen egy Gaál György életére és műveire vonatkozó kronológiai vázlat, amely valószínűleg éppen a nekrológhoz készült: „1855. nyugalomba tetetett, Boszniába utazott, Oct. 24 Pesten, nov. 6 ghat, 12 napmulva.”

³ TOLDY 1873. 94; 1985. 118.

⁴ „Meglepő, hogy e jegyzékben nem találni meg a népmesegyűjtemény adatait.” VOIGT 1997. 209.

niában tett útjában nálam megfordult.”⁵ Ez a magyarázata annak, hogy a Gaál György nevénél számon tartott kéziratok közül a *Magyar Mesegyűjteménye* című, amely 28 mesét tartalmaz, évszáma 1819., „Toldy Ferencé” megjelöléssel került leltárba.⁶ „A [Boszniaából – N. I.] visszatérő őszinte örömmel látta a szép aratást azon mezőn, melyet ő oly gondnal és áldozatosan vetett be. Örömmel látta, hogy megjött végre az idő, midőn ezen általa közel fél századig⁷ szívén viselt ügy magát kivívta, s szívesen kért, s megbízott, hogy hűsége zálogául összes gyűjteményét egy tagban benyújtsam a nemzetnek.”⁸ Toldy szövege nem egyértelmű a tekintetben, hogy Boszniaába menet is meglátogatta volna őt Gaál („Boszniaában tett útjában”), s nem csak visszatérőben, de az előbbi lehetőség a valószínűbb, ekkor adhatta át mesegyűjteményének Erdélyi által értelemszerűen még fel nem használhatott részét. Toldynak az „összes gyűjtemény”-re vonatkozó utalása bizonyára csak a mesékre vonatkozik, hiszen erről határozott úgy Gaál, hogy a nemzetnek kívánja Toldy közreműködésével „benyújtani”. Életrajzírója, bár nem tér ki a két részletben történt átadásra, megemlíti, hogy a mesegyűjtemény kézirateit Gaál még a boszniai út előtt adta át Toldynak, hogy belátása szerint rendelkezze vele.⁹ Ezek közül tehát egy valamikor biztosan Toldy révén került a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába.¹⁰ Gaál autográf jegyzéke¹¹ saját kézirateiról már nem említi a

⁵ TOLDY 1873. 104; 1985. 127.

⁶ MTAK Kt. Magyar irodalom, Régi és újabb írók (RUI) 2-r. 6. sz. A többi, Gaál meséit tartalmazó kézirat előkerülése Voigt Vilmos érdeme: VOIGT 1997. 206, 211–212.

⁷ Toldy szerint tehát Gaál „közel fél századig” viselte szívén a magyar népmesegyűjtés ügyét. Ahhoz a vitához, hogy mikor és milyen indíttatásra kezdett hozzá mesegyűjtéséhez, érdemes megemlíteni, hogy magánál Toldynál is ellentmondás mutatkozik a fenti állítás és a már említett életrajzi vázlat két adata között: „1819 kezdé gyűjteni a magyar meséket. Tizenöt éven keresztül.”

⁸ TOLDY 1873. 104; 1985. 128.

⁹ GÁCSÉR 1905. 43, 48.

¹⁰ Vö. 6. sz. jegyzet. Ám az Irod. 8-r. 206/220. jelzetűről pl. az olvasható, hogy „Ismeretlenről” származik, s a többi egység is eléggé különös elhelyezést nyert, és levált a Toldy-hagyatékáról.

¹¹ Az MTA Kézirattárában a következő jelzeten: Vegyes 2-r. 31. szám: *Erklärendes Verzeichniß der Manuscripten-Sammlung der Unterzeichneten nebst Proben*. Figyelemre méltó, amit Gaál szóban forgó munkájáról, a *Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen* címűről ír, egyebek mellett: „Da aber die Original-Handschrift dieser aus 5 Octavbände bestehenden Sammlung einen 60 Bogen füllenden, noch ungedruckten dergestalt eingerichteten Realregisterband in sich schließt, daß mit Hilfe derselben auch jede der zahlreichen, in dem Slovar Akademii Rossyskoj [sic! N. I.] eingewebten, in J. G. K. Ch. Kiesewetter in Berlin: Archiv der Zeit, Sept. 1796. Nro 3, so wie in Anquetil-Duperons Samml. p. 95. 670 vorkommenden russischen Parömien, entweder nach ihrem Wortsinne, oder nach den ethischen Begriffen, die sie enthält, sofort unter sein Analogon gebracht werden

mesék kéziratait, tehát ez akkor készülhetett, amikor legalábbis elhatározta, hogy ezeket Toldyn keresztül a nemzetnek ajánlja. Nem valószínű, hogy ezt az alapos művet (106 fólió, 3 negyedréte lap) a halála előtti néhány nap alatt állította volna össze, amikor a mesék már valóban nem voltak a birtokában, bár az sem kizárt.

Ezt a tényt, a mesék említésen kívül hagyását, különösen fájlatthatjuk, mert a terjedelmes mű nem csupán annotált lista Gaál kézíratairól, hanem szemelvényeket, „próbá”-kat is tartalmaz belőlük (azonos címszavakat például a sok és sokféle parömiológiai és idézetgyűjteményből). Jó lenne tehát, ha hasonló magyarázatokat olvashatnánk meséiről is. A kéziratnak ily módon olvasmányértéke is van, azon túl reklámnak sem rossz. Mintha egyenesen a kiadók számára készült volna, szinopszis gyanánt. Gaál valószínűleg annak is szánta, gondosan különválasztva a nemzetnek felajánlott, nemzeti célból született mesegyűjteményt egyéb munkáitól, amelyeket honoráriumért kiadhatónak vélt, és egyéb örökség híján, családja megsegítésére szánt.

Ezt így gondolhatta Kis Lajos bécsi ágens is, aki Gaál özvegyének megbízásából a szellemi hagyaték gondozását magára vállalta.¹² 1856. december

könnte, und da dieses mit großem Fleiße bearbeitete Register Jedem, der mit Literatur der Sprichwörter sich beschäftigt, als ein sehr nützliches, in seiner Art einziges Handbuch dienen kann, so wird solcher sammt den 4240 Sprichwörtern, auf welche es sich bezieht, dieser Abtheilung als integrierender Theil hiermit angericht.” (6–7.) Ha tehát az itt *Registerband*ként említett *Concordanz der deutschen Sprichwörter* (MTAK Kt. Vegyes 8-r. 14. sz. jelzet alatt) egyetlen forrásból 670, másokból nyilvánvalóan még több orosz közmondásra is utal, a teljes gyűjteményt akár hétnyelvűnek is tekinthetjük, de regiszterhivatkozásai miatt hatnál mindenesetre többnek. Természetesen ezeknek az utalásoknak még utána kell nézni, forrásukat ellenőrizni. Megnehezíti a munkát, hogy Gaálnak ez a műve, ellentétben a többi, gyöngybetűkkel írott, kiválóan olvasható kéziratával, valóban olvashatatlan. Erre illik Voigt Vilmos megállapítása: „olyan gót betűkkel íródtak, amelyeket ma már a hazai germanisták közül is csak kevesen tudnak jól olvasni” (VOIGT 1997. 214.). Csak feltételezem, hogy az Akadémiai Kézirattárba került, bőrbe kötött példány egy későbbi, más kéztől származó átirat lehet.

¹² Kis Lajos (1797–1869) magyar királyi ügyvivő, majd a kiegyezés után igazságügy-miniszteri tanácsos. Kis Jánosnak (1770–1846), a reformkori magyar irodalmi élet jeles alakjának fiaként maga is költői ambíciókkal indul el pályáján, amelyen atyai barátai is serkentik. „.... atyámnak, Kis Jánosnak, két híres barátja, Kazinczy és Berzsenyi, a gyermek ifjunak néhány verseit olly buzdító helyesléssel olvasták és hallgatták, hogy Helmezy, Berzsenyinek 1816-ban megjelent második kiadásához írt értekezésében [...] nekem is kitűnő helyet ígért a magyar költők sorában.” (A *Hunniához* írt jegyzetek, MTAK Kt. RUI 4-r. 87. sz. 44.) 1822–1823-ban az *Aurorában*, 1822–1824-ben a *Hébében* is jelentek meg versei. *Hunniá* című költeményét 1831-ben írta, a jegyzeteket hozzá 1863-ban: Pesten jelent meg a mű 1866-ban. 1837-ben ő helyezte el apja Kazinczyhoz írt leveleit az Akadémia Kézirattárában (mellesleg a Toldyhoz írt és fennmaradt Kis János-levelek száma 61), majd gondoskodott apja portréjának elkészítéséről, tehát a költők emlékének

3-án kelt levelében¹³ Toldy Ferencnek írta: „Gaal György kit mind a ketten szerettünk és becsültünk tudta ugyan, hogy igen csekély anyagi örökséget hágy maga után, de mégis más részt, kéziratainak ide mellékelt össze írása szerint, azon reményben holt meg, hogy azokban özvegyének és fiának nem csekély értéket fog kezükre juttatni...”

Kis Lajos nemcsak a bécsi könyvkereskedőknél hordozta körbe az „összeírást”, hanem kiküldte a lipcsei vásárra is, ahol összeköttetései révén a „legelőkelőbb könyvtárúsnak” ajánlotta figyelmébe:

„Az eredmény azon nyilatkozat volt, mi szerint azon kéziratokért nem csak semmi jutalomdíjt nem adhatnak, hanem azokat, a’ mostani ily nagyobbsszerű drága munkáknak éppen nem kedvező viszonyok között, a’ magok költségein még ki sem nyomathatnák. Ezeknek következtében, én az özvegynek azt tanácsoltam – minekutánna boldogult férje, a’ mint azt nagyon tisztelt barátom uram helyes necrologjában, mely az özvegynek nagy örömeire szolgált, megmutatta, habár németül írt is, magát mindig magyarnak tartotta, s minek utánna magyar is volt, a’ szó leg nemesebb értelmében, – ajándékozza azon kéziratokat a’ magyar Tudós Társaságnak...”

Az özvegy megfogadta a tanácsot, de előbb fia beleegyezését kérte volna. A sokat betegeskedő asszony azonban hamarosan meghalt, végrendeletének hivatalosan is elismert végrehajtója Kis Lajos lett, aki ilyen minőségében maga kérte most már a „Bosna Seraiban élő Doctor Gaal Gusztáv ur” beleegyezését, hogy a kéziratot a Magyar Tudós Társaságnak ajándékozhassa. Gaál Gusztáv művészetkedvelő, zenélő, festegető, verselő férfi volt, Toldynak maga is levelezőpartnere,¹⁴ a kéréshez „a’ leg szivesebb örömmel hozzá járult.” Kéri tehát Kis Lajos Toldyt,¹⁵ hogy „sziveskedjék [...] ezen Kéziratoknak átvétele eránt intézkedni.” A hagyatékából tehát, Gaál és Kis számításai ellenére, egy fillér haszon sem származott, de legalább ezt a helyzetet az örökös, Dr. Gaál Gusztáv természetesnek találta.

1857. március 10-én kelt a válaszlevél Pesten, Toldy kézírásával, aláírás nélkül, meglehetősen sok javítással.¹⁶ Úgy gondolhatjuk, hogy ez a válaszlevél piszkozata lehet, amelyet Eötvös József nevében fogalmazhatott Toldy, ugyanis Kis Lajos ezt a levelet Eötvösnek, az Akadémia alelnökének (akkori

---

ápolásáról, az irodalmi hagyatékok megőrzésének fontosságáról határozott fogalmai voltak. SZINNYEI 1899. 306–322, 363; KIS L. 1866; FARKAS 1930. 155.

¹³ MTAK Kt. RAL 43/1856.

¹⁴ GÁCSÉR 1905. 48. Kis Lajos a *Hunnia* jegyzeteiben apjától, Kis Jánostól, és fiától, Gusztávtól is közöl egy-egy verset: Kis 1866, kézírata: MTAK Kt. RUI 4-r. 87. sz.

¹⁵ Toldy Ferenc ekkor az Akadémia titkára, „titoknok” volt.

¹⁶ MTAK Kt. RAL 7/1857.

megnevezéssel „másodelőülő” volt Eötvös¹⁷) köszöni meg, ami abból derül ki, hogy levelét „Méltóságos Báró ur!” megszólítással kezdi.¹⁸ Eötvös hivatalos leveleit csak szignálni szokta, saját kezűleg csak a magántermészetűeket írta.¹⁹

A Toldy kezétől származó levél az ív bal oldali hasábjára íródott, a jobb oldali hasábon a betoldások találhatók. Bal felső sarokban a címzett neve, „Kiss Lajos” (két s-sel!), majd a megszólítás: „Tisztelt Udvari Ágens ur” következik. Méltatja Gaál érdemeit, köszöni a már elhunyt özvegy és a még élő fiú hozzájárulását, amely lehetővé tette, hogy „e munka-tömeg a magyar haza oltárára letéttetett”. Köszöni Kis Lajosnak az ügyben kezdeményező és cselekvő részvételét, és kéri őt, hogy „méltóztassék a küldeményt a Magyar Akadémia könyvtárnokához, Hunfalvy Pál úrhoz Pestre [betoldás: a Trattner-Károlyi-házhoz (Urak utcája, 2. sz. alatt)] utasítani, ki minden, a pakolással, ládaszerzéssel, elküldéssel és fuvarral járó költségeket annak vételekor azonnal ki fog róni. A vétel után nyilvános úton fogja az Akadémia e nagyszerű áldozatot megköszönni. Teljes tisztelettel maradván Kegyednek Pest, martius 10. 1857. lekötelezett szolgálja”. (Aláírás nincs.)

Kis Lajos levele professzionális írnok munkájának tűnik. A gyönyörűen megkomponált forma, a műves kézírás, a díszes iniciálék azt sejtetik, hogy a letisztázott, javítás nélküli levél a címzett iránti megkülönböztetett figyelem tanújele (a megszólítás és a címzetre utalás – „méltóságod” – háromszoros, a „Néhai Gaal György” név kétszeres betűnagysággal, kövérítve írva).

„Méltóságos Báró ur!

Néhai Gaal György urnak kézíratait a becseseket szintugy, mint a nem használhatókat is egész tömegekben, a mint azok részint könyvtárában, részint író asztalán, elkülönözve találtattak, egy deszka ládába pakolva, mellynek kulcsát ide mellékelem, Méltóságod utasítása szerint a magyar Akadémia könyvtárnokához Hunfalvy Pál urhoz intézve holnap leküldöm Pestre.

Méltóságod nagybecsű levele mássát meg küldöttem néhai Gaal György ur fiának Boszniában Szeraj várossában lakó Gaal Gusztáv orvos urnak, a ki bizonyal nagy örömmel fogja olvasni Méltóságodnak oly szépen kifejezett méltánylását boldogult atya [!]

¹⁷ A Magyar Tudományos Akadémiának ebben az időben hat báró tagja volt, közülük hárman, Jósika Miklós, Prónay Albert és Sennyei Pál rendelkeztek igazgató tagsággal. Fekete 1975. 64. és passim.

¹⁸ MTAK Kt. RAL 39/1857.

¹⁹ Toldy Ferenchez szóló levelei ilyenek, de az a hivatalos levél például, amelyben felkéri, hogy tiszténél fogva Rómer Flóriánt az Okmány-, Kézirat- és Éremtár őrévé választása alkalmából Hunfalvy Pál főkönyvtárnok és Érdy János, valamint Kiss Károly rendes tagok társaságában hivatalába bevezesse, „hűségi fogadását” meghallgassa, és az illető gyűjteményeket neki átadja, csak aláírásával látta el. MTAK Kt. Magyar Irodalmi Levelezés 4-r. 63. sz.

érdemei, s az ő [!] hozzá járulására nézve, mely által atyának tudományos hagyatéka a Magyar Akadémiának ajándékoztatott, valamint nekem is igen kellemes volt az én indítványozásom és eszközlésem iránti érzések kifejezése. Igen becses hajlomiba ajánlva, nagyon meg különböztetett tisztelettel vagyok Méltóságodnak lekötelezettje

Bécs, 1857, május 1.ő.

Kis Lajos"

Miután a kéziratok sorsa így módon rendeződött, Kis Lajos még talált rakosgatni valót Gaál György egykori íróasztalán. 1857. augusztus 23-án a következő levelet küldte Bécsből Pestre:²⁰

„Tekintetes Toldy Ferencz Urnak

Boldogult Gaál Györgynek fia Gustáv azon keveseknek, – kikhez megholt szülőit állandó ragaszkodással éveken által kapcsolva tudta, – emlékül kiosztani kíván némi csekélységeket, mivel az összes hagyomány is a szó legszorosabb értelmében fájdalom csekélységnek nevezhető, – Minekutánna Kegyed, tudomásom szerint is, a boldogultnál mindenkor rokon szeretetének és becsülésének kitünő mértékben birtokában volt kézbesíttem ezennel Kegyednek a boldogultnak egy üveg írószerét s egy ivó poharát, mely utóbbi a Würtenbergi Nagyherczeg Aßbony ajándéka. –

Nagyon becsült hajlamiba ajánlva igen megkülönböztetett tisztelettel vagyok Kegyednek lekötelezettje

Kis Lajos" [Valószínű, hogy ismét csak az aláírás saját kezű.]

Gaál György személye előfordul még kettejük levelezésében: feltételezhetjük, hogy Toldy újra méltatta Gaált Kis Lajoshoz intézett levélben. Az erre adott, immár autográf válasz 1858. március 15-én kelt.²¹

„Nagyon tisztelt Barátom Uram

Igen becses levele nagy örömére fog Gaál Gusztávnak szolgálni, fő vágya lévén a' jó fiúnak boldogult attya emlékezetét minél biztosabban és díszesebben fenntartva láthatni. A' jelen kormány közülünk volt udvari ügyvivők közül ötöt megnevezett kik személyes és kivételes kedvezésből az ügyvivői munkálkodásban megerősítettek, a' többieknek, a' nélkül hogy a' működéstől eltiltattunk volna, e szerint némüleg csak czimünk hagyatván meg."

²⁰ MTAK Kt. Magyar Irodalmi Levelezés 4. 77. sz. 268.

²¹ MTAK Kt. Magyar Irodalmi Levelezés 4. 77. sz. 269.

Kis Lajos nem csekély keserűséggel említi finom félreállításának tényét. Noha 1821-ben foglalta el álláshelyét az udvari kancelláriánál, és mindvégig köteles-ségtudó, a dinasztíát híven szolgáló hivatalnokként működött, írásai alapján megítélhető, hogy bizonyos 48-as eszmékhez honfiúi érzelmek fűzték.²² Az egyszerű néphez ugyanolyan romantikus hévvel kívánt lehajolni, amilyen a katolikus, konzervatív beállítottságú „bécsi triász” tagjait is fűtötte.²³ Nem meglepő tehát, hogy protestáns létére felül tudott emelkedni a reformkorban indult író-társaságokat megosztó ellentéteken,²⁴ és a katolikus Gaál Györgynek odaadó híveként annak szellemi örökségét becsülettel eljuttatta a Magyar Tudományos Akadémiához.²⁵

(2000)

²² A *Hunnia* 64. verséhez írt jegyzet: „Meg fog emlékezni az olvasó ennél a versnél arra, hogy ez a 831-dik évben iratott, de meg fog emlékezni egyszersmind – és büszke örömtől dagadó kebellem, meg fog emlékezni, arra is, hogy a 848ki és 861ki országgyűlések törvényei és feliratai tanubizonysága szerint s így – egy nemzet életében – igen rövid idő lefolyta után, már a magyar haza földjéről a feudalizmusnak még az árnyéka is tellyesen eltűnt s most említett országgyűlések előbbikében az alkotmány által még csak a nemesi osztály lévén a törvény hozási joggal felruházva, Verbőczy ezen népe, a mint elleneink csufolva nevezni szeretik, az absolutizmussal és törökkel örökös harczban s annyi miveletlen népiségektől körülvéve, még is megelőzte a jobbagyság felszabadtása tekintetében, a Lajthán tuliakat, s hogy Verbőczy népe a 848ki 8dik és 9dik törvény czikkei által maga, önkint, lemondott előjogairól s minden jogát megosztotta a hazában lakó összes néppel, tulajdont adott annak, a kinek az előtt nem volt...” MTAK Kt. RUI 4-r. 87. sz. 81–83. alapján. Nyomtatásban: KIS L. 1866, 45–46.

²³ *Hunnia* című költeménye csak a magyar táj és a magyar nép iránti lelkendező bevezetése egy tervezett, de bécsi hivatali elfoglaltsága miatt meg nem írt nagy műnek, amely az egész magyar történelmet verselte volna meg. Ezt a művet pedig az egyszerű nép történetének is szánta: „egész lelkemből kiírottak találtam Berzeviczy Gergelynek általam ön szájából is hallott következő észrevételét: »Azon történetirők, kik rólunk Magyarokról irnak, nem Magyarországnak hanem Magyarország királyainak történetét irták le, örökléseiket, pereiket, harcaikat s. a. t. De milyen volt az ország belállapota, mellyek okai a nép jólétének, vagy nyomorúságának, milyen viszony a lakosok különböző osztályai között, milyen alakja a nemzeti lételnek s a hazai alkotmánynak? azt alig említik meg.«” MTAK Kt. RUI 4-r. 87. sz. 54–55. alapján. Nyomtatásban: KIS L. 1866. 34. A „bécsi triász”-ról: Voigt 1982. 144.

²⁴ Kis Lajos az Igaz Sámuel alapította bécsi *Hébé*-be írogatott ifjú korában, amely protestáns írói körrel a Bécsben akkoriban lakó katolikus írók (Gaál György, Mednyánszky, Majláth, a „triász” tagjai) alig érintkeztek (FARKAS 1930. 94).

²⁵ (A tanulmány első megjelenése óta eltelt 15 évben a Gaál György munkásságára vonatkozó kutatások megélénkültek, ezek eredményeiről ld. UJVÁRY 2001; DOMOKOS 2005a; GULYÁS 2008a; HAVAY 2010, 2011; VOIGT 2014; ZVARA 2015. – *A szerk.*)

A NÉPMESE AZ ÉLŐSZÓTÓL A NYOMTATÁSIG

Kinek a meséje?¹ Hiszen már az ókori említése is *anilis fabula* – 'vénasszonyok meséje' –, és ez a megjelölés végigvonul a meséről szóló szakirodalomban. Tehát öregasszonyok mesélnek? Az öregasszonyok feltehetően gyermekeknek mesélnek – gondoljuk mi –, vagy pedig ifjú lányoknak. Miként az egyik nagyon korai mesefeljegyzésünkben, Apuleius művében, *Az aranyszámárban*, vagyis az *Asinus aureus*ban (i. sz. 2. sz.) is szerepel az a regénybetét, hogy az öregasszony a felkavart lelkű ifjú lány megvigasztalására elmondja Ámor és Psyché történetét. Tehát feltételezzük, hogy nők mesélnek, és – gondolhatjuk – gyermekeknek és vigasztalásra váró ifjú hölgyeknek.

De gondoljuk csak meg: akik az *anilis fabula* megjelölést leírták, férfiak voltak, akik a mesével szemben némi ellenérzést tápláltak: részben azért, mert a történetet fikciónak, elmondóját pedig női volta és idős kora miatt jelentéktelen személynek minősítették. Pedig a világ különböző pontjain készültek felmérések arról, hogy a felnőtt mesemondók hány százaléka volt férfi és hány százaléka nő, és az az eredmény jött ki, hogy *több a férfi mesemondó, mint a női*.² A férfiak pedig feltehetően nem gyermekeknek, hanem felnőtteknek meséltek.

Tehát kiindulásként leszögezhetjük, hogy a *mese elsősorban a felnőttek műfaja*; a felnőttek világról vallott elképzeléseiket, egyéni életük örömeit, gondjait, vágyait, mindent, ami fontos, a mesével fejezték ki. Minden kérdés, ami az embert egyáltalán érdekelheti – és az embert legjobban az élet és a halál kérdése érdekli –, a mesében központi helyet kap, benne van. Az más kérdés, hogy a gyerekeknek viszont a mese ezzel a *teljes világképpel* azt a lehetőséget adja, hogy életkoruknak, ismereteiknek megfelelően azt értsék meg belőle, amire képesek. Tehát a mese élvezetéből a gyermeket nem lehet kizárni, de fontos tudni, hogy a mese felnőtt műfaj.

A mese sok ezer éves. Történetét most nem követhetjük nyomon az óegyiptomi papirusztekercseken fennmaradt szövegektől: elég talán elővenni a

¹ A Hagyományok Háza és a Marczibányi Téri Művelődési Központ rendezte, *A parasztmesétől az olvasókönyvig* című konferencián 2003. március 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

² HOLBEK 1987. 154–157.

Bibliát. A Bibliában is vannak mesék, sőt egy igazi mesét is olvashatunk ott: a fák királyválasztásáról szólót. Rengeteg bibliai történet felfogható mesének is; József története például: vannak népmesei változatai is, ismert mesetípus.

Tehát attól kezdve, hogy a mese felbukkant, beépült irodalmi művekbe. Nyilván csak arról tudunk, amit leírtak. Történetírók felhasználtak meséket a királytörténetekben, mint Egyiptomban és másutt, az írók pedig beépítették műveikbe. Később már valódi meséket próbáltak összegyűjteni, mesegyűjtemények jöttek létre. A 16–18. század az a korszak Európa irodalmában, amikor a „magas” irodalomban a mese fontos műfaj volt (pl. Straparola és Basile olasz gyűjteményei).

Az európai mesét, a parasztmesét is, erősen befolyásolta az a két évszázados korszak, amikor magas körökben művelték a mesemondást, meseírást. A francia tündérmesék 17. századi formálói, Madame d'Aulnoy és köre, vagy éppen Charles Perrault nélkül a mai európai parasztmese bizonyára más lenne, mint amilyennek mi a 19. század óta ismerjük. A *Cabinet des fées*, a *Tündérek kabinetje* kötetei divatot teremtettek Európában, divatos udvari műfajjá lett akkor a mese, előkelő úri hölgyek forgatták ezeket a köteteket. A mesékben a tündérek pontosan olyan társadalmi, sőt, katonai hierarchiában éltek, mint amilyenben a korabeli francia királyi udvar előkelőségei. Remélem, egyszer lesz majd Madame d'Aulnoy-fordításunk magyarul is. Felnőtt műfaj volt tehát még ekkor is a mese. Hogy ezenközben a szájhagyományban, földműveskörökben, parasztnál, faluhelyen mit meséltek, arról elvéve vannak csak feljegyzéseink, annyi csak, hogy *volt*, de hogy *mi*, arról sokat nem tudunk, merthogy tudatos mesegyűjtés akkor még nem folyt.

A tulajdonképpeni vízvázlasztó a Grimm testvérek mesegyűjteménye. A 19. század elején, 1812-ben jelent meg először a *Kinder- und Hausmärchen*, a *Gyermek- és házimese* első kiadása, amelynek 1989-ben adták ki végre a teljes magyar fordítását.³

Már a cím sokat mond. Itt jelenik meg először tudatosan a „gyermekmese” kifejezés. Tehát tulajdonképpen Grimmék voltak azok, akik azt a meseanyagot, amely Európában ismert volt, feltehetően „fent” és „lent” is, kellőképpen átformálva a polgári gyermekszobák világához alakították. Mivel a német mesekutatás mind a mai napig a Grimm-meséket tekinti népmeséknek, német meséknek és egyáltalán meséknek, valamint minden mesekutató a Grimm-mesékből indul ki: a Grimm-mesékről szinte mindent tudunk.

Pontosan tudjuk azt is, hogy az egyes meséket Grimmék honnan vették. Noha bevezetőjükben lelkesen deklarálták, hogy a német néplélek ezen ősi hajtásait „a nép ajkáról lejegyezve” nyújtják át a jámbor olvasónak, a valóság

³ GRIMM 1989.

ehhez képest egy kicsit más volt. Valóban gyűjtöttek a szájhagyományból meséket: általában magukhoz rendelték a mesemondókat, tehát nem ők keresték fel otthonukban a szegény, egyszerű, jámbor népet. Hogy mégis ilyen kép alakuljon ki a gyűjtőtevékenységükről, az a 19. században még képileg is megfogalmazódott. A híres kép a Grimm testvéreket úgymond gyűjtés közben ábrázolja, mesemondójuknak, Dorothea Viehmann asszonynak házában. A valóságban azonban a Grimm testvérek magukhoz rendelték Dorothea asszonyt, aki a konyhában foglalt helyet. Azt is tudjuk, nagy élménye volt, hogy kávéval is megkínálták. Dorothea Viehmann különben egy vendéglős leánya volt, tehát nem egy rongyos szegény asszony a falu széléről. Grimmék Kasselben laktak, a Kassel-környéki, nem éppen a legszegényebb rétegből származó mesemondóktól gyűjtötték a meséket, előkelő úri kisasszonyoktól is, akik bejáratosak voltak hozzájuk. Tudjuk azt is, hogy a Kassel környékén megtelepedett, Franciaországból száműzött hugenották leszármazottai, családtagjai voltak a mesemondók, s ezzel máris jöhet az összekapcsolás a Perrault-mesékkal, mert ők ezt a mesei világot hozták magukkal német földre. Tessék megnézni a Perrault-meséket, és elolvasni Robert Darntonnak a *Lúdanyó meséi* című tanulmányát, amely megjelent magyarul.⁴ Gyönyörűen elemzi azokat a francia társadalmi viszonyokat, amelyeket a később Grimm-mesévé vált elbeszélések tükröznek: a rengeteg rémséget...

Ez az egyik oldal, míg a másik a rengeteg írott forrás, amely a Grimm-mesék hátterében áll. Grimmék ebből gyűrték össze a *Kinder- und Hausmärchen* – kellőképpen átalakítva gyermekek számára. Össze lehet vetni – mint ahogyan a német filológia össze is vetette – a Grimm-mesék első és második kiadását. Még az elsőben is sokkal „keményebb” dolgok voltak, mint a másodikban. A *toronyba zárt királykisasszony* meséjéből például a teherbe esés körülményeit kellőképpen kimentélték a következő kiadásra, hogy gyermekek számára elfogadható legyen.

Ez a mesegyűjtemény lett Európában az etalon.

Tehát a 19. században támadt igény arra, hogy a szóbeliségből származó történeteket megörökítsék, és majdan kiadják. Így indult valóban a gyűjtő tevékenység. Teljesen megengedett volt a mesék átírása. A mesegyűjtő akkor úgy dolgozott, hogy meghallgatta a paraszti elbeszélőt, magába fogadta a mesét, majd este szép – mondjuk bécsi stílusú – íróasztalához ült, és igyekezett a mesét emlékezetből úgy leírni, hogy minden „szépség”, minden „népiesség” benne legyen.

Érdekes és tanulságos megnézni Arany László meséit – én ezeket tartom a legjobboknak az átírt mesék közül. Klasszikus, kristálytiszt, gyönyörű.

⁴ DARNTON 1987, 2010.

Kiderült ugyan a kutatásokból, hogy az Arany László-mesék háttérében a nővére, Arany Juliska munkája áll,⁵ igazából őt csodálhatjuk a mesék kialakításában, de elsősorban a mesék összegyűjtésében. Eleven mesemondó szájából ez a csiszolt, tökéletes, formulákba rendezett meseanyag el nem hangozhatott. Nem érezzük rajtuk az élőbeszéd szépségeit és sajátosságait.

Az a követelmény, hogy a mesét úgy jegyezzük le, ahogy elhangzik, a 19. század végétől fokozatosan alakult ki. És elérkezünk a 20. századhoz, amikor is a század közepétől, legalábbis nálunk (másutt valamivel korábban) a technika lehetővé tette a hangrögzítést, ami hamarosan követelménnyé is vált. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy talán a világon a legnagyobb gyűjtemény a 19. század utolsó évtizedeiben működött dán Evald Tang Kristensen mesegyűjteménye. Még mindig nem adták ki a teljes gyűjteményt, olyan hatalmas mennyiségű mesét tartalmaz: 6500 mesemondót keresett föl! Nem mindegyikük mondott tündérmesét, hanem különféle történeteket, de a mesék száma is óriási. Egyetlenegy mesemondójáról sikerült 1900-ban (már akkor!) hangfelvételt készítenie.⁶

Nálunk a Pátia-lemezek az 1930-as évek végén a Magyar Rádióban készültek, Ortutay Gyula Fedics Mihály meséi közül néhányat fel tudott venni Pátia-lemezre (később Lacza Mihálytól is).⁷ Óriási újdonságnak számított ez akkoriban, hiszen addig csak népzenei felvételek készültek. A 19. század végére állt elő az az igény, hogy a meséket szó szerint jegyezzék le. Kristensen is, a mi mesegyűjtőink is, kidolgozták a maguk gyorsírási módszerét, vagy legalábbis megtanultak gyorsan írni, egyfajta rövidítési rendszerrel dolgoztak, és a mesemondók meséit pontosan, sőt nyelvjárási hitelességgel jegyezték le. Az utóbbi fél évszázadban ez hangrögzítéssel történik.

A mesekiadás azonban Grimmék óta azt a célt kívánja megvalósítani, hogy *gyermekek* számára készüljenek mesekönyvek. Az igazi népmeséket tehát át kell írni a gyermekek számára, ha azok eredetileg felnőttek körében hangzottak el. Ezzel szemben folklorisztikai, művelődéstörténeti igény, hogy nézzük meg, ha *felnőttek* mesélnek egymásnak, mit és hogyan mesélnek, és milyen a felnőtt mesemondás faluhelyen, ott, ahol még eleven a mesemondó hagyomány.

Ezzel a bizonyos, gyermekeknek szánt átírási gyakorlattal találkozunk a Benedek Elek-féle gyűjteményben, a *Magyar mese- és mondavilágban*, amely a honfoglalási millennium tiszteletére készült (1894–1896). A 19. században összegyűjtött mesék álltak Benedek Elek rendelkezésére és az otthonról ismert

⁵ KOVÁCS Á. 1982.

⁶ HOLBEK 1987.

⁷ L. SEBŐ 2010.

székelyföldi mesék. Benedek Elek ezt az óriási anyagot, mintegy összegzéséppen, „áteresztette” saját személyiségén, és mesemondó tehetségével átalakította úgy, hogy gyermekek számára élvezhető legyen.

Tehát azt is mondhatjuk, hogy Benedek Elek ideális meseátíró volt, mert maga is *mesemondó* volt. A szájhagyományból tanulta a mesélést, és ő maga is tudott mesélni a gyermekeknek. De tudnunk kell, hogy az alföldi mesék, a palóc mesék és az egész nyelvterület – akkor még ország – területéről származó mesék *mind* úgy jelennek meg Benedek Elek könyveiben, hogy székelyül szólnak, és úgy szólnak a gyermekekhez, ahogyan a 19. század végi gondolkodás a gyermek nevelése számára a meséket ideálisnak elképzelte. Vagy kimondva jelennek meg az erkölcsi tanulságok a mesék végén, vagy egyszerűen csak erkölcsösen viselkednek a szereplők. Arról itt sajnos nem tudok szót ejteni, hogy amikor az olvasó ma, az immár ki tudja, hányadik kiadást megélt, egy vagy akárhány mesét tartalmazó, Benedek Elek nevét viselő illusztrált kiadványban Benedek Eleknek tulajdonított szöveggel találkozik, az milyen viszonyban van az eredetivel, amely annak idején a *Magyar mese- és munda-világban* megjelent. Ez egy újabb kérdés.

Néhány szó másokról. Az átiratokban mindig benne van a *kor*. Ahogyan Benedek Elek gyűjteményeiben benne van a millenniumi évek hangulata és gondolkodása, ugyanúgy benne van a későbbi átiratokban is az adott kor és hasonlóképpen az átírónak az egyénisége.

1953-ban jelent meg Illyés Gyula *77 magyar népmeséje*. Katona Imre, a kiváló mesekutató válogatta Illyés Gyula számára az anyagot, a meséket. Akkor a népmesék létjogosultságát az adta a politika számára, hogy megmutassák a gyermekeknek és az olvasóknak úgy általában az elnyomott népküzdelmét a felemelkedéséért. Tehát a válogatás és az átírás is arra irányult, hogy a főhősnek, a szegény, elnyomott hősnek fel kell emelkednie, és le kell győznie az uralkodókat, a gonoszokat, akik őt elnyomják.

Ilyen szempontból a Benedek Elek-mesék is egy kissé férfias mesék, de azt azért nem lehet mondani sem a Benedek Elek-féle átírásra, sem az Illyés Gyuláéra, hogy a női mesék kimaradtak volna belőle, csak a szemléleten érződik az írók egyénisége és a kor követelménye. Benedek Elek beszélt a mesei nyelvet, Illyés Gyula viszont – sajnos, attól félek – nem. Bármennyire is tisztetem, Illyés Gyula nem mesemondó környezetből származott. Néha – ez az én egyéni ízlésem – az ő szövegét kissé csikorgósnak érzem. Nem érzem mögötte a szájhagyományból kapott élményeket, magának a mesemondásnak a ritmusát, dallamát, a gondolkodásmódját visszaköszönni. Csikorog egy kissé. Nem mindegyik, van, amelyik jobban, van, amelyik kevésbé. Megnézhetjük

még például Kolozsvári Grandpierre Emil meséit, ugyanígy bennük van a kor, és rajtuk keresztül maga az író szól hozzánk.

Hogyan viszonyuljunk akkor azokhoz a mesékhez, amelyeket valóban paraszti mesemondók mondtak Magyarországon, magyar nyelvterületen, mondhatjuk bátran, a 20. század végéig? Ők tulajdonképpen a 19. századi mesemondást örökítették át a huszadik századra. Életrajzukból tudjuk, hogy akiktől a meséket hallották, a 19. század utolsó évtizedeiben mondták el nekik azokat a meséket, melyeket ők elsajátítottak. Ezekben a mesékben, tehát amelyeket *pontosan* jegyezték le és felnőttek számára szólnak, érzékelhetjük a leginkább azt, hogy milyen rendkívüli műfaj a mese.

A mese nem nemzeti műfaj. A mese *nemzetközi műfaj*, itt nincsenek országhatárok. Ha azt mondom, hogy *A két testvér*, vagy *A hálás halott*, akkor tudhatjuk, hogy ez egész Európában ismert, sőt azon túl is. A klasszikus meghatározás szerint „Indiától Írorszáig” körülbelül azonos a meseanyag. Ha beleolvasunk egy magyar népmesébe, mégis megérezzük, hogy ez magyar mese, ha beleolvasunk egy szlovákba, megérezzük, hogy szlovák, ha egy dánba, akkor, hogy ez dán, ugyanis azon a szinten, ahol az élet és a gondolkodásmód megjelenik a mesében, előjönnek a helyi sajátosságok. Fontos a mese nyelve is, sajátos formuláival, dallamot adó mondatszerkezeteivel. A hitelesen lejegyzett szövegek tükrözik a mesemondó nyelvjárását is, tehát általában archaikusabb nyelven szólnak meg, mint a mai közbeszéd, és táji különbségeket mutatnak. Ezt próbáltuk mi az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadási elveivel megőrizni.

Ezen a szinten tehát megjelenik egy *közös kultúra* egy bizonyos területen. Azért mondom, hogy „területen”, mert adott esetben – meglepő módon – egymás mellett élő különböző nemzetiségek meséje nagyon hasonlít egymáshoz.

Tehát megjelenik a mesékben a területi kultúra – és mindenképpen megjelenik benne *a mese elmondójának az egyénisége* is. Ha ilyen kötetet vesznek kézbe, okvetlenül olvassák el az illetőnek az életrajzát; jobban megérthetjük belőle a meséket.

Volt nekem volt egy férfi mesemondóm – meghalt már –, aki nagyon érzelmegazdag, lírai alkat volt. Felesége, akit nagyon szeretett, akkortájt halt meg. Az ő meséiben a női szereplők mindig segítették a hőst. Ha nagy bajban volt a hős, akkor mindig megjelent valamilyen nőnemű lény a környékén, aki kihúzta a bajból. Gonosz nők, boszorkányok nem jelentek meg a meséiben. Másutt, praktikusabb észjárású mesemondók esetében azt látjuk, hogy ha például kardról van szó, akkor az illető elmondja, hogy a kardnak mekkora volt a súlya, milyen méretei voltak és milyen technikával készült. Tehát az apróságokban előjön az ember személyes érdeklődése, tudása, de még a teljes

világlátása is megmutatkozik (mire vágyik, mire nem vágyik, hogyan küzd érte, hogyan nem küzd érte).

A magyar mesehősökre jellemző, hogy ha kiállnak párbajra a sárkánnyal, akkor a küzdelem a lovagi párbaj szerinti szabályokkal játszódik le. A hős tisztázza a sárkánnyal, hogy karddal küzdenek vagy „marokval” – ahogy a székely mesében mondják –, s miután megegyeznek az archaikusabb kézi küzdelemben, a szabályok szerint megküzdenek, s így győz a hős. Más nép meséiben rengetegszer előáll az a jelenet, hogy ott van a sárkány házában a hős, a sárkány hazadobja a jelzést, a buzogányát, és ekkor az illető hős mit csinál? Szépen besurran az ajtó mögé, majd amikor a sárkány belép az ajtón, könnyedén hátba döfi, s így győz. Tehát egyfajta *kollektív mentalitás* is benne van ezekben a jelenetekben: mit tartok hősiességnek, a furfangot vagy a testi erőt? De benne van az egyénisége az *egyes* embernek is.

A következő kérdés: mi a különbség a *női* és a *férfi mesemondó* között. Rengeteg. Először is, eleve vannak olyan mesék, amelyeket férfiak nem szívesen mondanak el, és fordítva. Tehát a kiválasztásnál, a repertoár összeállításánál már ott van az egyéniség. Nem minden mesemondó tud minden mesét elmondani, amit az élete során hallott – és nem is akar. Mindegyik kialakítja tudatosan a maga repertoárját, általában fiatal korában. Ahogy elmondják az életüket a mesemondók, nyilvánvalóvá válik, hogy az öreg mesemondók nem öregkorukban tanulják a meséket, hanem életük virágjában.

Az igazi mesemondók tudatosan készülnek arra, hogy jó mesemondókká váljanak, tehát meghallgatják mások meséit, s ami „passzol” nekik, ami az ő egyéniségüknek megfelel, azt igyekeznek elsajátítani. Aki tréfás ember úgy egyébként is, szereti az erotikát, az ilyeneket gyűjtöget. Van, aki, ha a sorsa is elég nyomorult, főleg ha asszony az illető, akkor kedveli az üldözött hősnőről szóló meséket, hiszen a saját bánatát, életét tudja általuk kifejezni, és meg lehet figyelni a szövegében, hogy miképpen.

A mesemondás valósághű rögzítése nehéz, mondhatni, lehetetlen. Amit egy gyűjtő rögzít, az *egy* előadása a mesének, *egy bizonyos pillanatban* elmondott előadása, attól a bizonyos mesemondótól. Ez nem jelenti azt, hogy ugyanaz a mesemondó, ugyanazt a mesét ugyanúgy mondja el, ha más hallgatóság veszi körül. Azt is tudnunk kell, hogy ha ott van egy gyűjtő, még ha esetleg a megszokott közönség van is jelen, a gyűjtő jelenléte akkor is sajnálatos módon megzavarja a mesemondót. Tehát hogy a „gyűjtő nélküli mesemondás” milyen, azt bizony nemigen tudjuk, csak sejtjük.

A rögzítés hitelességéről: régen írtunk, később magnóval gyűjtöttünk. A magnófelvételen még nincs benne a gesztus, nincs benne a mimika, nincs benne az a rengeteg kontaktus, amit a közönséggel – szemmel és egyéb mó-

don – kialakít a mesélő. De mégis van valami: a pontos hang. Ezt a nyelvi pontosságot, hitelességet próbáltuk az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteiben betűről betűre megőrizni.

Sok minden más sincs benne ezekben a gyűjteményekben. Sem a mesélést megelőző beszélgetés, sem az, hogy a mese után miről beszélgettek az emberek. Hogy jutott eszébe a mesemondónak, hogy elkezdjen mesélni, hiszen az nem úgy megy, hogy egyszer csak azt mondom, hogy „Hol volt, hol nem volt” és elkezdek mesélni, hanem arra föl kell készülni. Igen ám, de amikor egy fantasztikus világból visszacsöppenünk a földre, akkor ezt valahogy le kell vezetni. Mostanában próbáltam meg – a Felvidéken, egy faluban készítettem gyűjtéseket – ezeket a „hullámszakaszokat” rögzíteni.⁸ Azt, hogyan mond a mesemondó először olyasmit, amivel „belopja magát” a gyűjtő szívébe, tehát először a legjobb meséjét mondja el, a leghosszabbat, általában tündérmesét. Kettőt, hármat bír elmondani, utána általában elfárad – a hallgatóság is. Akkor jön valami rövidebb történet, elmond egy-két tréfát, a közönség is beleszól. Erről ez jut eszébe a jelenlévők valamelyikének, arról az, ők is mondanak hasonlókat, a végén pedig ott kötnek ki, hogy milyen magasak az árak, és így tovább, vagyis visszaérkeznek a való világba. Igenis van tehát levezető szakasz, csak ezt a régi gyűjtésekből nem ismerjük.

Egyfelől a gyűjtő fölvesz valamit, amiről tudjuk, hogy nem biztos, hogy úgy hangzik el, ahogy a gyűjtő jelenléte nélkül mesélnék. Már csak azért sem, mert a gyűjtőről tudják, hogy nem tud mindent, amit a mese tartalmaz. A mesének rengeteg utalása van, amit a gyűjtő, az idegen kedvéért megmagyaráz a mesélő, s amit közönséges esetben épeszű ember nem magyaráz, hisz mindenki tudja, aki hallgatóként ott ül.

Ha már megvan a magnóanyag, vagy a magnóról pontosan leírt anyag, azt még kötétté kell szerkeszteni. Ekkor következik a szóbeli alkotás újabb átalakítása: vagy maga a gyűjtő – és ez régebben leginkább így volt – vagy más, elkezd válogatni: ezt igen, ezt nem. Ami *nem*, az mi is pontosan? Általában olyan történet, amelyet nem tart folklór-eredetűnek a gyűjtő, vagy egyáltalán nem tart folklórnak, nem tart mesének. Vagy erotikus tartalma miatt véli úgy valaki, hogy nem mesekönyvbe való történet. Gyerekeknek szánt mesekönyv esetében esetleg indokolt is, ha kihagyjuk. Olyan kritikai kiadások esetében, mint amilyenek az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei, nem. Mégis rengeteg esetről tudunk, amikor kihagytak ilyen szövegeket. A kéziratban megvan, de a kiadásból kimaradt. S akkor jön magának a szövegnek

⁸ Ld. *A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben és a Női és férfi folklórrepertóriumok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén* című tanulmányokat kötetünkben. – *A szerk.*

az alakítása; sajnos igenis belenyúlnak itt is, s mind a mai napig, még a jó gyűjtők is, még a jó kiadók is. Ez ellen próbál ez a sorozat küzdeni.

Befejezésül szíves figyelmükbe ajánlok még egy mesekönyv-sorozatot, amely szintén az Akadémiai Kiadónál jelent meg az ÚMNGy vájtfülű felnőtteknek való kötetei mellett. Ez a sorozat a *Mesék, mondák, történetek* címet viseli. Gyermeknek adtuk ki, mára sajnálatos módon vége lett. Illusztrált, nyelvjárásilag hű ez a sorozat is, csak nem annyira, mint az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*.

Egy helyen tettem ott kivételt. Amint mondtam, a németek mindig a Grimm-mesékből indulnak ki, tehát a meseirodalomban közhelynek számít az a megállapítás, hogy a népmesék nem erotikusak, illetve szublimálják az erotikát, és az „egybekeltek, éltek, míg meg nem haltak” záróformulával végződnek, nem „kísérik be” az ifjú párt a hálószobába. Böződi György gyűjtéséből,⁹ Bágyi János meséjében bizony nem ér véget a házassággal a mese, hanem bizonyos dolgok folytatódtak – s szerkesztőként ott álltam a dilemma előtt, hogy ebben a gyermekek számára készült sorozatban hagyjam-e érintetlenül a mesét, vagy ne. Minden pedagógustól elnézést kell, hogy kérjek, de én bennem győzött a néprajzi hűség iránti vágy, és benne hagytam.

(2003)

⁹ BÖZÖDI 1993.

A NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNYEK KIADÁSÁRÓL

„A népmesék folklorisztikai célú gyűjtése a nép szájáról, majd az egyes szövegek többé-kevésbé alkalmi kiadása vagy különböző antológiák könyv alakban való megjelentetése az elmúlt 200 évben igen sokféle okból világszerte elterjedt, és emberek ezrei foglalkoztak vele a kiadás tevékeny részeseiként és fogyasztóként. Ezeknek a tevékenységeknek a csúcsideje már leáldozott, mögöttünk van.”¹

Isidor Levin kezdte ezekkel a mondatokkal tanulmányát, amelyet abból az alkalomból mutatott be az International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) 11. kongresszusán Mysore-ban (India), hogy a Folklore Fellows tiszteletbeli tagjának választotta. Kéziratát 1994 őszén írta Szentpéterváron. A továbbiakban egyfelől összefoglalta véleményét az elmúlt évtizedek népi elbeszélés (*folk narrative*) elméleteinek szerinte jobbára hiábavaló voltáról, másfelől részletesen kidolgozott programot fogalmazott meg a népmesék archiválásának és kiadásának korszerű, az ezredforduló kívánalmainak megfelelő módjáról.

Levin tanulmányának tárgya valóban sarokköve napjaink folklorisztikájának. Vannak még ma is népek, népcsoportok, például Ázsiában és más kontinenseken, de még Európában is, amelyek a 20. század végét a nyugat-európai civilizációs fejlődéstől többé-kevésbé lemaradva éltek meg. Hagyományos népi elbeszéléseik minden műfaja, így a mese, de még a varázsmese is tovább őrizte saját korábbi állapotát, és a folkloristáknak még egy ideig lehetőséget kínál arra, hogy első kiadásban, élőszóban előadott folklóranyagot tegyenek közzé. Hogyan tegyük ezt? Úgy, mint eddig, vagy nekünk is érdemes elgondolkodnunk azon, hogy az ezredfordulón valami mást kell nyújtanunk az olvasónak,

¹ „The folkloristic collection of folktales from the mouth of storytellers, as well as the more or less occasional publication of individual texts or the production of a variety of anthologies in book format, has become widespread over the last 200 years. For various reasons these were distributed around the globe and provided work and enjoyment to thousands of producers and readers. The climax of this activity is probably already passed.” LEVIN 1994. 1.

mint amit elődeink fontosnak véltek? Jelen tanulmányom írásának idejéig² tizennégy magyar népmesekötetnek voltam szerkesztője,³ tehát magamnak is fel kellett tennem ezt a kérdést.

Levinnek teljesen igaza van, amikor megállapítja, hogy „a népmesék kiadásában eddig még nem alakult ki megállapodás, legkevésbé olyan vonatkozásban, amely az alapelveket érinti, és amellyel minden kiadó egyetértene. Másfelől, évtizedekkel ezelőtt megjelentek gyűjtemények, amelyek mintákká váltak. De tudományos vezérelveket még a tekintélyes sorozatoknál sem lehet megfigyelni. [...] Emellett az ilyen mesék kiadását sehol nem tanítják.”⁴ Levinnek a 20. század második felének folklorisztikáját illető kritikájára később visszatérek: elméleti fejtegetéseivel, amelyek például a motívum bizonytalan és vitatott természetére vonatkoznak, itt nem kívánok foglalkozni. Javaslatára az ún. „korpuszmű” (*corpus work*) létrehozására – világszerte azonos elvek alapján átrendezni a folklórarchívumokat, megvalósítani „az egyes szövegek egységes adatolását”, majd elvégezni a népmesék kiadásra való előkészítését: „minden egyes típusból készült minden egyes felvétel szinopszisének” és „egy motívum-leltárnak” megalkotását, amit a „korpuszkiadás” (*corpus edition*) követ – megítélésem szerint megvalósíthatatlan vágyálom.

Úgy érzem, értem és átélem a komparatív módszer értelmét látó és azt alkalmazni kívánó kutató vágyait: ezek kielégítésére az ilyen „korpuszkiadások” a megtestesült tökéletességet jelentik. Létrehozásuk feltételei azonban – Magyarországon egészen biztosan – hiányoznak. Hozzá kell tennem, legnagyobb sajnálatomra. Pénzről, idejüket erre a munkára szánó személyekről nem is beszélve, olyan archiválási rendszer mellett, amely a legkülönbözőbb etnográfiai és folklór anyagot kizárólag a gyűjtő neve és a gyűjtési hely szerint regisztrálja, a kutatónak gyakorlatilag a teljes archívumot kell tételenként kézbe venni, laponként átvizsgálni, ha például meséket keres. A raktárkezelő személyzet az ötödik tételnek a pincéből való felküldése után már nemtetszésének adna hangot. Ezt követné a szövegek másolása. Még az a

² A tanulmány a következő írás átdolgozott, ám új adatokkal ki nem egészített változata: NAGY I. 1996a, 1996b.

³ Elsősorban az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, illetve a *Mesék, mondák, történetek* sorozat keretében az Akadémiai Kiadónál megjelent gyűjteményekről van szó: KOVÁCS Á. 1987; SÁNDOR L. 1988; DOBOS I. 1988; GÉCZI 1989; BOJTÁR 1989; NAGY Z. 1990; KRÍZA 1990; NAGY O. 1991; GÖRÖG-KARÁDY 1992; BÖZÖDI 1993; PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ 1993; NAGY Z. 1994; B. KOVÁCS 1995; GÉCZI 1995.

⁴ „in editing of folktales [...] no consensus has so far been reached, least of all in relation to standards on which publishers agree. On the other hand, decades ago collections were published which became models. But scholarly guidelines are observed not even in respected series. [...] Also, editing such tales is not taught.” LEVIN 1994. 1.

bizonyos nagy asztal, amelyen Levin szerint célszerű lenne az azonos típusba tartozó szövegeket elrendezni, hogy a változatokról tartalmi kivonat készüljön – még az is gondokba ütközne, hogy csak a legpraktikusabb problémákat említsük. Levin itt a szinopszis készítését „motívum formában” képzei el: a motívum itt egy szöveg tartalmának ahhoz a részéhez utalódik, amely a szinopszis megfelelő szövegeiből variánsokat hoz létre. „A motívum itt egy variáns, amely a hagyományban törést jelöl.” „Motívum és variáns csaknem szinonim fogalmak. Egy törést jeleznek, egy innovációt a hagyományban.”⁵

A Levin-féle tartalmi kivonatok (*synopsis*) alapján redukció útján kell elkészülnie a szintézisnek, a „redundanciáktól mentes” (*redundancy free*) normál verziónak,⁶ amivel megvalósul a „korpusz mű”. Ez a népmese globális kutatásának a tökéletes eszköze, kiváló adatbázis több mese vizsgálatához,⁷ és egyben a „korpuszkiadás” alapja. A kiadást ebben az esetben Levin nem könyv alakban képzei el, hanem elektronikus úton; a könyvkiadás számára a „normál verziókat” tartja ideálisnak. Szerinte az ily módon elő nem készített, tehát a hiteles, pontos, szájhagyományból származó szöveg nem jut el az olvasóhoz, azaz senkit nem érdekel. A válogatás sem szubjektív preferencia alapján történik, ha a „normál verziókat” használjuk.⁸

Ez tehát a klasszikus földrajz-történeti módszer talán utolsó jelentkezése a maga kizárólagos formájában: más módszerek felé csak az ily módon elvégzett feladatok után engedni kalandozni a kutatót. Fenntartva azt a véleményt, hogy az összehasonlító kutatásokhoz valóban ideális lenne a világon eddig összegyűlt meseszövegek egységes és kezelhető korpuszát használni, a szövegkiadás esetében már kételyeink támadhatnak. Vajon a kutatókon kívül olvasná-e más is ezeket? Levin szerint még a gyermekek számára is a „normál verziókat” kellene kiadni. A népmesék esztétikai értékei stílusukban, művészettel megformált nyelvi köntösükben is jelentkeznek, vagy éppen a redundáns elemekben. Vonzanák-e az olvasókat a kutatók által alkotott szinopszisok, vagy az azokból készült „normál verzió”? A magyar gyakorlat éppen nem ebben az irányban fejlődött az elmúlt kétszáz évben.

A népmesék átírása, stilizálása a 19. század gyakorlata volt, a 20. századra írók kedvtelésévé, gyermekeknek szánt mesekönyvek előállításának módsze-

⁵ „A »motif« is in this case a variant which indicates a break in the tradition.” „»Motif« and »variant« are almost synonyms. They signal a break, an innovation in the tradition.” LEVIN 1994. 9–10.

⁶ LEVIN 1994. 12.

⁷ „The actual tool of global research in the folktale, the documentary basis for the examination of many tales is the corpus work.” LEVIN 1994. 4.

⁸ LEVIN 1994. 17–18. A Levin által javasolt „korpuszmű” létrehozásának munkafázisait csak vázlatosan ismertettem, minden részletére nem tértem ki.

révé vált. E helyt nem érdemes vele foglalkozni. A betűhív, a dialektust több-kevesebb pontossággal visszaadó szövegközlés Magyarországon már a 19. század végén megindult. Ekkoriban már a szövegek műfajokba rendezése és az egyes szövegekhez magyarázó, a változatokra utaló jegyzetek készítése is elterjedt. Mind a műfaji elrendezés, mind a korai jegyzetek megállapításai mára sok tekintetben érvényüket veszítették: ez tulajdonképpen érthető jelenség. Ez a gyakorlat maradt ránk máig, pedig még a műfaji szelekciót is kritika érheti.

A gyűjtő már eleve kizárólag az általa preferált műfajokat gyűjti, a gyűjtött anyagból saját esztétikai normái szerint válogat, s még friss kéziratokon is kimutatható, hogy a hangszalagon rögzített anyaghoz képest a kiadásra előkészített anyag szelektált, javított, átírt, olykor határozottan megcsonkított. A nem szakember gyűjtő a már megjelent és általa ismert népköltési gyűjtemények műfajait tartja szem előtt, pedig a folklór, illetve a folklórnak tartott jelenségek tartománya állandóan változik, újabban határozottan növekszik, bővül. Levin ironikus megfogalmazása szerint „folklór az, amit a folklór archívumokban tárolnak”.⁹ Ma már nagyon sok mindent tárolnak ott, aminek, még akár pár évtizeddel ezelőtt is, folklór természete egyáltalán nem volt nyilvánvaló (emlékversek, sms-szövegek, rémhírek stb.). Népköltési gyűjteményeink azonban mind a mai napig úgy épülnek fel, ahogyan a 19. században kialakított minta ezt megköveteli;¹⁰ az „új” vagy újonnan „felfedezett” műfajok nem jelennek meg bennük.

A népmesék kiadásának etalonja Magyarországon az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* (ÚMNGy) című sorozatban formálódott. 1940-ben jelent meg a sorozat első köteteként Ortutay Gyula *Fedics Mihály mesél* című kötete, és haláláig, 1978-ig, Ortutay 21 kötetet jelentetett meg itt. Új irányt kívánt szabni a mesekutatásnak, amelyet *egyéniségkutató módszernek* nevezett, és magyar vagy budapesti iskolaként emlegetett szóban és írásban. Érdeklődése egyetlen mesemondó teljes repertoárjának feltárására irányult, az elhangzott mesét az elbeszélő egyéni teljesítményeként értelmezte, és annak személyiségjegyei, valamint társadalmi helyzete és kulturális környezete alapján azonosította. Új volt ez az irányzat azért is, mert „aláásta a folklórról mint közösségi költészetről és archetípusairól mint örökké fennmaradó organizmusokról vallott konzervatív nézeteket. Úgy mutatta be a folklórt mint a jelenről szóló néprajzi riportot, hangsúlyozva az élő, alkotó személyiségeket, ellentétben azzal a vezető irányzattal, amely a múltból megmaradt relikviákat kereste.”¹¹

⁹ „»folklore« is what is stored in a folklore archive”. LEVIN 1994. 4.

¹⁰ SÁRKÁNY 1971; NIEDERMÜLLER 1990.

¹¹ DÉGH 1995a. 20.

Ortutay tisztában volt azzal, hogy ez a módszer nem az ő találmánya. Fedics meséihez írt bevezetőjében példásan felsorolja elődeit: a szibériai mesemondó asszony, Natalja Vinokurova repertoárját bemutató Mark Azadovszkijt,¹² a soproni utcaseprő, Tobias Kern meséit közreadó Johann Reihard Bünkert,¹³ vagy Kálmány Lajost, aki egyetlen mesemondó, Borbély Mihály meséit gyűjtötte össze,¹⁴ és másokat, de még csak nem is a teljesség igényével, már ami a nemzetközi listát illeti. Mégis, a 19. században indult *Magyar Népköltési Gyűjtemény* folyamának megszakításával új mederbe kívánta terelni a mesék kutatását és főleg kiadását. Első tanítványai, Dégh Linda, Kovács Ágnes, Banó István az ő utasításait és elvárásait követve még a negyvenes években sorra adták ki hasonló módszerek szerint gyűjtött meséiket az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* keretében.¹⁵ Tanítványok nemzedékei tanulták, hogy ez a „magyar iskola”.

1988-ban szerkesztettem az első kötetet ebben a sorozatban, és még mindig számos kiadatlan kézirat van a birtokomban. A már megjelentek és a kiadásra várók is Ortutay tanítványainak vagy a tanítványok tanítványainak a gyűjtései, illetve autodidakta gyűjtők munkái, akik a már meglévő kötetek alapján formáltak véleményt arról, hogy milyennek is kell lennie egy népmesekötetnek. Olyan sok egyéniség-repertoár gyűlt össze az elmúlt évtizedekben, hogy az Akadémiai Kiadónál 1987-ben egy gyermekek számára tervezett sorozat, a *Mesék, mondák, történetek*, amely az ÚMNGY köteteiből készült válogatások ötletével indult, hamarosan első kiadásokat is kezdett közölni a terjedelmileg rövidebb, kevésbé feldolgozott kéziratokból. Kovács Ágnessel közösen szerkesztettem, halála (1989) után egyedül, amíg a kiadó szüneteltetni nem kívánta. E két sorozaton kívül is számos, egyéniségkutatónak minősíthető módszerrel, és szinte csak azzal végzett gyűjtés és kiadás valósult meg nem csak Magyarországon, hanem az egész magyar nyelvterületen.

E tanulmány első kéziratának elkészültekor, 1995-ben, ötvennél több „magyar módszerű” magyar népmesegyűjteményt tudtam összeszámlálni, értelemszerűen 1940 óta. Annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalomban elvárva kötik az egyéniségkutató módszert Ortutay nevéhez¹⁶ (ha egyáltalán magyar műre hivatkoznak, az Dégh Linda kakasdi monográfiája, amely németül és angolul is megjelent – az utóbbi kibővítve¹⁷), ilyen mennyiségű

¹² ASADOWSKIJ 1926.

¹³ BÜNKER 1906.

¹⁴ KÁLMÁNY 1914.

¹⁵ BANÓ 1941; DÉGH 1941; KOVÁCS Á. 1944.

¹⁶ Nagyon ritkán említik a Fedics-kötet bevezető tanulmányát (ORTUTAY 1940/1978. 5–106.), amely angolul is olvasható: ORTUTAY 1972.

¹⁷ DÉGH 1955–1960, 1962, 1969/1989.

és minőségű szövegkiadás ennek a módszernek a jegyében sehol a világon nem valósult meg. A folkloristák és az amatőr gyűjtők valóban olyan egységes szempontok szerint munkálkodtak, évtizedekig még Ortutay személyes irányítása mellett, hogy együttműködésükre mindenképpen ráillik az *iskola* megjelölés – másutt efféle műhely nem alakult ki.

A kötetek nagyjából azonos mintát követnek. A gyűjtő által írt bevezető tanulmány először a földrajzi környezetet és a mesemondó(k) faluját (falvait) mutatja be, a hely és az ott lakó nép történetével folytatva. Ortutay még ezt elnagyoltan tette, követői ma már olykor igen részletes helytörténeti monográfiákat készítenek. Bengt Holbek a Folklore Fellows nyári iskoláján tartott előadásában az 1990-es évek elején ennek szükséges vagy szükségtelen voltáról kérdezte a jelenlévő Lauri Honkót, megemlítve, hogy az ő könyvében¹⁸ „a történeti elemzés nem találkozik a funkcionálissal és a pszichológiaival.” Honko válasza ez volt: „Megragadott a települések története, szükségem volt rá, mert ezekről a településekről nem készült semmiféle leírás. Valójában azonban ez egy nem éppen hasznos melléktermék volt.”¹⁹

A magyar népköltési gyűjtemények esetében hasonló a helyzet. A Holbek által Dégh Linda kakasdi monográfiájában is feleslegesnek ítélt fejezet a bukovinai székelyek történetéről pontosan arra ad választ, hogy miért olyan a mesetudásuk, műveltségük, olvasottságuk, amilyen. Való igaz, hogy a történeti bevezető tanulmányok tényeit az egyes mesék vagy a repertoárok elemzése során már nemigen használják a szerzők. A települések összes okleveles említését, a közelben lezajlott csaták számbavételét, a birtokstatisztikák adatait vagy a tsz-ágazatok tevékenységének felsorolását nehéz is hasznosítani a mesék értelmezéséhez, bár történeti mondáknál bizonyos rezonanciát felfedezhetünk. Honko esetében is – kisebbségben élő, megírt történelem híjával szűkölködő népcsoportok sorsának ismertetése – indokolt és értelmezést segítő lehetett. A kérdés azonban megmarad: milyen részletes legyen a helytörténet?

A bevezető tanulmány továbbá bemutatja a mesemondót, életét, személyiségét, a helyi társadalomban betöltött szerepét. Már az 1940-es években megjelentek egész falvak (az „egész” megjelölés természetesen korlátozottan érvényes: a gyűjtő által felkeresett személyek csoportját jelenti) vagy egész tájegységek népköltészetét, általában meséit bemutató gyűjtemények, de ezekből is kiemelték a nagyobb repertoárral rendelkező előadókat. Még azokról is készült rövid életrajz, akik csupán néhány szöveggel szerepeltek

¹⁸ HONKO 1962.

¹⁹ „I was fascinated by the history of the settlements, and I needed that because there was no description of these settlements. But it was not a very useful byproduct.” HOLBEK 1992a. 17–18.

a gyűjteményben: ha a cím a tájat vagy a települést jelölte is, a gyűjtemény, az egyéniségekutatás szempontjainak megfelelően, a megszólaló személy fontosságát emelte ki.

A szövegek sorrendje a Fedics-kötetben Ortutay saját szépérzékét, kötet-szerkesztői ízlését mutatja. Lassan alakult ki az a gyakorlat, hogy az Aarne–Thompson nemzetközi mesekatalógus típusrendjébe tagolódva közöljék a meséket, ám állatmesékkel nem szoktak köteteket indítani. A népköltési szövegek kritikai kiadásának 1974 óta létező szabályzata szerint „az egy-egy műfajt vagy túlnyomórészt egy-egy műfajt tartalmazó gyűjtemények anyagának csoportosítása alműfajonként, ezen belül típusonként történjék”, illetve „a meséket abban a műfaji rendben kell közölni, ahogy az Ortutay Gyula – Dégh Linda – Kovács Ágnes szerkesztette *Magyar népmesék* (I–III, Budapest, 1960) köteteiben a műfajok egymás után következnek”.²⁰ Mivel a gyűjtők kész kéziratokkal jelentkeznek, és a fenti irányelveket hozzávetőlegesen követik csak, ahol lehetőségem nyílt, szerkesztőként átrendeztem az anyagot, de nem mindig a fentiek szerint.

Az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának darabjai (egy gyermekjáték-kötetet leszámítva) meséket, kezdetben néhány, majd egyre több mondát közöltek, végül a hatvanas években megjelent az első önálló mondakötet mint olyan új produkció, amely zömmel hiedelemmondákat tartalmaz: később, a sorozaton kívül több ilyen is készült. 1994-ben és 1995-ben két nagyszerű munka látott napvilágot, egy-egy kiváló előadó minden, a gyűjtők által folklórnak tartott, tehát hagyományos folklór műfajra kiterjedő repertoárjával.²¹

Az ÚMNGy-sorozat megköveteli – bár nem minden kötet esetében sikerült megvalósítani – nyelvészeti tanulmány közlését, a tájnyelv általános jegyeiről és a mesemondó egyéni nyelvhasználatáról, jellegzetes elbeszélő stílusáról. Balogh Lajos a fent idézett szabályzatban a nyelvjárási szöveg gondos lejegyzéséhez és régi (klasszikus) kéziratok közléséhez ugyan segítséget ad, ám a közelmúlt gondatlan gépiratainak korrekciójához sajnos nem.²²

A jegyzeteket vagy a gyűjtő készíti – esetleg dilettáns módon –, ilyenkor legalább korrigálni, kiegészíteni kell. Autodidakta gyűjtők esetében folklorista jegyzetkészítőt keresünk, ha van, aki vállalja ezt a feladatot. A szakszerűnek elismert jegyzet a kritikai szabályzat szerint kis földrajz-történeti módszerrel összeállított monográfia, amely tartalmazza a típus addig ismert összes – vagy legalább az adott régióból származó – változatát. A szabályzat által megkövetelt tökéletes jegyzetelés soha nem valósult meg, de többé-kevésbé célba

²⁰ VOIGT-BALOGH 1974. 19, 73–74.

²¹ POZSONY 1994; B. KOVÁCS 1995.

²² VOIGT-BALOGH 1974. 89–113.

vétetett. Ily módon tehát az egyéniségkutató módszerű művek visszanyúlnak a meghaladni szándékozott földrajz-történeti iskola hagyományaihoz – vélhetően igen helyesen. Egyesítik a kétféle szemléletet azáltal is, hogy a gyűjtés körülményeire a bevezető tanulmányban általában, a különleges alkalmakra a jegyzetekben térnek ki, ahol a szöveg létrejöttét szinkronikusan és diakronikusan egyaránt követni lehet.

Van tehát egy többé-kevésbé elfogadható, kipróbált közlési gyakorlata a magyar népköltészet, esetünkben leginkább a népi próza kiadásának. Ez a „budapesti”, „magyar iskola”, még ha magyar voltáról nem is mindenki vélekedik egyféleképpen. Ortutayt már a Fedics-kötet megjelenésekor is érte bírálat,²³ ám a későbbi, marxista-leninista ideológiát is alkalmazó írásai és a szovjet modell emlegetése módszere igazolására utólagos taktika volt részéről: 1945 előtt a szovjet folklorisztika nem volt hatással sem Ortutayra, sem másra Magyarországon. Ortutay valójában nagyon kevésbé ismerte az idevonatkozó szovjet irodalmat (Azadovszkijnek csak egy cikkét olvasta, de a szibériai mesemondó asszony, Vinokurova meséinek idézett gyűjteményét nem stb.).²⁴ Az egyéniségkutatást ugyanis a nemzetközi szakirodalomban leginkább a szovjet folkloristák által preferált módszerként említik: Isidor Levin is mint ilyet bírálja keményen. „A legkönnyebb megoldás volt a narrátor személyiségéről írni – ez volt az a gyakorlat, amely a Szovjetunióban általánossá vált, annak érdekében, hogy ki-kí a módszernek és saját magának némi elismerést gyűjtsön be. Különösen azoknak az »ipso facto post hoc« népmese-specialistáknak ment ez könnyen, akik feltehetően csupán egyetlen mesemondót hallottak: anélkül, hogy nekiálltak volna alaposan megismerni a szóban forgó mese többi változatát, végigvitték volna azt a munkafolyamatot, amely a kutató kreativitását bizonyította volna.”²⁵

Ortutay és a „budapesti” vagy „magyar iskola” védőbeszédének is tekinthető Dégh Linda már idézett írása, 1995-ben megjelent könyvének bevezető tanulmánya.²⁶ Részletesen mutatja be Ortutay gondolatainak formálódását (főként Marót Károly hatására), az 1930-as évek szellemi miliőjét Magyarországon, és az Ortutay körül kialakult csoport munkáit. Az amerikai *performance school*, amelyet 1971-ben harangoztak be, és hosszú ideig az érdeklődés kö-

²³ Pl. Honti János, Korompay Bertalan; erről bővebben ld. DÉGH 1995. 20–21.

²⁴ DÉGH 1995a. 21–22 .

²⁵ „The easiest course was writing about a narrator personality – a procedure which became common in the Soviet Union in order to garner for it and oneself some reputation. This was especially easy for such »ipso facto post hoc« folktale specialists who possibly had heard only one storyteller without coming to know thoroughly other versions of that tale, a procedure which might have attested the researcher's creativity.” LEVIN 1994. 2.

²⁶ Ld. még: DÉGH 1960, 2000.

zépöntjában maradt, nem vett tudomást arról, hogy újnak deklarált nézeteik Magyarországon már harminc éve a köztudatban voltak. Ők is a finn iskola hiányosságainak számbavételéből indultak ki, és radikális szemléletváltást követeltek: a szöveg helyett az eseményt, az előadást kívánták középpontba helyezni. Bár érdemes beismernünk, hogy a „magyar iskola” soha nem produkált a „verbális interakciókról” „mikroanalitikus leírásokat” (a mesemondó alkalmakról nagy általánosságban írnak a gyűjtők, és rendszerint a múltra emlékező diskurzusban fogalmaznak), ahogy azt az előadás-központú iskola megkívánja, mégis, több is annál. „Az elbeszélő nélkül az előadást nem lehet belehelyezni a szinkronikus és diakronikus folyamatok kontextusába, nem lehet meghatározni egyediségét a korábbi és a későbbi változatokhoz képest. Csak folyamatos, megismételt, hosszú távú, problémaorientált etnográfiai terepmunka segít értékelni egy adott előadást.”²⁷

A feszültség a klasszikus és az újat kereső irányzatok között a közelmúltig vibrált. A paradigmaváltás nem csak a kutatást, de a szövegkiadást is érinti. „A Folklore Fellowsnak az a kinyilvánított célja, hogy minden nép meséit számba vegye, nem valósult meg. Mindent egybevetve, ma az a helyzet, hogy a fiatalabb kutatók egyre kevésbé foglalkoznak elbeszélő anyaggal, egyre kevésbé érdeklik őket az elbeszélések, vagyis azok tényleges összetevői, de hiszen már a tanáraik is ugyanígy voltak ezzel.” Elődeink, Krohn, Polívka, Bolte, Aarne és Anderson – írja Levin – magasra tették a mércét, nem csak önmaguknak, hanem tanítványaiknak is. Még a 20. század közepén is az volt az elvárás, hogy ha valaki véleményt kívánt formálni ebben a tárgyban, előbb le kellett tennie az asztalra legalább egy típusmonográfiát. „Végtére is sokkal könnyebb benyomások alapján elmélkedni »a népmeséről«, mint filológiai, komparatív folklorisztikát művelni – amint egy lekicsinylő megjegyzés fogalmazott: »pozitivistá anyaghalmazást.«”²⁸ Még könnyebb, Levin szerint, néhány, többnyire nem autentikus példa alapján, felfedezni a struktúrákat, és a legkönnyebb, mint fentebb idéztük, az elbeszélő személyt: nem szólva azokról, akik „nemzeti” vagy „osztály”-alapon prédikálnak. Walter Anderson utolsó tanítványaként tehát Levin a szakma hagyományos értékeit védi, amelyek a komputer-korszakban a korábbi lehetőségekhez képest könnyebben megtarthatók.

²⁷ DÉGH 1995a. 8.

²⁸ „The declared aim of the Folklore Fellows to cover the folktales of all peoples has not been reached. On the whole, this is the case because today’s younger researchers, but also already their teachers, make and have made fewer and fewer demands and have shown less and less interest in the narrated material, that is, in its actual contents.” „It is easier, after all, to philosophize impressionistically about »the folktale«, than to carry out philological comparisons, condescendingly described as »positivist material-heaving«”. LEVIN 1994. 2.

A „finn iskola” kritikája és védelme, de reális értékelése is napirenden volt az elmúlt évtizedekben.²⁹ Leea Virtanen például meggyőzően bizonyította a kiterjedt, összehasonlító anyagon alapuló kutatás máig élő gyakorlatának eredményeit, és védelmébe vette a szövegre koncentráló és a körülményeket nem rögzítő gyűjtési technikát. „A begyepesedett és szenilis kutató-generáció nevében legyen szabad megkérdezni, ugyan bizony hol írták le azt a 17 000 előadási helyzetet a modern kutatók, amely összemérhető lehetne Krohn 17 000 szövegével? Hol találjuk azt a 17 000 metafolklorisztikus kijelentést, amelyet az informátorok a kínos kérdésekre feleletül adtak?” – kérdezi végül.³⁰

A megoldás talán a két véglet között van: a még mindig ható, nagy filológiai apparátussal dolgozó földrajz-történeti iskola módszereinek és a modern iskolák által feltett kérdésekre választ kereső módszerek együttes alkalmazásában. Már amennyire a kutató saját kompetenciái mindezt lehetővé teszik. Minél több kérdésre keressük a választ, annál többet tudunk meg vizsgálatunk tárgyáról. Mesemonográfiájában Bengt Holbek is felhasználta a finn iskola eredményeit, más módszerrel még igazolni is tudta azokat. Bár a diakronikus kutatásokért nem lelkesedett, a teljes meseelemzéshez szükségesnek tartotta megismerni a szüzsé kialakulását és elterjedését. Szinkrón elemzéseiben korlátot jelentett, hogy archívumból származó szövegeiről nem tudhatott többet, mint amennyit a gyűjtő, Evald Tang Kristensen feljegyzett.³¹

A még mindig lehetséges mesegyűjtés során miért ne lehetne feltenni azokat a kérdéseket, amelyeket eddig kevés gyűjtő tett fel? Miért ne lehetne a mesélők és a hallgatók véleményét is megkérdezni az elhangzottakról? És ha megszületnek a válaszok, miért ne lehetne azokat a mesékkel együtt közölni? Nagy Olga erdélyi magyar cigányoknál különböző mesehallgató közösségeket fedezett fel. Megtudta, hogy miért tilos a meséken változtatni az egyikben és ez miért kötelező egy másikban.³² Archívumban őrzött szövegek a mesékhez való közösségi viszonyulás titkait soha nem árulják már el.

Milyen legyen hát egy kíváncsi népköltési gyűjtemény a 21. században? Mindenképpen tegyen eleget a szöveghűsége, nyelvi hitelességre vonatkozó, eddig is érvényben lévő szabályoknak. A kutatók vagy bárki más által készített „normál verzió” lehet a kutatás eszköze, de még gyermekek számára sem elképzelhetetlen a szóbeliségből válogatni hiteles, valóban elhangzott

²⁹ Csak néhányat említve az idevonatkozó írásokból: HOLBEK 1987, 1992b; HONKO 1979/1980; 1980; ABRAHAMAS 1992.

³⁰ VIRTANEN 1993. 269.

³¹ HOLBEK 1987.

³² Számos magyar nyelvű munkájában leírta, a legösszefogottabban angolul olvasható: NAGY O. 1984.

szövegeket, amint ezt az eddigi tapasztalat igazolja. A kísérő tanulmány első sorban a mesék értékelését, megértését elősegítő adatokat tartalmazzon, de azokat feltétlenül. A jegyzetek utaljanak a szöveg történetére és eddig feltárt elterjedtségére, de ne ismételjék meg a katalógusok adatait: csak a további tájékozódáshoz szükséges információkat közöljék. Végére is a szűk szakmai közönségen kívül, amely a kevés számú hazai mesekutatót jelenti (a külföldiek úgyis csak a megadott típusszámokat használják), ezek a gyűjtemények a művelt olvasóközönségnek szólnak. Magyarországon van olvasótábora, gyűjtőköre a népmese-kiadványoknak.

Újítani több vonatkozásban is érdemes lenne, különösen az új gyűjtések alkalmával. Meglévő, lezárt kéziratokkal, és ilyenből van még sok, kevés lehetőség adódik, de például azt meg lehet tenni, hogy nem a gyűjtő kiadásra előkészített anyagával, hanem az eredeti „gyűjtési naplóval” dolgozhatna a szerkesztő. Sajnos, ez a legtöbb esetben csak akkor lehetséges, ha a szerző/gyűjtő már nem él, hiszen egyszer megalkotott művét senki nem kívánja átalakítani, a szerkesztő szándékát hajlamos esetleg sértésnek tekinteni. Ily módon például kiadhatók lennének azok a szövegek, amelyeket a gyűjtő nem tartott „elég szépnek”, esetleg fel- vagy lejegyzett beszélgetésfoszlányok, amelyek a hangszalagon vagy azok lejegyzett, naplószerű átíratában fennmaradtak. Az új gyűjtéseknél mindenképpen ki kell egészíteni a 19. századból megörökölt, irodalmi előképektől befolyásolva kialakított műfaji skálát. A mindennapi beszéd szövegeire éppúgy lehet példát bemutatni, mint az újabban előtérbe került kommunikációs formákra (pletyka, politikai vicc stb.).

Az előadás minél körültekintőbb leírása és a kontextus felfejtése, az utalások rendszerének kimunkálása is fontos. A kíváncsi nem lehet az a teljességre törekvés, amire már van példa a szakirodalomban, például Sandra Dolby Stahl monográfiájában. Tulajdonképpen néhány kevésbé kimunkált elemzésen kívül két *personal narrative* előadásának az elemzése maga a terjedelmes mű. Nem beszélve arról, hogy a kontextus ilyen mélységű feltárását az tette lehetővé, hogy a szerző szűk családjá, illetve annak ismeretségi körén belül kereste informátorait.³³

Az elbeszélő szituáció rögzítése nem feltétlenül kell, hogy egy televíziós stábnyi közreműködő segítségével valósuljon meg, ahogyan ezt Leea Virtanen idézte egy ironikus amerikai összeállításból: hány folkloristára van szükség annak az eseménynek a rögzítésére, hogy valaki becsavar egy villanykörtét? A válasz: minimum három, de inkább több. Egy, aki szociokulturális kontextusában dokumentálja az eseményt; egy, aki méri a helyiségben a körte becsavarása és a villany felkapcsolása után a hőmérséklet emelkedését; egy,

³³ DOLBY STAHL 1989.

aki a becsavarási művet alatt kínos kérdéseket intéz a körtét csavaróhoz annak gyermekkorára vonatkozóan; egy, aki tartja a létrát stb.³⁴

A dokumentáció körülbelül úgy képzelhető el, ahogy például Haya Bar-Itzak egyik tanulmányában egy marokkói zsidó asszony Hamupipőke-meséjének előadását rögzítette és elemezte.³⁵ Bár a gyűjtés nem magányos akció volt, egyetemi hallgatók is részt vettek benne, a végeredmény: a szövegen kívül a gesztusok és hangerőváltozások, az előadásmód részletes bemutatása, az elbeszélő és családtagjainak a viszonya, amely a mesemondó üzenetét a családtagok felé befolyásolta stb., szokványos gyűjtési helyzetekben is feljegyezhető, publikációban bemutatható. Egy antológiában természetesen lehetetlen minden szöveget ilyen részletes kontextust kibontva előtárni, a terepen sem lehet mindig az ilyen körütekintő gyűjtést megvalósítani – aki végzett már ilyet, tudja, hogy így van –, de igen kíváncsatos lenne a jövőben legalább mintákat közreadni, az elbeszélő helyzetekkel is megismertetni az olvasót.

Az előadás lényegéhez a szövegek egymásutánisága, sorrendje is hozzátartozik.³⁶ Erről kevesebb szó esik a folklorisztikai tanulmányokban, pedig a mesemondó – és egyáltalán: majdnem minden kommunikációs – alkalomnak alapvető meghatározója a szövegek kapcsolódása, az átvezetések, asszociációk sora. Különösen izgalmas az archaikus varázsmesék előadása után a mesélő spontán váltása a könnyed, rövid tréfák, köznapi történetek, aktuális témákról való fecsegés felé. Ő is, hallgatósága is pihenni vágyik a hosszú, izgalmas mesék után, a csodák világából le kell huppanni a hétköznapi, való világba. Talán az olvasó is szívesebben venné, ha invitálást kapna egy igazi mesemondó estére, mintsem hogy egyvégtében kínáljuk neki a különböző időpontokban, különböző helyzetekben, különböző hallgatóságnak előadott meséket a típuskatalógus műfaji rendjében, növekvő típuszámok szerint elrendezve.

A gyűjtési napló segítségével az elmondás sorrendjét rekonstruáltam a gyűjtő, Penckóferné Punykó Mária segítségével egy már megjelent kötetben,³⁷ és Ortutay egy kéziratban maradt, még mindig kiadatlan gyűjtésének szerkesztése után. Az előbbi esetben például egy kígyóról szóló egység állt helyre, ahol mesék, hiedelemmondák és élményelbeszélések követték egymást, olyan sorrendben és olyan kommentárokkal, ahogyan egy beregújfalusi cigány

³⁴ *Metafolkloristica. An Informal Anthology of Folklorists' Humor*: 47. kérdés, ld. VIRTANEN 1993. 266–267.

³⁵ BAR-ITZAK 1993.

³⁶ Az ezzel is foglalkozó, kevés munka közül néhány: KAIVOLA-BREGENHØJ 1989a, 1989b, 1996; NAGY I. 2000, 2003.

³⁷ PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ 1993.

család tagjai a telepen egy este, egymás szájából véve ki a szót, elmondták a kígyóról való összes tudásukat. Lacza Mihály, Ortutay mesemondója anyagánál az alkotó tevékenységre derült fény: a mesemondó nem csak a szövegét alkotta meg, hanem az előadás forgatókönyvét is. Ízlése, szövegválogatása önmaga bemutatását, elfogadtatását szolgálta. Természetesen mindig az adott anyag szabja meg a lehetőségeket, ám ahol mód van rá, legalább mutatóba helyt kell adni a mesemondó helyzet bemutatásának is. Mindazonáltal a 20. század teoretikus vitái, még a két szélső póluson állók között is, azzal az egyetértéssel zárultak, hogy a több szempontú, több módszert együttesen alkalmazó kutatásoknak kell helyet adni. A szövegkiadásnak szintén ezt a sokszempontúságot kellene tükröznie.

(2007)

MESÉK, MONDÁK, NÉPI ELBESZÉLÉSEK MATKÓN AZ 1970-ES ÉVEK ELEJÉN

A Kecskemét környéki tanyavilágban készült gyűjtésem közreadásával Tálasi István professzor úr emlékének adózom, akinek ez a táj olyan kedves volt. Tulajdonképpen neki köszönhetem, hogy folklórkutató lehettem. Amikor 1963-ban bölcsészhallgató lettem, magyar–latin szakos voltam, de az első év végén, miután már vendéghallgatóként bejártam a néprajzos órákra, átszakosodni szerettem volna, a magyar szakom leadásával. Ehhez mindkét néprajz tanszéknek a hozzájárulása is kellett. Már akkor kétségtelen volt számomra, hogy csakis folklorista szeretnék lenni, mégis Tálasi professzor volt az egyetlen, aki kíváncsi volt rám, behívott magához egy hosszú beszélgetésre, majd nyomatékosan közölte Ortutay Gyulával, a Folklore Tanszék vezetőjével, hogy támogatni kell a kérelmemet. A Folklore Tanszékről csak Katona Imre tanár úr kommentálta megjelenésemet: „Ha a könnyebbik szakját [ez a magyar lett volna] akarná megtartani, gyanús lenne.”

Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa voltam már, amikor Ortutay Gyula, akkor már itt igazgatóm, egyúttal Bács-Kiskun megye országgyűlési képviselője, 1972-ben megkért, hogy keressék fel egy öregembert Kecskemét mellett. Valaki a kecskeméti vezető személyek közül hívta fel a figyelmét arra, hogy Gajdácsi Pál, aki az akkor Matkópusztának nevezett tanyavilágban élt, tud mesélni. Mintha ez a Kalocsán megrendezett Duna-menti Folklórfesztiválon derült volna ki. Meg kellett tehát nézni, hogy valóban így van-e, érdemes-e felgyűjteni a meséit. Vonattal érkeztem Kecskemétre, és egy bizonyos X elvtársat (a nevét és funkcióját nem jegyeztem meg) kellett megkeresnem a Cifra Palotában. Ortutay instrukciói szerint vártak valóban, kávé, üdítő után autó és sofőr állt elő, az elvtárs is helyet foglalt a kocsiban, és elindultunk Matkóra.¹

Gajdácsi Pál tanyáját az akkor már nagyon híres fafaragó, Polyák Ferenc segítségével találtuk meg, az ő tanyája ugyanis ismert volt a kecskemétiiek előtt. Pali bácsi igen szegényes körülmények között élt, elhanyagoltan, magányosan. Elmondott egy mesét, de a sok idegen (a sofőr is jelen volt) láthatóan zavarta. Meg kellett ígérnem, hogy egyedül visszajövök hozzá, és addigra „összeszedi”,

¹ Matkó ma Kecskemét XVI. kerülete, akkor Helvéciahoz tartozott.

amire még emlékszik. Erre sajnálatos módon nem került sor. Az év őszén kerültem Bécsbe Ortutay Herder-ösztöndíjasaként, tíz hónapra.

A következő évben újra Ortutay Gyula felkérésére mentem vissza Matkóra. Ekkor ugyanis megint felkeresték a kecskemétiak, hogy kellenének mesélni tudó emberek, akiknek az előadását filmre lehet venni. A kecskeméti születésű filmrendező, Fazekas Lajos szeretne egy filmet forgatni, mégpedig ottani mesemondókkal. Itt az idő újra felkeresni Gajdácsi Pált, és a környező tanyákon körülnézni, hogy tud-e más is mesélni. „Kecskemétről amúgy sincs mesegyűjtés” – mondta Ortutay.

Ortutaynak csak részben volt igaza. Dékány Rafael 19. századi mesekéziratáról tudnia kellett.² Korábbi és főleg szórványos szövegközlésekről összefoglalóan ír Bereznai Zsuzsa, akinek későbbi kecskeméti és félegyházi meseközléseket köszönhetünk.³ Népi elbeszélésgyűjteménye örvendetes módon igen tágan értelmezi mind a *népi*, mind az *elbeszélés* kategóriákat: írók, hírlapírók, amatőr írók anekdotái, élményei, a helyi újság viccei, de proverbiumok és találósok is helyet kaptak a kötetben, természetesen frissen gyűjtött mesék, tréfák, mondák és egyebek társaságában.⁴ Minden, ami a helyi szóbeliségben is keringhetett. Voltak tehát az 1970-es évek előtt is Kecskeméten feljegyzett mesék, illetve egyéb prózai szövegek, de szórványosan; nagy részük kézirathban, archívumban. Abban igaza volt Ortutaynak, hogy eleven mesemondó, akihez egy filmes stábot el lehetett volna küldeni, nem volt ismert.

Ekkor én már öt hónapos terhes voltam, nagy hó és csikorgó hideg volt, így a férjem vállalta, hogy kocsival levisz Kecskemétre. Két napig voltunk lent, egy kecskeméti szállodában aludtunk egy éjszaka. Gajdácsi Pali bácsi időközben meghalt, meséit magával vitte. Polyák Ferenc segített megtalálni azokat, akikről tudott volt, hogy jó beszédű emberek és tudnak is a régi világról mesélni.

Ezt a gyűjtésemet az intézetben, az akkori szokás szerint gépíró (talán Lammel Kálmánné) gépelte le. Én áthallgattam a magnószalagokat, ellenőriztem a gépelt szöveget. Kiegészítettem azokkal a szövegrészekkel, amelyeket ő nem értett és ezért kihagyott, javítottam, amit félrehallott. Nyelvjárási jellegzetességeket elvéve jelölt a gépirat (*vót, aszongya* stb. rendszeresen; egyebeket, főleg hangtani jelenségeket, csak igen szórványosan tüntetett fel). Itt-ott

² Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (EA), EA 2279. Erről bővebben: KRISTON VÍZI 2004. 209; KRÍZA I. 2004; 2006. 219.

³ BEREZNAI 2001. 17–20. Egyéb szövegkiadásai: BEREZNAI 1995, 1997, 1998, 1999a, 1999b, 2004. Bereznai Zsuzsa munkáinak adatait tőle kaptam meg, ezúton is hálásan köszönöm.

⁴ Kiegészítésül hadd hívjam fel a figyelmet későbbi adatokra, Adamik Tamásnak, az ELTE Latin Tanszéke nyugalmazott tanszékvezetőjének írásaira, amelyek a kecskeméti tanyákon zajlott élet remek ábrázolásai: ADAMIK T. 2005, 2007.

ilyeneket automatikusan én is beleírtam, de a kézirat nem közlésre készült, hanem egy leendő forгатókönyv számára. Gajdácsi Pál meséje az egyetlen, amelyet gondosabban javítottam. Utólag, a mostani közlés előkészítése során változatlanul hagytam a szövegeket (csak a kiadás számára gondoztam azokat), nem alakítottam „nyelvjárásira”.

Fazekas Lajos ezt a gépelt gyűjtést kapta meg, forгатókönyvet írt belőle, és 1974 nyarán megindult a forгатás Matkón. Nekem is le kellett utaznom a stábbal minden reggel, este visszajöttünk. Egy mikrobusz szállított bennünket (Ascher Gabriella szerkesztő jött velünk), Polyák Ferenc tanyája volt a főhadiszállás, a technikai apparátust ő őrizte éjjelente egy istállóban. A felvételek úgy zajlottak, hogy az embereket nekem kellett megszólaltatnom, rám nézve, nekem meséltek, ahogy tették az első alkalommal, az elmúlt télen. A filmben egyes jeleneteket megelevenítettek, pl. amikor elhangzott, hogy a tudós „Nebízá” vízzel árasztotta el a tanyát, statisztá leánykák (bő szoknyában, fehér ingvállban) ugráltak fel a padkára, szoknyájukat emelgetve. A film elkészült, a stúdióban felvették az én bevezető szövegemet is, majd a TV még abban az évben leadta. Sajnos, nem emlékszem a címére. Az interneten megpróbáltam megkeresni, de egyetlen filmarchívumban sem találtam nyomát, sőt, Fazekas Lajos művei közt sem történik róla említés.

Úgy adom közre ezt a gyűjtésemet, ahogy és amilyen sorrendben felvettem. Az elbeszélések sorrendje is figyelemre méltó. Minden mesélő az általa legjobbnak tartott mesével vagy történettel kezdi, azzal mutatkozik be, a személyes élmények később jönnek elő.⁵ A jegyzőkönyvszerű közlést választottam, amely a szövegek előtt és után elhangzott kérdéseket is tartalmazza. Sajnos, nem elegendő! A magnószalaggal való takarékoskodást nagyon belénk sulykolták, és a „*performance-centered*” módszerről még nem hallottunk. A monda egyébként is diszkurzív műfaj, az előadó és a hallgatóság megbeszéli az elhangzottakat,⁶ tehát mindenképpen indokoltnak érzem, hogy legalább annyit közreadjak a beszélgetésekből, amennyit a magnószalag megőrzött. A dialógusok köztem és az éppen mesélő személy közt zajlottak, ezért a megszólaló személy nevét csak akkor írom le, ha a jelenlévők közül más szólalt meg. A jegyzetekben csak azokat a szövegeket tipologizáltam, amelyeknek megbízható katalógusuk van. A magyar hiedelemmonda-katalógus nagyon kevés számú szövegen alapul, ezért nem fedi le a ma már ismert szövegbázist, a besorolás ezért csak hozzávetőleges, tájékoztató jellegű. A mesekatalógusokban nem szereplő tréfáknak (nagyon sok ilyen van) vagy van változatuk publikált gyűjteményekben (Burány Béla, Nagy Olga, Vöő Gabriella, Ujváry Zoltán stb. köteteiben), vagy nincs, a párhuzamok keresését nem tartottam szükségesnek.

⁵ Vö. NAGY I. 2003.

⁶ DÉGH 2001, nagyon sok helyen, de különösen 400–442.

***

Gajdácsi Pál, a felvétel idején 82 éves, 1890-ben született.
1972. március 18.

(Hazugságmese)

„– Gyerekkorában hogy is volt, ahogy az előbb elmondta...
– Jól! Az én apám engem nagyon szeretett. Egyes fia vótam. Lánytestvérem vót nekem mán azelőtt. Hát osztán äccër mēntek a városba... Hát aszongya: – Hát fiam, most nem gyühetsz el, mert most – aszongya –, nagy a tehör, meg gyön anyád is – aszongya. – Aú – mondom –, hát én szerettem vóna! – Jól van, elgyühetsz, no... Vastag cérnával odakötött egy kosarat, a kocsisaráglyához. No – aszongya – fiam, hát jó helyed lössz, nem is fázó, ráülsz... Na, én, úgy egy kicsit ám a kosarat a cérnával, hogy a kocsihoz... Végigvágott: – Gyeee! – aszongya. A meg megrántott, elszakadt a cérna. Én meg ottmaradtam. Uccu, ki a kosárból, utánuk. No, osztán, hajts! De azok meg jobban elmēntek... Hát mēntem, mēntem, hát rámenteledett oszt... Hát mit csináljak én, hova mēnjen? Hát mēgyek az úton, mēgyek, mēgyek... Hát tizenkét betyár ott ül körű, melegönnek. Odaköszönök: – Dicsértessék a Jézus, urambátyáim, hát eltévedtem... No, aszongya: – Jól van, hozzátok ide, maj jó lész e valamire! De aszongya a másik: – Hogy? Maj valami rosszat csinál e nekünk! – Nem csinál semmit! Várjatok csak, maj megcsinálok a fekhelyit! Elmēnt... Hát, egy hordót gurít oda: – No – aszongya –, fiam – beletett egy maréknyi szénát –, nó, feküdj bele – aszongya. Jól rám fenekelte. No, most mán mit csinállok én? Vót egy olyan fanyelű budlibicskám, hájszen elkezdtem osztán a hordónak a dugójának a száját így faragcsikálni. Hát ahogy faragom, hát mán jól ki vót faragva, ropogtat valami. Hát egy istenadta farkas, rágja a csontot. Csak faragok. No, csak faragjál, ej! Én meg oszt kinyúltam a kezemmel, elkaptam a farkát... Hopp, a farkas megindult, drrr, repültem én vele egyik fátul a másikig, úgy ütődött a hordó, csak úgy, csak no! De äccër – Uramisten – csak éppen a farka maradt rajta, én meg ottmaradtam. – Na, jól van, csakhogy elmēnté!... Elszaladtá! Na, oszt akkor elkezdett mán... Szépen sütött a nap még..., hát oszt nagyon szép víz vót... Hát azok a tündérszép lányok, de fürödnek! Úgy ni, csak... Szedtem összefelé a bibiceket, oszt beraktam az ingderékba... Úgy ám, de azok meg äccër csak főrepűtek velem. Aú, Úristen, hát most a lábom nem éri a földet, mi csinájak? Repűnek... Hát mikor mēgyünk, oszt a lányok ott fürödtek, azok a tündérek-lányok! – Uramisten, de nagy madár! Én meg azt ítéltam, hogy ódjam el a gatyát! Elódtam a gatyát, a bibicek érepültek,

én meg lepottyantam a vízbe, a tündérek meg észaladtak. Idáig mēntem én velük. Onnan oszt gyalog köllött hazamēnnem. – Hun jártál, fiam? – Apám, mēgmondom én, hun: Tündérországba! Sok szép tündérlányt láttam! – Nahát, oszt nem kísértek el? – Nem ám, mer inkább észaladtam! – Köszönöm szépen!”⁷

Nagy Mihály, Örkényben született 1911-ben.
1973. december 17.

(Fehérló Péter)

„– Vót, kérem szépen, egy fehér ló. Hát annak született egy fia, mán nem csikó vót, hanem ember vót. Hét évig szoptatta, aztán fölküdté a fára: – Fiam! Eridj föl a fára, ha a kérget le bírod húzni, akkor erős ember leszöl. Főment a gyerek a fára, nem bírta lehúzni a kérget. Hát, még hét évig szoptatta. – Ha most majd erős leszöl! Hát kérem, még hét év, tizennégy évig szoptatta a gyerekit. – Na, most mán eridjél föl a fára! Húzd le a kérget! – Le bírta húzni. – Most mán elmehetsz – aszongya – világnak. Most mán elmehetsz – aszongya – a világnak, nem félek tőled, hogy hát gyöngé leszöl.

Elment, nekifogott, egy nagy erdőn körösztü ment, egy városba betévedt. Akkor ki vót plakátolva, hogy hát a királynak három lánya elveszett [nevet], ellopta valaki. Aki eztet visszahozza, hát nagy mennyiségű pénzt kap, meg nem tudom, mit. Na, jól van. Ez aztán úgy vót, hogy hát ő nekiindult. Tanálkozott egy olyan emberrel, aki a vasat úgy gyúrta, mint az asszony a tésztát. Olyan erős vót... Ment felé: – Mit csinálsz? –Hát gyúrom a vasat! – Hát – aszongya – hogy hínak? – Fehérló Péter! Ez lett a neve neki. El lött körösztülvé. – Hát hallottam hírit – aszongya Vasgyúró –, de szeretnék vele megbirkózni. Hát osztán megbirkóztak, de Fehérló Péter olan erős vót, hogy osztán fődhöz csapta Vasgyúrórt rögtön. Hát oszt le akarta vágni neki a nyakát, kardja vót neki... – Ne bántsál – aszongya –, hű társad leszek! Jól van. Mentek tovább, mán kettő erős ember vót.

Mennek tovább, mentek, mendegéltek, minden fene, eccer lássák, vót egy illető, olan hegyeket a hátán hordott. Olan erős vót. Odaérnek. – Hát, ki vagy, mi vagy? Hát ő Hegytoló, aszongya. – Na jól van, hát Hegytoló vagy, én meg Fehérló Péter vagyok! – Ja, hallottam hírit – aszongya –, hogy hát... Fehérló Péternek. Szeretnék vele megbirkózni. – Hát gyere – aszongya –, azt lehet! Na,

⁷ ATU 1875 + ATU 1881, hazugságmese (UTHER 2004). *A Magyar Népmese Katalógusban A fiú a hordóban és Az embert madarak viszik a levegőben* címet kapta. Az előbbinek sok, az utóbbinak csak három változatáról tud a katalógus.

oszt azt is osztán fődhöz csapta, minden... A Fehérlő Péter lett az első. Azér, mer erősebb vót. Na, akkor annak is le akarta vágni a nyakát, de könyörgött neki: – Hű társad leszek, ne vágd le a nyakamat mán... Jól van, megbocsájtott neki, oszt mennek tovább, mán akkor hárman vótak.

Hát oszt mennek, mennek, mendegélnek, hát ráakadnak egy illetőre, aki a Faszaggató vót. A kisujjával ilyen fákat kiszaggatott, olyan erős vót. Na, most akkor négyen vótak... Na, most mán négy erős ember, ez most mán mehet! Ez most mán mehetett a világnak!

Akkor oszt a királynak a három lánya elveszett. Hát ezt valahogy meg köll kőrözni, hirdetve vót, minden... Hát bementek űk, jelentkeznak, hogy megmentik a három lányt, valahunnan kihozzák. Hát kérem szépen, a király fölszerelte őket mindennel, kocsi, ló, minden... Hát azelőtt nem vótak ilyen autók, meg nem tudom, mik, mint most vannak... Hát bizon kocsival köllött, parasztkocsikkal járni nekik, minden... Hát meg osztán jószágot hozzá, minden... puskát fölszerelni, minden...

Kimentek oszt az erdőbe. – Hát most mán te menjél vadászni, vagy tik hárman menjetek vadászni, hát melyik lesz oszt a szakács? Hát a Faszaggató, hát az könnyen töri a fát, ugye, osztán az könnyebben megfőzi az ebédet, míg ők a vadászatrul visszagyűnnek az erdőbe, ugye? Hát visszagyűttek osztán, de vót egy ördög, Bakarasznak hítták, aki oszt jelentkezett. Olyan hosszú szakálla vót neki, idáig, a lábáig ért neki. Egy kicsike ember vót. Mikor mán megfőtt a pörkölt, minden, ezek meg kinn vótak vadászaton, hát, aszongya: – Na, mit főzöl? – aszongya. – Hát pörköttet! – Hát adsz-e belüle? Aszongya Faszaggató: – Dehogyan adok, hát gyűnnek mingyár haza, oszt hát köll azoknak! – Ha nem adsz, a hasadon eszem meg! – aszongya. Ejnye, oszt nem akart félni a Faszaggató, pedig olyan pici... Bakarasznak hítták, ördög vót! Hát nem adott neki. Persze oszt lefogta aztán, lefogta a Faszaggatót, oszt a hasán megette a pörköttet. Na oszt jó van, ez elmúlt, föltette ő a pörköttet... Na, föltette a pörköttet, a másodikat, mire gyűnnek, hát mégis, hiba ne legyen, ugye... Nem merte elárulni, hogy hát mi vót a baj. De a Bakaraszt elment, az ördög. Jól van, ezek hát csudálkoztak, hát mi vót a baj? Nem merte elárulni... Jól van, majd hónap Vasgyúró lesz itthon, osztán majd az megfőz...

Mentek ki vadászatra, minden, másnap is, na jól van, majd a Vasgyúró, ő majd megfőz délre. Hát úgy is vót. Megint jelentkezett, mire ő kész vót avval az étellel. De hát ugye a Bakaraszt mindig jelentkezett, az ördög. Odaért osztán az ördög, minden... – Na, mit főzöl? – Hát pörköttet főzök – aszongya – a haveroknak! – Hát adsz-e belüle? – Nem adok – hát aszongya –, hát ezek sokat esznek! – Nem adsz? – Nem! – aszongya. – Akkor a hasadon eszem meg! Hát úgy is vót... Hát, kérem szépen, lefogta a Bakaraszt, az ördög,

osztán a hasán megette a pörköttet, oszt otthatta útet. Az is osztán föltette a második ételt, mire gyűttek ezek. – Hát most te se tudtál megfőzni? Az is hazudott valamit, hogy hát miért nem tudott megfőzni, vagy kemény vót a hús, vagy valami... Jól van...

Na osztán otthun maradt a Hegytoló. Az is megfőzte osztán a pörköttet, minden... De a Bakaraszt mán ott vót, az ördög. – Na, mit főöl? – aszongya. – Pörköttet! – Adsz belüle? Aszongya: – Nem adok én – aszongya –, mer hát gyűnnek a haverok, aztán köll nekik! – Nem adsz? – aszongya. – Mer ha nem adsz, a hasadon eszem meg! – Na, próbáld meg! Hát így is vót. Persze, nem bírt a Bakarasztal, az ördöggel, mert az erősebb vót sokkal. Hát osztán csak a hasán rajta, mi van itten? De egy se szólt semmit se. Hát jól van, hát nincs kész, nincs kész. Az is oszt fölkészítette az ilyen dógokat, de hát még félig se vót megfőve a hús, osztán mán azok otthun vótak. Hát jól van. Aszondta Fehérlő Péter, hogy: – Na, várjatok, majd én itthun maradok! Majd megfőzők én! De nem tudta Fehérlő Péter se, hogy hát mi vót itt a baj! Ezek meg hárman kimentek vadászni, meg nevettek, minden: – Na, most majd kitol az ördög evvel is [nevet], a Bakaraszt!

Nekifogott főzni a Fehérlő Péter, az maradt otthun, terítve minden, délre, mikor ezek gyűttek haza, terítve, minden megvót. Őhózzá is jelentkezett ez a Bakaraszt, ez az ördög, oszt ővele is úgy akart csinálni, hogy: – Nahát, mit főöl? – Hát pörköttet! – Adsz-e belüle? – Nem adok én! – Ej – aszongya –, ha nem adsz, a hasadon eszem meg! – Hát próbáljuk meg a dolgot! Hát osztán összekapaszkodtak. Bizony, a Fehérlő Péter aztán földhő csapta úgy a Bakarasztot, mer az erős vót, ugye, nagyon, megfogta a szakállát, oszt kikötötte egy fához, a Fehérlő Péter. Na oszt nem mondta ezeknek, mikor gyűttek haza. Ezek meg nevettek, evvel is kitólt, e se bírja az ebédet megcsinálni! Pedig hát délre kész vót minden, mikor gyűttek. Ezek meg csudálkoztak rajta, hogy hát hogy lehet, hogy evvel nem bírt, meg nem tudom, mi...

Na, mikor megebédültek, akkor azt gondolta a Fehérlő Péter, nahát, majd megmutassa nekik, ahova kikötötte, a fához, az ördögöt, a Bakarasztot, szakállánál fogvást. De úgy kikötötte, hogy nem bírt elszabadulni a fáról, úgy kikötötte. Úgyhogy tövestül kiszakította, szakállastul a fát, oszt úgy menekűt meg. Mikor megebédültek, akkor: – Na, gyertek, most mán tudom, mi a titok! Gyertek csak ki – aszongya. Meg akarta mutatni az ördögöt nekik. De az ördög oszt kiszakította a fát tövestül, a szakállával. Hajnye, nem tudta bemutatni, hogy mi vót a baj!

Mennek, mendegélnek a fa... a tuskó után, ahogy húzta a Bakaraszt, az ördög. Mennek, mendegélnek, hát annak jele van! Eccer ráakadtak egy óriási nagy lukra, ahun oszt ez a Bakaraszt oszt lement. Az az ördög, a másvilágra,

tetszik tudni? Földalatti világra. Mennek lefele... Mán nem is mentek akkor lefelé, hanem... Na, a Faszaggató csinált kosarat, ilyen ágakbul, meg kötelet. Melyik ül bele legelőször? Na, az egyik beleült, a Faszaggató. Mikor... Az vót a jelszó hogy: – Ha megrántom a kötelet, akkor rántsatok föl! Hát úgy is vót. Nem bírta az iramot. Megrántotta a kötelet, fölhúzták. – Na, mi a baj? – Nagyön sötét van – aszongya. Jól van, beleült a Vasgyúró. Na, hát ennél is avót a jelszó, hogy: – Ha megrántom a kötelet, rántsatok föl!... Akkor osztán az is... Félig leereszkedett valahogy a másvilágra, az is megrántotta a kötelet, főhúzták. Jó van, es se bírta a másvilágot. Akkor a harmadik beleült, az is azt mondta: – Ha megrántom a kötelet, az lesz a jelszó, akkor rántsatok föl! Az se bírta.

Aszongya a Fehérló Péter: – Na, én nem rántom meg a kötelet, majd én lemegyek, én nem vagyok olyan ijedős gyerek! Jól van. Akkor azt oszt... eresztették, eresztették, eresztették mindenre... Az osztán míg a másvilágra le nem ért, az nem szólt egy szót se. Kiszállt a kosárbul, szétnézett, ment, mendegélt, meglátott egy olyan tanyaféle dógot a másvilágon. Bemegy oda: – Na, itt valaminek kő lenni! Hát belép oda, hát a Bakaraszt, az ördög ottan van, ott egy kemence vót, a Bakaraszt ott kenyegette a szakállát valami zsírral [ha-ha-ha, nagyot nevet]. Na jó. – Hát te mit keresel itt? – aszongya a Bakaraszt. – Hát – aszongya –, téged gyűttelek megmenteni! [ha-ha-ha: újra nevet] – Hát – aszongya –, mit csináltál? Hogy, mint? Hát oszt összevesztek, tetszik tudni. Jól van, összekapaszkodtak. Hát a Bakaraszt azt gondulta, hogy majd bír vele. A Bakarasztot oszt majd agyonütötte. Hát addig nem ütötte agyon, tetszik tudni, még a három királylányt követelte a Bakarasztan. – Hun van a három királylány? Oszt elsorolta neki: itt egy rézkastély, itt egy ezüstkastély, itt meg egy aranykastély. A rézkastélyba, abba a legöregebb királylán van, az ezüstkastélyba meg a közepes királylán van. Az aranykastélyba meg a legfiatalabb lán van, a legszebb. – De hun vannak ezek? Azt is kikövetülte. Aztán a Bakarasztot kivégezte. Avval oszt ő elindult, a Fehérló Péter...

Hát megy, mendegél, mingyán a rézkastélyba odaért. Meglátta mán meszsirül. Megy befelé... Hát persze a királylány benn vót, a legöregebb, a rézkastélyba. Annak egy hatfejű sárkánkígyó vót a felesége... vagyis az ura! – Na – aszongya a királylán neki: – Ember, mit keresöl itten, hát itt még ember nem járt! Mert az én uram a hatfejű sárkánkígyó. Az, ha hazaér, mingyán téged megesz! – Nem baj – aszongya –, csak azt mondjad neki, hogy hát a kissógor gyűtt ide látogatni! Jól van... Hej, gyűtt ám osztán a hatfejű sárkánkígyó, ű meg az ágy alá bújt. Bebújt az ágy alá... Akkor gyün ám a sárkány: – Asszony, emberszagot érzek! Add elő, hagy egyem meg! – Ugyan, ugyan, apukám, hadd el – aszongya –, hát a kissógor gyűtt meglátogatni bennünket! – Jól van! Hun

vagy, sógor? – aszongya. Mászott ki az ágy alul az a kissógor. Hát... – Főzzél, anyus! Így meg úgy. Hát ugye, sokat evett az a nagy sárkány.

Hát osztán, mikor nekifognak enni, jó nagy, csontos valamiket ettek, főzött, ugye, az asszony nekik... – Na – aszongya –, sógorkám, minálunk az a divat, hogy ha eszik az ember, a húst lerágja a csotrul, egymás fejihez kell verni! Az a divat! – Jól van – azt mondja a sógor. Hát úgy is vót, nekifogtak enni. Persze, míg az a hat fejit etette, emez meg ugye hamar jóllakott, Fehérlő Péter. Nekifogott, egy jó cubákot odavágott neki, mingyár három feje leszakadt neki. – Ejnye, sógorom, te nem is viccölsz! – Ó, hát – aszongya –, én nem szoktam viccölni! – Gyerünk ki – aszongya – a rézmezőre, aztán megbirkódzunk! – Jól van, gyerünk! Kimentek a rézmezőre, nekifogtak birkózni. Na persze, a Fehérlő Péter mingyár földhő is csapta úgy, hogy abba hiba nem vót. Mingyár a kardját kirántotta, oszt levagdosta neki a nyakát... Akkor bement a rézkastélyba, mingyár megmentett egy királylányt.

– Jól van – aszongya a királylány neki –, de van énnekem még két hugom, azt is meg kéne mentened! – Megmentem én azt is – aszongya. Hát aztán, jól van, kivezette a királylányt az ezüstmezőre. Az mán ezüstmező vót, mer a második. Hát megy, bemegy, minden... Nem vót otthon a sárkánkígyó, az ura. Hát osztán: – Ember, mit keresel itten, ahun még egy ember se járt soha? – Hát téged gyüttelek megmenteni! – Hát engem nem tudsz megmenteni, mer az én uram nyőcfejű sárkánkígyó! – Nem baj, monddad neki, hogy a sógorod, a kissógor gyütt meglátogatni, hogyha gyün! Jól van... Alábújt ott is az ágy alá. Mer, kérem szépen, ahogy bebújt, gyütt ám kifelé, vagyis gyütt a sárkány hazafelé mán. – Asszony, emberszagot érzek! Add elő, hagy egyem meg! – Hát – aszongya –, kissógorka gyütt meglátogatni! – Hun vagy? Gyere ki, kissógorka!... Bújt kifelé az ágy alul... – Hát, hogy, mint? Hát az is főzött ilyen dógokat, ilyen nagy csontos dógokat, a felesége. Nekifognak enni. Az is aszonta: – Hát, sógorkám, itt az a divat, hogy hát ha lerágja a húst a csotrul, a csontot egymás fejihez kő verni! – Jól van – aszongya a sógor. Hát osztán nekifognak. Persze, míg a nyőc fejit etette, ő meg egy fejfel, ő hamarabb lerágott egyet. Hát nekifogott, mingyán odavágott neki, mingyán négy feje leesett, mingyán, a sárkánkígyónak. – Ejnye, sógorkám, te nem is viccölsz! – Hát nem... Hát, ha mán ez a divat, hát így köll csinálni. – Jól van, hát gyerünk ki az ezüstmezőre, majd ottan – aszongya – megbirkózzunk! – Jól van – aszongya –, gyerünk! Kimentek... Hát a felesége, persze, a királylány, nézte az ablakon, de hát nem bízott hozzá, hogy hát majd győz a Fehérlő Péter, mert hát nagyon erős vót mán a nyőcfejű sárkány! Mennek, összekapaszkonnak... Na, jól van... A nyőcfejű sárkány előbb egy kicsit földhöz csapta Fehérlő Pétert, de Fehérlő Péter összeszedte az erejét, megfogta, aztán derékig levágta a földbe.

Kirántotta a kardját, levágta mind a négy fejit még neki. Akkor bement megint az ezüstkastélyba. Persze a királylán már látta, hogy győzött a Fehérlő Péter. Jól van, most már még egy lány van, annak tizenkétfejű sárkánkígyó az ura. Ahho már nem bízunk, hogy azt legyőzi! Nem baj, maj lesz valahogy! Elmentek, összeszortírozta őket, a két királylányt.

Hát mennek, mendegélnek, odaérnek az aranyvárba. Bemennek. Már a lányokat kinn hatta emitten, hogy: – Maj ha végzek, ha sikerül, akkor aztán maj elgyüvök értetek. Azok meg figyelték az ezüstkastélybul őket. Hát, bemegy oda is, azt mondja a királylány, a legfiatalabb vót, az vót a legszebb: – Mit keresöl itt, ember, mikor itt még egy ember se járt sose? – Hát téged gyüttelek megmenteni! – Ó, hát engem nem tudsz megmenteni, mert tizenkétfejű sárkánkígyó az én férjem! – Hát mondjad neki, hogy hát elgyütt a kissógorka, aztán majd az ágy alá bemegyek, ha gyün, akkor maj lesz valahogy... Hát gyün ám a fergetegbe a sárkánkígyó, a tizenkétfejű sárkánkígyó! Hát beér. – Asszony, emberszagot érzek! Add ide, hagy egyem meg! – Ó, ugyan ugyan, hát a kissógorka gyütt, hát, meglátogatni téged! – Hun van? – Hát az ágy alatt! – Hát gyere ki, kissógorka! Így, meg úgy... Jól van, kimászott a kissógorka, gyün kifelé... – Hájnye, hogy, mint?... Asszony, főzzél mindent, mert a sógor már meggyütt! Jól van osztán, előtálalt az is ilyen nagy dógokat, csonttal húst, minden... Az is azt mondta, hogy: – Na hát, sógorkám, itt az a divat, hogy hát valamelyik előbb lerágja a csontul a húst, hát fejbe szabad verni egymást. – Jól van – aszongya a sógor. Nekifognak enni. Míg az a tizenkét fejét etette, ő oszt persze hirtelen mingyá odavágott neki a csonttal, mingyár két feje leesett neki. Kettő... Akkor megin még lerágott egy nagy csontot, kiválasztotta, hogy melyik a legnagyobb, akkor megin osztán, megin három feje leesett neki. – Jaj – aszongya –, te sógor, te nem viccölsz! – Nem – aszongya –, hát nem szoktam én viccölni. Ha így van, akkor legyen így! – Jól van – aszongya –, gyerünk ki birkózni – aszongya –, most már az aranymezőre, hát kipróbáljuk egymást! – Jól van – aszongya. Már Fehérlő Péter gondolta, hogy legyöngítette üt, ha már a feje odavót, egypár... Elbír vele! Kimennek az aranymezőre, hát összekapaszkodnak. Azér erős vót valahogy az a tizenkétfejű sárkány, mert mikor összekapaszkodtak először, Fehérlő Pétert odavágta földhő, bokáig. Fölugrott a Fehérlő Péter, megmérgesedett, összeszedte az erejit, minden... Akkor osztán térgyig levágta a sárkánkígyót. Fölugrott a sárkánkígyó megint, akkor megin a Fehérlő Pétert lenyomta, megin a Fehérlő Pétert lenyomta. Mikor megin felugrotta Fehérlő Péter, akkor oszt levágta egész nyakig a tizenkétfejű sárkánkígyót, levagdosta mind a fejit neki.

Hát persze a királylányok ezt látták, minden... No, mostan mi történik? Vitte a fiatal királylányt, a legfiatalabbat, haza, az aranykastélyba. Odaér-

nek, minden... Akkor mán ezek látták, hogy végzett a Fehérlő Péter evvel is. Összegyülekezett mind a három. Na, jól van. Akkor osztán a legöregebb adott neki egy rézpácát, a rézmezőn vót ugye a kastély, meg egy rézalmát. Az ezüstkastély... A második királylány, az adott egy ezüstalmát neki, meg egy ezüstpácát. Akkor a legfiatalabb, ez, akit legutóljára mentett meg, adott neki egy aranyalmát meg egy aranypácát, hogy errül megismerik mindenütt. Jól van... Akkor vezette őket oda vissza, ahun leereszkedett a másvilágra, tetszik tudni. Oda leereszkedett, vagyis odavezette őket, a királylányokat. Na, most megrázta a kötelet, mer azok várták ott fent... Megrázta a kötelet, beleültette mind a három királylányt a kosárba, oszt föl húzták azokat. Ő meg addig lenn maradt. Eresztették megin le a kosarat, oszt vót annyi esze a Fehérlő Péternek, hogy beletett egy nehéz követ. Ha ezt föl húzzák, akkor őtet is föl húzzák. Így osztán félig föl húzták a követ, azt gondolták, hogy a Fehérlő Péter ül benn... Visszazuhan a kő minden kosarastul együtt... Vót neki esze annyi, hogy hát nem ült bele. Az vót a szerencséje. Na, akkor oszt mit csináljon? Hát mán mindegy...

Elkezd szomorkodni, sétál össze-vissza a másvilágon, minden fene... Hát eccer osztán olyan nagy eső kezdett esni! Egy griffmadár vót ottan, egy nagy fészke vót, vót benne kisfia, fiókok, minden... Hát levetette a köpenyit, oszt letakarta őket, a kis fiókokat. Gyütt ám a nagy griffmadár! Ő meg odaült osztán, ahogy ázott, a fa tövin. – Na – aszongya –, ez a szerencséd, hogy hát letakartad a fiaimat, másképp megettelek vóna rögtön! Hát jól van... – Mit kívánsz ezér? Aszongya: – Semmi mást, csak aztat, hogy hát vigyél föl a másvilágra. – Jól van – aszongya –, ennyi s ennyi ételt szerezzél énnekem össze, mire fölérünk! Hát valahogy tudott szerezni valami vadállatokat, ott lent, meg mit tudom mit... Aztán föl pakolt a griffmadár hátára, ő meg fölült a hátára... Nekifogtak aztán. A griffmadár, hát az nagy állat, ugye, repültek fölfelé a lukon, minden... Hát osztán fölértek, nem is értek még egészen föl, mer mindig etetni kellett. A griffmadár aszonta: – Mikor hátrahúszom a fejem, akkor mindig dobjal be egy darab húst a számba! Hát sok időbe telt, mire fölértek a másvilágra... A meg mindég bedobogatta neki, mindig... De mán a végén járt, nem vót neki hús, semmi se a hátán! Hát mit csinált Fehérlő Péter? Levágta az egyik karját, oszt bedobta a szájába! Hát, mentek tovább, megin hátratolta a fejit a griffmadár. Levágta az egyik lábát, hát azt dobta be a szájába, hogy felérjen. Akkorára fölértek. Hát persze aztán úgy esett le a griffmadárnak a hátáról... Néz rá a griffmadár, aszongya: – Milyen hús vót ez, amit legutóbb adtál? –Hát – aszongya –, látod: a lábom meg a kezem! – Hej, ha tudtam vóna, megettelek vóna – aszongya –, olyan finom húsod van! Hát szegény összeesett ott, se keze, se lába! Ránízett a griffmadár: – Na, itt van

ez a kis pálinka, igyad meg! Megitta, kinyílt abba a pillanatba a lába meg a keze, de oszt még ezerszerte még erősebb lett a Fehérlő Péter, mint vót, pedig úgy is borzasztó erős vót. Ezerszerte erősebb lett! Jól van, avval elbúcsúztak.

Megy, mendegél az erdőbe, lába, keze, minden kinyílt rögtön neki, attul a pálinkátul, amit a griffmadár adott neki. Egy éccaka ment az erdőn keresztül, látta ottan... Olyan világosságot látott, olyan kis tanya lehetett az, mind itt van, e. – Hát, hát én bemegyek – aszongya –, valami szállást kérek ottan, vagy valami... Be is ment. Hát egy szabómester vót ottan. Olyan női szabó vót az. Látta, hogy hát nagyon varrogat ott. Beköszönt, minden... Hogy hát kéri, hát szabad-e itt meghálni, vagy valami, hát aludni egy éccakára. – Hát útba vagyok... Na, aztán látta azokat a szép, gyönyörű ruhákat ottan, amit varrt ez a szabó. Na, megkérdezte tőle, hogy hát kinek varrja ezt a gyönyörű ruhákat. – Hát – aszongya – a királylányoknak, most menyasszonyok, most lesz az esküvőjük, hónap. Hát ezt meg kell varrni még az éccaka. Mingyár nem kérdezett ő semmit se, de gondulta Fehérlő Péter, hogy biztos azok, akiket ő megmentett. Jól van... Megaludt ő ottan. Reggel fökelt, aztán ment tovább.

Hát osztán odaért akkorára, mire esküvő vót. Estére. Bemegy, nagy dínom-dánom, minden, a királyi palotába. Mer ezek azt mondták, hogy űk mentették meg a királykisasszonyokat. Azt gondolták, hogy a Fehérlő Péter meg ottveszett, vagyis hogy nem tudott eljönni. Tisztába vótak vele. Hát persze, megmenekült a Fehérlő Péter is, elment a királypalotába. Persze, a dokumentum mán ott vót a zsebibe, hogy az alma, minden, a bizonyítvány. Hát megy a dínom-dánom, minden... Belépett. Odalép a három királylány elébe... Na osztán, letette... Minden... Az ezüstpáca, aranypáca, rézpáca, rézalma, ezüstalma, minden... – Tessék! Ráníztek, hát persze, hogy megismerték ugye, a királylányok rögtön, hogy ő mentette meg őket, nem emezek. Azok csak fölhúzták. Hát osztán, kérem, megismerték. Menekültek vóna azok kifelé, mer tudták, hogy bajba vannak. Egy az, hogy a Fehérlő Péter ezerszerte erősebb vót, mint azelőtt vót. Megfogta őket, oszt föl, a plafonho! Kivégezte űket. Így oszt Fehérlő Péternek három felesége lett, mind a három királylány. Ahho mentek. Feleségül. Ő lett a trónörökös, minden... Fehérlő Péter! Itt a vége!⁸

– Kitől hallotta ezt a mesét?

– Hát ezt még a dédöregapám...

– A dédöregapjától? Mikor?

– Hát ez nincs könyvbe beleírva!

– Mikor halt meg a dédöregapja?

– Az mán... Körülbelül 12 éves vótam... pedig most 61 vagyok.

⁸ ATU 301; MNK 301B: *Fehérlőfia*. A mesetípusról bővebben ld. HOPPÁL (szerk.) 2007, ebben különösen BENEDEK Katalin tanulmányát.

- Hány éves volt a dédöregapja, mikor meghalt?
- 82. Édesanyám is él, az meg 87 most.
- Tyhű! Ő is tud ilyen meséket? Vagy nemigen szeret...
- Nem! Örkénybe van. Szóval odavaló születés vagyok én, Örkénybe. Majd összeszedek én ilyesmit!
- A dédöregapja is odavaló volt?
- Örkényi, hát odavaló. Csak én kerültem ide, így, kovács a mesterségem, segédkeztem valamikor erre: Félegyháza, Kunszállás. Oszt itt valahogy megnősültem. Feleségemmel összetalálkoztunk valahogy, osztán itt veszttem azóta...
- Dédöregapjától sok mesét tanult?
- Óóó, majd összeszedem én!"

(Kovácsmesterség)

„– Azt mesélje el, hogyan szegődött el kovácsnak!
– Mán kezdhessük?
– Kezdhetjük.
– Hát, kérem szépen. 1935-be szereltem le a katonaságtul. 35–36-ig odahaza dógoztam, a mesterségbe, apámnál. Na aztán, nem egyeztünk, valahogy... – Elmegyek én, édesapám, szétnízek. – Mán akkor könnyen vótam, mert segéd vótam. – Elmegyek vándorolni. Három évig. Ezt le köllött bonyolítanom. Ne-kiindultam Kispesztnek, ott dolgoztam egy ideig, otthattam. Pest nem tetszett, csak vissza, erre, Alföldre! Hazamentem, megmondtam a szüleimnek: – Én most mán Alföldre megyek, Szeged felé, még erre úgyse vótam! Hát osztán nekifogtam... Gyalog.

Lajosmizsén osztán megálltam, mert pénzem se vót. Fölvett egy mester mingyár, ott dógoztam három hétig, hogy egy kis pénzem legyen. Nyóc pengőt adott, heti fizetést. Akkor letelt a három hét. A fene, megyek én még lejjebb, nem tetszett Lajosmizse. Elgyüttem Kecskemétre, itt is felvettek, mingyár munkába álltam, nem csavarogtam. Hát itt oszt kilenc hónapot a Garacsi kovácsnál, Kecskeméten, meg az Ördögh kovácsnál, az aluljárónál... Össze-vissza dógozgattam. Akkor épült a betonút, a szeged–budapesti betonút. Akkor odaálltam, azok közé, hogy otthattam Kecskemétet, azok közé álltam, mert ott jobban fizettek. Ott osztán éjjel-nappal dógoztam én mindent, vízvezeték, minden, de jól kerestem! Tizenhét-tizennyóc pengőm megvót minden héten. Hát egész jól ment... Nem mondom, azér a vagonyokból a cementet köllett kipakolni, ötven kilósak vótak... Egy cementes zsák. De hát bírtam, hát két

kézzeel fölfogtam, osztán vettem ki, oszt dobáltam, félre, az autóra, az meg vitte ki az útra. Nagyon jól ment...

Hát Kunszállásra, tetszik tudni, oda jártam be vásárolni, mert nem meszsziire vót Kunszállás az állomástul. Hát oszt ott vót egy kovács, minden... Bementem, de csak rágyújtani. Pedig hát vót gyufám. Mondom: – Kiváncsi vagyok erre a mesterségre – mer azér mégis –, hogy megy itt a munka. Hát aztán mondom: – Mester úr, szabad rágyújtani? – Tessék – aszongya –, egész nyugodtan! Oszt fogom a fogót, veszem ki a paraszat, oszt a cigaretta a számba vót mán. Aszongya: – Ide figyeljen, maga nem kovács? – Dehogya vagyok én kovács – mondom –, hát hogy vónék én kovács, itt a betonúton dógozok én. – Dehogya, hallja, ne hazudjon! Magának a fogó úgy áll a kezibe, maga kovács! Biztos! – Nem vagyok én kovács – mondom –, mestör! De sok munkája vót neki, teli vót az udvar kocsikkal, rossz kocsikkal meg parasztkocsikkal. Hát oszt addig-addig faggatott, hát mondom: – Az vagyok! – Hát segítjen mán ki – aszongya –, édes barátom, lássa, mennyi munka van itten! Hát ott mennyit keresnek? Mondom: – Tizenhét-tizennyóc pengőm van, heti fizetésem. – Na jó, hát én annyit nem tudok adni – aszongya –, de nyóc pengőt megadom, meg kosztot meg lakást. Gondolkoztam, mondom, jó lesz e nekem, így jobb lesz, hogy a mesterségem gyakoroljam, hogy be legyen írva énnekem, hogy önálló tudjak lenni. Hát mondom: – Elgyűvök, mester úr! Ez így csütörtöki nap vót, mondom: – Hétfőn gyűvök el, beállok. – Jól van. Fekete Jánosnak hítták, kunszállási kovácsmester vót. Hát úgy is vót...

El is gyöttem hozzá, hétfűn, vagyis mán vasárnap este. – Itt vagyok, mester úr! Jaj, örült, minden, a felesége, minden... Egy kis családja vót neki, olyan kicsike fia. Jaj, az is mingyá: – Bácsi, bácsi, bácsi! – Hát jól van, fiam, mink megegyezünk, biztos! Örültek... Reggel oszt nekifogtunk a munkának. Hát osztán bizony gyúrtuk ám, de nagyon! Na osztán, elment a nagyja munka, minden... Úgyhogy valami három hónapot dógoztam ott nála, oszt így ismeretségbe kerültem ottan Kunszálláson is a fiatalságokkal meg minden... Kuglipálya, kuglipályán kugliztunk, minden fene... Már nem olyan nagy mértékbe, hogy pénzre vagy valami... Csak ilyen baráti szeretet. Hát oszt mindig több ismerős, több ismerős... Végeredménybe oszt elfogyott a munka... – Hát, Mihály bácsi, nagyon sajnálom – így, meg úgy –, hát nagyon jó munkás – így, úgy –, de nem hagyom magát, hanem az öcsémhő helyezem el – ide, a Monostori úton vót az öccsinek kovácsműhelye. Hát ide helyezett el. – Majd, ha több munka befut, akkor majd én elviszem magát innen, Kunszállásra vissza. Hát, jól van... Valahogy nem tetszett a tanyai élet énnekem, erre kint. El is gyöttem ide az öccsihez. Itt is csináltam új kocsikat, mindent...

Akkor őnekik be kellett vonulni katonának, a Fekete Imrének. A felesége állapotos vót, minden... Aszongya énnekem, mikor be köllött neki menni katonának, hogy: – Mihály, ne törődjön vele, a feleségem majd ráver – aszongya. De beidomította a feleségit, hogy az rá tudott verni, különben, mint egy segéd! Csak hát én úgy vótam vele, hogy egy állapotos asszony énnekem ráverjen a nagy kalapáccsal? Inkább én magam csináltam. Nem szóltam én a feleséginek, hogy üssön rá, meg hogy ez meg az... Na, így oszt megegyeztünk vele, hogy fele keresetbű... Munka vót rengeteg. [A magnószalag első fele véget ért, folytatás a második felén.] Így osztán hát annyira mentünk, hogy nagyon sok vót a munka egyedül, hát mégis... Azér győztem, bírtam, mer akkor még erős ember vótam. Máma ugye, a felit se bírnám csinálni. Hát leszerelt a férje neki, mer csak úgy be lett hívatva két hónapra. Kerestem én ott nagyon jól.

Hát a Berente Istványék olyan nagygazdák vótak itt Matkón, osztán a Berente Istványék odajártak dógoztatni, a kovácsműhelybe, kovácsmunkát. Hát aztán a gyerekek, minden fene, ők is csinálnának – mer négyszáz hód földjük vót – egy műhelyt, ha elmennék oda dógozni. – Jól van – mondom –, elmegyek, nagyon szívesen! Mer mán láttam, hogy itt is szorul a kapca, kevés a munka, én meg dógozni nagyon szerettem mindig. Hát osztán úgy is vót. Azt mondja nekem az öreg Berente, féderes kocsival gyűttek: – No, Mihály, ha el akarja foglalni a műhelyt, van műhely, minden! Csak menjek dógozni oda. Ő is megfizeti aztat, amit itt kapok. – Jól van – mondom –, István gazda, elmegyek. – Hát akkor – aszongya – pakoljon össze, oszt menjen! Mer új Kecskemétre ment, féderes kocsival. – Pakoljon össze, oszt csak menjen! Mer új mán megmondta otthon a gyerekeknek is, minden, hogy én megyek dógozni oda. Úgy is vót. Elmentem vásárnap, elbúcsúztam a mesteremtől. Hát ő is azt mondta, hogy hát: – Hiába, nincs mán annyi munka, hogy magát tartsam, meg nem tudom, mi... Hát hogy potyára fizessek. Hát jól van, én meg örültem neki. De olyan jól sikerült! Ó, amikor odaértem, micsoda boldog vótam én ottan! A koszt más vót, mint a mester amit adott, minden... Hát a feleségem meg ott vót szógáló, tetszik tudni... Oszt így valahogy összeszoktunk vele. Hát így lett oszt a feleségem. A szógálóbul kovácsné lett.

Akkor a Gyöngyösiék megtudták, az meg szomszéd gazdák vótak, hát azok is három-négyszáz hód földön gazdálkodtak. Igencsak boldogok vótak, hogy itt kovács van. Hát jól van, együtt osztán, nem ő, hanem a legidősebb fia, Péter nevezetű vót ez, olyan jó gyerek vót, nagyon. Aszongya: – Hallom, maga kovács, nem gyünne maga énhozzám? Mihozzánk, dógozni. Van műhely, minden, kovácsműhely, bognárműhely, minden van – aszongya –, gazdaság. – Elmegyek én – mondom –, Gyöngyösi úr! – mer én nem úgy szólítottam, hogy Péter gazda: Gyöngyösi úr. Hát én megadtam a tiszteletet, ugye, mindenkinek.

Hát, meg mindig azt kellett ám – szentek vótak –, hát: – Dicsértessék! Este is: – Dicsértessék! Délbe is: – Dicsértessék! Hát jól van, énnekem mindegy, ha „jó napot” köszönök, ha „jó reggelt”, vagy „dicsértessék”. De ott megvót az, hogy... Berentééknél nem vót az, hogy ki imádkozik vagy ki nem. Na jó, én iparos vótam, engem osztán az ű asztalukho ültettek le, tetszik tudni, nem a cselédekkel ettem. De ottan az öreg elkezdte az imádságot mondani, az ott ült a nagyasztal végén, ott köllött az Úrangyalát elmondani, addig nem lehetett hozzáfogni az ételhő. Hát jól van, nem olyan sokbul tartott az, hát megszoktam én is, ugye? Osztán mikor jóllakott mindenki, vót koszt, de jó is, nagyon is dicsérem, meg minden, még máma is... Hát akkor oszt megin elmondtuk az Úrasztalát, meg nem tudom, mit, aztán ki merre látott, ugye? Ki-ki a munkájára. Így osztán két napot ott tőtöttem, akkor másik két napot a Berentééknél tőtöttem. Akkor mán gyüttek értem, mer mán a ráf leesett, hát föl kén húzni. Mer nem bírnak a lovászok menni. A lovakrul a patkó leesett. No, hát azt fölvasalni. Akkor megin a Berentééktül gyüttek: – Mester, gyűjjön, mert nagy hiba van, a ráfok esnek le... Szárazság vót, oszt hát, mondom: – Jó lesz ez így is, hát majd csak megélek valahogy! De nagyon jó... Hát sokat dógoztam, nem mondom, azér. Meg is fizettek. Becsületesek vótak, minden... – Hány cselédjük volt?

– Vót ott vagy tizenennyőc cseléd. Azoknak külön terítettek, de a kosztolás! Nem hogy majd mindegy, mit eszik. Ugyanazt ették a cselédek, amit mink.

– Családosak voltak, vagy legények, lányok?

– Mind nőtlen vót, lány szógáló vót három, akkor a cselédség is mind nőtlen vót, lovász...

– Azok hol háltak?

– Hát vót nekik rendes háló... Istálló. A cselédség, mán a lovászok...

– És a lányok, a szolgálók?

– A szolgálók? Külön szoba vót. Juj, a nagymama nagyon vigyázott ám rájuk, nehogy aztán összekerüjjenek a legényekkel... Ott be köllött menni, kérem szépen, a Gyöngyösiéknél is, a lányoknak, ott kellett aludni ővelük. Oszt reggel ők csinálták az ébresztőt a lányoknak is, hogy gyűjtsanak be, kávé kell főzni, meg... Ki mit szeretett. Nagyon jó koszt vót. Így osztán, rögtön, még... Így osztán végeztünk az életszínvonallal, megnősültem, és azuta a feleségemmel vagyok. Még nő koromba is bejártam dógozni hozzájuk, mer híttak, minden... De amúgy meg nagyon maszekoskodtam. Maszek vótam itten Matkón. Közbe még azt is elvégeztem, azt a munkát. Itt a végezet!

– A felesége hova való?

– Félegyházi. Félegyházi. Így osztán összekerültünk. Vót egy ebéd, Gyöngyösi gyerek vót a násznagyom, őneki meg a Fekete Pista bácsi, matkói az is... Meg-

ebédőtünk, délelőtt megesküdtünk, délután már a ráfokat húztam Méreiéknél. Ez vót az esküvőnk... Bizony..."

(Csúszkálás a jégen)

„– A sült krumplit mesélje el!

– Jó. Most mán mehet?

– Mehet, igen.

– Hát, kérem szépen, gyerek vótam, hát lehettem olyan... Első osztályos vótam, úgy van, elemibe! Hát, gyerekek vótunk, hát ruhánk se vót olyan nagyon jó, hideg vót nagyon, tél... Szegény nagymamám, az osztán tákolgatott vóna, ha lett vóna miből. De hát nem vót ám! Csak egy rossz nadrág, meg rossz kabát, alulra felhúzott az mindent ránk. Hát, mit csináljunk, nem fáztunk: mint fiatalok, ugráltunk, ha fáztunk. Bizony, vót úgy is, hogy... A jeget nagyon szerettük, csúszkálni, az vót a divat! Csúszkálni a jégen! Hát bizony, szétment ám az a rossz cipő is a lábomon, én meg osztán ledobtam. Az egyiket. Oszt mezítláb nekiszaladtam, jó hosszú csúszdát csináltunk, tetszik tudni! Hát nekiszaladtam mezítláb! Bizony, nem köhögtem én semmit! Nem vót semmi baj se! No, akkor hazamentem valahogy eccer, a cipőt meg kint felejtettem. Hát mit csináljak? Eszembe jutott az énnekem! – Hát, te, te kölök, hogy gyüttél haza, hát hun a cipőd? Így meg úgy. Jaj, osztán elkezdte a nagymama mondani, hogy az anyám... Nagymama oszt valahogy úgy tekintgelt egy kicsit. – Ezt a kölköt el köll takarítani valahogy úgy, hogy az anyja ne tudja meg! Hát valahunnan szerzett egy kis... Olyan cipőfélit, amit ráhúzott a lábomra. Hát, na, jól van... Nem vót semmi baj, nem vert meg anyám, mert látta, hogy a cipő megvan. De hát rossz vót mind a kettő, nem tudta megkülönböztetni, hát, hogy kint felejtettem én a jégen a másik rossz cipőt. De hát az se ért sokat, mert hát semmivé vált, minden...

Hát gyűnnek osztán a népek: – Na, mit tanultatok? Anyus elővett. Hát mondom: – A tanító bácsi nem olyan sok mindent mondott, számadás, ez meg az... – Hát mégis, valaminek kő lenni – aszongya –, fiam, hát tanulni kő! Meg így, meg úgy. – Hát, édesanyám – mondom –, majd valahogy lesz! – Na, hát jól van, fiam, majd meglássuk, de így ne cselekedj, hogy hát... Hallottam, éppen a Busa Ferkó gyütt, mondta, hogy: – Te csúszkálász ott a jégen! – Én – mondom – nem! Pedig, hát úgy vót! Hazudtam egy kicsit. Na, evvel nagy hazugságot nem csináltam azér... – Nem? – Hát nem, édesanyám! – Na, jól van, majd hónap megfigyellek! Kimegy erre a jégpályára: – Majd én megleslek

benneteket, hogy mit csináltok! – Jól van, édesanyám! Akkor nem is mertem kimenni.

Kinn is vót az édesanyám, de én mán olyan fineszes vótam, mán messzirül megláttam, hogy édesanyám ott kuporog valamerre, ottan sentereg. Hát nem is mertem, pedig szerettem vóna egy jót csúszni azon a jégen. De nem mertem, mert na, mondom, most mán engem megver úgy, hogy ha hazaérek, most mán hazudni nem lehet! Hát jól van, hazamentem. Aszongya édesanyám: – Na, fiam, mit tanultál? Hát osztán csak mondtam neki most is valamit, mondom, elméleti, meg ilyesmi... A régiségrül beszélt a tanító bácsi, ugyan tanító hölgy vót, nem bácsi... – Hát mégis, mit? Mert persze, nem arrul tanított, én meg csak úgy eltaláltam. Ő meg mingyá követelte, hogy mégis mit.”

[Innentől még zavarosabb az elbeszélése, nem érdemes lejegyezni. Fáradt is és meglehetősen sok bort iszogatott mesélés közben.⁹ Emlegeti még, hogy az iskolában számoláshoz golyókat húzigáltak, egy sorban öt golyó volt. Kijavítja: nem öt, hanem tíz. Utolsó kérdésem, mert fel szeretném venni:]

(Kesztyű helyett sült krumpli)

„– A sült krumplit mondja el inkább, Mihály bácsi!

– Na oszt, jól van. Osztán a nagymamám, az mindig takargatott engemet. Szeretett nagyon... Hát az meg osztán így kemencébe sütögette a krumplit. Úgyhogy az mán reggelre, mire fölkeltünk, hát igaz, hogy nem hét órakor keltünk, mint a mostani fiatalok. Mán reggelre kész vót a sült krumpli, mire mentünk az iskolába. Akkor osztán nemigen vót más, egy kis darab kenyér, meg három szem sült krumpli. Minden zebbe, hajastul. Akkor osztán: – Na, fiam, ezt a hat szem krumplit a zsebedbe teszem, aztán ha fázik a kezed, csak gyugd bele a zsebedbe, ne félj, az megmelegíti. Úgy, hát, nem messzi vót az iskola, persze, hát éhesek is vótunk, ugye, mint gyerekféle, bizony nem kellett ahhoz só se, meg se pucoltuk. Mire az iskolába értünk, melegítette a kezünket, de nem bírtuk kiállni, hogy ne együnk belüle! Akkor osztán egyet mingyár széttörtünk, oszt be a szánkba, hajastul! Nem érdekes, hogy meg van pucolva vagy nincs megpucolva, de milyen jólesett az, kérem szépen! Úgy visszaemlékszek rá. Sült krumpli... Máma mán... Ó, hó... Ilyen nincs, kérem! És semmi bajunk se lett, olyan egészségesek lettünk, mint a makk!

⁹ A gyűjtés a disznóvágások utáni és a karácsony előtti napokban történt, amikor az emberek, különösen a férfiak leginkább evéssel és iszogatással töltötték az időt. A tanyák közötti behavazott úton araszolva autónkkal egy hóban fekvő, részeg fiatalembert is találtunk: nagy keservesen felhúztuk, nekitámasztottuk az első fának, és beszóltunk a közeli tanyára, hogy kísérvék haza.

Mindent csináltunk! Tanultunk is aztán, második osztályba, minden... Akkor is a nagymama mindig a sült krumplit sütötte, s zsebünkbe. – Fiaim, meg ne fázzon a kezetek! Mert kesztyű nem vót. Azt nem tudtak venni, kesztyűt. Hiába... Oszt így sült krumplival melegítettük a kezünket.”

Másnap (december 18-án) egy többtagú társaságot sikerült összehívni (újra Polyák Ferenc segítségével) Juhász Istvánné Anna néni tanyájára. A konyhában az ajtó mellett balra állt az asztal sarokpaddal. Azon volt az UHER magnó, körülötte ültünk. Az ajtó szimpla volt, nem is zárt jól, kint a szél kavarta a havat. (Én ültem az ajtó mellett, ezért emlékszem rá ilyen határozottan.) Nagy Mihály kezdte a mesélést, mint aki már az előző nap rutint szerzett, bennfentesnek számított, megtapasztalta a „gyűjtési helyzetet”. (Ki is pihente már magát.) Különös volt ez az együtt mesélés: nem vették át a szót egymástól, kivárta mindenki, míg az előtte szóló kifogy a mondandójából. Tetszésnyilvánítás, biztatás, a hallottak megerősítése, belekérdezés és a végén kommentálás volt, de egymással váltakozva csak Anna néni és Dudás Mihály mesélt.

***

(„Evelt a fene a püspökségér”)

Nagy Mihály:

„– Hát kérem, vót egy eset. Vót egy kanász ember, aki uradalombeli kanász vót. Hát abba az időbe a kanászság mindig emelt! Az mán nagy ember vót az uradalomba! Hát osztán hét családja vót neki. Oszt olyan kiváló gyerek vót az egyik, olyan jó tanuló, hogy hát... Szóval, olyan kiváló vót, a tanítókon is majdnem mán túltett. Hát ezt a gyereket ki kell valaminek taníttatni, mer ennek olyan jó esze van! Hát mit csinájának, az apjának nem vót annyi pénze, hogy taníttassa. Hát, a tanítók összebeszéltek, elviszik a gyereket. Megkérték a szüleit, semmi pénzbe nem kerül, csak adják oda a gyereket nekik. Hát oszt bele is egyeztek a szülei. Elvitték a gyereket, papnak kitaníttatták. Hát osztán mi lett belüle? Annyira vitte a gyerek, nagyon jó ész vót nála, nemsokára püspök lett. Hát osztán... [Valaki közbeszól: – Tessék becsukni!] Hát osztán püspök lett, kérem szépen. Hát mit csinájának, hogy csináják? Hát elment abba a községbe bérálni, ahova való vót. Az édesapja, az meg bérmakeresztapa vót. Hát jól van, megy oszt a püspök bérálni, minden... De hát mán nagyon rég nem találkozott a fiával, hát, mint püspök, ugye, hát ű nem járt haza! Hát osztán az lett a vége neki, jár ott sorba, össze-vissza, bérál ott a püspök, de

az apja megismerte valahogy. Odaér az apjáho, annak is bérmafia vót... Hát jól van... Aszongya neki az apja, mikor odaér: – Te vagy az, Jani? Ráníz a püspök: – Én vagyok, édesapám! – Ejnye, Jani, Jani – aszongya –, téged csak evett a fene a püspökségér, ha nem esz a fene ezér a püspökségér, máma első anyafalka disznóra vigyázhatnak! Itt a vége!” [nevetés]

(Salamon király kincse)

„– Szóval, mehet akkor mán?

– Mehet!

– Hát, kérem szépen. Vót valamikor, Salamon királynak hívták, mer király is vót és rengeteg kincsei vót neki. De az rejtegette a kincseket, úgyhogy befalazták a kincseket. De vótak olyanok, akik erre pályáztak, hogy a kincseket ellopják tőle, a Salamon királytul. Na, most mi történt? Hát összeszövetkezett egy banda. Ebbe vót osztán boszorkány, az vót a vezér, a boszorkány. Hát az azt mondta ezeknek, hogy hát ő majd megtud mindent és odavezényeli őket, ahol a kincsek vannak. De viszont a boszorkány sem tudta, hogy hát körülbelül hun vannak elrejtve a kincsek. Hát addig-addig faggatták egyik a másikat... Na, jól van, ez aztán lezajlott. Akkor gyűtt egy olyan dolog, hogy nahát, most mán aztán meg kell a kincsnek lenni. Salamon király meghalt, a felesége megint... Meghalt. És akkor hol a kincse? Ezt oszt senki se tudta, csak a boszorkány. Az oszt valahogy rágyűtt, az tudta, hogy hol a kincs. Akkor meg a boszorkányt vették elő, faggatták össze-vissza, az meg nem akarta elárulni, hogy hol vannak a kincsek. Mert hát ő szerette volna, ugye, eltenni a kincseket, mindent... De hát ezek nagyon kutattak utána. Hát, mi lesz, hogy lesz? De hát csak oszt a boszorkányt megfogták valahogy.

De a boszorkány kiugrott a kezük közül. Vót egy olyan kis rövid nyelű seprője, ráült, aztán sütyült nekik: – Majd gyűvök, nem soká! Nem bírtak utána menni, mert fölment a levegőbe, ugye. Egy boszorkány! – Majd adok én nektek kincseket! Azt én tudom, hun vannak a kincsek, semmi közöttök hozzá! Jól van. Ezek osztán vártak tovább, vártak, minden... Majd csak gyün a boszorkány, meg kell itt a kincseknek lenni! De hát osztán egy hét is elmúlt, két hét is elmúlt, nem jelentkezett a boszorkány. De a boszorkánynak vót azér annyi esze, mindig leste, minden éccaka őket, hogy hátha ráakadnak, vagy valami... Mer be vót falazva a kincs. De nem bírtak ráakanni, mert el vót simítva a fal, minden, ahova be vót falazva a kincs. Gyémánt, arany, minden vót abba, egész ládászámra!

Hát osztán addig-addig telt az idő, hát osztán csak megfogták osztán a boszorkányt, ahogy lelovagolt, megfogták: – Na, most mán élve nem mész ki innen, míg azt nem mondod meg, hogy hun vannak a kincsek! Nem akart egyáltalán kötélnek állni szegény boszorkány... Hát addig-addig szityorgatták őtet, faggatták, ütötték, csak elárulta. – Itt, ebbe a tizenegyedik szobába, egy sarokfal, ott van benn, befalazva a kincs. Mennek oda, nem találnak semmit se. Hát gyűnnek vissza: – Nem találtunk semmit se! – Nem? De össze vót kötözve a boszorkány, nehogy el bírjon menni, összekötözték, minden... Kínozták oszt, így osztán a tizennyolcadik szobába odavezették, mer aszondta, majd ű megmutassa most mán, aszongya. Őneki vége. – Megöregedtem, én úgyse használtam azt a kincseket el, amit rejtettem idáig, hát most mán odadom nektek! Vége... Akkor odaértek a tizenhetedik szobába... Vagy tizennyolcadik szoba, úgy a... Kastélyba, odaértek, a boszorkányt odavitték. – Na, most mutasd meg, mostan, hogy hát hun az a kincs? Mert semmit se láttak. Akkor rámutatott, az vót az utolsó mutatása neki: – Ott bontsátok fel a falat, ott van minden kincs! Nekifogtak mingyán bontani. Tényleg osztán, nem is olyan nagyon vót befalazva. Kihúzták, egy egész nagy kazetta kincs, gyémánt, arany, teli vót vele. Akkor oszt mikor kihúzták, a boszorkány rögtön meg is halt. Így osztán az övéké lett a kincs... Hogy mit csináltak vele, hogy csinálták, nem tudom. Evvel vége...”¹⁰

*

Juhász Istvánné, lánykori neve Czombos Anna. 1883-ban született, a felvétel idején 91 éves volt.

(Betyárok. A Bogárok)

„– Aztán nyomtattak, lóval... Akkor aztán a Bogarak odaméntek, a két Bogár, egytéstvérek vótak... Akkor az egyik bennmaradt, a másik mēg kimēnt a szérűre. E meg lefeküdt a tanyába, a szúnyogháló alá.

– Mi volt az a szúnyogháló?

– Hát az a ... leterítették olyan, mondom: mosóláb vót, ezelőtt olyan sütőteknőt beletettünk, azt hítták szúnyoghálónak, vót rá olyan terítő... Akkor nem mēnt alá se a légy, se a szúnyog. Oszt lefeküdt alá nyáron.

– Igen.

¹⁰ LAMMEL– NAGY I. 2005. 112–114.

– Na, oszt akkor odaméntek, a csendőnök meg odaméntek, oszt beméntek a tanyába. Ez aludt, az egyik, ott a szúnyogháló alatt.

Nagy Mihály: – És ki vót kiállítva őrnek? Nézni, hogy jönnek-e a csendőrök?

– Akkor a csendőrök azt még megfogták. Odaméntek a csendőrök, oszt megláták a csizmája sarkát, oszt akkor megfogták, oszt megvasalták, oszt elvitték. Ama meg elszaladt, a másik, a szérűről. Menekült az, mert már látta: – Hiába, nem tudtam ennek üzenetet adni!

Nagy Mihály: – No, most menekülés közbe nem lőtt neki valami baja?

– Nem, hát nem.

– Hanem e mán a másik vót. Ezeknek az apjuk vót mán az az öreg Bogár, aki lóháton odament, hogy valahun raboltak, osztán meglútte valaki, oszt itt az ódalon a bele gyűtt kifelé. Oszt aszondta nagypapának, hogy varrja be... Aszondta, ű nem varrja! Akkor fölült a lóra, oszt elment tovább... Oszt valahun... Oszt mi lőtt vele, azt mán nem tudom...

Egyet-mégen megfogtak, egy Bogarat, akkor azt meg vitték felakasztani! Ott valahun, ott vót a nagypapáék tanyájáho nem messze vót az akasztófa, így az úton. Akkor késérték a Bogarat, a nagypapáék is mentek, a nagypapáéknak is menni kellett, ki onnan a tanyából, mer aszondta, őneki kell őrzeni, majd ha fölakasztyják. Akkor mikor késérték, oszt sok vót a nép, mert sokan késérték, aztán a csizmája sarkával egy tégladarabot hátrafelé úgy felrúgott, hogy a népek feje fölé szállt. Azt a tégladarabot. No, oszt akkor fölment a... A székre fölállították, hogy most mán fölakasszák, aszondta annak, aki a nyakát mögcsavarta, annak a hóhérnak, hogy: – Ugyan, kedves komám, ennél szöbb mestörségöt nem tudtál kitanálni? Aszondta neki...

Nagy Mihály: – És mért köllött vigyázni, utána, a nagyapjának?

– Hát biztos, hogy valaki le ne vágja, vagy elvigyék...

Nagy Mihály: – De puskával vigyázott rá?

– Hát csak... Én nem tudom.”

(Táltos/garabonciás)

„– Mikor ott laktak, izé... Újfalun, hogy jártak azelőtt, azt mondták, hogy... Táltosoknak hívták. Hogy azok adják a szelet, meg mit tudom, mit... Aztán akkor is nyomtattak. Odament ez a táltos, de csak nagy hirtelen ott van! Aszongya neki apám: – Hát maga hunnan gyött ide ilyen hirtelen? – Hát most gyöttem – aszongya – ebből a felhőből, osztán leestem – aszongya –, itt vagyok. Na, oszt akkor elkezdték a gabonát szórni, hogy majd szórják, aztán szelezik. De nem fújt a szél... Aszongya a nagypapa neki, nagypapa is

ott vót, aszongya: – Hát – aszongya –, szelelnénk, de nem fúj! – Na, jól van, majd mingyár fúj – aszongya. Oszt akkor elment az apám háta mögé, oszt akkor megcsikorította a fogát valahogy, mingyár fújt a szél!

Akkor odamént egy nő, az is a vót! Ezelőtt ilyen kispadka vót kívül az udvaron, így az ajtó mellett, oszt leült oda. Akármit kérdeztek tőle, nem szólt semmilyen se. Csak ült ott. Akármit... Apámnak az öccse aszongya: – Hát mér nem beszél? – aszongya. – Nem tud beszélni? Nem tud valamit mondani – aszongya –, hogy mi kő, vagy hogy mit adjunk? De nem szólt semmilyen se megen. Aztán apámnak az öccse az meg úgy pörölt rá, úgy izélt, hogy mér nem beszél, minden... Egyszer csak fölkel, oszt elmént. Egy kis idő múlva együtt olyan nagy felhő, hogy a tetőt levitte a tanyáru.

Nagy Mihály: – Az vót, a nő?

– A, az azt csinálta... Amér pöröltek rá ottan.”¹¹

(Juhász-történetek)

„– Mikor juhász vót a nagypapa, ezelőtt, ugye, nem benn tartották a birkákat sem, hanem kinn, olyan nádas, kákás helyen, ugye, csak ott vótak a birkák is. – Télen?

– Télen, igen. Oszt nagy hó vót, hideg vót, oszt behajtotta a nagypapa a birkákat, be az itatóra, a kútra. Aztán ittak a birkák, osztán meri a vizet, hát eccer látja, hogy a farkas ott van a birkák közt. A kutyák meg... Nagy kutyái vótak neki... Azok meg elmentek valamerre, hát... Osztán elkiáltotta magát eccör, hogy hát – Bogyónak hitták a kutyát –, akkor elkiáltotta magát, hogy: – Bogyó, neee! Oszt akkor a kutyák rögtön ott lettek, oszt akkor a farkast elővették, oszt elhajtották, úgyhogy nem bírt birkát vinni.

– Ezelőtt még azt mondták, hogy vannak boszorkányok. Oszt akkor elment a nagypapa, be a faluba. De, ugye, valamiért, hát ugye, nem tudom, miért, önnivalóért, vagy nem tudom, miért. Bement, oszt mikor mönt kifelé, mán ráesteledett, későn vót mán. Amikor ment kifelé a számaron, mindig előtte vót egy nagy fehér kutya. Akármit csinált a számarnak, mindig ott kapkodta a számarnak az orrát, nem akart a számar mönni, akármit csinált vele. Akkor kinnebb, már messzi járt valahun, oszt odament egy szalmarakáshoz. Akkor eltűnt a kutya. Nem mönt vele... Na, ott várt egy darabig. Akkor eccör csak elindultak, akkor mögen csak ott vót a fehér kutya. – Hát most mán mit csináljunk? Csak mönt, ahogy bírt, de a számar nem akart mönni, mer a fehér

¹¹ Magyar Hiedelemmonda Katalógus (a továbbiakban MHK; KÖRNER 1970, BIHARI 1980): L/9 II.1: *A garabonciás vihart támaszt.* L/9 II.2: *A garabonciások felhőben járnak.*

kutya mindig ott kapkodta az orrát. Mikor már közel ért osztán a szárnyékhoz, ahun a birkák vótak, vót neki egy bujtárja, a meg eltalálta, hogy mögijeszi a gazdáját, négykézláb elkezdett szaladni ő is a kutyákkal. Mikor odaért a nagypapához, a nagypapa majd lefordult a számárrul, úgy megijedt attul. Mer azt hitte, hogy az már megen micsoda. Az a... Négykézláb, a kutyákkal. Nagy Mihály: – Hát osztán végül a fehér kutya hova lett?

– Az eltűnt, az elment... Ő arrul nem tudott... Senki... Elmönt valamerre. Az ő kutyaí akkor már szaladtak elébe, a bujtárja meg négykézláb szaladt, a kutyaí közt, oszt attul megijedt! Amattul meg nem félt, aszondta. Hogy úgy megijedt tüle, hogy majd lefordult a számárrul!" [nevetés]¹²

(Boszorkány-történetek)

„– Na, tessék csak nyugodtan elbeszélni!

– Nagykőrösre mentünk. Háború alatt. A 14-es háború alatt vót ez. Aztán nekem is vót egy lovam, még a szomszédasszonynak is vót egy lova. Összefogtunk, oszt elméntünk, mer itten nagyon barna lisztet adtak, Kecskemétén. Akkor elméntünk Kőrösre, de hazaméntünk így előtte való nap, hogy majd korán reggel, hajnalba megyünk Kőrösre. Oszt beméntünk a Hungelék házukhoz, de nem vót otthon senki, csak aszondták, beállhatunk az istállóba, beméhetünk. Ott aludtunk addig, még nem indultunk Kőrösre. Aztán a másik asszony aszondta, ő kinn alszik a – hódvilágos éccaka vót – kinn aludt a kocsin, az udvaron, a gabona tetején. Én mög a lovakat etettem benn a...

Így ott lefeküdtem, ahun vót olyan kötröc. Oda. De hát nem aludtam én. Hát eccer hallom ám, olyan ágas vót így a kötröcnél, hallom, hogy gyün a macska lefelé. Hallottam én, hogy úgy karmolássza a fát is, meg... Hát egyszer csak mögnyomott úgy, hogy én nem tudtam szólni semmit se... Csak vótam. Még azt is láttam, hogy olyan lila szoknya vót rajta, meg a feje be vót kötve, olyan furcsán. Na, oszt akkor egy darabig nyomott, oszt eccör csak elmönt. Persze én nem szoltam ennek az asszonynak, mer a meg még jobban félt, mint én. Aztán mondom neki: – Fenn van-e, Tóthné? Aszongya: – Fönt! Mondok: – Én is! De hát akkor már nem is tudtam aludni. Persze... Aszongya: – Én is fönn vagyok. Nem szoltam akkor neki semmilyen se, mer mondok, ez úgy megijed, hogy elmén vissza, ki, Jakabra... [nagy nevetés] Olyan félős vót.

– Mi volt ez, Anna néni? Ez a macska, ez egy boszorkány vót?

– Asszony vót, boszorkány vót, de megnyomott engemet.

– Dudás Mihály: – Oszt valami hatása nem lött neki?

¹² MHKL/1. III.*1/E: *A boszorkányfekete/fehér kutya alakjában megijeszi az embereket.*

– Nem, csak...”¹³

„– Meg vót egy ismerősünk, aki lakodalomba vót egy... Kádár Pistának hitták, megnősült, de másik szerette vóna a menyasszonyt. Állt a lakodalom akkor. Męgrontották úgy, hogy az a valaki gombostűt szűrt így az ajtóba, a szobaajtóba, oszt a menyasszony rálépött, akkor ott rosszul lőtt rögtön. Akkor Alpáron vót egy bíbájos asszony, akihő vitték. Rögtön befogtak lovakat, oszt elvitték oda, ahhó. Rögtön visszacsinálta, úgyhogy nem lett a menyasszonynak semmi baja se.

–Az a tű valamivel be volt kenve? Vagy nem volt?”

„– Hát ez is olyan... Még ott, Újfalun, mikor odakerültem, oszt a bátyám... Kimentek így a rétre, nemcsak ő, hanem többen is, oszt a lovakat legeltették. Oszt eccer hallja, hogy... Úgy éjfél tájon vót, hallja, hogy valami gyűn arrú valamerről: – Dngdngdng... Oszt kerek valami vót. Oszt aszongya, ott ment el mellettük, oszt abba dunogtak, de męnt tovább. Hogy oszt mi vót, azt nem tudják...

– Forgószél?

– Nem... csak az is olyan valami, olyan boszorkányféle vót! Oszt elmőnt mellettük, oszt mőnt tovább. Csak hallották, hogy úgy dunnognak benne, abba a kerekbe... De mőnt...”¹⁴

„– Farkas Marisnak a vőlegénye vót a... Minek híjják? Szabó Feri! Oszt mikor odajárt a feleségihez, még persze lány vót, oszt a legény odament a lányhoz, beszélgettek. Oszt az anyja mán ott ült mindég, mikor bement, akkor mán ott ült az ablakba a fekete macska, az az anyja vót a vőlegénynek. Az mőg aztán szidta: – Mán itt van az anyja! Mán ott nízte űket! Ott ült a fekete [nagy nevetés]... De így mesélte, saját...”¹⁵

*

Dudás Mihály, 1909-ben született.

„– Hol született, Miska bácsi, bent Kecskeméten?

– Kecskeméten, Máriavárosban. – A néném mindég betegbb, betegbb. Már utoljára olyan vót, mint a nádyszál. Úgy, csak a feje vót, de nem esett össze,

¹³ MHK L/1. III. *1/A: *A macska alakjában megjelenő boszorkány megnyomja az alvó embert.*

¹⁴ MHK L/1. III. *2/A: *Tárgy alakban megjelenő boszorkány. Kerék.*

¹⁵ Ld. a 12. jegyzetet. *A boszorkány macska alakjában megijeszti az embereket.*

saját magát mán »buzogány kisasszonynak« nevezte. Hogy úgy néz ki. Majd akkor a Farkas Pali bácsi meg üzengette anyámnak, hogy mér nem mén el a csengölédi asszonyho, hogy a néném érdekibe, hogy hátha tudna orvosságot adni. Hát osztán anyám, hogy vót a mamáéknál egy lakóasszony, őnekik rokonuk is vót, annak vasutas vót a férje, oszt ócsón utazott. Oszt az anyám elküldte Csengélédre, ahun az asszony vót.

Mikor odament, aszongya: – Mér gyüttél, te nem is a te ügyedbe gyüttél – aszongya –, a szomszéd lány ügyibe! Ilonka! De a másik nevit mondd meg, mert azt nem tudom! – aszongya. Az mondta aztán a másik nevit. Az a Modol néni, az a Modol asszony aszongya: – Az a kislány annyit szenvedett, mint Krisztus a keresztfán! Mán még annál is többet, mer a meg van rontva – azt mondja –, egy bácsi megrontotta! Borba tötte a rontást, úgy itatta mög vele, oszt attul fáj az agya, meg attul van hányingere mindig... De tényleg így is vót, hogy állandóan öklődött, meg mikor nekiment valami a tarkójának, vonyékolt, mint a kutya, olyan fájdalmas vót. Na oszt az a csengölédi asszony akkor azt mondta, ez a Modol néni, hogy... Az asztalho állt, oszt akkor énekűt, imádkozott, közbe beszélte halat, vizet, ezt, azt... Oszt ő még azt gondolta, hogy az egy tébolyda, mindent beszél az az asszony!

Oszt mikor vége lett, amit hát ő végzett, akkor elmondta, hogy menjen haza és akkor mondja meg az ágyának, a lány édesanyjának, hogy egy négy literes fazékba tegyen fel vizet, forralja... de vegyen a piacon egy potyka halat, azt meg süsse meg, de azt ne mossa meg, csak úgy, ahogy megvótte. Oszt akkor tegye be a sütőbe. Megsüti, akkor oszt adja oda, hogy egye aztat meg. De amikor a fejihez akar érni, törje le a fejit, oszt azt a fejit kettőbe vágja. Az anyám tögye bele a négy literes fazék vízbe, forralja tíz percet. Majd akkor azt a vizet leveszi, akkor azt teknőbe öntse, azt ölegyítse fel, ahogy a teste elájja a melegségit. A fejit meg kösse hátra neki úgy, hogy a kendő alá nyomkodja fel úgy a haját, hogy a vízből... Egy szál haj se érjen a vízhö, vagy a víz a hajáho. Na, majd akkor az anyám ezt meg is tette. És azt mondta neki a csengölédi asszony, hogy három napig egy külön szobába kezelje, ahhoz senki ne menjen be... Hozzája. Aszongya: – Mer már gyanús, hogy megmarad-e, mert mán későn gyüttetek. Nagyon tönkre van...

Na oszt akkor az anyám mögcsinálta, aszongya, el is múlt az öklöndözés, elmúlt a vonyékolás, övött mindent, helyregyütt valamennyire. Csak oszt akkor utána meg három hónapra egy másik rokon ment oda a felesége ügyibe, hogy hát gyógyítané meg. Oszt annak meg aszondta, hogy: – Minek gyütt ide? Babonás ember, nem gyógyítom meg a feleséginek a lábát, mert tik babonások vagytok. Különben is – aszongya –, három hónapja halt meg egy rokonlánytok, mögmondtam – aszongya –, hogy senki se mőnjön be hozzá

és – aszongya –, mégis beengedték a fekete macskát. Hát az anyámnak tényleg két fekete macskája van. Így nézett ki a kérdés.

– Meghalt a lány?

– Meg. Három hónap után meghalt.

– Hány éves volt?

– Huszonhét. Huszonhetedikbe vót.

Juhász Istvánné: – És lány vót még?

– Lány... Lány... de azt mondjuk, nem máson történt, ez saját lakásomnál, kérem szépen. Ez... És mondjuk, majdnem úgy hiszem, hogy tényleg meg is maradt vóna... Hát hunnan tudta az, hogy a fekete macska betanált, beszaladt hozzá? Hát tényleg vót a házunknál két fekete macska... És tényleg [érthetetlen szó] vót, mer így a tarkóját fájlalta, aszongya: – Mintha kutyák marcingolnák, borzalmasan fájl!"¹⁶

A matkói gyűjtést tartalmazó második magnószalag birtokában¹⁷ a szövegközlés inntől hangtanilag is hiteles. Az elbeszélők nyelvét a lehető legpontosabban igyekeztem visszaadni a magnófelvételek sokszori lehallgatásával. Az itteni dialektus (a kiskunsági) tulajdonképpen nyelvjárassziget-szerű, átmeneti jellegű.¹⁸ A tájnyelv jellegzetességei nemcsak egyénekenként, hanem egyazon személy esetében, sőt, egyazon elbeszélés során is változó módon jelentkeztek. Például előfordult, hogy új elbeszélésbe kezdve az első mondatot, mondatokat a köznyelv szabályai szerint formálták, belendülve az elbeszélésbe váltottak át dialektusba. Ha „úri” szereplőt (pl. papot) szólaltattak meg, köznyelven tették.

A helyi nyelvjárás használata sok esetben amúgy is ingadozó. Az *e*, *ě* és *ő* azonos helyzetben, azonos szavakban is egyenértékűnek tűnik. A szótagvégi *l*, *r* kiesése és az előtte álló magánhangzó pótló nyújtása hol megvalósul, hol nem. Az *n* és *ny* váltakozása ritka (*asszony*~*aszon*), ugyanígy a főnévi igenév képzője néha kétalakú (*-ni*~*-nyi*). A *-hoz*, *-hez*, *-höz* rag *z*-je vagy megmarad, vagy kiesik, az előtte álló magánhangzó vagy megnyúlik, vagy nem, vagy pedig *l*-lé alakul (*-hoz*~*-ho*~*-hó*~*-hol*: *házhoz*~*házho*~*házhó*~*házhol*). A ki-jelentő mód jelen idejének tárgyas ragozásában előfordulnak a *taníjja* típusú alakok. A lejegyzés során a folklór alkotások kiadásának Balogh Lajos által

¹⁶ MHK L/4: *Gyógyító ember. II. Tettei. A hozzá menő betegekről előre tud mindent. Rontást mágikus eljárással gyógyít.* Nem katalogizált; gyakori motívum, hogy annak a gyógyítását nem vállalja, aki nem hisz benne.

¹⁷ Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Archívumában 0159 sz. BASF szalag (az elején nórgrádsipeki gyűjtés), digitalizált változata NKI_MgKz 0159b jelzetű fájl (az első fele üres).

¹⁸ IMRE S. 1971. 345.

megszabott irányát¹⁹ követtem, ám annak következetlenségeit saját belátásom szerint korrigáltam. Az *ly*-nal írt szavakban az *lyj*-nek hangzik, a helyesírásnak megfelelően rögzítettem, de a szórványosan előforduló *l*-ezést jelöltem (*olyan~olan*).

***

(Visszajáró halott)

Dudás Mihály:

„– Nagypám sorolta, hogy csépléskor, mikor a gabonát hordták hazafelé, többen összeméntek, hogy egymásnak segítkeznek. Majd akkor hazaértek a gabonával, lépakótak, akkor elindútak a... Tizenegy óra felé a Szentháromság temető mellett jöttek, majd a szekérnek a hátsó deszkája ahogy kinyúlt, egy asszony fölűt a szekér hátsó deszkájára. De hiába kérdeztek tőle bármit, az asszony nem felét, sém mire sē. Hát majd kiértek Belső-Ballószögbe, az ökröknek a nyakáról a jármot levették és a járomhó megkötözték, akkor ők oszt szeltek kényeret, pirítósnak, szalonnát, tüzet raktak és sütöttek. Szalonnát pirítottak és ettek. Még az asszont is hitták, hogy menjen, de nem fogadta el. Akkó a nagynénjüknek szótak, hogy van itt egy asszony, velük jött a szekér, de nem szól sémmit, híják enni, de nem jön enni. Az mindjárt hozott egy szentőt víztartót szentőt vízzel és megpróbáta megszólítani, úgy, hogy: – Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevibe én megszólítalak! Akkor az asszon megszólalt és azt mondta, hogy ő Rózsa Örzse, a kecskeméti téglagyárnál lakik, lakott, tehát ő egyik szomszédjának egy pár libáját megfogott és hát levágta, megfőzte... és hát elélvezte. Majd akkó azt mondta, hogy az urának szójanak és a családoknak, hogy azt a pár libát adja vissza annak a szomszédasszonnak, mer ő... Addig neki mindig a földön mindig bolongani köll, addig nyugta nem lesz.”²⁰

(Boszorkánymulatság)

„– Nagypám azt mondta, hogy az ő nagyapja igen szeretött tamburányi, olyan víg kedvű embör vót. Majd akkor a szomszédba bál vót, elhatározta, hogy emögy a bálba. Majd ahogy mögy a dűlön, hát két fehér ökr, éjnek idején, hunnan szalajtották ő? Na, majd alig mögy el úgy öt-hatszáz métert, utána szömbejön két fehérruhás lány. Zsebkendőtt lobogtatnak. Aszongya: –

¹⁹ VOIGT– BALOGH 1974.

²⁰ MHK B/V. 35: *A bűnös halott. A halott visszajön, hogy megadja tartozását.*

Bácsi, nem gyünne el a bálba? – Dehogynem, hát odaindútam! – Akkó gyűjjon velünk!... Hát oszt mēnt a bálba a zöreg Kun nagypapa, hát beérnek a bálba, múlatnak, nagy, vörös embörök vannak, szép lányok vannak, lēüttették egy szép fotelba. De azok ittak, mulattak, de őhozzá sēnki sē szót. Majd osztán gondóta, hogy kár vót együnni, hát őtet nem nízik mán sēmibe sē, elaludt. Majd akkor, mikor fölēbredt, éfél után, hát a nagy diófa hegýibe, egy diófa ágon ül. Onnand osztán nagy nehezen lēmászott, mer mán koros embēr vót, nehezen tudott lēgyünni, elindút haza, hogy mēgy hazafelé. Mikor beért a kisajtóba, akkorát lüktek rajta, hogy csúszott a földön vagy hat métert, mire fő bírt kēnyi. De nem látott sēnkit.”²¹

(A garabonciás könyve)

„– Ezt még az előbbihe, ezt még elmondom.

– Még a nagyapjával?

– Talán gyűtt kifelé Kecskemétrű, oszt főkérezködött egy ilyen garabonciás diák a kocsijára, oszt fővötte. Hát az oszt azt mondta, nagyon ē van fáradva, vögye fő. Föl is vötte. Majd vót nála egy könyv, a garabonciás diáknál. De a garabonciás diák elaludt és ez a nagyapámnak, akit soróták, nem tudom, hogy rokona vót-e, vagy mi vót, csak az a könyvet a kezibe vötte, olvasott. Persze hát a zökrök möntek a szekérrē, mer ugye, hát nem figýelte, hogy mēre haladnak, lēfelé vagy főfelé, csak ēccör a garabonciás diák fölēbredt és akkor aszongya: – Jaj, az Istenért, mit csinál – aszongya –, mingýár ēvészünk! De mán akkor fönn jártak a levegőbe, nagyon magasan. Na, oszt akkor a garabonciás diák a könyvet kivötte a kezibű, akkor azt ēkezde olvasni, vissza lēólvasta, úgyhogy lēkerűtek a földre, oszt mēntek tovább az ökrökkel. Tovább nem...”²²

(Nyomó boszorkány)

„– Hát nyomkodta a nagyanyámat...

– Na, mondja csak!

– A nagyanyámat a boszorkány járt nyomkonnyi. Majd este, av vót a divat, hogy lēfekűdtek, így a konyhaajtó előtt kitētték a strózsákot nyáron, oszt oda, ēra fekűdt. Hát a nagyapám, az benn aludt a szobába, nagyanyám mēg itt kinn aludt a ház előtt. Majd ēccör, vót nekik egy kutýájuk, Mozinak hítták, nagy,

²¹ MHK L/1. X. 1/A: *Boszorkánymulatság. A boszorkányok elhívják az embert egy mulatságba. Felēbredve meglepetések ērik.*

²² MHK L/9. II. 3/A: *A garabonciás könyvével varázsol.*

fehér kutya, az ékezdött ugatnyi még vonyíkolnyi. Nahát, osztán a nagyanyám aszongya: – Hát ki jár, vagy miér vonyíkol, tán valaki möghalt a szomszédba? – Mer akkor szokott vonyíkolni a kutya. Hát – aszongya –, valami lénymta a fejit, úgy, hogy nem bírt szóho jutni. A fejrül a feje való kendőt lève, majd egy jó tíz percig nyomta a fejit. Oszt utána két lépésre, három sarokra hajtva, a fejrevaló kendője lē vót a földre téve. Ekkor az a nagyanyám oszt mondja a nagyapámnak, hogy: – Gyere mán – aszongya –, mer a boszorkány megnyomott, a kendőt is lētette a fejemrű, két lépésre a földre három sarokra terítette! Aszongya a nagyapám, mer av vót a szavajárása: az Isten egere! – úgy káromkodott: – Az Isten egerét neki! Gyűjön ide, majd – aszongya – én adok neki! Na, az öreg oszt... Másnap este, éjjel, elmönt ám a nagyapámho a boszorkány! Kezdte nyomkonni, am még, aszongya, ekapta a bal kezivel, aszongya, szorította a hóna alá, ahogy csak bírta: – Az anyád Isten egerit, én megfűjtalak! De akarhogy szorította, kibújt a hóna alul, elménekűt. De többet nem jelentközött a boszorkány!” [Nevetés.]²³

Juhász Istvánné Czombos Anna. Született 1883-ban.

(Boszorkánymulatság)

„– Ęmönt a nagynéném, Ęmönt a bálba... Vagy a nagybátyám. Ęmönt a bálba, osztán mikor bemöntek, hát osztán, aszonta, hát hogy ű mi csinájon itten? Mondták neki a többiek, hogy táncójon! Ęhítt egy lányt táncóni. Akkó táncótatta. A lány csak toporgott, nem akart táncóni vele, sēhogy sē. Mondta neki egy másik fiatalembör, hogy, aszongya, ugyan lükje hanyatt, aszongya, mit toporog itt, aszongya. Hanyattlűkte, akkor még egy csónak lőtt! Oszt ěccő csak ottmaradtak ěgymaguk, ěgymaga maradt, a csipkebokorba vót... Oszt szétníz, hát ěgymaga van. Csipkebokor түvibe. A többi mán akkó ěmút mind.”²⁴

– Mi volt ěgyszer?

– Nem jut eszömbe, kinek a tanyájába...

Dudás Mihály: – Aha, nem baj az, csak... Kinek a tanyájában mi volt?”

(Kísértettanya)

²³ MHK L/1. IV.*3: *A boszorkány láthatatlanul embereket nyom meg.*

²⁴ MHK L/ 1. X. 1/A: *Boszorkánymulatság. A mulatságba hívott személy táncosa helyett csónakot talál.*

„– Az olyan vót ugye, nem möhetett be, nem mert sönki benne lakni. Akárki mönt bele lakni, azt kipakóták belülle. No oszt egy valaki aszonta: – Na, majd belemék én, aztán benne lakok – aszongya. – Nëm ijedök mög! – aszongya. Oszt belehuncókodott valaki, úgyhogy... Vótak neki, tán két kis családja is... Na osztán, mikó má rëndbe löttek, mindön, este lëfeküdtek. Röggëre kipa-kóták űket az udvára. Akkó mán mind kinn vót, a gyerökök is, mindönöstű, ágyastű, mindönöstű, ott feküdtek az udvaron. A zembör oszt csak fët, fët, hogy hát mi lössz itten, hogy hogy gyüttek űk ki éccaka? Aludtak... Hát oszt bemönt a gazdájáho, a tanyának a gazdájáho, hogy hát mi lössz, így nem lakhat ott, mer űtet kipakóták. Hát oszt a gazda aszondta, hogy hát: – Hát mást nem tudunk tönni, ëpusztíjjuk ezt a tanyát – aszongya. – Ha má így van – aszongya –, hogy nem lakhat benne sënki së, csak így üressen van mindég. No oszt ám ëkezdték, hogy majd... összemöntek, hogy majd pusztíjják a tanyát, szödték vóna lë az ablakokat, elsöbb, hogy majd lëszödik az ablakokat. Mikó szödté vóna az ablakot, akkó olyat a kezure vágtak, hogy nem merte az ablakot lëvönni. Akkó a másik hozzányút, akkó ezt mögen... Hát úgy mögvágták a kezit, hogy nem mert hozzányúni az ablakho, hogy sëmmihö së, hogy vigye ki, pusztíjja.

– Aztán mi lett tanyával?

Dudás Mihály:– Abba köllött hanni, igaz?

– Nem tudom, aztán mi lött vele.

– Nem tudták lebontani?

– Nem tudták lëbontani... Hogy aztán mögvan-e még a tanya? Mer tényleg ez igaz vót, e is ám!”²⁵

Dudás Mihály:

(Lusta legény, dolgos lány)

„– Krisztus meg a Szent Péter mikor földön jártak, elindultak. Azt mondja Szent Péter neki: – Uram, Teremtöm, itt a nagy körtefa alatt fekszik egy legény, tátott szájjal, mié fekszik az úgy? – Hát, Pétör – aszongya –, mer al lusta, azt várja, hogy a körte a szájába essék. Mer lusta fővönni. Ballagnak tovább, aratnak a pusztában. Igön ügyes kislány szödi a markot. Aszongya Szent Pétör: – Uram, Teremtöm, de ügyes kislány az, aki a markot szödi! Hát még ilyet talán nem is láttam! – Látod, Pétör – aszongya –, al lössz annak a lustának a felesége, aki a körtefa alatt... Mer – aszongya – az egyik ügyes, a

²⁵ MHK C/II. 10: *Kisértetház*.

másik lusta – aszongya. – Akkó... Vagy mind a kettő lusta, akkor éhön hal mög – aszongya. De hát a földön úgy köll elintézni az embörök sorsát, hogy hát a lustáho mönjön az ügyessebb. Így – aszongya – eltartják egymást.”²⁶

(A légy teremtése)

„– Hát Uram, Teremtőm, hát, te sok mindent teremtettél, hát mér nem bízatsz má még engöm, hogy én is teremtek valamit? – Hát szeretné teremteni valamit? – Szeretnék! – Hát – aszongya –, vegyél föl egy marék homokot! Fővött a Szent Péter a zút porából egy marék homokot. – Na – aszongya –, dobd el a levegőbe, oszt monddad, hogy repűj, légy! Szent Pétör oszt edobta a homokot, oszt aszongya: – Légy! Hát a temérdék légy abbú lött. Azúta van légy a földön, mer azelőtt nem vót. Ez a Szent Pétérnek a teremtménye.”²⁷

(Szent Péter strózsákja)

„– Hát ez egy halálos eset, ugye. Ęccő csak Szent Pétörné zörgettek, hogy hát engesse be. Aszongya: – Kicsoda? Aszongya: – Ęn doktor vagyok! – Nem gyühetsz! Mėgen zörgetnek: – Kicsoda? – Há én ügyvéd vagyok! – Tė sė gyühetsz! Majd akkor megen harmadik zörget: – Mi vagy? – Pap! – Tė sė gyühetsz – aszongya –, mer nem tettė elėget az isteni tızparancsnak. Azt sė engėdte be. Na, ahogy mėn a pap vissza, mönt, mėn újra, megpróbál. Mėn az apáca. Aszongya: – Hova mégy? – Hát mék a mennybe. De: – Ne eridj – aszongya –, us sė engennek be! – Dehogynem engennek! – Nem engennek! Mėn az apáca, mondja: – Mi vagy? – Apáca! – Na – aszongya –, eridj csak vissza – aszongya. – Mer te hiába vótál apáca, nem tettėl eleget a tızparancsolatnak! Na, visszamėn, ősszetalákszik a pappal. – Na, ugye mondtam, nė eridj be! Na de nė törődj vele – aszongya –, én má kitalátam, majd bejutunk mind a ketten! – Hát hogy? – Hát – aszongya –, gyere, majd én fővőszlek a hátamra! Fővötte a pap az apácát a hátára.

Ballagnak a mennyország kapujáho, odaérnek, zörgetnek. A Szent Pétör kiszót: – Ki az? – Ęn vagyok, a pap! – Nem gyühetsz be, mondtam má! – De vizšöm a Szent Pétör úrnak a strózsákot a hátamon! – Na, akkor gyere be! Így

²⁶ ATU/MNK 822: *A rest legény és a szorgalmas leány*.

²⁷ ATU 773 *Contest of Creation between God and Devil*. (1) *The creation of contrasting animals*. A magyar folklórban Isten és az ördög helyett gyakran Krisztus és Szent Péter szerepel mint teremő.

oszt beengedte a papot is, az apácát is, bekerűtek a mennybe, mer másképp nem möhettek vóna be... De vitte a strózsákját a Szent Péternek..." [nevetés]²⁸

²⁸ LAMMEL–NAGY I. 2005. 284–285.

(*Ostoba ördög*)

„– A szegény embör meg a zördög összebeszétek, hogy együtt gazdálkonnak. Hát bérőtek is jó darab földet, olyan hetven-nyócvan holdat. Hát ezön nagy gazdaságot löhet vezetnyi. Majd oszt akkó feleznék mindönnē. Hát osztán aszongya a zördög: – Hát akkor állítsuk be a disznófalkát! Na, aszongya a szögény embör, neki nincs péze. – Majd adok én kötsön!... Adott is neki, mögvőttek ötven-ötven darab malacot. Hát, becsukták az akóljába, majd oszt másnap aszongya: – Te – aszongya az ördög neki –, hát te – aszongya – melyiket vőtte? – Hát én má nēm tudom kiválasztani, összecsuktuk! Egyformák!...

– Na – aszongya az ördög –, hát aszongya – nekifogunk, oszt kihányjuk a kerítés tetején, oszt amelyik többet kidob, azé lössz a több. Hát a szögény embör gyöngē vót. Vót köztük egy koszos, lēeresztött farkú, azt az ēgyet bírta kidobni, a többit az ördög mind kihajigáta akkorrára. – Hát – aszongya –, hányat dobtál ki? – Hát én biztos kidobtam a felit. – Nem igaz – aszongya –, hát én úgy láttam, nem is nagyon bírtad! – Dehogynem! – Hát akkó hogy ösmerjük meg, mēgen összehántuk! – Én tudom – aszongya a zördög [eltéveszti: szegény ember] –, melyiket dobtad ki, amit tē kidobtál, annak a farka lēfelé áll, mēg koszos, a többit mēg én hántam ki! Hát kimönnék, tényleg egy koszos van benne, a farka lē vót...Hát az ördög oszt mit csinájön, hát most má a szögény embör kimutatta, hogy azt az ēgyet tudta kidobni: pedig ű dobta ki azt az ēgyet. Hát az ördög most má nem csinát sēmmit sē: igaza van neki, tényleg egy... Ű dobta ki, na... El van intézve...

Hát most mán ugye vetegetne, aszongya a szögény embör: – Majd a terménnyel nem úgy csinálunk ám! – Hát hogy? – Hát – aszongya –, majd ēfelezzük a földön! ... Hát, gyönyörű répájuk lött nekik, hát majdnem mindön földet avval vetőttek be, hát nagyon szép vót, nyáron a levele ződ vót, hát öröm vót azt látni. Aszongya a zördög: – Na, szögény embör – aszongya –, maj most mán – aszongya – a tüve lész a tied, az enyim mēg a högye, mer az nagyon szép! Jól van, a szögény embör beleēgyezött, hát az üvé lött a répa, a répalevél mēg mind tönkremönt, hát ugye, az lett az ördögé. Akkor látta az ördög, mikor mán lepucóták, hogy azt nem híjják sēmminek...

– No – az ördög aszongya –, en nem lész többet így, jövőre bevetjük gabonávā. Be is vetőtték... – De most má nem tósz ám ki velem, szögény embör! Együtt az aratás. – Majd – aszongya – most mán a tied lösz a högye, az enyim mēg a tüve! Hát lēaratták a gabonát, a tarló maradt az ördögnek. Nagyon bántotta, a szögény embör nagyon gazdul má mostan, űneki mēg sōmmije sincs. Hát ētaláták, na most mán sē répát, sē kukoricát nē vessünk, maj vessük be... vagyis hogy sē répát, sē gabonát, vessük be kukoricávā!

Bevetötték kukoricává... Szép kukorica, nagy csővek löttek, rengeteg. – Na – aszongya, mikor szüret lőtt, az ördög neki –, na, szögény embör – aszongya –, most má nem csapsz be többet! Az enyim lösz a högye is meg a tüve is, a tied meg a dërëka! Hát persze, hogy ak köllött a szögény embörnek, hát a dërëkán van a kukorica neki! Mëgen becsapódott az ördög.

– Nahát, most má mit tögyek? – aszongya. – Mëgájj – aszongya –, szögény embör, amér becsaptá, három évbe ëvitted a disznaimat, most má – aszongya – ëmék hozzád estére csipkölődzni! Hát bántotta nagyon, hogy mit csinál, hogy ütet összezsipkődi majd az a nagy ördög, hát mi is lössz úvele! Hazamén este, mondja a felesége: – Miér búsúsz, édösapám? – Hogyne búsúnék, hónap gyün az ördög csipkölődzni – aszongya –, hát agyoncsipkőd örökre engömet az! – Ne törődj vele, majd én előállok neki! Hát osztán maj mikó gyün az ördög – aszongya –, én tégöd ëbújttalak. Aszondom, nem vagy itthon. Hát gyön is az ördög, beköszön: – Jó napot, szép asszony! – Adj Isten, ördög! Mi járathba vagy? – Együttem a férjedhő csipkölődzni! – Ámde nincs itthon! – Hun van? – Ëmönt – aszongya. – Mikó lösz itthon? – Nem tudom, mikó gyün haza, de – aszongya – avvā nē próbálj csipkölődzni, mer most jutott eszömbe, hogy ëmönt a körmeit köszörűtetni... Különben is – aszongya – eddig is olyan élös vót... Akkor oszt a szögény asszon főhúzta a szoknyáját, elő, hátú, oszt mutatta, hogy milyen két nagy lukat csípött rajta az ura, azóta is folyik...

– És akkor az ördög?

Akkor az ördög észaladt. Megijedt és észaladt.”²⁹

*

Juhász Istvánné Czombos Anna:

(Nebízá, a tudós)

„– Ezelőtt, mikó nem vót vonat, akkó kocsivā hordták a katonákat Pestre. Na osztán ezt is vitték vóna, benn maradt ez a Nébízá katonának. Vitték vóna Pestre. Hát oszt a városnak vótak fogatjai, akik hordták így a katonákat. No osztán fölűtették a Nébízrát is a kocsira, hogy maj viszik Pestre. Mikó el akartak indúni, de a lovak sēhova sē vitték... Nem bírták vinni, akármit csináltak. Ütötte a lovát, de nem bírták a lovak ëvinni. Az olyat csinát, hogy az nem bírta vinni ütöt, a ló. Mönt āra egy szögény embör két rossz lóvā, aszondta:

²⁹ ATU/MNK 1036: *Göndörfarkú malac* + ATU/MNK 1030: *Terméelosztás* + ATU/MNK 1095: *Csípési verseny*. Ez utóbbinak a magyar népmese-katalógusban egyetlen változata volt eddig ismert.

– Bácsi, vigyön el engöm Pestre – aszongya –, mer látja, ezek a lovak nem bírnak – aszongya. Na osztán az kifogott, vagy... A szégény embör azután fölütette a Nébízárt a kocsijára, osztán évitte Pestre. Persze mikó odaértek Pestre, hát akkó mán ott tudták, hogy hát a város lovai nem bírták a Nébízárt, akkó huszonöt botot adtak neki. Oszt akkó agyonverték a városnak a legszebb lovát. Úneki sëmmi baja sē lett... Űrá verték a huszonötöt, de a ló döglött mēg, a városnak a lova.

Akkó évitték, ēhítták lakodalomba. Akkó ēmöntek az esküvőre... Akkó az esküvő mikó má mēgvót, akkó gyüttek kifelé, akkó... Egy kerék kiugrott a kocsibúl, akkó kiszaladt, odavágódott az ajtóho, akkó mondták az asszonyok, hogy: – No, készíjjuk a vacsorát, mer gyűnnek! Mán akkó tudták, hogy gyűnnek, mer a Nébízára a kereket kikűdte. Akkó állt a lakodalom, éjfélkő ēccör csak a kemencén folytak ám lē a szép görögdinnyék, indája, mindēnfēle, kis dinnyék rajta... A legényök osztan ittosak vótak, hát egy aszondta, hogy ű évágja a zindáját a bicskával. Évágta a dinnyeindát, évágta az ű maga kisujját... Akkó űtek a padonn körű a népek, ēccő csak folyik ám a víz a szobába... Össze-vissza ottan szaporodik, az asszonyok húzták főfelé a szoknyát, mōg a lányok... Mer hát tele lōtt vízzel a szoba... Mōntek fő, fölátak a padra, a vízbe nē lēgyenek... Ilyenöket csinát ez a Nébízára.”³⁰

*

(Rózsa Sándor)

Dudás Mihály:

„– Hát gyerekkoromba nagyapám sorolta, hogy Rózsa Sándor még gyerekkorába Zsigraynál szógált mint cseléd. A kiskörösi útba, a Görbe-majorba vót ez a Zsigray, ott lakott. És mikor oszt – hát nem egészen jól bánt vele –, mikor Rózsa Sándor főnőtt, hát beát bētyárnak. Az oszt egynéhány év ētelt mán, mikó Rózsa Sándor jól benne vót a bētyáréletbe, ēmōnt a cimboráival a Zsigraiho a Görbe-majorba. Este. Főzetōtt vele egy nagy bogrács tarhonyalevest, de jó sósra csinátatta vele. Ők is mōgkóstóták, hogy milyen sós lōgyōn. Bekészítetōtt vele egy vōdör vizet, mōg vāgatott vele egy nagy acskó dohánt. Oszt akkor ennek a Zsigraynak oszt akkor este hozzá köllōtt fogni, mikor mōgfōtt a tarhonyaleves, azt a tarhonyalevest bevacsorázni, hát időkōzōnkint, hogy rōggēre ēfogyjon. Ővōtt, fēbehagyott, akkó persze táncōni köllōtt neki, mikó vége vót a vacsorázásnak, a dohánbō mōg a nagy tajtékpipát mōgtōttōtték, azt

³⁰ MHK L/10. X.2: *Egyéb tudományos emberek. Megállítja a lovakat.* L/10. X. 6: *Vizet áraszt a szobában.*

a szájába nyomták, möggyútották: – Szíjjad, Zsigray! A pipát mindég szítta, táncót, na, a szünidőbe mēg övött, mōg itta a vizet. Úgyhogy ott bizony röggēre a zacskó dohánnak ē köllött fonni, a bogrács tarhonyának, levesnek is, mōg a vödör víznek is. Hát bizony nagy hasa lőtt neki, maj szétfakadt röggēre. Zsigray osztán persze... Aszondta neki Rózsa Sándor, hogy: – Ez azért vót, mer rosszú bántál velem! Oszt Zsigray nem mert tovább kinnmaranni a tanyán, a Görbe-majorba, mer vót neki háza a Máriavárosba, emōnt haza lakni. Mer fét a Rózsa Sándortú. Tovább nem tudom mondani..."

(A református pap prédikációja)

„– Refórmátus papnak vót földje is, mōg szölleje is. Hát a kistrészes, nagyré-szes kimöntek füvet kaszáni, hát Pétör-Pál felé vót az idő, mán azt le köllött vágni, hogy ne vénűjön. Igōn ám, de a refórmátus pap meg a templomba azt prédikáta, ha a szögény embör valamit a gazdagabbnak ēlop, hát nem szabad aztat rögtōn mögítelni és bántalmazni! Ezt mōg a kistrészesnek a felesége hallgatta, ezt az istentiszteletöt, hát hallotta, mit mondott a pap. Este mondja az urának: – Apukám, tudod-e, mit prédikát a pap? Hogy a szögény embör ha a gazdagabbtul valamit ēlop, hát azt azért nem szabad mingyá megítelni és bántalmazni, büntetni. – Na – gondúta magába –, ha mán így néz ki a kérdés... Másnap éccaka ēlopta a refórmátus papnak a két lovát. Kikötötte az erdőbe, ēvezette messzi. Nó, másnap hirdeti ám a pap, hogy a két lovát ēlopták, de a nyomravezetőnek hogy mit is adna ű... Oszt jelöntközik nála oszt a kistrészes, hát ű előkeríti a lovat, nē adjon űneki sēmmit sē, hanem mōnjön ki helyötte kaszáni a füvet. Hát, fogadta a refórmátus pap, hogy majd ű kimén kaszáni a füvet... Ki is mōnt.

Másnap röggē a kistrészes mōg ēlmōnt a lovakat keresni. Hát ű tudta, hun van, csak odamōnt értük. Világos, mint a dolog... De majd csak naplementkō vezette haza, hagy kaszájon egész nap a refórmátus pap! Na, majd akkó a zōreg részes előre mōnt, vágta a füvet nagyon, utána mōnt a kertész, am mēg nyomta a papot: közésre állították. Nahát, sietött a pap, mer hát nagyon ēhatta a zōreg részes, a kertész mōg hátul mindég a sarkába vót. Alig várta, hogy este lögyön. De csak vágta addig... Na, este hazamén, hát a szögény embör má akkorrára a lovakkal otthon vót. Mōgörüť refórmátus pap, hogy hát csak érdömös vót füvet kaszáni, mer möglöttek a lovak.

Hanem másnap osztán: – Na – aszongya –, eridj ē, anyukám, a templomba, hallgasd meg, mit prédikál a pap! Hát bemén a pap, prédikál, hozzáfog. Mondja ám, hogy: – Kedves híveim, az a szegény ember, ki a mezőn dolgozik, naponta

háromszor eszik, négyszer kalapázik, de az Isten tudja, hányszor kövecsozik. No de úgy kell, megérdemli, mer az ësőt az Isten vezérèzi, a hátulsót a fene öszi, a közèpső meg csipked-csapkod, hogy a lábát el ne vágják neki!

(*A tepszi*)

„– A suszter mög a felesége... Ètaláták, hogy sütnek pitét [nevetés]. De hát tepszi nem vót, há mi csinájának? Hát ëmönt a suszter a szomszédba, hozott tepszit. Kész. Na, hát hazaviszi a tepszit, mögsütötték a pitét. Gondolom, krumplipite löhetött, vagy tejespite, hát a fene tudja, pite vót! Csakhogy... Hozzáfognak önnyi. Hát addig ösznek, hogy a pitét mind mögötték. Hát jóízű löhetött az nagyon, nem maradt egy darab së. Akkó mög azon osztotztak, hogy most mán a tepszi... – Hát vidd haza, feleségöm! – Èn nem viszöm – aszongya –, mer – aszongya – kóstolót nem tudok vinni! Hát vidd haza, tē, apukám! – Èn së viszēm – aszongya –, mér nem hattál kóstolót! Hát így szégyöllöm magam, így vinni... Hát egyik së merre ëvinni haza a tepszit. Na, jó van, mi történt belülle.

Akkor a... Mëgëgyëztek bele, hogy amelyik hamarabb mögszólal, av viszi haza a tepszit. Ámbár hát... Ègyik së akart szóni. A felesége lëűt varrni, ëkezdëtt danógatni, dudikázni. A suszter meg lëűt a székke, ëkezdte a kaptafát verni. Szögët, majd varrogatta osztán a cipőt... Ègyik së szót, egyik suszterkodik, másik mög varr. Èccör ugatnak a kutyák. Kiníz a suszter. Három katona gyün. Beköszönnek: – Adj Isten jó napot, papa! – Adj Isten, vitéz urak! Mi járatba vannak? – È vagyunk tévedve, tessék má útbaigazítani bennünket! – Hát hová akarnak mönni? – Pestre! Nem tudjuk, merre van a pesti út. De hát a papa nem szólát mög. Hallgatott. Mén a katona vissza: – Nem tudok velük sëmmire së mënni, mer nem szól egyik së. Së a papa, së a mama. Bemönt a másik, köszön: –Adj Isten jó napot, papa! Papa së szól, mama së szól. – Na, szójanak má valamit, hogy mëre van a pesti főutca, ära akarnánk mënni! Ègyik së szót. Nëm mönt velük sëmmire së. Kimén, mondja, hogy: – Hát nem tudom, mi van velük, hát nem szólal mëg egyik së. Mén be a harmadik: – Adj Isten jó napot, papa! Adj Isten jó napot, mama! As së szól. Hát mit tögyön vele, asz mondja az asszonnak: – Szóläjon mög, mama, mer – aszongya – az ägyra hemperitöm, oszt möghägom! [nevetés] Nem szót az asszon, hát... Së az embör. Hát, ha nem szól, hozzáfogott. Elintézte a dógát. Èmönt... Akkó së szót së az asszon, se az embör. Na, majd ëccő ëkezdä äm az embör danólni [bánatosan]:

Feleségem, mit csináltál,
katonának munzsit adtál?

Az asszony meg mondja jám [hetykén]:

Ha kend tudta, mér nem mondta,
mère van a budapesti kaszánya? [mindkét betétet énekl]

– Vége van? Mi lett a tepsivel, ki vitte haza, melyik szólalt meg először?

– Az nincs benne. De nótávā danóták.”³¹

(„*Akkó nem iszok!*”)

„– Az éccöri katona bejárt a kantinba, mindég, pálinkázni. Minden röggel. Beköszön mindég, hogy: – Jó röggēt kívánok, kantinosné, kérék egy féldecit, mer ha nem!... Akkó mindég odanyút a kardmarkolatho. Mög vót ijedve a kantinosné, hogy hát majd talán kihúzza a kardját, oszt mögveri, vagy mit tudom én, ugye? Másik röggē mögen gyün. – Jó röggēt, kantinosné, kérék egy féldecit, mer ha nem!... Mögen mēgfogta a kard markolatát. Mögen öntött neki... Hát na, így mönt egész hétönn. Ezt mán nem győzte. Szót osztán a századparancsnokának, hogy hát egy huszár mindég odajár, mindön röggē pálinkázni, de fizetni mög sosē fizet. Mindég kér egy féldecit, mer ha nem! De mán akkó a kardját fogja. Hát – aszongya – nem merök, hogy nē adjak neki... Na, mén a századparancsnok, a [érthetetlen szó] bëáll: – Jó röggēt, kantinosné! – Jó röggēt! ...Hát möggyüttem, maj lássuk azt a vitézt! – Tessék helyet foglalni! Lëút osztán a kantinba egy székre. Nemsoká mén ám a huszár: – Jó röggēt kívánok – aszongya –, kantinosné! Kérék egy féldecit, mer ha nem!... A kantinosné mög rávágja: – Nēm adok! – Akkó nēm iszok! Viszontlátásra, kantinosné! Aszongya a századparancsnok: – Hát most mit csinájak vele, kantinosné? Hát mér nēm mondta a hétön mindönnap neki, hogy nēm adok, akkó nēm ivott vóna – aszongya. – Hát maga nēm mondta sosē, hogy nēm ad, hanem öntött...”

³¹ Dalbetétes mese. ATU/MNK 1351: *Ki szólal meg először?* Változata a közelből: BEREZNAI 1999. 81–82: „A kölcsönkért tepsí”, ez nem tartalmaz dalbetétet, s végkifejlete is más.

Tóth Ferenc, 1905-ben született, Kecskemét–Helvéciaán.

(Rossz lányoknál, álomban)

„– Hát izébe, 1931-be, mikor a izé, ni, vót, a fenébe má, Rendőrfaluba a zútat törtük. Ottan osztán bevonútunk mint ínségi munkára. Osztán, kérem szépen, mögkaptuk a fizetést este, mer talicskával vótunk, lapáttal. Vót, hogy olyan uccát igenösítettünk, olyan igenösre. Osztán bemöntünk, este osztán möggyütt a pénz, kifizettek bennünket, mindig naplementkor az egy forintot mögadták, vagy az egy pöngőt. Na osztán, kéröm szépen... Bemöntünk. Én nem mék ki, tíz kilométerre! Bemöntem a városba, egye még a fene, nem āszok, mondok, maj lēdūlōk valahun. Így gondútam. Na osztán, kérem szépen, mōnnek a népek, mōnnek a népek! Hova mōnnek? Hát a fene, há mind egyfelé mōnt, mind egyfelé. A fene egye, ráérēk, én is ēmēk oda, mōgnēzem, mi csinálnak ott. Hát kérem szépen, bemōnnek a színházba! Na, oszt bemōgyōk a színházba, mind váltja a jegyet... Én is bemēk, us sē vótam még itten! Na, mennyi a belēpti dīj? Húsz fillēr a belēpti dīj. Hát én is osztán beváltottam magamnak.³²

– És mikor befizetett?

– Na osztán mikor... A kabátot is lēvēttēk rúllam. Hát tíz fillēr a kabát, betét-be. Na osztán benn maradt a kabát. Beūlōk a padba, odagyōn két kisasszon. Aszongya: – Maga a Tóth Ferenc? – Igen, én. – Tessék velünk gyūnni! Hát osztán mēntem velek. Nem tudtam ētaláni, hovā mēnünk. Oszt átmōntünk a Trombitás uccára. Hát osztán jó... Ottan bemōgyūnk egy házho, kérem szépen, hát nincs ott sēnki sē, gyútják a villanyokat, mindōn. – Tessék befāradni, tessék befāradni! Hát osztán bemēk, no osztán az asztalon mēg ottan egy űveg bor van, pohār, mindōn... Cigaretta, szivar... – Tessék ōnteni – mingyā ottan –, igyon, Tóth bácsi! Igyon, Tóth bácsi! Ittam osztán.

Hanem osztán ēccōr kilēpnek, bezārják az ajtót, magam maradtam. Mi történik itt mostan velem? Nem tudom... Hát tōtöttem magamnak bort, cigarettát szítottam, mondok, van itten szivar is, tōttem a zsebbe is... Hát, az anyjuk istállóját nekik, hát... ēccōr osztán zōrōg az ajtó. Gyūnnek. – No, Tóth bácsi – aszongya –, nem is ivott! – Dehogynem, ittam én! – No, most mán ēmōgyūnk – aszongya. Na, jó van. ēmōgyūnk. ōntenek egy pohār bort, jól van, én mēgittam. Aszongya: – Cigarette is tōgyōn a zsebbe, szivar is van, ha szereti – aszongya. Hát tōttem azt is. Cigarette is, mindōn... ēmōgyūnk

³² A magnószalag vége, a piros oldalon folytatódik, digitális változatban NKI_MgKz 0159c fájl.

osztán, kimögyünk. Hát a két kisasszon a konfisnak a hátújára út, neköm mög a bakra köllött úni, a kocsis mellé. A lovász mellé. Jó van. Möjünk ám kifelé, ára lë, Csóka [kő? érthetetlen] uccája, ott van egy kitérő, oda áll be a konfis. Aszongya: – Itt a vége – aszongya –, fizesse ki a konfist! Két forint a bére. Két pöngő. Jó van. A rendőr mög odagyütt. Aszongya: – Maga a Tóth Ferenc? Mondom: – Én. Aszongya: – Magát kísérom el tovább. – Engömet? Olyan nincs!... Belefúj a sípba, a két kisasszon möghäja ott bent, kiszalanak. – Mi a baj? – El akarnak kísérni! Aszongya: – Tóth bácsi! Csak nem fél túllük? Avval mingyá pofon vágom! Beütöttem a kezem a falba, oszt fölëbredtem” [nevetés].³³

(Garabonciások)

„– Két embör vót együtt, möntek a szomszédba, hogy hát szállást kérnek. De a szomszéd nem adott nekik szállást, hát őneki helye nincs. Na osztán onnan emöntek, emöntek a szomszédba. Na osztán ottan adtak nekik szállást. Még kínáták is vacsorávā. Na osztán mondták, hogy nem fogadhatják el, csak tejet! Na osztán tejet kaptak, hát azt efogadták, a tejet, mög is itták a tejet. De amúgy önnivalót nem öttek. Na osztán ott háta náluk. Mikor osztán másnap röggē főkelnek, mondják, hogy az az embör ottan gyanús nekik, majd, aszongya, szombatonn figyejjék mēg, hogy mi csinának azok. Na, jó van. Kikísérték őket a vasútra, ki is möntek, ők is möntek, beszélgettek, oszt kimöntek a vasútra. Ere a vasútra is így kellett, emēre is, így is, oszt akkó tengelyt húztak közëbük ceruzávā... No osztán ott ebeszégettek egy kicsikét, oszt akkó odaűtek rá, osztán, kérem szépen, mikor... – Nízzík, ahun jön! Odaníznek [tapsol egyet] sēmmi sē vót mán!... Étűntek. Hanem osztán utána möggyütt a másnap, a szombat, délután. A szomszédnak a szárját, szalmáját szétsöpörte a szél! Még a tanyatetőt is bontogatta! Mer nem adott nekik szállást.”³⁴

³³ Álomelbeszélés, a katonafolklórban népszerű a hölgyekkel teli házban tett látogatás álmoként előadva.

³⁴ MHK L/9. II.1: *A garabonciás csak tejet iszik.* L/9. II.1/A: *Csak azt a házat éri kár, ahol nem adtak tejet.*

(Fejetlen borjú)

„– Gyütt hazafelé, mer katona vót, gyütt hazafelé...

– Ki?

– Az ipam. Az sorolta osztán. Kinn vót a köröszt mellett. Ahogy gyün, a pap mēg ēsuhant mellette, abba a fehér ruhába, mind a pap szokott mönni. Osztán ballag, hazafelé a vasúton. No osztán közbe amott lát valamit... Miféle egy szörzet? Szēdēt egy pár követ, majd ű möghajigája. Hajigáta is, ahogy a közeline ért, de nem mönt a bornyú sēhova sē onnajt... Hát egy fejetlen bornyú vót. Kikerūte, mēgen csak dobáni akarja, de ēccő sē bírta elütni. Akkó mögen mēgfordūr, mönt közelebb, de csak nem bírta elütni.

– Ez volt?

– Ű soróta, mer ű hát katona vót, oszt látta.

– Feje nem volt?

– Feje nem vót!”³⁵

(Betegségdémon)

„– Mikó möntek az embörök kocsivā, befelé, hajnalba, osztán mönt egy embör, mindig így csapkodott a zsebkendővel, így... De mindig nagyobb, nagyobb, nagyobb lōtt! Osztán amikó kiért a Máriavárosho, kilencet csapott, a kilencēdik háznā ott hāt mög egy valaki. Akkó fordūt vissza, de mán akkó olyan nagy vót... Visszamōnt a temetőbe. Ēccör csapott így: eltűnt! Nem vót tovább.”³⁶

(Boszorkánymulatság)

„– Egy legény elindūt, mönt hazafelé estōnden, osztán... Szóval legényembör vót. Estē mönt hazafelé, osztán gyütt két kislány. Köszöntek: – Jó estét! No osztán: – Jó estét! Amikor osztán ēhaladtak, ēmōntek egymás mellett, a fiatalembör csak ballagott. Hazafelé. No, osztán mögen gyütt másik kettő... Na, azok osztán annyit beszétek, hogy csak ēcsalták... Na oszt ēcsalták. Hāt hova csalták? Valahova multságba. Ev vót ám az, multságba csāták. No osztán, kérem szépen, úgy talāta magát röggē a fiatalembör, mint egy nagy diófān... – Ettek ott a multságba valamit, vagy ittak?

³⁵ MHK C. I/A: *Állkapocs nélküli/fejetlen ló* (itt: borjú) *alakjában megjelenő kísértet.*

³⁶ MHK K: *Betegségdémon.* Nem katalogizált változat.

- Valamit ittak is, öttek is, de mög adták neki a klárnétot, osztán ű fújta, az a fiatalembör. Hát mi vót az? Osztán mög röggél látta mēg, hogy mit fújt ű...
- Na, mit fújt?
- Ló faszát fújta! [nevetés] Av vót a pikulája! [nevetés]
- Erre vártunk! Mit ettek a mulatságba?
- Lószart! Av vót a sütemény.
- És a poharak, amikből ittak?
- Azt nem tudom.
- Csak a sütemény és a klárnét maradt meg.
- Igen." [nevetés]

(Garabonciás)

- „– Aki foggal gyön a világra, az hétéves korába... El is gyünnek érte, oszt el is viszik a többi garabonciások.
- Miért viszik el, mit kell neki ott csinálni?
- Az tud mindönt továbbra. Mindönt tud továbbra.
- De ott valami történik vele, nem hallotta, mit csinálnak vele?
- Nem történik avval sēmmi sē. Az mindönt tud aztán. Az mindönt tud!
- Nem kell neki harcolni más garabonciásokkal?
- Nem... Nem, nem köll harcóni. A többiek azt tanítják, mer beleszületött az abba.”³⁷

(Házikígyó)

„– Ja, a kislány tejet övött, kēnyeret is, bele vót hánva, mindig kiűt a széna-baglya tövihő. Aztán a kígyónak a fejihe akart vágni mindig, hogy: – Pupát is ögyél, nē csak a levit! Mēgen csak nyúl a kígyó: – Pupát is ögyél, nē csak a levit! – aszongya. Na osztán az apja mög az anyja möghallották, hogy mit beszél ez a lány! Mögen csak: – Pupát is... Nē csak a levit! De mán több időre vót ez. No osztán az apja möglátta, hogy a... Egy nagy kígyó mén oda mindig, önni a tejet, ki a tányérjábú, a tányérjábú. No osztán akkor is mondja: – Pupát is, nē csak a levit! Na osztán mán mi csinát... A szénabaglyát széthánták, hát osztán a... Tanátak egy irgalmatlan vastag kígyót. Mer mēghízott a tejtű. Na, akkor aztán azt a kígyót mögfogták, a fāra főszögezték, nagy szöggē.

³⁷ MHK L/9. 1/A: *A garabonciás tudományszerzése.*

Naplēmēntkó elát a farka, a kislány mēghāt. Mer addig él a kislány, míg a kígyó él. Mer a vére össze van keverēdvē.”³⁸

(Miért bogárzanak a marhák?)

„– A gulyáshó odamōnt a Jēzuska, hogy: – Adjál ēgy pohár vizet! – aszongya. Aszongya neki a gulyás – feküdt, mer hason feküdt, nyútja a lábát, aszongya: – Ahun a kút, mōnjék, oszt igyék kend! – aszongya. Na, jó van, hát nem mōnt, persze, hogy nem mōnt oda el... Ēlmōnt a juhászho, am mōg lelkeszakadva szaladgát a bürgék után, mer hát szaladtak mindōnfelē. – Te juhász – aszongya –, adj nekēm ēgy pohár vizet. – Adnék szívésen – aszongya –, de mindig szaladni köll a bürgék után. – Hadd űket itt, maj vigyázok rá! – aszongya. Hát osztán hozott a juhász neki ēgy pohár vizet... Na, mikor visszaér a juhász, a bürgék ott vannak, nēm mōntek sēhova sē... Mer mind a kiskörmit fűjja a bürge, már ēgymásnak, azér nem mēnnek továb osztán... Az aztán nízott szíjjel, hát osztán a gulyás mēg osztán futkározik a marhák után, ēgyik ēre szalad, másik mēg amāra szalad. De mikó van ez? Mikor a gelicetüsök³⁹ fakad, akkó van ez, akkó bogárzanak a marhák. Ezt kapta a gulyás büntetésből, mer csak a lábāvā mutatta...”⁴⁰

(A mēh és a légy teremtése)

„– Aszongya, akkó fölhajít a Jēzuska ēgy homok...ēgy marék homokot, oszt mondja neki: – No, légy mēh! – aszongya. – No – aszongya Pétör is, aszongya... – És akkor méhek lettek?
– Méhek lēttek. Mer, aszongya, mézet köll önnyi.
– Na, aszongya Pétör is, majd ű csinál méhet. Fōlhajít a is ēgy marék homokot: – Na, légy! – aszongya. De nem azt mondta, hogy mēh. Ezért a légy, a fene őtte vōna azt a lēgyet!
– És szídják az emberek Szent Pétert ezért, hogy sok légy van nyáron?
– Én nem szídom érte, mer hát ēpusztítjuk a lēgyet, osztán jó van!”⁴¹

³⁸ MHK M/1: *Mitikus állatok. Kígyó. Házi kígyó, szerencsét hoz a házra. A gyermek eteti, ha megölik, meghal a gyermek.*

³⁹ Tövises iglice (Ononis spinosa)

⁴⁰ ATU 779: *Különböző isteni jutalmazások és büntetések.* A Magyar Népmesekatalógusban nem szerepel. Tkp. eredetmagyarázó monda, számtalan változata ismert.

⁴¹ ATU 773 *Contest of Creation between God and Devil. (1) The creation of contrasting animals.* Vö. 27. sz. jegyzet.

(Kapjon a belső is!)

„– Még osztán az, mikor a Jézuska a földön járt az embörök közt, hát bemönte a Pétörré egy helyre, oszt az ajtó mögött kaptak helyet. Hát osztán a Jézuska belül feküdt, a Pétör mög kívű feküdt. Bál vót, osztán itt is fekszenek, ott is... Hát osztán megverték a kísőt. Hát a Pétört verték még. Éjfél után aszongya Pétör: – Hagy mék mán belül – aszongya –, hát én mindig kikapok! – aszongya. – Na jó van – aszongya –, majd én kívű fekszek. Aszongya neki ott a másik, aki megverte űt azelőtt: – A bēsőnek is adjá mán – aszongya –, az anyja ère-ára, még az nem kapott! [nevetés] Mögen a Péter kapott. Mer akkor a Jézuska mán kívű feküdt.

– Aztán mi történt még velük? Másra nem emlékszik?

– Másra nem...⁴²

(A dohány neve)

„– Mondja csak, jó lesz!

– A dohán. Mikó a dohánt ēkezdték osztán űtetni, mindön... Na osztán az ördög mögmondta, hogy ez dohán, de el nē felejsétők a nevét, mer ha ēfelejtitők, lēfejezlek! Jó van... Hát, szép vót a dohány, mindön... ēfelejtí az embör a nevit. Hát miféle növény, de szép ződ, miféle növény? Aszongya neki az aszszon: – Megáj – aszongya –, majd én... – Mer – aszongya – ekkor és ekkor gyüvök! – Megáj – aszongya –, kimék! Hát jól van, kimönt az asszony, gyünám az ördög! Az asszon meg osztán mén, föllebbenti a szoknyáját, osztán barna mindön rész. A zördög mög kikerüli, amāra, oszt bemönt a tanyába. Na akkor osztán: – Hej – aszongya –, miféle állat jár a dohánba? – aszongya. – Nagy képe van neki – aszongya –, ēgy szēme – aszongya –, nagy szája, szakálla... Ilyet nem láttam! Miféle állat van a dohányba? Ekkor tudta meg űjra, hogy csak dohány!

– Így menekült meg a szegény ember?

– Így menekűt meg az embör.⁴³

⁴² ATU/MNK 791: *Krisztus és Szent Péter éjszakai szálláson. (Miért a férfi az úr a háznál?)*

⁴³ ATU/MNK 1091A: *Az ördög titokzatos növényének, a dohány nevének kitalálása.*

Kovács Péter, 1890-ben született Majsajakabon (1948 óta Kunszállás).

(Koppány vezér és a negyven betyár)

„– Először mög kő kezdeni, ugye, mer ottan vótak faluk... Faluk vótak ottan. Ezt má hajják? Vót ottan két egytestvér, abba a faluba, a falut megnevezni nem tudom. Az egyik nagyon gazdag vót, a másik még nagyon szegény. Hát osztán akkó azt mondja a felesége a szegényebbnek, éccör: – Eredjé ki az erdőbe, oszt hozzá tűzrevalót! Mer az erdőbül táplálkoztak tűzrevalóval. Akkor számár vagy öszvér átalvetővel köllött oda kimönni. Oszt kimönt az embör, oszt majd aszongya, lepényt ...Mer kényeret még akkor nem tudtak sütni, csak lepényt... No oszt akkor kimönt az embör, oszt szödögette ott a száraz gallyakat... [Ez belemén oda, amit én...?] Ű a szamarat vagy az öszvért bekötötte egy bokorba. Na osztán Ű, váratlanul, Ű nem tudta aztat, ott vót egy óriási... Na, hogy fejezzem ki mán... Majd mögmondom a nevit annak is... Egy olyan högy... Szikla!

Na osztán váratlanul éccő hallott hangokat, gyűttek a betyárok hazafelé. Ő mikor azt észrevötte, bebújt a bokorba, hogy űtet mög ne lássák. Az öszvér is el vót rejtve valahun a bokorba. Na osztán mikor látta, gyűtt a Koppány vezér, gyűtt elöl, nem is Koppány, ja, annak mondtam? Osztán mikor odaértek a szikla elébe, akkor ott mögátak. Negyven emböre vót neki, Ű vót a negyvenegyedik. Nagy körszakállat visēt a Koppány vezér. Akkó oszt mögát a szikla előtt, ekiátotta magát: – Szezák, bocsáss be! Akkor a szikla szétnyít, és azok a betyárok mindnyájan, mind a negyvenegyen bemönte oda. Na osztán, mikor bemönte, hát ugye, Ű nem akart kigyünni a búvóhelyirül, ez az embör, hanem így gondóta, meg kő neki várni azt, míg akarmilyen soká kigyünnék és elmönnék valamēre, mer gondóta, azért csak emönnék. Úgy is lött. Akkó kigyűttek, mikor osztán azt is möghallotta, mikor bent kiátott: – Szezák, bocsáss ki! Akkó kigyűttek és elmönte mögen egy másik irányba.

Ezt az embörünk mind mögfigyēte a bokorbú. Amikor oszt elmönte, mán mikor jól emönte, akkor Ű is mán oszt meggondóta a dolgot, oda mert mönni a szikla elébe, Ű is szót, hogy: – Szezák, bocsáss be! Őtet is bebocsájtotta. Ez egy varázsszó vót, ez a Szezák, bocsáss be, vagy bocsáss ki!...És őtet is bebocsájtotta. Akkor osztán, kérem, ő mög vót lepődve, mer ott, húúúú! Sok mindönt látott, ugye. Sok mindönt látott, hát osztán így gondolta, hogy hát ugye, akkor még ezüst-, aranypénzök jártak, hát mögrakodott abbul a mit tudom én, aranybul, ezüstbül-e? Bevitte az átalvetőjit és mögpakóta vele...

Tűzrevalót elég keveset is vitt be... amiatt, mer a pénzt... Hát mán akkor az az első! Bevitte osztán azt a pénzt, a felesége még ott mán nyugtalankodott, hogy soká gyün...

Mikor hazamönt, mondja neki: – Ide figyējé, vót ám itt más baj is, más dolog is! Elárúta feleséginek, hogy ű valamit hozott a házho. De, hogy... Egy lányuk vót nekik, több családjuk nem vót, de, hogy a lány mög ne tudja, úgy beszét a feleségivē. De aztán mégis, végeredménybe, csak a lányt is bele köllött avatni, de nem annyiba... Mert ugye, akkor még a nép nagyon barbár vót, nem tudtak számóni, hanem mértékkal mérték a zezüstöt, aranyat... Vékával! Vékának nevezték azt a mértéket. Csak ěküdté akkor a gazdag bátyjához a lányát, hogy hozza el a vékát. Hát ěmönt a lány, oszt a gazdag bátyjának mondja, hogy a vékáér küdték őtet, azt kéri. Aszongya: – Hát minek nekték az a véka, mit mértők tik avvā? Hát a lány nem tudom, mit szót, mit nem szót, de azér csak odadta a vékát és elvitte a lány a vékát. Mögmérték a pézt, na oszt akkor, mikor végēztek vele, visszaküdté a vékát. De ugye, figyelmētlenēk voltak, mer a véka fenekihő meg odaragadott valami pénz benn, amit ōk nem vőttek figyelőmbé. De akkor osztán, ugye, ez a gazdag tesvérnek nagyon szembetűnő vót, hogy hunnat vőtték ezők a pénzt?

Akkor ěmönt, beszét a szēgény testvérjivel, kivőtte belőle, hogy hogy gyütt ű ahho a pénzhe. Oszt ěmondta neki. (Lēhet, hogy én se egész jól mondom, mer ugye, mögengēdhetik, hogy én mán bizony sokat tévesztők.) ěmondta neki, hogy hogy gyütt ő ahho a pénzhő. Na osztán ettől osztán a gazdag, mer ugye, aki gazdag, az mindég még izēbb, ragadozóbb, mind a szōgény. Na osztán ez osztán kimönt őt vagy hat őszvérrē, nem tudom, mennyivē, kimönt, hogy ő majd osztán többet hoz. No osztán, mikor odakerūt a sor, hogy most má gyüttek a betyárok és mögen elmőntek, akkor ő is bemönt a sziklába... Azon a varázshangon, amit ottan hallottunk rulla. Na osztán ő mögpakolta az átalvetőket, nagy mennyiségbe, és akkor mönt vóna hazafelé, de mikor ki akart mönni a sziklából, ēfelejtötte, mi a varázsszó. És nem tudta mondani, hogy: – Szezák, bocsáss ki! Ekkor oszt persze mögzavarodott az embör, mer akkor má tudta, hogy ő valami bajban lössz. Ottmaradt és mikor begyüttek a betyárok, hazagyüttek, ugye, mondtam is azt már, hogy őtet... Vagy csak úgy... Azt nem mondhatom, hogy mondtam is má... Elvágták négyfelé: hosszába mög körösztü és fölakasztották négy különböző helyre, a négy testrészt, a sziklafalakra. Na jó van, ezt mán így gondóták, most ez mán ē van intézve, nem köll tülle fēni.

Hanem osztán, jó van, telt-múlt az idő, a másik... Otthon mög a gazdag testvérnek a felesége mönt a szegényhöl, hogy hova lött az ő ura, ekkor és ekkor elmönt a háztú és még máma sincs itthon. Hát osztán akkor az asszony

mingyá... Illetve mán az embör is tudott rúla, nem csak az asszony, hogy ez mán rosszul járhatott. Mert ő mondta mög neki a tényállást, hogy mi van az erdőbe a betyárbarlang körül. Osztán mikor emondta az asszony, hogy az ura mikor mönt el és mióta nincs itthon, hogy ő így gondóta, hogy majd ű elmén, oszt főkutatja, hogy mi történt a bátyjával. Hát oszt el is mönt ő, egy öszvérrel vagy számarral, osztán csak úgy juthatott be ő a sziklába, hogy ki köllött neki lesni, várni, hogy mikó vannak otthon a betyárok, vagy mikor nincsenek otthon... Na oszt mikor mán... Mikor észrevötte, hogy most má nincsenek itt, hogy most mán elmönte, bemönt ő is, a sziklába, mer a varázsszót ő tudta. Na oszt akkó bemönt a sziklába, ugye, mikor szétnízött, mingyá möglátta a négy testrészt ottan, oszt mingyá tudta, hogy ez az ű bátyja. Ez az ű bátyja... Na oszt leszédte a négy testrészt és betötte az átalvetőbe, elvitte haza. Hogy mást vitt-ë, az mán mellékes dolog, mer akkor má idegös vót az embör, föltétlenül idegös vót... Elvitte ezt a négy testrészt haza.

Na osztán akkor, mikor azt hazavitte, ennök is vót egy lánya, úgy tudom, mög amannak is, a két testvérnek. Na oszt akkó, kérem, mikor mögtudta ezt az embör, hogy az ű bátyjával mi történt, éhatározta, hogy majd ő kimentí... Hazavitte... Ez is fontos... Ja, mán el is mondtam! Elmondtam és vissza is hozta má a testrészeit, de azt megmondta a feleséginek, hogy ezt olyan titokba köll tartani, hogy sënki errül ne tudjon! – Mer ha tud rula valaki, akkor nekünk végünk! Oszt titokba tartották... De mi csinájának, hogy temessék el, a rokonok, barátok, mindönnek tunni köll arrul, hogy... Hogy ezt étemetik, oszt négy darabba van! Valamit csináni köllene vele!

Valaki oszt kieszközöte, vót ott a faluba egy szabómestör, aki vak vót. És elmönte ehhl, hogy évállalná-e a négy testrészt összevarrni úgy, hogy në löhessön látni a temetkezés alkalommal, hogy valaki a rokonok vagy barátok közül észre në vögye. Hát aszonta, ő ugye, évállalja és összevarrta azt a négy testrészt. Összevarrta és eligazították úgy, hogy el is temették az embért. De mikor emez innen együtt, évitte a négy testrészt, akkor a betyárok megen izgalomba gyüttek... Hogy meg megen csak tudja valaki a titkukat! Tehát akkor mögen nem lehettek nyugodtak. Itt mostan kétféleképpen kő: mer itt vót a temetkezés, emitt még az izgalom! Na osztán akkor ugyan mindögyik... Akarmelyiket mondom el először, de nem mindögy! Nem mindögy, mer azér, hogy mikor mögtörtént a temetközés, az úgy nyugodtan mögtörtént.

Hanem emitten a Koppány vezér leborotvátatta a szakállát, bajuszát, vagy csak a szakállát és emönt a környező falukba, figyete, hogy meg akarta tudni, hogy mégis, ki tudhatja az ű... Izé, az embörök beszédjibül, hogy valahun hátha, valami nyomra akad. Hát osztán nem akadt sëmmi nyomra. Akkor oszt mán mikor látta, hogy má nem ér el sëmmi eredményt, akkor mögen csak mönt

ki az erdőségbe, az ű barlang... Az ű betyárjaihoz. Akkor mén össze-vissza, egy öregembör meg kinn űt a háza előtt. Persze, ő nem tudta, hogy ez vak embör, rászót, hogy: – Te öreg, mér nem dógozó, mér űsz itten? Na, várjunk csak, ezt is kihattam... Kihattam, hogy hát mennyit kapott. Sokat kapott a munkáér, amit... Ezt kihattam, bocsássanak meg...

– Nem baj, mondja csak!

– Hogy nem vöttem bele! Aszongya: – Miér dógoznék – aszongya –, mikor olyan keresethő jutottam – aszondta –, hogy egész életömbe nyugodtan élék belülle! Mer egy zacskó pézt kapott ezér a munkáér. Ez ugye, mögen baj?

– Nem baj, már most így marad, mondja csak tovább!

Majd aszongya: – Kaptam annyit, hogy öregségömbe élék belülle. Akkor már a betyárvezérnek szöget ütött... – Mi ez, mi lehet? Hun keröshette azt a sok pézt? Odamönt hozzá. Ęmondatta vele, hogy mit csinát ű. Ez így... Mögkérde: – El tunnál engömet vezetni oda, ahhol a házho, ahun ezt végezted? Aszondta: – Ha akarom, ě tudom, ha akarom, nĕm tudom! Mer még vak vót az öreg... Hát osztán ez is mögen egy zacskó pézt rázott neki, aszongya: – Itt van ez, ha engömet elvezetsz ahho a házho, akkor ezt mind neked adom, akkor ezt mind megkapod! – Az öreg nem látta, mer vak vót... Aszongya: – El tudsz vezetni vagy nem? – Ha akarom, el tudom, ha akarom, nĕm tudom! Így felĕt az öreg szabó. Hát osztán a pénzön mögvötte. Na oszt elindútak. Az öreg ugye, mikó ott járt, tudta a lépéseket, hogy hányat lépött, a fordulatokat, mĕre fordútak, ěvezette a házho ezt az illetőt, ezt a betyárvezért. Na osztán akkor, mikor elvezette, rámutatott: – Ez az a ház! Akkor ű tovább elmönt. Tovább nem tartozott oda.

Ez mög osztán szemügyire vötte a házat, mög mindönt, mer av vót a célja, hogy begyünnek ide éccakának idejin és akkor itt mindönkit lögyilkónak, hogy itt nĕ maradjon sĕmmi nyom! Hát osztán, jó van, evel a tudattal ő kimönt a bandájáho és ezöket mög is szervezték, be is möntek éccaka, de az embör mögtévesztötte a házat! Utóvégre nem tudta mögállapítani, hogy melyik az... Melyik az... Hát nem, nem löhetött... Sĕmmi sĕ tĕhettek! Újra kimöntek, vissza az erdőségbe. Majd osztán más taktikáho nyúlt az öreg vezér. Akkor ěhatározta aztat, hogy mind olajkereskedő bemén ű abba a faluba, De akkor mögen el köllött ezt... Megen majd kihattam, megen el köllött mönni a vak szabóho neki, hogy újra mögen vezesse el őtet. Ez a baj, hogy ěn mán sokat tévedek itten...

– Nem baj, csak mondja!

– Újra el köllött mönni az öreg szabóho, hogy még eccör vezesse el őtet. Akkor mögen fizetött neki... Mer péz vót elég... Oszt az öreg szabó mög jól keresött. Na osztán, mikor ez másodszor mögtörtént, akkor má nagyon jól mögfigyĕte

a házat, jól mögjelözte magának. Akkor azt a mókát csináta, hogy... Négyven embőre vót, húsz öszvér köllött ahhol, mer āra rágyűttek a bőrtömlők, tehát az négyven lött akkor má... Mer ēre is egy bőrtömlő, amarrú is! Na osztán úgy rōndözte a dōgot, hogy ebbe belemōnt mindōn bőrtömlőbe ēgy embōr, mer az ilyen magos vót, hogy úgy összekucorogva ēfērt benne ēgy embōr, vót neki teteje, le is lōhetōtt csukni. No osztán vót ēgypār még ezōn fōlű, ami valóságos olaj vót. Hāt oszt ũ bemōnt ahhó a házho, mōnt el evvel az ō bandájával, mer evvel úgy vót mögbeszéve, majd ũ mikor dobāja a kavicsokat, rá a bőrtömlőre, azok kopognak, akkor gyűjjenek ki a bőrtömlőkbű, és akit tanának a rajonba, mindōnkit gyilkójának lē.

Na oszt akkor, mikor odaērt ahhol a házho, a házigazdāt mögkérte, hogy ējjeli szállást anna-e neki, mert ō olajkereskedő és olajat akar árúni hónap a piacon. Vagy mit tudom én, hun. Hāt aztán persze adott szállást neki. Vót egy nagy szín, oda az öszvéroket beterēték, de elsőbb lepakóták a tömlőket. Az embōr iparkodott, a betyár, mind behordta maga a bőrtömlőket, hogy nēhogy az embōr észrevögyōn valamit. A házigazda. Igen... Ez vót az, aki... No osztán, akkor, mikor ez mögtörtént, vót ēgypār tömlővē, izé, olaj, valóságos olaj. Na oszt mikor a... lépakótak, akkor bemōntek a lakásba, akkor iszogattak. Mögvacsorátak, iszogattak... Hāt ugye, ez a betyárvezér mögmondta a bandájának, hogy amikor ũ a kavicsokat rádobāja a tömlőkre, azok kopognak, akkor gyűjjenek kik. Na osztán iszogattak, úgyannyira, hogy a betyárvezér nagyon lēitta magát. Nagyon lēitta magát. Ja, de még közbe aztán valami olaj... Nem vót világitás! Azt mondja a lánya: – Világítanék, apám, de nincs mivel, nincs olaj! Mer avval világitottak. – Aaa, hisz ott van négyven bőrtömlővel, mit számít – aszongya –, eredj, osztán hozzá ēgybű! Hāt mén a lány, hogy hozza az olajat, fōnyítja a bőrtömlőnek a tetejit. Aszongya az embōr: – Itt az idő, lōhet mōnni? Aszongya a lány: – Pszt! Lepisszentōtte: – Nincs még itt az idő, nem lōhet mōnni! A lány olyan vót, hogy rōgtōn kapcsót, hogy nem lēhet mōnni.

Akkor a lány bemōnt, mingyá mondta az apjának, hogy a bőrtömlőben nem olajat talát, hanem embōrt! Akkor az embōrnek eszibe jutott az, hogy melyik bőrtömlőbe van az olaj. – Nem baj – aszongya –, én tudom, hun van! Kimōntek, hoztak olajat, ēgy nagy űstbe fōtōtték az olajat, fōlfōralták. No osztán mikor fō vót forrāva a sok olaj, vitték ki, mindōn bőrtömlőbe ōntōtték a forró olajat, mindēgyik embōrre, hāt az mind rōgtōn szōrnyethāt. No, oszt akkó, mikor ez mögtörtént, a betyárvezār má kimōnt, osztán akkó gondóta, hogy majd értesíti az embōreit. Osztán akkó nyissa ki a bőrtömlőköt, de csak az embōrnek a meredt szōme nēz rá. Meredt szōme nēz rá! Mindōn embōre meg vót hāva. A házigazda mög kísērt, a kezibe vót a hurok, hogyha ez el akar

meneküni, ne tudjon emeneküni. Akkor osztán mikor látta, átlátta, hogy mindön emböre halott, tényleg el akart meneküni, am meg a nyakába dobta a hurkot, lerántotta, hítt segítségeket, mán ě vót készűve, lekötözték, mögfogták. Így lőtt vége a Koppány vezér életinek is, meg a bandájának is! Befejtük!⁴⁴

– Hol hallotta ezt a mesét?

– Azt is mög tudom mondani. Gyerök vótam még akkor, kérĕm, és... És mindön mesét ěfelejtöttem. De ezt tudom! Mer sok mesét tudtam, mikó katona löttem, de mindön nagyba [? érthetetlen szó következik]. Mikó katona löttem, mög-tudták, hogy tudok meséni, mindig kargattak [sic!], hogy meséjek.

– A Koppányt hol hallotta?

– Na, most majd azt is... Arra mingyá rátérök. Na aztán, szerettem meséni. Mikor, tetszik tunni, az első világháború elött még én... Ott a város végin laktunk, osztán akkor, akkor ezök az iparosok... Nĕm vót az iparosoknak olyan biztos az életük, mind most, ugyi, hanem nem kaptak munkát, szĕgényök. Mőntek Szőgedĕbű Pestre, Pestrű Szőgedĕbe, össze-vissza vándorútak, munka után. Osztán bĕgyűttek mihozzánk, éccaka, szállásra, mikó rájuk estelĕdĕtt, mer mindig vasúton mőntek. A vasút mellett mőntek, szĕgényök. Kettő, három, ěgy, mikó hogy...

Dudás Mihály: – Ilyen vándormestörök vótak!

– Úgy van!

Dudás Mihály: – Ilyen mestőrembörök vótak ezök!

– Iparosok vótak, mestőrembörök vótak az mind! Mőntek munka után. No osztán, az én apám mindnyájának szállást adott. Akkárhány, kettő, három gyűtt, mindnyájának adott szállást. Mind velünk aludt az istállóban, mind! Megvacsoráztattuk űket... Az istállóban aludtunk mink, öten, hatan, gyerökök. Na osztán, mán mondtam is előbb, hogy hát milyen nagy játĕkok folytak ottan. Gyerökök közt.

Dudás Mihály: – Igen!

– Oszt gyűtt ěccör ěgy idősebb vándor, szállást kérti. Oszt mikó kimőntünk az istállóba, az öreg mĕsĕt nekünk. Valamit. Ezt a mĕsĕt is, e! Ezt mĕsĕte! Osztán ěccör ěmesĕte, én többet sĕnkitű nem hallottam! Így, ahogy tudtam, elmondtam, így is hallottam tőle. És gombkötőnek mondta magát az öreg koma. Ēn akkó mekkora gyerök lőhettem, tizenkĕt-tizenhárom ěves gyerök. Osztán aszondta, maj kűd ěnnĕkőm ěgy könyvet, mer olvasni szerettem. Már az iskolábű kimaradtam, kevés iskolám vót, de én annyit olvastam! Higgyĕk

⁴⁴ ATU 964: *The Forty Thieves*, MNK 676: *Szézám, nyílj ki!* Az *Ezeregyĕjszaka* mesĕje, a 19. század végĕn, a 20. század elejĕn ponyvákön is megjelent. Figyelemre mĕltó a mese adaptálása magyar környezetbe (rablóköl betyárok, Ali babáböl Koppány vezér lett: talán a felnĕgyĕlés motívuma miatt?).

el, hogy mögismertem az olvasás után az egész világot. Annyit olvastam. Mindönt elolvastam.

Juhász Istvánné Czombos Anna: – Szóval innen keletkezett, innen hallottad ezt? – Innen keletkezett. Émeséte az öreg nekem ezt a mesét, és még is ígértem neki [tévesztés, fordítva, az öreg ígérte meg], éccör majd kűd egy könyvet, de bizony még máma sē érkezett meg. Aszszem, már nem is érkezik még. Ez meséte nekēm ezt a mēsét. Hogy ű honnan tanúta, azt má én nem tom megmondani.”

(Szent Péter Isten akar lenni)

„– Várjunk csak, előbb gondúkonni is köll! Mikó mönt a Szen Pétör mög a Jézus, azután a Szen Pétör asz mondta, hogy hal legyen ő éccör Isten. Egy napon. Hal legyen ő éccör. – Hát jó van, máma tē lösző az Isten. Mikór möntek, hajtja ki egy asszony, ki a járásra a tehenet, úgyhogy, legēnyi.

Juhász Istvánné Czombos Anna: – Oda mondjad! Oda eredj!

– Jaaa, ēre figyelmeztettetők engöm, sűrűn, mer elfelejtközök. No osztán, aszongya. Kérdözi az asszonytú: – Ki vigyáz ēre a tehénre mostan? Az asszony mög mondja: – Az Isten! – Na, Pétör [nevet], most te gyűsz a sorba! Most Pétör vigyáz a tehénre. A tehén még nagyon kódorgott, kőszálós vót. A Pétörnek az is nagyon sok dógot adott, hogy egész nap a tehénnel bajoskodott. Másra nem vót gondja [nevet]. De ez tēnyleg mese!

Juhász Istvánné Czombos Anna: – De mondta csak! Mondta csak!

– Nem hosszú ez, komám! De aztán, ugye, a Pétör megelégedött evvel az egy nappal, de nem akarkozott tovább Isten lenni, mer az egy tehénnel sok baj vót. Hát az egész világgal ugye, mi baj lēhetött akkó!”⁴⁵

(Rudolf)

„– A Rudolfot mondja, elejítől fogva!

– Multság! Akkor a Ferenc József táncót ott egy zsidó nővel. Mondhatom, hogy zsidó? No oszt akkor az a Rudolf ezt nem helyesölte. Mindönféle pénz-nemēn tapostak! Fényös multság vót! És ez a Rudolf kihasználta ezt az alkalmat. Odaát az apja elé és azt mondta, hogy: – Mit érdemöl az az egyén, aki a tē képmásodon tapos? Persze azok is taposták, mer mindönki taposott, mindönfelé a pénzt szórták. Azt mondta a Ferenc József: – Halált! Ekkó ki-vőtte a pisztolyt a zsebibű, fejbe lőtte a nőt és möghalt. Ekkor osztán én errű

⁴⁵ ATU/MNK 774D: *Szent Péter Isten szeretne lenni (tehenet őriz)*

tovább olyan keveset... No, ettű osztán olyan száműzetésbe lött. Eltemették mint gipszet, így mondják, dē nēm biztos, hogy a Rudolft eltemették-e, vagy száműzetésbe kerűt.

No osztán, de vót egy... Orgoványon egy nagybátyám, aki szentül hitt abba, hogy a Rudolf él. Hát birtokos embör vót ő. Nagykörsön vót ez, aki azt nevezte magának, hogy ő a Rudolf. Oszt aszongyák, egy patkányirtó vót ez. No osztán, hordta neki a pézt, a sonkát, a bort, a süteményt, mindönt vitt ennek a mögnevezött Rudolfnak.

– A nagybátyja?

– A nagybátyám. És ű szentű hitte. Mer asz mondta neki, ha őneki lejár majd az ideje, ha kezibe veszi az ország vezetésit, akkó talán ő minisztert csinál az én nagybátyámbú. Ez oszt bízott benne, ezér hordott neki mindönt. No, oszt vót egy fia a nagybátyámnak, aki okosabb vót, mind az apja – már meghalt az is –, pörbe kerűt az apjával, em miatt. Mer nem nízte jó szömmel, hát az apja elhordta a családból... Sok mindönt, oda a mögnevezött Rudolfnak. No osztán akkor, kéröm szépen, errű tovább nem tudok sēmmit.”⁴⁶

***

Ennek a nagyon rövid gyűjtőútnak az eredménye is csekély, de az mindenképpen megállapítható belőle, hogy a klasszikus tündérmese-hagyomány még darabjaiban fellelhető volt ekkor. Az előadásokon érződik, hogy a mesemondók átéltek a történeteket, és ezt az élményüket át is tudják adni a hallgatóságnak. Még fontos a mesemondás, értékelik, de szívesebben hallgatják a hozzájuk közelebbi eseményekről szóló beszámolókat, a mondákat és a személyes élményeket. Az első világháború előtti és utáni élet élményei (a városban szerzett tapasztalatok, az iparosok vándorlása stb.), a korabeli nevezetes események mondává alakulása (betyárvilág, a trónörökös halála), a ponyván terjedt vándormesék divatja (Ali baba és a negyven rabló „magyarított” változata) a második világháborúig terjedő, de a 19. századba visszanyúló időszak elbeszélés világáról adnak képet. Az idős emberek a gyermek- és ifjúkorukban hallottakat mesélik, tudásukat akkor szerezték. A század második felének elbeszéléskultúráját a fiatalabbak alakították, de őket sajnos nem kerestem fel.

Egy fontos jelenségre külön ki kell térni. A magyar *mesé* szó jelentésváltozásairól sokan és sokat írtak, legutóbb, az erről szóló szakirodalom felso-

⁴⁶ A Rudolf-mondákról újabban ld. LANDGRAF 2002; MAGYAR Z. 2006.

rolásával Gulyás Judit.⁴⁷ „Mese szavunk évezredes, finnugor eredetű, eredeti jelentése egy »beszélni« igéből fejlődött ki”– írta Voigt Vilmos.⁴⁸ Ezt idegen nyelvű tanulmányaiban is kifejtette, és az általa kidolgozott etimológia beke-
rült az újabb magyar etimológiai szótárba is.⁴⁹ A korábbi, igen fantáziadús és szórakoztató etimologizálási kísérleteket Forgács Tamás foglalta össze, ám megoldást még nem tudott kínálni.⁵⁰ Ezzel a problémával áll összefüggésben, hogy a mese elnevezése számos nyelvben a *mondani* igéből származik, ám ugyancsak számos nyelvben az előszámlálni, elsorolni igéből. (A német *Märchen* a *mär* 'hír' szóból ered, de ezzel itt nem kell foglalkoznunk.) Tudomásom szerint eddig még nem vált ismertté olyan magyar nyelvű szöveg, amely azt bizonyítaná, hogy 'elmond', 'elbeszél', 'elmesél' értelemben használták nálunk a *sorol* igét. „Az angol *tale* egy 'elmondani, elsorolni' értelmű igéből származik, etimológiailag rokona a német *erzählen* (eredetileg 'előszámlálni') igének. Hasonló az etimológiája a francia *conte* 'mese' szónak is (ófrancia *conter~cunter* 'számlálni, mondani').”⁵¹ „Ahogy az olasz *racconti* 'mesék' is jelzi, voltaképpen arra utalnak e nevek, hogy a mese 'előszámlál' egy történetet, mintha akár az ujjainkon mutogatnánk: az elejétől a végéig jutunk, és minden jó, ha »stimmel« a végeredmény.”⁵²

Dudás Mihály hogyan is kezd az elbeszélésbe? „Nagyapám *sorolta*, hogy csépléskor, mikor a gabonát hordták hazafelé...”; „ez a nagyapámnak, akit *soróták*, nem tudom, hogy rokona vót-e, vagy mi vót”; „Hát gyerekkoromba nagyapám *sorolta*, hogy Rózsa Sándor még gyerekkorába Zsigraynál szógált...” Tóth Ferenc hasonlóképpen: „Az ipam. Az *sorolta* osztán. Kinn vót a köröszt mellett...” Bereznai Zsuzsa is közölt hasonló adatot a nyárlőrinci születésű (1925) Puskás Ferenctől, aki egy tehénrontásról szóló hiedelemmondáját kezdte így 1999-ben: „Nagyapám *sorolta*, hogy túl a Tiszán, valahol vásárba voltak”.⁵³ Tehát valaki „sorolta” a történetet, ami vagy hiedelem-, vagy történeti monda (betyármonda), nem mese és nem saját élmény elbeszélése. Mit jelent itt ez a szó? Egyértelmű, hogy a forrásra utalnak a mesélők, akitől hallották, az *sorolta*, az *mondta* el. Esetleg többször, gyakran beszélt el. Hasonló, gyakoriságra utaló értelme a *számlál* igének is van, ha valaki gyakran felemlget valamit, pl. előszámlálja sérelmeit: („mindig azt számlálja”), de 'elbeszélés'

⁴⁷ GULYÁS 2008b.

⁴⁸ VOIGT 2007–2009. 41.

⁴⁹ VOIGT 2007–2009. 42.

⁵⁰ FORGÁCS 1996.

⁵¹ VOIGT 1998a. 229.

⁵² VOIGT 2007–2009. 37.

⁵³ BEREZNAI 2001. 139.

jelentést ez nem hordoz magában, vagy legalábbis eddig még nem tűnt fel ilyen értelemben.

A *sorol* szó előfordulását *A magyar nyelv nagyszótára* adatbázisában is kerestem,⁵⁴ ám csak 1836-tól kezdve tartalmaz a keresett szóra adatokat. A nyolcszáznál több idézet egyikében sincs a szónak „elmondani, elbeszélni” jelentése. Az Új Magyar Tájszótár sem tartalmaz ilyent.⁵⁵ A *sorol* ige 'elmond', 'elbeszél', esetleg 'gyakran elmond', 'gyakran elbeszél' értelmű használata tehát Kecskeméten és környékén nagyjából a 20. század utolsó harmadában több idős személy esetében is megfigyelhető volt. Ennél többet jelenleg nem állíthatunk, a jelenséget egyelőre sem időben, sem térben meghatározni nem tudjuk.

(2010)

⁵⁴ <http://www.nytud.hu/hhc/>

⁵⁵ LŐRINCZY-HOSSZÚ (szerk.) 2002.

A MESEMONDÁS FORGATÓKÖNYVE HÉTKÖZNAPI KOMMUNIKÁCIÓS HELYZETBEN

A nyugat-európai kultúrából eltűnt mára a mesemondásnak az formája, amelyben felnöttek saját szórakoztatásukra egymásnak meséket mondanak. A mesekutatás azonban nem szűnt meg, és egyre több olyan kérdést tesz fel, amelyre a szinkron vizsgálatoktól várja a választ.¹ Magának a szövegnek, az elbeszélő személynek és az elbeszélés módjának egymással kapcsolatban álló egysége: az előadás, a *performance*, vagy a mesemondás kommunikatív jellege, az elbeszélés jelentése nemcsak általában, hanem akkor és ott, amikor és ahol elhangzik: mind olyan kérdések, amelyeket vagy archívumokban őrzött szövegekből kell megválaszolniunk,² vagy az interjúk során be kell érniünk olyan narratívumokkal, amelyek mesének nem nevezhetők.³

Az előadás intenzív tanulmányozása során sokszor magát az elbeszélést hagyják figyelmen kívül a kutatók. A vizsgált szövegek esztétikai értékéről például ilyenkor kevés szó esik, mert általában kevés is van nekik. A kontextus hangsúlyozása mintha leértékelné a textust.

A népmese előadásáról, a mesemondók előadói képességeiről, repertoárjuk kialakításáról, memóriatechnikájáról, a mesemondás dramaturgiájáról, az előadók kifejező eszközeiről, a metakommunikáció mikéntjéről sokat tudunk. Az előadásról mint narratív egységek megkomponált vagy spontán alakuló láncolatáról, egyáltalán, magának az alkalomnak a létrejöttéről, esetleg szerveződéséről sokkal kevesebbet. Néhány adalékkal szeretnék szolgálni, elsősorban saját gyűjtéseim alapján, annak a képnek a létrejöttéhez, amelyet a hagyományos prózai műfajok, elsősorban a népmese előadásáról eddig kialakíthattunk. A rövidebb műfajokba tartozó folklórszövegek ugyanis bárhol, bármikor elhangozhattak, de a „hosszú történetek” előadása különleges előadót és különleges alkalmat kívánt.

Unalomig ismételt közhelye a népmese-kiadványok kísérő tanulmányainak, amikor a gyűjtők, általában informátoraik közlése nyomán, felsorolják

¹ KVIDELAND 1981; SCHENDA 1993; DÉGH 1995b.

² KVIDELAND 1993; APO 1995.

³ KAIVOLA-BREGENHØJ 1989a, 1989b, 1996.

a hagyományos mesemondó alkalmakat.⁴ Olyan adatokat kap a gyűjtő, hogy régen, amikor a mesélés még szokásban volt, téli estéken, fonóban, vagy egy-egy iparosnál (pl. csizmadia) összegyűlve, otthonuktól távol dolgozó férfiak szálláshelyén, a közösen végzett munka közben, hosszú utazás során stb. kérték fel mesélésre azt a személyt, akiről tudták, hogy jó mesemondó. A katonaságnál mindenki számára kötelező volt a mesemondás még a második világháború előtt is. Alkalmilag összekerült társaságban, például kórházban, magának a mesemondónak kellett felkínálkoznia, vagy legalábbis jeleznie, hogy tudna mondani mesét.

Ilyenkor nem szokott jelen lenni egy folklorista, hogy rögzítse az eseményeket és az elhangzó szöveget. A rendszeres mesemondó alkalmakat viszont, a fonókat például, felkeresték a folkloristák. Nagy Olga és Vő Gabriella a havasokban, alkalmi szálláshelyen dolgozó favágó munkások körében gyűjtött hatalmas mennyiségű meseszöveget.⁵ A gyűjtések azonban a folklorisztika hagyományos célját, a minél gazdagabb anyag rögzítését, a mesemondók repertoárjának minél teljesebb feltárását szolgálták. A szöveg élesen elkülönült környezetétől, a gyűjtő ceruzája vagy a magnó tekercse akkor indult, amikor elhangzott a „Hol volt, hol nem volt”. Noha ezek a gyűjtések olykor tartalmazzák a szöveg elhangzása előtti és utáni párbeszédet, ha azok a mesére vonatkoznak, de mást nem: a bemutatkozást, információcserét vagy egyszerű hétköznapi csevegéseket, amelyekről még azt sem tudjuk, hogy egyáltalán elhangzottak-e a mesélés kezdetekor, két mese között, vagy a mesemondás befejezésekor. A hosszú, olykor több éjszakán át tartó mesélés varázsos hangulatát talán nem is lehetett megtörni profán témaváltással. Vagy mégis? A hallgatóságnak valahogyan vissza kellett zökkennie a való világba, csak éppen nem nagyon tudjuk, hogy ez miképp történt.

Azokat a hosszú tündérmeséket, amelyeknek legszebb darabjait még a 19. századból hozták át kiváló tehetségű mesemondóink, gyűjteményes kötetekben olvashatjuk, de csak „többszörös filter”-en átszűrve: a gyűjtők által kiválogatva, és az általuk kialakított sorrendbe szerkesztve. Ezeknek a gyűjtéseknek az eredeti kéziratait érdemes tanulmányozni, mert ha nem is mindig közösségben megvalósult mesélési jelenet jegyzőkönyvei, hanem a gyűjtővel kettesben ülve mondta el meséit az előadó, legalább a mesék sorrendje megállapítható belőlük.

⁴ Erről részletesebben NAGY I. 1996a, 1996b.

⁵ NAGY O.–VŐ 2002.

Ortutay Gyula 1953-ban kézzel kezdte írni egy határidőnaplóba az akkor 83 éves tiszaberceli Lacza Mihály (1870–1958) meséit.⁶ A kötetet kiadásra előkészítő folklorista, Erdész Sándor, a hagyományos és az 1970-es években szabályzatban is rögzített elvek⁷ alapján műfajok szerint csoportosította a meséket és más prózai szövegeket: tündérmesék (32 szöveg), legendamese (3 szöveg), novellamese (7 szöveg), hazugságmese (1 szöveg), eredetmagyarázó monda (1 szöveg), történeti monda (1 szöveg), tréfa, anekdota (2 szöveg), hiedelemmonda (20 szöveg) és állatmese (6 szöveg).

Az eredeti kézírral egybevetve a megszerkesztett kéziratot, feltűnt, hogy noha Ortutay nem mindig írta fel a mesemondás dátumait, a folyamatosan számozott szövegekből mégis meg lehet állapítani, hogy egy alkalommal mit mesélt el Lacza, mikor ért véget a mesemondás. Vagy legalábbis mikor tartott szünetet. Olyankor bizonyára más egyébről is beszélgettek, amit Ortutay, aki csak az esztétikailag értékes szövegeket becsülte, nem jegyzett fel, kézírással ez különös is lett volna. Amikor Lacza újra belekezdett a mesélésbe, mindig egy hosszú, bonyolult szerkezetű mesét mondott, ezekből általában kettőt-hármat tudott egyszerre elmondani. El is fáradhatott (Ortutay is a kézírásban), de nem hagyta abba, pihentetésként rövidebb, csattanós, gyakran tréfás történetet mondott.

A kézirat csak a mesékre vonatkozó kérdést-feleletet tartalmazza. Ortutay általában azt kérdezte, hogy kitől tanulta Lacza az elhangzott mesét, néha azt is, hogy mit gondol róla, valóban megtörténtek-e ezek a dolgok. Mint a „klasszikus” mesemondók oly sokan, Lacza is elhitte, hogy a csodás dolgok valamikor megtörténtek.

„A népség nem olyan volt azelőtt, mint máma. Nem bizony, még nemcsak azelőtt, az én időm előtt, mondjuk például az én időmben is. Mert amikor 93-nak az őszén bevonultam katonának, 94-nek az őszén, okt. 25-én hazajöttem Bujra. Hát a népek nem olyanok voltak, mint azelőtt. Mert azelőtt gatyába járt mindenki, az asszonyok széles, ráncos ruhába. mikor hazajöttem, akkor már szűk kabát volt, nadrág... Hát még azelőtt milyen népek lehetek! Mikor ezen az egy esztendőn is ilyen nagyot fordult a helyzet. Hát, én csak azt mondom, hogy minden megtörténhetett, ami mese van.” [...] „Csak kellett ilyennek történni. Nagy a világ, csak megtörténhetett.” [...] „Csak történhetett ilyen, ilyet nem találhattak ki.”

A rövid mesék elmondásáért Lacza szabadkozott, de ezeket is fontosnak tartotta. A *halhatatlanságra vágyó királyfi* (AaTh 470B) után ezt mondta:

⁶ Az eredeti kézirat a szerző birtokában; egy gépelt másolat az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Adattárában 3582. számon.

⁷ VOIGT–BALOGH 1974.

„Hát ez egy példa, no. Mondjuk, mint a példabeszéd, mondjuk, egy tenyérnyi szép ruhát talál az ember, elteszi, hát egy foltnak az is jó.” Tehát a rövid mese is jó valamire. Lacza a tündérmese, vagy inkább varázsmese mestere volt, abból tudott a legtöbbet, mégis szükséges volt számára a pihenés: a rövid elbeszélések, különösen a tréfák oldó hatása vagy a hiedelemmondák világtértelemezésre, a természetfeletti dolgok felőli töprenkedésre okot adó előadása. Ahogy fogyott a repertoárja, úgy szaporodtak előadásában a rövid történetek. Életrajzát már Pesten mesélte el Ortutaynak, bár lehet, hogy erre Ortutay maga kérte fel.

Tehát az első szembetűnő jelenség a mesék sorrendjére vonatkozóan ez a szakaszonként ismétlődő hullámvonal, amely egyfelől a terjedelem változásából áll, a bonyolult szerkezettől az egyszerű felé hajlik le; másfelől a fantasztikusnak a reális felé közeledésében. Az első blokk például a következő öt narratív egységből áll. 1. *A Veres király*. Lacza egyik, ha nem a legtökéletesebb alkotása, bonyolult kompozíció, amelynek nincs párhuzama a magyar meseanyagban. Képlete: AaTh 900 (*A kevély királykisasszony*), beleékelve az AaTh 1545 (*A soknevű legény*), folytatódik az AaTh 516-tal (*A hű szolgál*), és visszatér *A kevély királykisasszony*hoz. 2. *Csontos Szigfrid*: katalogizálhatatlan, a Niebelung-ének invariáns kombinációja, az alaptörténet ponyva-kiadásból származik. 3. *A kenyér* – katonatörténet, katalogizálhatatlan. 4. *Mátyás és az öreg*: AaTh 921F* – *Mátyás király és az öregember*. 5. *A kovácssegéd meg a borbélysegéd*: tréfa, katalogizálhatatlan. Stabilnak tűnő narratív szerkezet.

A következő blokk *A toronyba zárt 12 fiú*, vagyis a hét holló meséjével kezdődik (AaTh 451), majd a *Lenuska* vagyis A szép leány és a szörny (AaTh 425C) következik stb.

A második észrevétel az lehet, hogy Lacza legelőször a legsikerültebb meséjét mondta el Ortutaynak, amelynek a kompozíciója feltehetően saját alkotása. A második meséje is tökéletes mű, a ponyváról megismert történet mesei motívumokkal népmesévé szerkesztett, alakított változata. Talán nem lenne nagy tévedés, ha azt tételeznénk fel, hogy Lacza be akart mutatkozni Ortutaynak, a városi úrnak, aki kíváncsi volt rá, a saját családjából félig-meddig kivetett, extravagáns életmódja miatt deviánsnak tartott, de mesemondó tudására és egyéniségére rendkívül büszke, koldusszegény falusi emberre. Meg akart felelni az elvárásnak, „le akarta tenni a névjegyt”. Ennek a mesemondásnak még üzenete volt, mondani akart vele valamit annak, akinek mondta. Tételezzük tehát fel, hogy a szövegek kiválasztása is hordozhat üzenetet. Az először elmondottak pedig a két fél, a mesemondó és a gyűjtő

kapcsolatának megalapozását, a mesemondó identitásának – jelen esetben kiváló és figyelemre méltó mesemondó voltának – meghatározását szolgálják.

Bár számtalan mesét ismerünk, amelyet emlékezetből, olyan mesélés nyomán jegyeztek fel, amelynek előadásán nem volt jelen gyűjtő, és a későbbi lejegyző mintegy „inkognitóban”, az autentikus hallgatóság részeként volt jelen, a tudatos folklórgyűjtés kezdete óta a helyzet az, hogy a mesélő tudatában van annak, hogy szavait valaki „kívülről” figyeli. Így volt ez akkor is, amikor autentikus, spontán szerveződő mesemondó alkalomra látogatott el egy-egy gyűjtő. Ilyenkor a mesélőnek vagy a mesélőknek be kellett mutatkozniuk. Az előadás tehát bemutatkozással veszi kezdetét. Az első szöveg vagy szövegek kiválasztása a bemutatkozási aktus része, és valamilyen formában az illető identitásának a meghatározását szolgálja. Fontos, hogy melyik identitását akarja az elbeszélő kifejezni.

Saját gyűjtéseimben kutatva igazolni láttam ezt a feltételezést. 1970-ben Homoródalmáson (Románia, Merești) gyűjtöttem meséket, éppen egy idős asszony gyepes udvarán ültünk, a magnó bekapcsolva, az asszony mondákat, tréfákat mond. Híre ment, hogy ott vagyok, mit akarok, tehát valaki szólt Szabó Dénesnek, egy öreg székely embernek, akiről köztudott volt, hogy jó elbeszélő, hogy most itt az alkalom, itt van valaki, aki éppen olyan történetekre kíváncsi, amilyeneket ő is tud.⁸ Ugyanabban az utcában lakott, ahol az én asszonyom, a Szabók utcájában, ahol csupa Szabó lakott, és jött befelé a nyitott kapun. Még oda sem ért hozzánk, még csak nem is köszönt, hanem máris belekezdett egy tréfába: „Hát én is úgy vagyok már, mint az egyszeri koma. Mondja a komájának: – No, komám, már megint a térdemre huytam! – Mondja a komája: – Hagyd el, komám, mert én is mindig fennebb, fennebb!”

Ezután be is mutatkozott, közénk telepedett, majd többször is elmondta, hogy memóriája már nem a régi, sok mindent elfelejtett, amit valamikor tudott, de mégis sok, nagyon szépen megformált történetet adott elő. Az tehát biztosnak látszik, hogy a legelőször, szinte útközben elmondott metanarráció, a szöveg a szövegben szerkezetű történet üzenete az volt, hogy ne várjak tőle sokat, mert gyengült a memóriája, de hogy ezt miért éppen ezzel a férfiaság gyengülését jelentő szöveggel hozta tudomásunkra, két nő társaságába lépve, örök homályban marad.

Saját szülőfalumból, amely ma Szlovákiában van (Nagyfödemes, Veľké Úľany), családomat 1947-ben telepítették ki. Rendszeresen járok oda, egyebek között meséket is gyűjtök. Átnézve mesemondóimmal készített felvételeimet,

⁸ Szabó Dénes *muszka* látható kötetünk borítóképén Nagy Ilona társaságában. – *A szerk.*

magam is meglepődtem, hogy első történeteik vagy a nemzetiségi, vagy a lokális identitásuk kifejezői. Legalábbis azok, amelyeket maguk választottak ki előadásra.

1987-ben voltam első alkalommal határozottan gyűjtési céllal a faluban, ahol november 8-án, vasárnap délután látogattam meg a nyugdíjas klubot. Ott ismertem meg mesemondó asszonyomat is. Nekem is be kellett mutatkoznom, meg kellett ismertetnem őket jövelelem és a magnófelvétel céljával. Hiedelemmondákat, olyan történetek elbeszélését kértem, amelyek valamilyen rendkívüli dologról, valami természetfeletti eseményről szólnak. Többen mondtak is ilyeneket, mert ráéreztek, hogy mire vagyok kíváncsi. Ezután nem kérdeztem semmit, és megkezdődött a spontán előadás. Elénekeltek egy dalt, amely a faluról szól, a falu neve is szerepel benne: az 1920-as években egy tanítótól tanulták, és a nyugdíjasok kórusának állandó repertoárdarabja. Ezután a szomszéd falvakat csúfoló rátótiádák következtek, különböző személyek előadásában, 11 szöveg (a szomszéd falu – Jókai/Jelka – településszerkezetét gúnyoló történetek: a huszár, más előadó szerint a koldus kilenc évig nem talált ki belőle; szellemileg fogyatékosok: a széles földdarabot keskenyre cserélték, elveszett ott valakinek a földje, a templom oldalához támasztva találták meg stb.). A gyűjtő és az informátorok közötti kommunikáció létrejöttéhez az utóbbiak a lokális csoport-identitás tudatosítását választották, azt a kategóriát, amely közös volt valamennyiünk számára.

Mesemondó asszonyom (Matlaha Károlyné szül. Manczal Etelka) ekkor lépett előtérbe, ajánlkozott, hogy elmondja, hogyan szokott karácsonykor betlehemezni járni kislány korában (elmondta a dramatikus játék teljes szövegét, elénekelte a betlehemi szálláskeresésről szóló éneket), majd a mostani énekét, amellyel házról házra jár (ez a *Csendes éj* lokális változata). Ez életének különleges élménye, egyedül ő csinálta ezt akkor a faluban, más nem vállalkozott rá. A betlehemezés szokásának gyakorlása is az ő családjának privilégiuma volt, ő az egyetlen tehát a helyi közösségben, aki erről információt adhat. Ennek tudomásomra hozásával emelte ki magát a terem közönségéből, és mutatta meg egyedülálló képességeit. Ez is egyfajta önként választott bemutatkozási rítus volt, mint ahogy az volt meséje is, amit rögtön ezután mondott el. A *transitus*, az átmenet a két téma között az volt, hogy az énekeket és a betlehemezést édesapjától tanulta, ugyanúgy, mint a meséket. Az elsőként elmondott elbeszélés egyik leggyakrabban mondott meséje (AaTh 330A+B: *Krisztus és a varga*, *Krisztus és a katona*): precízen mondta el, de szárazon, lényegretörően. Ez az előadásmód megfelelt a bemutatkozás követelményeinek, közönség nélkül, egy üres szobában készült a felvétel, hogy a terem zsvaját kiküszöböljük. Később, társaságban, valódi

mesemondó helyzethez hasonló körülmények között összehasonlíthatatlanul elevenebben, részletezőbben, adaptációkkal, utalásokkal tarkítva adta elő.

Testvére, Manczal József első beszélgetésünkör minden bevezető nélkül egy személyes élményelbeszélést mondott el. A helybeliekkel autóbusz-kiránduláson jártak Magyarországon. Visszafelé pihenésre abban a határhoz közeli faluban álltak meg a kocsmá előtt, ahova a mi falunkból és környékéről is nagyon sokakat telepítettek 1947-ben.⁹ Amint éppen kiszálltak a csehszlovák rendszámú buszból, egy idősebb helybéli férfi, meglehetősen részegen, belekötött, őt szlováknak tartva egy pozsonyi kiránduláson elszenvedett sérelmét akarta rajta megbosszulni. Nem hitte el, hogy ő magyar. Beléptek a kocsmába, ahol néhányan nótáztak, Manczal József szerint elég rosszul ugyan. A helyi férfi megkérdezte, hogy ő tud-e magyar nótát, mert ha igen, elhiszi, hogy magyar. Erre ő a társaság összes maradék pénzét összegyűjtve bort rendelt, és gyönyörű, erőteljes hangján egy magyar dalt énekelt. Óriási siker, a részeg elhitte, hogy magyar.

„– Te ki vagy? – Én földemesi! – Hát te? – Én kürti! [Ez Födemes szomszéd faluja.] – Istenem, hát te vagy az? – Nem tudott a busz elindulni, Isten bizony, összeölelkezve sírtunk... Hát nem tudott a busz elindulni, mert a sírás, az öröm, az ölekezés, a puszk ezzel az öreggel. Nem akart elengedni, [azt akarta,] hogy maradjak még... [hallgatás] Azt mondtam, hogy ha megyek Magyarországra,... nem is megyek máshova, csak abba a faluba.”

Ez a történet nekem szólt, mert Manczal József tudta, hogy az én rokonságomat is éppen abba a faluba telepítették. Mindkettőnk személyes azonosságérzete nagyon sok, de nagyon különböző forrásokból alakult ki, de ez az egy, a szülőfalunkhoz kötődő, közös volt. Ennek tudatosítása, a nemzetiségi, de különösen a lokális kategória kiemelése volt a feltétele a további kommunikációnak. Rögtön ezután elmesélte *A csodamadár* (AaTh 567) mesetípus egy szép változatát, majd a *Hattyúnő* (AaTh 400) meséjét, ezt újabb élményelbeszélés, két vicc, néhány találós kérdés, újabb vicc, tréfás dalok stb. követték. 17 rövid szövegegység után következett egy újabb mese.

A régi gyűjtések kéziratai az ismétlődő, ereszkedő hullámvonallal leírható forgatókönyv meglétéhez olyan adatokat szolgáltathatnak, ahol az ereszkedő ágat rövid prózai narratívumok alkotják. A 20. század végi gyűjtéseknél, úgy tűnik, ez a szakasz hosszabb, és egyéb folklórműfajok színesítik. Teljes folklór-repertoárok bemutatása válik ezért kívánatossá, amire a korábbi gyűjtők nem törekedtek. A hétköznapi kommunikáció a forgatókönyvnek ebben a szakaszában fordul elő, az előadás, a *performance* vége felé pedig teljesen átveszi

⁹ Mosonszentpéter (ma Jánossomorja része)

a szerepet. A mesterségesen létrehozott mesemondó alkalmak, amelyeket a 20. század végén tudtunk még előidézni, azt mutatják, hogy egy-egy ilyen leálló szakaszban, ha a mesemondás véget ért, átvette a helyét a hétköznapi kommunikáció, a felszabadult, kötetlen beszélgetés. Ekkor lehetett végre a szereplőket, az egymással versengő elbeszélőket igazán érdeklő dolgokról (aznapi események, az árak emelkedése, a családi problémák stb.) beszélgetni. Mivel a napjainkban folyó gyűjtések a hagyományos folklórműfajok előadását gyűjtő-szituációban tudják csak rögzíteni, ennek tudatosítása igen fontos. Informátoraimmal történt egyéb találkozások, beszélgetések alkalmával nem hallottam egyetlen folklórtörténetet sem, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezek nem hangzanak már el sosem.

(2003)

NŐI ÉS FÉRFI FOLKLÓRREPERTOÁROK EGY CSALÁDON BELÜL: MESEMONDÁS A 20. SZÁZAD VÉGÉN

Az elmúlt negyed század folklorisztikai kutatásai különös hangsúlyt helyeztek a folklór jelenségek „biológiájának” feltárására. Az átadási folyamatok megismerésének igénye az átadó és az átvevő személyek, valamint a köztük létrejövő kommunikáció, azaz a folklór megjelenésének, előadási alkalmainak vizsgálatát kívánta meg. A népi elbeszélések kutatásában a mesemondó egyéniségek előtérbe állítása nagyjából százéves hagyomány, de több mint ötven éve – legalábbis Magyarországon – kötelező feladat. A mesemondás kutatásának kifinomult módszerei – a kommunikáció központú kutatás, az előadás-vizsgálat elméletének (*performance theory*) alkalmazása stb. – az 1970-es évek eleje óta folyamatosan jelen vannak a tudományos közleményekben.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy csakis több módszer együttes alkalmazása teszi lehetővé, hogy a folklór jelenségeket legalább részben megértsük. A népmesekutatásban a komplex vizsgálat gyakran a 19. században vagy a 20. század első felében gyűjtött archív szövegek elemzése során valósult meg: a modern társadalmakból a folklorisztikában támadt új érdeklődés kialakulására és az igények kielégítésére szolgáló módszerek beérésének idejére a szóbeliségből ugyanis eltűnt a varázsmese.¹ A *hallott* szöveg kontextusának feltárása, az előadás körülményeinek vizsgálata többnyire olyan alkalmak bemutatása során valósult meg, amikor mondák, helytörténeti adatok, régi gyűjtések alapján feltett kérdésekre előhívott emlékfoszlányok, tréfák vagy személyes élményelbeszélések hangzottak el.² Olyan klasszikusnak számító műfaj mint a varázsmese ritkábban lehet tárgya a szóbeli előadást vizsgáló és több módszert alkalmazó elemzésnek.³

Jelen tanulmány egy mesemondó asszony és két bátyja repertoárját vizsgálja, valamint a mesemondás forgatókönyvének megismeréséhez kínál adatokat. A gyűjtés az 1980-as évek végétől tart, tehát dokumentumként szolgálhat a hagyományosnak tekinthető prózafolklór állapotáról az ezredforduló táján, egy erősen iparosodó, mobil faluközösségben, ahol eredeti helyén, a szegények kultúrájában még megszólaltatható.

¹ HOLBEK 1987; HERRANEN 1989.

² HOPPÁL 1980; KAIVOLA-BREGENHØJ 1989a, 1996; DOLBY STAHL 1989.

³ Néhány kivétel: DÉGH 1969; PENTIKÄINEN 1978; BAR-ITZHAK 1993.

Egy nő és két férfi, akik úgy tartják, hogy meséiket és folklórtudásuk nagy részét ugyanattól a férfitől, saját édesapjuktól tanulták, különböző alkalmakkor megosztják ezt egy nő folkloristával. Mennyire jellemző a személyre az emlékezetében megőrzött tudásanyag: női vagy férfi volta határozza azt meg, vagy egyéb személyiségjegyei? A gyűjtő neme, személye és a mesélőkhöz való viszonyának alakulása miképpen hat az elbeszélések témájára, stílusára – magára a gyűjtött anyagra? Mi befolyásolhatja mindennek a felszínre kerülését? Miképpen van jelen a kor, a 20. század vége a mesemondás alkalmával, milyen szövegek társaságában jelenik meg „a mese”, amelyet ma már csak a gyűjtő kérésére mondanak el, ha éppen kedvük tartja, és az alkalom is megfelelő?

A GYŰJTŐ

Öt alkalommal végeztem terepmunkát saját szülőfalumban, Nagyfödémesen (ma Szlovákia, Vel'ké Úľany) 1987, 1988, 1989, 1992 és 1994 novemberében, egy-egy héti. Több témát kutattam, ezek egyike lett Matlaha Károlyné Manczal Etelka és testvérei elbeszéléseinek rendszeres felgyűjtése. A faluban távoli rokonaim élnek, Manczal Etelka fia például másodunokatestvéremet vette feleségül. Családomat, felmenőimet mindenki ismeri a faluban – egyébként a legkedveltebb helyi folklór műfaj mind a mai napig a genealógia. (A 4600 lakos 80 százaléka magyar, mindenkinek ismerik a családját több generációra visszamenőleg, a kitelepítetteket, elköltözötteket és a holtakat is hozzájuk számítva. Ha beszélgetés közben szó esik valakiről, azonnal elsorolják összes rokonát, meghatározzák lakhelyét.) Ismerősként, rokonként fogadtak, de a magyar fővárosban élő értelmiségiként, aki csak kétéves koráig élt a faluban, most pedig valami különös, de a faluban munkaként elfogadottól eltérő foglalkozást űz – némi óvatos tartózkodást kellett fokozatosan feloldanom. Az egyre bizalmasabbá váló kapcsolatot a gyűjtéseken készült felvételek dokumentálják. Természetesen egyénenként különbözött a fesztelen kapcsolat kialakítására való készség, de mindenképpen befolyásolta az elhangzott szövegek tartalmát és stílusát.

A MESÉLŐK

Manczal Etelka 1922-ben született Nagyfödémesen.⁴ Szülei a falu nincstelen szegény emberei közé tartoztak. Édesapja négy gyermekkel, édesanyja eggyel maradt özvegyen: összeházasodtak, és még hét gyermekük született, egy halva, egy pedig kicsi korában halt meg. Az apa napszámot vállalt, de télen az sem volt, nyáron sem mindig. Hihetetlen szegénységben éltek, kiskoruktól napszámos munkát végeztek ők is a környék uradalmaiban. Se rendes ételük, se ruházatuk, se elfogadható fekhelyük nem volt. Az apa Manczal Szilveszter (1884–1953) esténként a nyitott tűzhelyajtónál – azért volt nyitva, hogy világítson, ne kelljen az olajat égetni – üldögélve, a legkisebb gyermeket ölbé véve mondta gyermekeinek a meséket, hogy az evésről elterelje figyelmüket. Mesélt akkor is, amikor telente tuskót szedni mentek az erdőre – ez volt az egyetlen téli munkaalkalom, minden ötödiket kapták munkájukért, azzal fűtöttek. Meséltek kukoricafosztáskor, akkor már nem csak gyermekek voltak jelen. Édesanyjuk inkább énekelni szeretett: mindkettőjüktől nagyon sok dalt tanultak, kiskoruktól jártak karácsonykor házról házra énekelni, hogy néhány fillért összegyűjtsenek. A folklór tudása már akkor kenyérkeresetté vált számukra, Feri (Manczal Ferenc, született 1926-ban) egész életében amatőr színjátszó volt és a lakodalmakban népszerű vőfély.

A testvérek művészetek iránti fogékonysága nemcsak elbeszélő tehetségükben nyilvánult meg. A sokoldalú szereplési készség mellett egyéb kifejezési formákban is alkotásra törekedtek: a színek és formák is vonzották őket. Etelka például az ötvenes években azzal egészítette ki a kollektív gazdaságban szerzett jövedelmét, hogy szobafestést vállalt, hajnalban munka előtt egy konyhát, délután munka után egy szobát festett ki. De nem elégedett meg az akkor divatos hengerelt mintával, minden szobasarokba fölülre színes rózsamintát festett, papírsablonnal, hat színből. Kicsi, törékeny asszony: az asztalra tett kisszék tetején állva festett: a hat szín miatt minden saroknál hatszor kellett a székről le-fel másznia! Nem sajnálta a fáradságot, mert „igen szépet” akart alkotni. Tájéképeket a falakra, őzekkel, fenyőfákkal, mert mindenki nagyon szépnek találta, rendelték is, de igazából a saját örömeire csinálta. Két gyermekét özvegyen nevelte fel, férje a háborúban szerzett sérülésébe halt bele, az ismert politikai helyzet miatt segélyt nem kapott utána. Mesét csak gyermekeinek mondott; egyébként Feri is, de tréfás történeteit felnőttek is szívesen hallgatták.

⁴ A tanulmányban a mesélők becézett keresztnévét használom, ahogy a közösségben ez általános. Én a *néni*, *bácsi* megszólítást használtam, mások esetében a keresztnévet magázással vagy tegezéssel.

Józsi (Manczal József, 1928–1989) vérbő humorista, tréfás kedvű, az erotikus, sőt trágár viccek kedvelője volt. Részeg sosem volt, állította magáról, de szívesen időzött a kocsmában, ahol a társaságot ő tartotta szóval. Egyetlen alkalommal látogattam meg, 1988-ban.

Elbeszélők voltak Etelkánál az alkalmi hallgatók is, két vagy három asszony, akik maguk is mondtak történeteket, állandó kommentátorai voltak az elhangzottaknak, amikor az előadás társas összejövetel alkalmával történt. Mesét egyikük sem tudott mondani: tréfát, élményelbeszélést és más rövid prózát annál inkább. Énekelni valamennyien szeretnek.

AZ ELŐADÁSOK ÉS KÖRÜLMÉNYEIK

Megközelítőleg 25 órányi magnetofon-felvételt készítettem a három testvérről. (A faluban élő negyedik testvérük, Pudmericzky Ferencné Kovács Karolin, született 1920-ban, nem érzett hajlandóságot az előadásra, ő egyébként édesanyjuk első házasságából született.) Az első találkozásom Etelkával 1987-ben, vasárnap délután a nyugdíjasok klubjában történt. Informális beszélgetések helye volt a klub, sütemény, üdítőital melletti beszélgetések színhelye. A férfiak külön helyiségben ültek, az asszonyok voltak többen. Megjelenésem kisebb szenzáció volt, szívesen válaszoltak kérdéseimre, sokan mondtak történeteket, mindenki láthatóan élvezte. Etelka hosszabb meséit kénytelenek voltunk egy üres szobában felvenni, mert a társalgás a mese kedvéért nem szűnt meg. A szövegek pontosak, de kissé visszafogottak lettek.

Attól kezdve mindig a vele szemben lakó rokonomnál találkozunk, aki neki nászasszonya, özvegy, egyedül lakik, senkit nem zavarunk. Etelka a fiával és annak családjával (négy generáció) lakik együtt egy modern, a falunak a hetvenes években kialakított normái szerint épült, városi igények szerint berendezett családi házban. Legalább két özvegyasszony, néha három ült velem Ilonka konyhájában (szerény, de nagyon barátságos parasztház, a harmincas évek végén épült a falunak azon a részén, ahol Pálffy gróf a munkásainak ingyen házhelyeket osztott). A hagyományos folklór előadásához a résztvevők ezt a miliőt választották, talán nem csupán a nyugalom miatt.

A meghívottak a háziasszony testvére és újabban ez utóbbinak egy fiatalabb, de ugyancsak özvegy rokona. Valamennyien a falu egykori szegény családjaiból származnak. A kontextus szociális összetevője még, hogy én a közös család gazdagabb ágába születtem: ezt soha nem éreztették, de ismerve a helyi értékrendet, tudnom kell, hogy ez a tény egy kicsit növeli a köztem és a velem együtt ülők közötti távolságot. Ezt fokozatosan sikerült

csökkentenem. Jutalmam, hogy a szűkebb családomban megismerttől eltérő, nyitottabb, oldottabb magatartást ismerhettem meg, amelybe az a gazdag folklór is belefér, amelynek ismeretét a Magyarországra áttelepített gazdátársadalomban nem tapasztaltam.

Négy vagy öt nő ült tehát esténként, olykor éjjelig is együtt: üldözött hősnőkről szóló meséket, legendákat és hiedelemmondákat, egyre gyakrabban tréfákat és vég nélkül élményeket, kérésre és kéretlenül élettörténeteket mesélve. A főszereplő természetesen Etelka volt. Egészen 1994 novemberéig: akkorra már olyan bizalmas viszonyba kerültünk, hogy meghívattam Ferit is egy estére. Belépett körünkbe egy férfi, aki igen készült az alkalomra: elegánsan kiöltözött, és szemmel láthatóan ki akart tenni magáért. Az estének fantasztikusan vidám hangulata lett: Etelka és Feri a közös apai repertoárdarabokat versenyezve, különbözőképpen adták elő. Az ily módon vegyessé vált társaság nem tabukat léptetett életbe, hanem éppenséggel felszabadulttá vált. Megjelent az erotikus tréfa, a vaskos stílus, a „lefelé irányuló komikumban megjelenő groteszk realizmus”.⁵ Az öt résztvevő mindegyike előadott valamit ebből a tárgykörből, természetes humorral, nagy élvezettel, örömmel. Meg kell említeni, hogy a négy özvegyasszony a falu legvallásosabb asszonyai közé tartozik, a hivatalos egyházi élet és az öntevékeny paraliturgia legaktívabb gyakorlói: naponta vesznek részt a szentmisén és naponta áldoznak. Ezt tették egyébként a következő napon is.

Ferivel aznap délelőtt találkoztam először: felkerestem házában, ahol özvegyen, egyedül él, gyermekei rendszeresen látogatják, a falu szociális gondozója csekély térítésért mindennap hozza neki a meleg ebédet. Éppen diót tört, az országút menti fákról szedte, és eladásra készítette elő. Büszke volt egyik fiára, aki a bútorgyárban dolgozik a szomszédos városban és fából „művészi” tárgyakat készít. Ő maga is több mesterséget tanult ki, a fához is ért: virágállványokat készít és a piacon árulja. Beszélgetésünk csak félig volt interjú: szívesebben hagytam, hogy beszéljen magáról, vagy mondja el azt, amit szeretne. Bár ő leginkább énekelni szeretett volna, abban érzi a tehetségét. Ha a rádióban hallott népdalt, magyar nótát, megállapította, hogy ezeket ő mind tudja. „Csendben várta”, hogy egyszer majd őt is felkeresik egy magnetofonnal. (Kodish azt állapítja meg, hogy az antropológiai irodalom adatai szerint általában a női adatközlő várja áhítozva a gyűjtőt, aki rendszerint férfi.)⁶ Egy nő kereste fel, de úgy tűnik, hogy őt ez a tény nem zavarta: büszke volt arra, hogy fontos dolgokat bízhatott a magnetofonra.

⁵ BAHTYIN 1982. 457., és a következő oldalak.

⁶ KODISH 1987.

Józsai sem volt visszafogott első és utolsó találkozásunkkor. Szemmel láthatóan ő is büszke volt, hogy nővére után őt is felkerestem. Családjával élt, unokája néha bejött a modern bútorokkal berendezett elegáns szobába, de nem maradt sokáig. Kettesben voltunk, míg mesélt. Igazából csak tréfálkozni akart: katonaságnál, kocsmában szerzett trágár tréfáit könnyedén adta elő, „gáláns” kalandjait is elbeszélte. Én nem tiltakoztam: ebben a kultúrában ez bizonyára jelentéssel bíró magatartás, bátorítást érezhetett az „idegen” nő részéről, esetleg ítéletet is alkothatott magában személyemről, ami nem biztos, hogy kedvező lehetett, holott én csupán a folklór meghamisítását kívántam elkerülni.

A repertoárokat alkotó szövegek, hagyományosak és nem hagyományosak, szóbeliségből vagy írott forrásból származók egyaránt bekerülhetnek egy ún. népköltési gyűjteménybe, a megszokott rendező elvek szerint egymás mellé illesztve. A szövegek olvasója azonban ily módon nem kap képet arról, hogy miként kerültek elő ezek a szövegek a 20. század végén élő emberek szájáról. Ezért az előadások szövegkörnyezetébe, viszonyainak és utalásainak rendszerébe beletartozik az a mechanizmus, amely az emlékezetből előhívja az ott tároltakat: vagyis az elbeszélő alkalom percről percre megvalósuló hiteles jegyzőkönyve.

A gyűjtő nyilvánvalóan befolyásolja az elhangzottakat, pusztán jelenlétével is, kérdéseivel még inkább. Ha sikerül észrevétlennek maradnia, de mégis megszólalásra bírnia a résztvevőket, megközelítheti a hitelességet. Megjelenése és érdeklődése nélkül ugyanis nem hangzott volna el mese ebben a közönségben, de az emlékezetben még épen élnek a szövegek, és újraformálódnak az előadások során.

Ez az elbeszélő készlet nem a falu ma élő lakosainak készlete, csupán egyetlen család három tagjáé (mások, főleg az idősebbek, egy-egy rövidebb mesére emlékeznek). Hiedelemmondát, legendát többen, tréfákat, vicceket igen sokan tudnak. De a mesét tudó Manczal testvérek is a mában éltek, élnek, ők is a mindennapi ügyes-bajos dolgokat beszélnek meg egymás közt, ha összejönnek. Közös együttlétünk egy múltba forduló, közmegegyezésen alapuló játék volt, amit felvállaltak, de igyekeztek élvezettel megtölteni, derűvel, tréfával oldani.

A forgatókönyv a lélegzés ritmusát követi: a csúcspont mindig egy mese, amelyhez asszociatív módon társul egy vagy több rövid történet. Az asszociációt egy központi fogalom indítja el: egy másik résztvevő csatlakozik hozzá, míg az asszociációk ki nem merülnek, vagy egy újabb központi mag (fogalom, cselekvés stb.) újabb asszociációs sort el nem indít. A műfajok váltakoznak, mígnem a sor megszakad: ezt oldja a háziasszony kínálgatása, az

éppen aktuális témák megbeszélése, amivel kizökkennek a költői világból, visszatérnek a reális világba (időjárás, vásárlás, helyhatósági választások stb.). Hasonló megfigyelései voltak Annikki Kaivola-Bregenhøjnek, amikor az elbeszélésnek a beszélgetésen belüli helyét vizsgálta: „Két tényező fontos itt: ami előzőleg elhangzott és az a személy, akinek a kezdeményezésére a történetet elkezdték.”⁷

Csak egy példa: 1994. november 17., Szabó Ernőné Sebők Ilonka konyhája, a Ferivel kiegészült teljes társaság. Manczal Etelka a *Rózsika* című mesét mondja (*A túlvilágra vitt három királykisasszony megszabadítása*, AaTh 301). A „turulmadár” szállítja a hőst az alvilágba, majd vissza, miközben az hét báránnyal táplálja. Mikor a bárányok elfogynak, saját *alfeléből* vág egy-egy darabot odafelé és visszafelé is. Elveszi a királykisasszonyt.

Horváth Károlyné Sebők Etelka: Én má valamikor hallottam, és osztán úgy vót, hogy má mikor ő megvót, mondta, hogy no, hogy há őneki a királyság se kéne, csak a lőán, de baj van, nincs a valaga partja!

Nagy Ilona: És akkor mi történt?

Sebők Etelka: Há nem tudom, ugyi. [nevetés]

Nagy Ilona [Manczal Etelkához]: De mi lett, Etel néni, ha tudta, hogy megnősülne, de hiányzik a „valaga partja”?

Manczal Etelka: Há megnősút, hisz evőtte!

Nagy Ilona: Nem kellett valamit csinálni?

Manczal Etelka: Akkor nem vót operáció [nevetés]. Plasztika még nem vót akkor!

Sebők Ilona: Igyatok bort! Tőthetők nekéd?

Nagy Ilona: Köszönöm szépen, egy kicsit!

Manczal Ferenc: ...A JRD-ben [téesz], hogy a huligányok odamöntek az istállóba, és a két *combját* kimetszőtték a tehénnek, a többit otthatták. Csak a két combot.

Sebők Ilona: A hátsó combot.

Sebők Etelka: És megdöglött a tehén.

Manczal Ferenc: És ez tény, igaz, mer ez itt... most történt.

Sebők Ilona: Etus, iszó écs csöpöt?

Sebők Etelka: Nem, nem, nem.

Manczal Ferenc: Ez nem mese.

Manczal Etelka: De az nem nyótt ki!

Sebők Etelka: Azt megözték. [nevet]... stb.

⁷ KAIVOLA-BREGENHØJ 1989b. 77–78.

A következő vaskos tréfát Horváth Lászlóné Szabó Izabella mondja el; ez nem a hátsó comb, hanem az *excrementum* körül forog. Egy *Szent Antal*-szobor szerepel a történetben.

Szabó Izabella: És a *plébánosunk* mesézött, *Szent Antal*ról, és úgy vót eszömbe, hogy én is tudok ilyen viccöt [az előzőleg elmondottra utal], de nem mertëm neki emondannyi.

Sebők Etelka: A *plébános úr* emesélte, hogy valamikor, ugyi, rongybul vótak a szallagok a koszorún, a szallagok. És há mondják a templomőrnek, hogy,... de hogy há hiányoznak a szallagok a koszorúrul. Nem tud rúla? – De – azt mondja –, tudok rúla. tudok rúla! – És azt is tudja, ki vitte el, ugyi, azt is? Há akkor mondja még! – Há mondjam is még, még mutassam is még? – No, hogy: – Lëhet. – Hogy mutassa! Akkor így kigombúta a üllepit, és lenyomta a nadrágját, és a gatyá vót belüle varrva és ott vót, hogy: „Nyúgodjá békibe!” [nagy nevetés] – És ha jobban mëgnyomnának, hogy a hátullát is mutassam még? – Hogy azt nem húzza le. [nevetés]

A következő történet is a falu papjától származik, arról szól, hogy milyen szellemesen válaszolt az őt gyorshajtás miatt igazoltató csendőröknek.

Az egymást követő témák (*comb*, *excrementum*, *Szent Antal*, *plébános úr*) tulajdonképpen az asszociációs lánc azon elemei, amelyekhez a következő történet kapcsolódik. Ezek átmenetekkel illeszkednek egymáshoz, a szöveg szempontjából felesleges, *redundáns* vagy szövegen kívüli és belüli *metanarratív* elemekkel.⁸ Egy-egy mesemondó összejövétel ilyen asszociációs láncok sorozata, ha nincs erőszakos témaváltás. Esetünkben jól mutatják a varázsmese csodás világából való „leereszkedést” ezekkel az eszközökkel, igyekeznek a varázsmese elemét (kihasított comb) először mai szemmel értékelni: „plasztika még nem vót akkor”, majd a közvetlen környezet valóságos eseményeiből vett hasonló történettel „megtámogatni”. Az egymást követő témák a mesei világból az elbeszélők mindennapjai felé közelítenek térben és időben, de köztük végig fennáll az összetartó erő, az asszociációk alkotta kohézió. Az idő előrehaladtával szaporodnak a tréfák, több a triviális téma. A figyelem ébren tartására később megjelenik a találós kérdés is. Az ily módon megvalósult „forgatókönyv”, a csodákból való menekülés lehet a 20. század végi, még hagyományos, de attól már magát elhatároló mesélő közösségek egyik jellemzője.

⁸ A *topics–transitions* sorozatok lebontását ld. KAIVOLA-BREGENHØJ 1996. 59, 205–207.

A mesemondó esemény résztvevői egymást nagyon jól ismerő emberek, azonos életkorúak, azonos társadalmi helyzetűek. Szövegeik belső elemzése is mutatja, hogy azok tele vannak utalásokkal, amelyeket egymás között nem kell magyarázniuk. Ezeket a kontextuális elemeket itt nem részletezzük, mivel a tanulmány tulajdonképpen csak egy példának kiválasztott szövegrészt, nem pedig egy teljes elemzést tartalmaz.

FÉRFI REPERTOÁROK

Józsi két varázsmesét mondott: *A csodamadárt* (AaTh 567) apjától tanulta, a *Hattyúnőt* (AaTh 400) munka közben egy pallértól (munkafelvigyázó) hallotta. Mondott még egy ostoba ördögről szóló mesét, 15 tréfát (ebből tíz erotikus), tíz találós kérdést, illetve találós mesét, ebből hét kifejezetten trágár; hat élményelbeszélést, ezekből kettő erotikus, egy kifejezetten trágár.⁹ Énekelt még egy trágár nótát és egy másikat, amely Jézus Krisztust és Szent Pétert „szentségtelenítette” meg.

Feri is két varázsmesét mondott: *A túlvilágra vitt három királykisasszony megszabadítása* (AaTh 301) egy különös változatát (ld. Etelkánál is). A hős egyetlen királylányt szabadít meg, egy madár hátán indul a túlvilágra, magas hegyeken és tengereken kell – hol horizontálisan, hol vertikálisan – haladnia, megöli a sárkányt és elnyeri a királykisasszonyt. Apjától tanulta, miként *A három bűvös tárgy* (*Fortunatus*, AaTh 566) egy hasonlóképpen különös változatát is. *Az icinke-picinke asszony* (AaTh 2016) formulamesén kívül az MNK 1684-as típuszámú, *Bolond Mihók* és *Az qjtó őrzése* (AaTh 1653) kombinációját mondta el. Hét cigányanekdotát (egy vaskosat) és két papról szólót adott elő az asszonyok társaságában. Ott egyébként tréfás élményeivel szórakoztatott; életének nehezebb szakaszáról, háborúról, hadifogságról négy szemközt beszélt. Négy szemközt voltunk, amikor egy gyilkosságról szóló balladát énekelt, könyvek között, úgy megviselte az előadás alkalmával a tragédia. Édesanyjától tanulta, unokájának egyszer autózás közben elénekelt, és a 18 éves lány is sírva fakadt. Egy hosszú lakodalmas éneket is előadott, táncritmusban, de ezt már az ő emlékezete szerint nem énekelték a lakodalmakban.

⁹ MITCHELL (1977. 318.) meghatározását átvéve „a pénisz-méret versengés klasszikus témája”

NŐI REPERTOÁR: ETELKA REPERTOÁRJA

Az AaTh 301. számú típus fenti redakciójának egy változata, részletezőbb, a sárkánypárbajt viszont kihagyta (1988-ban és 1994-ben egyaránt), *A három bűvös tárgy* csak nála három a Fortunatus-mesében, amelyet ő is elmondott: Feri megelégedett a csodás zsákkal. Öt varázsmeséjéhez tartozik még a *Genovéva* (MNK 714; ponyvafüzetből tanulta), *A jávorfácska* (AaTh 780, MNK 721), *A szorgalmas lány és a lusta lány* (AaTh 480). Három novellamesét és az MNK 1684 típuszámú, *Bolond Mihókról* szóló (nála András, Ferinél „buta legény”) mesét mondta el, többször is. A történet nála nem végződik házassággal a másodszori előadás alkalmával, a lány otthagyja az ostobát. Én rákérdeztem: – „Valóban nem ment hozzá? – Miért, maga hozzáment volna?” Lett nagy nevetés.

Több olyan eredetmagyarázó mondát is előadott, amelyek tulajdonképpen állatmesék (*Miért rövid a nyúl farka?* AaTh 119, és *A kecskegidák és a farkas*, AaTh 123). Két rátótiadát, kilenc legendát mondott el, ebből hét tulajdonképpen eredetmagyarázó monda, továbbá két hiedelemmondát és kilenc tréfát, közülük kettő erotikus. Gyermekjátékokat, karácsonyi énekeket, a betlehemes játék menetét és sokórányi élményelbeszélést, valamint élete történetét adta elő. Énekelt két gyilkosságballadát, egy legendaballadát és sok tréfás dalt.

ÉRTÉKELES

Mindhárman édesapjuktól tanulták, amit tudnak – állították többször. Kiderült, hogy nem csupán tőle származik repertoárjuk, mindhárman, különösen Józsi, másoktól is tanultak. „A hagyomány nem szabálytalanul áramlik az egyik személytől a másikig, hanem a társadalmon belül meghatározott átadási csatornákon (*conduit*) fut keresztül.”¹⁰ Hasonló személyiségek lehetnek csak átadók és átvevők abban a kommunikációs rendszerben, amelyben az üzeneteket a megfelelő *conduit*-ok irányítják. Egy személy több csatornán keresztül is kapja az üzeneteket (Józsi esetében ezek bizonyára a katonai laktanyán és számos kocsmán is keresztülvezettek). A conduit-elmélet alapján is kikövetkeztethető, hogy az apa, Manczal Szilveszter leginkább Etelka, legkevésbé Józsi egyéniségét határozta meg.

Etelka és Feri repertoárjának egyező darabjai a variálódás nemek szerinti szabályai szerint működnek (Etelka a férfimesterségek szabályait figyelmen kívül hagyja, pl. a zsákban megbújó ördögöt 50, 100, 150 mázsás kalapácsok-

¹⁰ DÉGH 1979b. 124.

kal vereti a kovácsnál, míg Feri 5, 10, 15 kg-osakkal is megelégszik; Etelka hőse az ajtó mögé bújva csapja le a hétfejű sárkány fejeit, Feri megküzdeti őket, a hősnő nála erősítő itallal kínálja a hőst a küzdelem előtt). Feri hosszú, harmonikus házasság után nemrég özvegyült meg: nála a hősnők mindig készek az együttműködésre.

Élményelbeszéléseik, személyes élettörténeteik spontán elmondott, kedvelt darabja a gyermekkori heti kenyérsütések elbeszélése: a férfi és a nő látásmód különbözősége nemcsak a munkában való különböző szerep miatt tér el. Feri legnagyobb élménye a sütés utáni rendszeres meszelés volt. A szabad kéményes, füstös konyhában kenyérsütés után festékbe mártott rongyot csapkodott anyjuk a falra, hogy azt megtisztítsa: Feri szerint a gyermekek számára ez azért volt nagy élvezet, mert az odacsapott foltok fantáziájukat serkentették: megpróbálták kitalálni, hogy melyik folt mit ábrázol.

A mesék megszerkesztésekor az egymást helyettesíthető motívumok (*al-lomotífs*) különböző használata, a különböző műfajok iránti fogékonyság (Etelka kedveli a legendákat, Feri nem), előadásmódjuk különbözősége (Etelka a részletezőbb, Feri a szűkszavúbb) ellenére repertoárjuk sokkal inkább hasonlít egymásra, mint a két férfié, Ferié és Józsié. „Az előadóknak mind a repertoárja, mind utalásaik rendszere (*context*) lehet nemükre jellemző és mindkettő a szóban forgó közösség nemekre vonatkozó rendszerét tükrözi – legyen ez a közösség akár egy család, akár egy egész falu, vagy bármi más.”¹¹ Hozzátehetjük: mesemondóink esetében a meghatározó közösség nem az egész falu, hanem a falu társadalmának egy bizonyos rétege. A férfi és női munkamegosztás a falusi társadalomnak abban a szegény rétegében, amelybe mesemondóim tartoztak, nem volt olyan szigorúan elhatárolt, mint a gazdák zárt, szabályokkal jobban védett közösségében. A szövegek ezért a nemek közötti kapcsolatok rendszerének egy viszonylag szimmetrikus és kiegyenlítésre hajlamos állapotát tükrözik.¹² A tréfák, még az erotikusak is, inkább a még náluk is inkább kirekesztett helyzetű kisebbségek, cigányok, zsidók irányában agresszívek. Ez a megállapítás különösen Józsi repertoárjára vonatkozik: bár az ő szövegforrásai meglehetősen heterogének, de a különböző csatornákon érkező szövegeket ő maga illesztette repertoárjába.

A megismételt és a spontaneitás irányába fokozatosan elmozduló interjúk a repertoárt és a szövegeket is megváltoztatták. Feltűnő, hogy több lett a vaskos kifejezés és az erotikus téma (bár Józsi esetében már az első alkalommal sem léptek fel gátlások). Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy egy interjú vagy szövegrögzítés hitelességének fokmérője annak vaskos stílusa vagy erotikus

¹¹ NENOLA 1993. 9.

¹² Vö. LÖVKRONA 1993. 278–279.

volta lenne (az elbeszélők egy részétől mindez valóban idegen), mégis alátámasztja azt a vélekedést, hogy az archívumokban őrzött szövegek nem mindig hű képei egy-egy közösség vagy személy folklórjának.

(1997)

A PERESZLÉNYI TÁLTOSGYERMEK

1968 októberében az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának frissen odakerült gyakornokaként indultam a palóc falvakba – a Pest megyei Letkésre, Bernecebarátiba és Kemencére – mondákat, elsősorban eredetmagyarázó mondákat gyűjteni. Utam mindössze néhány napos volt: sajnálatos módon minél nagyobb számú szöveg lejegyzését tartottam fontosnak, ahelyett, hogy előadóikkal elbeszélgettem volna arról, hogy ők miként értékelik az elhangzottakat. Akkor a katalógusok készítéséhez szövegvariánsok kellettek, nem pedig *performance*-központú, hermeneutikai vagy akármilyen, később követelménnyé vált elemzéshez szolgáló adatok.

Nyolcvanhét szövegből áll ez a gyűjtésem, néhány mesén kívül főleg mondákat tartalmaz. Bernecebarátiban, ahol az alábbi táltos-ciklus elhangzott, harminchét szöveget gyűjtöttem. Gyűjtésemet magnó hiányában két kockás jegyzetömbben, golyóstollal írva rögzítettem, és 1970 novemberében gépeltem le. Több tanulmányomban, majd a *Parasztbibliában*¹ közöltem néhány biblikus szöveget, eredetmagyarázó mondát közölünk, a többi monda az MTA Néprajzi Kutatóintézet Monda Archívumában² található, a teljes anyag pedig saját tulajdonomban.

Bernecebarátiban Máté Józseféknél jött össze egy idős emberekből álló kicsi társaság, akik hajlandónak mutatkoztak kérdéseimre felelni, ezt-azt, amit tudtak, elmondani: Máté József (70 éves) és felesége; nővére, Pálinkás Jánosné, született Máté Mari (73 éves), valamint rokonuk, Balla Györgyné, született Túri Ilona (68 éves), aki az Ipoly túloldaláról, Pereszlényből (Prešel'any nad Iplom), az akkori Csehszlovákiából érkezett látogatóba. A helybeliek sem tájékozottnak, sem beszédesnek nem tűntek: Pálinkásné mindössze annyit tudott vagy akart elmondani, hogy „Lucakor a nagyanyám mindig bekente fokhagymával az ajtókat, a baromfiólak ajtaját is, de hogy miért, azt nem tudom. Meg Lucakor nem volt szabad varrni, mert bevarrjuk a tyúkok seggit.”

¹ LAMMEL – NAGY 1985/1995.

² Jelenlegi megnevezése: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet Monda Archívuma (Budapest)

Máté Józsefné hozzá akart fűzni valamit, de nem jutott eszébe semmi. A beszélgetés megrekedni látszott, amikor is a vendég, Balla Györgyné Túri Ilona megszólalt. Mivel hiedelmekre és Krisztus Urunk földi vándorlásával kapcsolatos legendákra egyaránt kérdeztem (ezek nagy része eredetmagyarázó monda), azt mondta, hogy ő tud egyet:

„Krisztus Urunkat a zsidók meg akarták győzni, hogy mondja meg, mi van a teknyő alatt. Akkor mondta az Ur Jézus, odament a teknyő fölé:

– Ez alatt van egy öreg disznó kilenc malacával.

No, akkor a zsidók nagyon megörültek, hogy most már megfogták, mer nem disznó volt alatta, hanem egy öreg zsidóasszony. Aztán megemelték, hogy nézze meg, hogy nem disznó van alatta, hanem egy öregasszony. Hát kiugrott nagy röfögve a nagy disznó, a malacokkal, neki a zsidóknak!

Ezöte nem eszik meg a zsidók a disznóhúst!”

A sikeren felbátorodva Balla Györgyné Túri Ilona belekezdett abba a történetbe, amelyet igazából el akart mondani:

„Volt egy testvérkénk, az én édes testvérkém, oszt fogval született. Öreganyánk felébredt, mert kisgyermek horkolt, mer már tele volt a szája vérrel, mert sipka volt a fejin, azt lehúzták, és két ember hajolt a gyerek fölé, oszt cibálták a fogát, oszt a gyerek már meghalt volna. Öreganyám elsikította magát, oszt ott aludtak a szüleim, de nem bírtak ébredni. Öreganyám kajbászta őket, de nem tudtak ébredni. Az öreganyám szaladt vóna oda, a két ember nincs, eltűnt, se ki nem mentek, se egy szóváltást nem adtak. A kisgyereknek meg tele volt a szája vérrel. Oszt megmaradt a foga, de a fejin lett egy púp, az azér lett, mert húzták a fogát.

Ez a kisgyerek, akinek a fogát ki akarták venni, mikor már lábra kelt, hogy tudott már járni, az öreganyja lugsott, és a kisgyerek édesanyja odavitte a fonatokat meg a ruhákat a lugsóba. És mikor a ruha ki lett lugoza, mentek a patakra mosni. Akkor vitték a kisgyereket is magukval, és vittek neki egy begre tejet, meg volt cukrozva, kiskanál is benne, meg kenyér is beleaprítva. No, és aztán a kisgyerek megette a fa tövibe a begréből a tejet, és oda letette a begrét, mikor már üres volt. Akkor elment a patakpartra, onnan beszólt az öreganyjának.

– Mami, ha gyönnék el, a begrét ne hagyják a fa tövibe, mer elviszi a víz!

No, akkor az öreganyám összeszidta:

– Te haszontalan, hogy mersz ilyet mondani, hogy elviszi a víz, szép idő van! Te haszontalan, bűdös!

Akkor a kisgyerek minden szó nélkül otthatta őket, és elment a faluba a többi gyerekkel játszani.

Akkor öreganyámék mostak tovább. No, hallanak egy zúgást, ropognak a fák, valami zűrzavart hallottak. Néznek, felállnak: mi lehet ez, hogy ropognak a fák? Mer itt a hegyekbe felhőszakadás volt, és jött a patakból a víz, örültek, hogy ki tudtak ugrani a patakból. Fölugortak, kiszaladtak aztán, mindent otthattak. Elvitte a víz a fonatokat, a padot, a kisszéket, a begrét is. Eligyöhettek ki, az életjükkel játszottak.

Ez a kisgyerek elment öreganyám testvérjéhez, és borjazott a tehene, annak a nagybácsijának, és odaállt a kisgyerek az ajtóba. Az öregember, a nagybátyja, pörült rá.

– Itt tátod má a szádat? Ugye mán rugozódt tejet³ akarsz inni?

Azt mondja neki a gyerek:

– Katona bátya – mer tizenkét évig vót katona –, hamarabb eszek én rugozódt tejet, mint maga!

– Te haszontalan, hogy ennél hamarabb rugozódt tejet, hiszen tehenetek sincsen, az enyim meg már ellik!

Közbe a szüleim már Egebe⁴ vótak a vásárba tehenet venni, és megvettek egy nagyhasú tehenet, és már hozták haza, vezették. A tompai kocsmá kapujába megellett a tehen. Olyan tőgye vót neki, hogy a tehen nem léphetett a tőgyitül. Akkor a kisgyerek édesapja hazajött onnan, mer a tehenet már nem hozhatta. Befogta a lovakat a kocsiba és úgy ment a tompai kocsmáho. A borjút föltették a kocsira, a tehenet utánakötötték. De már a tejet kifejték és hozták haza. Akkor mindjárt tűzre tették a tejet és sok feszes tej lett belőle. Akkor kéri a kisgyerek az édesanyját:

– Anyukám, tegyen nekem ebbe a kandliba feszes tejet, viszek Katona bátyámnak, mert Katona bátyám nem ehét, mert megdöglött a tehene!

Akkor vitte a kisgyerek a tejet. De a kisgyerek nem volt ott, mikor a tehen megdöglött, mégis tudta, mer fogval született. Katona bátyám körülvette:

– Édes fiam, hát honnan tudad, hogy én nem eszek rugozódt tejet?

De az már ilyenkor nem szólt egy szót se, ha a nyakát tekerték is ki. Odadta a tejet és elment.

³ A tehén ellés utáni első, frissen fejt teje

⁴ Hokovce (Szlovákia)

Megin ez a bizonyos kisgyerek játszott kinn az utcán. Ságon vásár vót, Ipoly-ságon. Gyűttek a kupecok haza, oszt a kocsmá vót előttünk, Lévi kocsmá. Ott vót guglijáték. Azok a kupecok nekifogtak guglizni. Részegek vótak, mint a csap, mert jól sefteltek a vásárba. Az apám is látta onnan kívülről, hogy milyen részegek. Am meg azt mondja anyámnak, beszéli:

– Nézd, ezek esznek-isznak, milyen jól megy nekik, nekem meg nem jut egy korsó sörre!

A kisgyerek mondja:

– Apukám, maga is meginná azt a sört?

– Meg bizony, meginnám!

Ott vótak a fagyos lószarok a földön. Akkor a kisgyerek fővett egy fagyos lószart, bevágta az ablakon, mind leverte a guglikat a lukba, mer csúszott. Néztek ki az ablakon, ott állt a gyerek, nem szaladt el. Keresték, hogy kié a gyerek.

– Itt az apám!

Gyűtt a kocsmáros.

– Hát te gyerek, mit csináltál, kivered az ablakot!

– Nem én vertem ki, hanem a lószar!

Akkor azt mondja:

– Na, majd apád becsináltatja!

– An nem!

Hát az emberek mind kiabáltak, hogy:

– Mi majd becsináltatjuk!

Hát ott volt éppen egy ablakos, behívatták, oszt mingyár becsinálta, oszt az emberek megfizették. Akkor azt mondták:

– Bátyám uram, győjjön be maga is, mer sokat nyertünk, levitte a lószar a bábukat!

– No, édesapám – azt mondta a gyerek –, most már menjen és igyon!

Ez a bizonyos kisgyerek, megint csak. Gyűtt a húsvét. Anyámnak vót két mustohalánya, no, még a gyerek is, három vót. Hát, most má gyün a húsvét, kellett vóna ruha – lányok voltak –, meg élelem is: pénze meg nem vót. No, jajgatott az anyám:

– Istenem, Istenem, mit csináljak, gyün a húsvét a nyakamra, ruha kéne, pénzem meg nincs!

Azt mondja a gyerek, a markát mutatta:

– Elég volna ennyi pénz?

Azt mondja édesanyám:

– Elég, fiam, még kevesebb is, csak vóna!

Ez nagypénteeken történt. Akkor a kisgyerek nem szólt semmit, csak kiment az utcára. Közel volt a parókiához. A szakácsné kinyitotta az ablakokat. Hat ablaka volt, mind nyitva. A gyerek vett egy nagy követ, mind a hat ablakot egy kővel keresztüldobta, messziről, a pataktól. Kijött a szakácsné az utcára és kereste, hogy ki volt. A gyerek elejbe állt, hogy:

– Én voltam, hát én voltam!

– Te haszontalan csirkefogó, te most minden ablakot kivertél, majd kihívom az esperes urat, oszt mi lesz veled?

No, kijött az esperes úr.

– Hát, kis ember, mit csináltál?

– Hát, esperes úr, dobáltam a köveket. Mer, teszik tudni, feltámadás lesz, az esperes úr meg itt fog jönni az oltáriszentséggel, oszt elesik ezekbe a nagy kövekbe!

– Igazad van, kis ember, igazad van, nem te vagy a hibás, hanem a szakács néni! Mert minek nyitogatta ki az ablakokat!

Akkor bevitte a pap a gyereket magához. Egy szakajtóba vót neki a pénz – mer valamikor aranypénz vót –, egy szakajtóba vót neki.

– No, kis ember, most markolj bele, amennyi a kezedbe fér, vidd el!

Vitte az anyjának.

– Na, édesanyám, itt van a pénz, elég lesz húsvéti költségekre?

– Hát fiam, honnan van a pénz?

Nem szólt az egy szót se, kiment. Hívatta az édesanyámat az esperes úr:

– Tudja-e, hogy honnan van a pénz?

– Hát nem tudom, esperes úr, de jó volna, ha az esperes úr elmondaná!

– Kiverte ez a gyerek az ablakokat, de nem ő az oka, hanem a szakácsnő. Mer ő jót akart, el akarta dobálni a köveket, nehogy elbotoljak.

Másnap nagyszombat volt, be volt csináltatva az ablak, az asztalos megcsinálta, meg a ruha is megvolt.

Nyéken voltak lakodalomba: apja, anyja meg a kisgyerek. Odatermett egy öregember, akit senki nem tudott, hogy honnan jött, azt se, hogy hova lett. Csak tudakozta, hogy:

– Kisfiam, hol a te apád?

– Itt van az is, itt van a lagziba, ott ül a szobába, az asztalnál.

Akkor mondja az apáknak:

– Magáé ez a kisfiú? Ugyibár ez fogval született, és a fogát el akarták vinni? És akkor nyőtt ide ez a csomó, amikor a fogát megcibálták?

És nyomkodta a gyerek fejét. És azt mondta az apámnak:

– A kisgyerek kilencéves korában meg fog halni. És maga, jóember, a vízbe fog meghalni. (Így is lett!) Mert olyan betegsége lesz, hogy azon nem tudnak segíteni, mert ha azon tudnának is segíteni, akkor tizenkét éves korában megint egy nagy betegsége lesz, és ha ezt is át bírná gázolni, akkor nagy erővel bírna a gyerek.

De bizony meghalt kilencéves korában.

No, osztán az öregemberke kiment, és senki nem tudja, hova lett, csak eltűnt.

Iskolába is olyan észvel bírt! Kivitték a földgömböt, a templomba, a dombra. Ment a tanfelügyelő is, meg a tanító is. A tanító tudta, hogy mást nem állíthat oda a földgömbre, csak ezt. Akkor a tanfelügyelő odaállt, hogy beszéljen a földgömbről. Minden országot elmondott, ahol nem is járt. Hát hun járt vóna, akkor még a faluból se mentek ki az emberek! Az meg mindent elbeszélt, hogy itt van az út, azon lehet elmenni a másik országba, ott a feszületnél kell elfordulni, ott van egy nagy fa. Mindent mondott, amit csak kérdeztek. És akkor mentek az apjához, keresték az apját. Mikor ráakadtak az apjára, azt mondta neki a tanfelügyelő:

– Ne hagyja ezt a gyereket, hanem följobb, fölső iskolára! Mert a gyerek lángészvel bír.

Pedig akkor csak nyolcéves volt. De már annyira ment a gyerek, hogy már a csillagokat is tudta. Mer minden embernek van csillaga, az meg mondta, hogy:

– Nézze, édesapám, ez az én csillagom, erre nézzen, meg erre!

Meg az apját is megmutatta, meg az anyját.

Úrnaphoz ruhát csinált neki az édesanyja. Fehér gyócsinget, fehér gyócsgatyát, fehér gyócskötényt, slingeltekkel ellátva. Akkor az édesanyja mutatja:

– Nézd, édes kisfiam, milyen szép ruhát csinállok neked Úrnaphoz!

– Bizony, jó lesz, drága jó anyácskám, mert én már Úrnaphoz az Úr asztalánál fogok szolgálni.

Akkor a díszes ruha már elkészült, és Úrnapon halott volt a kisgyerek, és úgy volt rajta a díszes ruha. Az anyjának nem mondta meg, hogy meg fog halni. Az édesanyja meg örült, hogy már ministrálni fog.”

A házigazda, Máté József következett ezután, aki az elhangzottakra egy olyan narratívummal asszociált, amelyben kétszer is előfordult a *dobálás*, illetve *kődobálás* mint vezérmotívum. Közös elbeszélő alkalmakkor gyakori jelenség, hogy az előadó, vagy valaki más a közösségből, meglepően éles témaváltást hajt végre, ám választásában rendszerint felfedezhető, hogy mégis az előző

előadás témájára, vagy akár annak bármilyen kicsi, sokszor csupán frazeológiai egységére asszociál.⁵

„Kirikó erdésznél szolgált a Zsuzsi, a Mestra Zsuzsi. És egyszer a lányt megütötte vagy mit csinált vele. És azt mondta a lány:

–Na, vigyázzon, maga megbánja azt!

Az apja kanász volt, azt mondják, valami boszorkány volt. Harmadnapra este megy haza a Kirikó, az erdész, hát hallja, hogy koppan a cserép. Figyelte, gyött a kő, gyött a kő. Összevissza, mindenhonnan gyött a kő. Összehívta a szomszédokat. Már tele volt az udvara kővel, oszt senki nem látta, hogy ki dobálta a követ. Összehívták a csöndéreket is, azok is álltak ott körbe, de nem találtak senkit, de a kő csak potyogott. Elmúlt az este, éjfél felé lecsillapodott. Másnap este megint elkezdik dobálni a köveket. Akkor kihozatta az erdészeket, csöndéreket, mind a két hegy oldalára, fegyverekkel, és figyelték, hogy honnan gyön a kő. Azok nem láttak semmi követ szállni, de a házra csak ropogott a kő. És akkor egész nap ez ment, fényes délbe. Az egész falu elment figyelni, de nem láttak semmit. Majd egy hétig tartott, alig maradt cserép a háztetőn. És nem mindig egyforma kő szállt: mészkő, patakkő, bányai kő, mindenféle. Egy hétre megszűnt, de senki nem tudta, hogy honnan származott.”

Egyéb feljegyzésem ebből a körből nem készült. Kétségtelen, hogy ebben az elbeszélő szituációban a leginkább figyelemre méltó az a nyolc epizódból álló narratív lánc, amely egy beteljesületlen *táltos*-életút állomásait beszéli el, azt hiszem, a magyar folklórban példa nélküli részletességgel. Felfogható egyébként egyetlen, nyolc epizódból álló hiedelemmondának, vagy nyolc narratívumból álló hiedelemmonda-ciklusnak is: ennek a különbségtételnek egyébként nagy jelentősége nincs, az utóbbi megoldás legfeljebb a tipizálást könnyíti meg.

Érezhető, hogy az elbeszélő gyakran előadott története. Annak ellenére, hogy állítólag édestestvéréről beszél, vele kapcsolatos saját élményeit nem említi (amit az is okozhat, hogy nála idősebb volt, ám azt nem tudjuk meg, hogy halálakor ő már megszületett-e, de mindenképpen kicsi gyermek lehetett ebben az esetben is), hol személyes névmásokkal, hol a közös szülők emlegetésével ezt kifejezésre is juttatja, mégis gyakran eltávolítja, elidegeníti magától „az a bizonyos kisgyerek” megjelöléssel, ami a tipizált *fabulatok* közé emeli a narratívumot. Nevét nem említi.

Fabulózus elem a pap arannyal teli szakajtója is, amely feltűnő a nagyon reális népi életképek között: egy szobában alszik a gyermekes fiatal házaspár az öreganyával, mosás-jelenet a patakon teljes eszközleltárral, az apa vágyakozása sörre a kuglizó kupeczek láttán, az ünnepre kötelező új ruha készítése stb. A mű

⁵ NAGY I. 2003.

letisztult, megformált, gondosan felépített, párbeszédei pontosak, kifejezőek. Az elbeszélő a helybeli hallgatókról is, és addigi kérdéseim alapján rólam is feltételezte, hogy tudjuk, értjük, miről van szó: nem tartotta szükségesnek metanyelv vagy legalább metanarratív elemek használatát, hogy bármit is érthetővé tegyen számunkra. Ösztönösen vagy tapasztalatból tudta, hogy elbeszélésének epizodikus szerkezete van, minden epizód tartalmaz olyan részeket, amelyek okozati és időbeli kapcsolatban vannak egymással. Az egyes epizódok átmenetei (*transitions*)⁶ csak jelzik, hogy még mindig ugyanarról a személyről van szó: „Ez a kisgyerek, akinek a fogát ki akarták venni...”, „Megin ez a bizonyos kisgyerek...” stb.

A magyar néphitkutatás a másvilággal kommunikálni képes mediátorok között tartja számon a *táltost*, akinek meghatározóan fontos jellemzője a többlet-testrészt, leggyakrabban a fog, amellyel együtt születik. Elbeszélésünk hőségének rendkívüliségét is az határozza meg, hogy foggal született; fogát titokzatos túlvilági lények erőszakos módon, éjjel, nyomban születése után el akarják távolítani. Az elbeszélő a gyermeket soha nem nevezi *táltos*nak, a *táltos*-sorsot jóslatként, önálló epizódban ismerjük meg, attól az ugyancsak rejtélyes sors-embertől, aki megjövendőli az apa halálát és a gyermek életének fordulóit: a kilenc- és tizenkét éves korában rátörő gyógyíthatatlan betegség-próbákat, majd, ha ezeket kiállja, a jóslat szerint „nagy erővel bír”. A gyermek nem töltötte be sorsát, de rövid életének tettei szerfölött érdekesek.

A kilencéves korában bekövetkezett, be nem azonosított betegség, amelyben a gyermek meghalt, tulajdonképpen egy ki nem állt próbatétel, egy meg nem valósult beavatás. „A magyar váltott gyerek, foggal született gyerek 7, 9, 12, esetleg 18 éves koráig él csak” – írja Pócs Éva a Néphit Archívum anyaga alapján.⁷ Bizonyos csodás képességek azonban a foggal születés mint kiválasztódás révén már a gyerek birtokában vannak: erről szólnak az önálló hiedelemmondákként is tipologizálható narratív egységek, epizódok. Ezek közül legjellegzetesebb a látóképessége. Előre látja a vihart, amelyet elhárítani vagy nem akar, vagy nem képes, de övéit figyelmezteti. Előre lát más eseményeket is, amelyeket, miként a vihart, olykor meg is jósol: „hamarabb eszek én rugozódt tejet, mint maga”, „én már Úrnapi az Úr asztalánál fogok szolgálni”. Vonzódik a tejhez: *begréből* issza a vihar-epizódban, *rugozódt* tejjre vágyik egy másikban. Látóképessége tehát két alkalommal is a vihar és a tej irányában nyilvánul meg, amely jelenség a *garabonciás* hiedelemkörében domináns elem.

⁶ KAIVOLA-BREGENHØJ 1996. 59.

⁷ PÓCS 2002b. 181.

Hősrünk helyét az európai és ezen belül a magyar hiedelemrendszerben a *mennyben viaskodó természetvarázslók* típusában jelölhetjük ki. „A *mennyben viaskodás* mediátor-típusaink közül csakis a táltosokra jellemző, ugyanakkor a *mennyei* táltosok majd mindegyike keresztény konnotációt, *szent gyógyító* tulajdonságokat nyert.”⁸ A pereszlényi gyermek ugyan nem viaskodott, feltehetően azért, mert a beavatáson át nem eshetett, de tevékenységének fent említett jellemzői az égi, föld feletti szférát mutatják. Talán itt kell megemlíteni iskolai szereplését, a földgömből való beszédet: „minden országot elmondott, ahol nem is járt”, „itt van az út, azon lehet elmenni a másik országba”. Mintha a földet a magasból, a felhőn vagy a sárkánykígyón utazó *táltos/garabonciás* szemével nézné, ahonnan az utak még jól láthatók! Az már az elbeszélő saját adaptációja lehet, ahogy a határban gyalogosan vagy szekéren járó, de a falujából ki nem mozduló ember élményét tolmácsolja a falun kívüli térről a mondat folytatásában: „ott a feszületnél kell elfordulni, ott van egy nagy fa”. Nem csak a „felhők magasságából” ismerte, járta be (ő vagy alteregója?) a földet, hanem a kozmikus térben is kiismerte magát: „a csillagokat is tudta”. A *keresztényiesülési folyamat*,⁹ vagy a már említett *keresztény konnotáció* az ő esetében a rendkívüli események keresztény ünnepekhez (húsvét, Úrnapja) kötődésében jelentkezik. A narratívum tehát a közösségért, a jó termésért küzdeni hivatott, de az első beavatási próbán át nem jutó *mennyei táltost* jelenít meg, a táltosmondákban rendkívül szokatlan módon, gyermekkorban.

A kilencéves korában, Úrnapján, minden különösebb indok nélkül meghaló gyermek halál-történetének a sors-ember jóslatán kívül, amely egy másik epizód témája, két jellegzetes motívuma van: (1) a gyermek maga is előre látja és dodonai jóslattal (az anyja félre is érti!) előre jelzi azt, (2) ünnepi ruha készül számára, amely halotti ruhája lesz. Az első motívum beleillik abba a képbe, amelyet az előző epizódok is megerősítettek: a különleges helyzetű, foggal született gyermek vele született jövőbe látó képességgel rendelkezik. Francisco Vaz da Silva szerint az ilyen személy „érintkezésben marad a túlvilággal, miközben hét évig a két szemben álló tartomány között »ingázik«, ahogy a nap váltakozik az éjszakával”, továbbá azt is megállapítja, hogy „annak a gyerekeknek, aki nem született bele semmilyen határozott társadalmi pozícióba, az élet és a halál, a keresztény és a pogány létállapot között kell maradnia, olyan lény alakjában, amely egyszerre tartozik e két tartományhoz, melyet a kereszténységnek kellene élesen szétválasztani egymástól, azáltal, hogy a keresztnév kijelölte szociális pozícióba helyezi az embert.”¹⁰

⁸ PÓCS 2002a. 149.

⁹ PÓCS 2002a. 161.

¹⁰ VAZ DA SILVA 2002. 156–157.

Ha Balla Györgyné Túri Ilona történetét testvéréről valósághű élményelbeszélésnek tartanánk, nem tételezhetnénk fel, hogy a 20. század elején egy palóc kisgyermek kilencéves koráig kereszteleetlenül élhetett. Mivel elbeszélésének műfaji kérdéseivel már foglalkoztunk, és ezért annak hiedelem vonatkozásait vizsgáljuk, nem tekinthetjük véletlennek, hogy a gyermek keresztnévét egyszer sem említi. Lehetséges, hogy „ez a kisgyerek”-szerű metanevek jelzik a szövegben a főszereplőnek az emberi világtól való távolságát, köztes helyzetét. A keresztnév pusztá megemlézése elhelyezte volna a hőst abba a pozícióba, amelybe sohasem tartozott. Balláné rendkívüli érzékkel formálta meg történetét, akár tudatosan, akár ösztönösen alkalmazta a név elhallgatásának eszközét.

A másik motívum pedig nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a palóc gyermek hagyományos ünnepi viseletének leírását tartalmazza („fehér gyócsing, fehér gyócsgatya, fehér gyócskötény, slingeltekkel ellátva”), hanem azért is, mert a ruhába öltöztetés a kultúrába fogadás rítusát is jelentheti. Az emberi közösség ezzel mintegy kényszeríti a gyermeket, hogy ne lépjen ki a „naturába”, ne váljék természetfeletti erővel felruházott lénné. Az ingbe öltöztetés mint „emberré avató” rítus számos példáját említi Pócs Éva werwolf-tanulmánya.¹¹ Az ünnepi, fehér, festetlen vászonruha egyfelől valóságos viselet volt, másfelől a fehér szín hangsúlyozása szakrális konnotációt ad a kereszteny elemekben amúgy is bővelkedő narratívumnak.

Elbeszéléstechnikai és hiedelemközpontú észrevételeken túl van még ennek a történetnek egyéb, feltárni érdemes vonatkozása. A magyar táltosmondák között egyedülállósága abban rejlik, hogy egy *gyermektáltos* tetteit, vagy inkább mondjuk így, teljes élettörténetét mondja el. Már ez az egy jellegzetessége is ötletet adhat arra, hogy összevessük más, különleges képességekkel rendelkező személyek, hősök gyermekség-történeteivel. Ennél közelebbi párhuzamokat találunk azonban, ha azt a két epizódot tekintjük, amelyhez hasonló eddig nem ismerünk a magyar folklórból: ez pedig a két „dobálós” történet. Mindkét esetben roppant különösen viselkedik a gyermek: látszólag minden ok nélkül kárt okoz, agresszívan viselkedik, ablakot tör. Mindkét esetben teljesen irracionális módon jóra fordul a károkozás, erkölcsi fölényre és anyagi haszonra tesz szert ezek által a hős.

Ilyen féktelenül viselkedik a gyermek Jézus is *Tamásnak, a zsidó filozofusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról* címet viselő ún. apokrif *Tamás-evangéliumban*:¹² tanítója, játszótársai, rendre holtan esnek össze, vagy kiszáradnak, megvakulnak, ha nem a gyermek Jézus kedve szerint cselekednek

¹¹ PÓCS 2002b. 188–191.

¹² ADAMIK 1996. 19–24.

valamit, vagy éppen egy kicsit is ártalmára vannak, például meglölik. Ok nélkül tönkreteszi a festőműhelyben a festésre váró vásznakat egy másik helyen.¹³ Csodát tesz minden esetben és az általa okozott kárt helyreállítja: feltámasztja a halottakat, meggyógyítja a betegeket és a kívánt színűre festi a vásznakat. A pereszlényi táltosgyermek nem tesz csodát, a csoda az ő esetében az a rendkívüli képessége, hogy látja a jövőt, előre tudja, hogy paradox módon jóra fordul mindaz a kár, amit okozott. Mindkettőjük tettét az motiválja, hogy rendkívüliségüket (Jézus esetében istenfiúi létét) környezetével meg-, illetve elismertessék. Még kézenfekvőbb a hasonlóság a két elbeszélés-sorozat között az iskolai epizódban: mindketten megszegyenítik tanítójukat megmagyarázhatatlan többlet-tudásukkal. A gyermek Jézus bölcsességét látva egy Zákeus nevű tanító kéri Józsefet, hogy adja hozzá fiát, hogy betűvetésre és emberszeretetre tanítsa:

„VI. 3. Elmondta tehát neki az összes betűt az Alfától az Ómegáig, nagy részletességgel és világosan. Ő pedig rátekintve Zákeus tanítóra, így szólt hozzá: – Te, aki az Alfa lényegét sem ismered, hogyan tanítasz másokat a Bétára? Képmutató! Tanítsd meg előbb az Alfát, ha tudod, és akkor majd hiszünk neked a Bétával kapcsolatban. Azután elkezdte faggatni a tanítót az első betűről, az pedig nem volt képes válaszolni neki. Sokak hallatára így szólt a gyermek Zákeushoz: – Tanuld meg, tanító, az első betű felépítését, és figyeld meg, milyen összefüggő egyenes vonalai vannak, és a keresztszárát, amely – mint látod – azokat összekapcsolja, miközben azok csúcsban egyesülnek; az alfa szárai tehát három homogén, azonos méretű, egymás alá és fölé rendelt jelet alkotnak.”¹⁴

A megszegyenített tanító kéri Józsefet, vegye vissza tőle a fiát: „.... mit mondhatnék az első betű vonalairól azok után, amiket ő mondott róluk? Ó barátaim, nem tudom! Mert nem ismerem sem a kezdetét, sem a végét. Ezért arra kérlek, József testvér, vidd vissza a házádba. Mert ez a gyermek valami rendkívüli: vagy isten, vagy angyal, vagy nem tudom, mit beszélek.”¹⁵ Pereszlénnyben ugyanígy hárítja el magától a tanító a nálánál okosabb gyermekeket: „Mindent mondott, amit csak kérdeztek. És akkor mentek az apjához, keresték az apját. Mikor ráakadtak az apjára, azt mondta neki a tanfelügyelő: – Ne hagyja ezt a gyereket, hanem följebb, fölső iskolára! Mert a gyerek lángészvel bír.”

Véletlen vagy sem, de Balláné elsőre elmondott történetének, amely annak a közismert zsidó vallási előírásnak az eredetmondája, hogy a zsidók nem ehetik meg a disznóhúst, ugyancsak apokrif forrásban, az ún. *Tamás-evan-*

¹³ Vö. NAGY I. 2001b.

¹⁴ Bolyki János fordítása. ADAMIK 1996. 20.

¹⁵ ADAMIK 1996. 21.

gélium későbbi, kibővített változatában, *A Megváltó gyermekségének arab evangéliumában* találjuk meg az előképét, vagy akár azt is mondhatjuk, hogy első írásos megfogalmazását, természetesen csak a szüzse azonosságának szintjén.¹⁶

A Krisztus a fősvény asszonyt teknősbékává változtatja (MNK 751₁, H 751C, BN 779 VIII^a) típus cselekményének vázlata: I. Krisztus kenyeret kér egy fősvény asszonytól. Az asszony éppen dagaszt, azt mondja, hogy jöjjön később, majd neki adja a vakarót. II. A vakaró a kemencében óriásira nő. Az asszony sajnálja odaadni a vándornak, s mikor az újból jelentkezik, a kislányát küldi ki hozzá, mondja meg, hogy az anyja nincs otthon. Ő maga a teknő alá bújik. Krisztus elátkozza, hogy hordja mindig a hátán azt, ami most rajta van. Az asszony teknősbékává változik.¹⁷ A magyar folklórban rendkívül népszerű elbeszéléstípusban (a népmese-katalógus 21, a kéziratos eredetmagyarázó mondakatalógus további kb. harminc változatát tartalmazza) az átváltozó szereplő vagy egy fősvény vagy egy zsidóasszony, több változatban úgy tagadják le az elbűjt asszonyt, hogy azt mondják, a teknő alatt teknősbéka vagy egy anyakoca van: ez utóbbi esetben az asszonyból valóban anyakoca válik. Balláné is ezt a redakciót mondta el. Megjegyzésre érdemes, hogy a történet negatív hősnőjét az elbeszélők csoportjukon kívüli személyben (zsidóasszony) jelölik meg: dél-dunántúli cigány elbeszélők szövegeiben találtam csak arra példát, hogy saját csoportjukon belül vállalták a negatív szerepet. A fősvény, de potenciálisan alamizsnaadó, a koldushoz képest tehát gazdag cigányasszony alakjának megformálásával érzett büszkeség ellensúlyozza ezekben a szövegekben a büntetés, a teknősbékává válás negatív hangulatát. Az ún. apokrif *Tamás-evangélium* szövegét a folklórkutatás eddig nem hozta kapcsolatba a szóban forgó legendamesével, igaz ugyan, hogy a nemzetközi típuskatalógusban ez nem is található meg.

„40. Egy másik napon úgy esett, hogy az Úr Jézus kiment az utcára, és észrevett egy csapat gyereket, amint játékokra gyülekeztek, de hiába próbált csatlakozni hozzájuk, mert azok elbújtak előle. Ezért aztán az Úr Jézus, mikor egy ház kapuja elé ért, ahol néhány asszony álldogált, azoktól szerette volna megtudni, merre ment a gyerekcsapat. Az asszonyok azt felelték, hogy odabent senki sincs, ámde az Úr Jézus kérdezősködött:

– Hát azok kicsodák ott, a kemencében?

Az asszonyok válaszára, miszerint hároméves kecskebakok lennének, az Úr Jézus így kiáltott:

– Ide, ide, kecskék! Gyertek a pásztorotokhoz!

¹⁶ Az apokrif evangéliumokról bővebben ld. NAGY I. 2001.

¹⁷ BERNÁT 1982. 35. (MNK 3.)

És a fiúk kecske alakban már szaladtak is ki a házból, s pásztoruk körül ugrándoztak. Az asszonyok ámultak-bámultak a látványon, de a félelem csakhamar hatalmába kerítette őket: könyörögve az Úr Jézus elé borultak, e szavakkal:

– Urunk, Jézus, Mária fia, valóban te vagy a jó pásztor Izrael felett. Irgalmazz szolgálóidnak, akik színed előtt állnak, és akik nem kételkednek többé, Urunk: nem azért jöttél, hogy elveszejts, hanem hogy megments!

Az Úr Jézus erre csak annyit mondott, hogy Izrael fiait olyanok a népek között, akár az etiópok.

– Urunk, te mindent tudsz, és előtted semmi nem marad rejtve – mondták rá az asszonyok –, de most könyörögve kérünk: szolgálodat, a fiúkat állítsd kegyesen vissza korábbi állapotukba!

– Gyertek elő, fiúk! Hadd menjünk játszani! – szolt az Úr Jézus, és a kecskebakok az ott álló asszonyok szeme láttára visszaváltoztak gyermekekké.”¹⁸

A Balláné által elmondott redakció a szüzse hasonlóságát olyan azonos elemekben mutatja, mint az elbűjás, kemence (a kenyérsütés helye a magyar változatokban), harmadik személy vagy személyek állítása, miszerint állatok vannak a rejtekhelyen, állattá változtatás.

Az MNK 751. típus gyakorisága a magyar folklórban elégséges magyarázatot kínál arra, hogy Balláné repertoárjában is szerepel fent leírt redakciójának egy változata. A táltosgyermek történetének apokrif evangéliumhoz köthető epizódjai azonban egyelőre invariánsnak számítanak. Az apokrif evangéliumok történeteinek a szóbeliségbe közvetítő olvasmány-forrásai, a ponyvanyomtatványok és népkönyvek az ún. *Tamás-evangéliumban* élénk állított, durva és kegyetlen tetteket véghezvivő gyermek Jézus-alakot teljesen átformáltak kegyes, jóságos, gyógyító csodákat művelő isteni személlyé. Ez a folyamat már az arab és más, későbbi gyermekség-evangéliumok esetében is megtörtént, idézett szövegünk is idillibb, mint amilyenek az ún. *Tamás-evangéliumban* olvashatók.

Mivel magyarázható mégis a hasonlóság, találkozott-e egyáltalán a gyermek Jézus története egy európai, jelesül magyar gyermektáltos történetével, hogy annak egyes epizódjai beépüljenek ez utóbbi élettörténetébe? Vagy talán az apokrif ún. *Tamás-evangélium* megformálója a 2. század vége felé használt fel olyan folklór történeteket, amelyek egy rendkívüli képességű hős gyermekkoráról tágabb körben, egyetemes érvénnyel alakultak ki? Alan Dundes tanulmányában¹⁹ az indoeurópai és sémi hős-minta (*hero pattern*) kutatásának történetét összefoglalva Lord Raglan tanulmányának (1934) és későbbi könyvének²⁰ eredményeit egészíti ki Jézus élettörténetének modellbe illesztésével.

¹⁸ Tóth Klára fordítása. ADAMIK 1996. 41.

¹⁹ DUNDES 1980.

²⁰ LORD RAGLAN 1956.

Raglan 21 hős (Oidipusz, Mózes, Thészeusz, Artúr király, Robin Hood stb.) életének 22 epizódját vette alapul modelljéhez von Hahn 1876-ban 16, Otto Rank 1909-ben 13 epizódot, „incidenst” állított össze, az utóbbi például Sargon, Mózes, Karna, Oidipusz, Párisz, Téléphosz, Perszeusz, Gilgames, Kúrosz, Trisztán, Romulus, Herkules, Jézus, Siegfried és Lohengrin életét elemezte. Dundes egyetért azokkal (pl. William Bascommal), akik ezeket a hőstörténeteket meséknek (AaTh 300, *Sárkányölő* típus) és mondáknak, legendáknak, nem pedig mítoszoknak tekintik, teljesen függetlenül attól, hogy a szóban forgó hős történeti személy volt-e vagy sem. Ilyen esetben valóságos élettörténetük és a folklórban fennmaradt történet nem feltétlenül fedi egymást. Dundes Jézus életének – valamennyire az apokrif evangéliumokat is vizsgálva – 17 epizódját vélte azonosnak a Raglan-féle 22 epizód valamelyikével. Számunkra itt csak az alábbi megállapítás fontos: a vizsgált hősök gyermekkoráról semmit, vagy csak nagyon keveset tudunk, bár a csodás fogantatás, csodás születés, állatok által történt táplálás, jóslat elől menekülés/kített gyermek stb. motívumok részletes tárgyalást kapnak a műben.²¹

Dundes is többször említi tanulmányában Campbell könyvét az „ezerarcú hősről”, amelynek a hős gyermekkoráról szóló fejezete több, számunkra érdekes megállapítást tartalmaz. Campbell példái túlmennek az indoeurópai és sémi kultúrkörön; kínai, polinéziai stb. mítoszokat (ő annak tartja ezeket) is idéz. Az általa konstruált „monomítosz” művi kompozíció, amely minden kultúra hőseire alkalmazható. Ezek a hősök születésük, sőt fogantatásuk pillanatától rendkívüli erő birtokában vannak. Hős-életüket csodákkal teli, pompás látványosságként ábrázolják a legendák. Fontos momentum, hogy már gyermekként úgy jelennek meg a történetekben, mint koravén, testileg és szellemileg korukat messze meghaladóan érett, sőt, nagy erejű és rendkívül bölcs személyek. Campbell a gyermek Héraklész és a polinéz Maui erejére, valamint a gyermek Ábrahám, a 12 éves Jézus és a csecsemő Krisna és Buddha bölcsességére hivatkozik, egyebek mellett.²² A gyermekség-ciklus a rejtőző vagy elűzött gyermek életéről szól, akinek csodatettei igazi lényének feltárulkozását, rendkívüliségének megmutatását szolgálják, éppen úgy, mint a még rejtőzködő pereszlenyi táltosgyermek és az Egyiptomba menekített kis Jézus esetében is történt.

A keresztény szentek élettörténetei is tartalmaznak olyan legendákat, amelyeket a szóban forgó apokrif *Tamás-evangélium* és a táltosgyermek-történet epizódjaival párhuzamba lehet állítani, tehát a Dundes és sok elődje által vizsgált hős-minta általános érvénye igazolódni látszik. Ezt a kérdést még

²¹ DUNDES 1980. 236.

²² CAMPBELL 1968. 327

eddig nem vizsgálta senki, most sem térhetünk ki rá, csak éppen néhány adatot érdemes megemlíteni. A gyermek Órigenésről írja Euszebiosz (*Historia Ecclesiastica*), hogy rendkívül okos gyermek volt, éjjel-nappal az írásokat olvasta. Apja hálát adott Istennek, amiért ilyen okos fiat adott neki. Kopt hagyomány szerint Szent Cyrill is rendkívüli gyermek volt, bölcsessége elhíresült, amikor egy vitában, miként a 12 éves Jézus a templomban, egyszerre győzött le sok filozófust. Szent Ágnes pedig – egy egyiptomi osztrakonon fennmaradt legenda szerint – amikor gyermeklánycént bordélyba akarták kényszeríteni, burok vette körül, amely megvédelmezte, rosszakarói pedig, mint a gyermek Jézus történeteiben is olvashatjuk, holtan estek össze.²³

Van tehát egy olyan nézőpont, ahonnan együtt lehet szemlélni a gyermek-ség-ciklus történeteit, tág körben is és az apokrif evangélium, valamint a pereszlényi táltos-monda konkrét egyezéseit illetően is. Ez azonban nem tűnik elégséges oknak, hogy ezt az egybeesést itt és most meg is tudjuk magyarázni. Arra is jó lenne egyszer választ kapnunk, hogy bő száz évvel ezelőtt mi is történt Pereszlénnyben, a Túri családban.

(2002)

²³ Tóth Péter szíves közlései.

MESEMONDÁS HALLGATÓSÁG NÉLKÜL: ADALÉKOK A MESEMONDÓK MEMÓRIATECHNIKÁJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

„A mese egyenlő a mesemondással; ezért a mesélő, a története és hallgatósága úgy viszonylanak egymáshoz, mint egyetlen egész alkotórészei, és ez maga a kommunikációs esemény.”¹ Ez a megállapítás a mesekutatásnak axiómájává vált, annak a folyamatnak az eredményeként, amely a századfordulón kezdődött és egyre erőteljesebben érvényesült a folklorisztikában. A kutatók a szóbeli hagyománynak nemcsak a produktumait, hanem a hagyományozás folyamatát, átadót és átvevőt is vizsgálják. A figyelem először a mesemondó egyéniségekre, majd a mese „életének”, funkcionálásának egészére is rátérőldött.²

A mese hallgatóság előtt hangzik el: a hallgatóság soraiban esetleg ott van vagy ott vannak azok a potenciális előadók, akik majd továbbadják a hallottakat. De mesét mondani csak kevesek tudnak, a többség, ha jól szórakozik is mesehallgatás közben, nyomban el is felejt, amit hallott. Mások megtartják emlékezetükben, ami különlegesen érdekes számukra, de újfogalmazni, előadni soha nem tudják. Még a tehetséges, előadni képes mesemondók sem tudnak mindent elmesélni, amit életük során hallottak: csak azt fogadják be és formálják magukban „készre”, aminek az „üzenetét” venni tudják és akarják.

A kiváló mesemondók – kevés kivételtől eltekintve – általában azt vallják, hogy repertoárjuk meghatározó részét egészen fiatal korukban sajátították el, aktív mesemondóként azonban csak életük élemedettebb szakaszában, leg hamarabb 40. évüket meghaladva léptek fel. Hogyan őrződött meg tudatukban, amit egykor hallottak, mit tartottak meg emlékezetükben, hogyan válogatták össze saját repertoárjukat, és hogyan érlelték előadásra alkalmassá? Az egyéniségvizsgálat már korán megfogalmazta, hogy az aktív mesemondást a passzív befogadási idő előzi meg, amely alatt, amint például Palkó Józsefné esetében Dégh Linda leírta, „a témák, amelyek lelkivilágához közeleiek voltak, megmaradtak emlékezetében.”³ Az emlékezetben tartás azt is jelenti, hogy a

¹ „The telling is the tale; therefore the narrator, his story and his audience are all related to each other as components of a single continuum, which is the communicative event.” BEN-AMOS 1971. 10.

² A *Märchenbiologie* kutatásáról ld. DÉGH 1979a.

³ DÉGH 1959. 26.

mesélőt foglalkoztatja a téma, alakít rajta, saját ízlése szerint formálja. Lord szerint az énekesek is, akik a dal stabil formáját kívánják megtartani, változtatnak annak a szövegén, miközben ugyanazt a három fázist élik át, amelyet a mesemondók is: (1) hallgatják és befogadják, (2) alkalmazzák, alakítják, (3) kritikus közönség előtt éneklük a dalt.⁴

A folyamat első és utolsó fázisát többször leírták már, nemcsak úgy, mint egyazon alkotó időben egymást követő korszakait, hanem úgy is, mint az egyazon kultúrát használók különböző viszonyulását a kulturális jelenségekhez. Bogatirjov kategóriái a hagyomány aktív és passzív, kollektív és individuális megjelenési formái között tesznek különbséget. Véleménye szerint a folklóralkotásban és -előadásban a tradicionális normákhoz való ragaszkodás szervesen, strukturálisan összekapcsolódik az improvizáció különböző formáival: ezért a folklórban az aktív, kollektív tényezők inkább érvényesülnek, mint a hivatásos művészetben.⁵ Miközben például a mesemondó hallgatósága passzívan vesz részt az előadásban, egyúttal kollektív cenzúraként is fellép, nem engedi, hogy az alkotó lényegesen eltérjen a hagyománytól.⁶

Aktív és passzív viszonyulás az elbeszélő hagyományhoz egyénenként és az egyén életében is időszakonként változhat, illetve változik. A jó mesemondó éppen azért különbözik társaitól, hogy aktívvá akar válni: már akkor is a továbbadás, továbbmesélés gondolata foglalkoztatja, amikor még hallgatóként vesz részt mások előadásán. Míg a közösség legtöbb tagjára hatással vannak bizonyos mesék, és azokat nem akarja elfelejteni, és nem is felejt el, a tehetséges mesemondó, aki érzi saját képességeit, ennek tudatában válogatja ki a neki megfelelő darabokat a hozzá eljutó narrációkból. Igyekszik memorizálni és majdan úgy reprodukálni, hogy lényegesen ne torzítsa rajtuk.

Azok a mesék, amelyek egy-egy mesemondó repertoárjába kerülnek, lényeges vonásaikban összetartoznak, rokonságban vannak egymással, és különböznek mások repertoárdarabjaitól. Ezek a mese-komplexek egy klaszifikációs rendszer magját képezhetik, amely rendszer a mese egyetemes és helyi tartalmában, szimbolikájában és struktúrájában összpontosul, és kapcsolatban van individuális és kollektív pszichikai folyamatokkal. Hasonló személyiségtípusok hasonlóképpen reagálnak hasonló mesetípusokra; ugyanígy, a mesemondók történeteiket hozzájuk hasonló lelkialkatú egyénektől sajátítják el. Ezeknek az egyéneknek a láncszerű kommunikációs kapcsolatát nevezte Dégh Linda – a mese továbbadásának folyamatát vizsgálva – *multi-*

⁴ LORD 1960. 99., idézi COLBY-COLE 1972. 26.

⁵ BOGATYREV 1929, 1939, 1964; BOGATIRJOV 1985.

⁶ Ennek a megfigyelésnek egyik megfogalmazása: VOIGT 1983. 181.

conduit, „sokvezetékes” rendszernek. Ezzel lehet magyarázni a mesének mint üzenetnek generációkon át tartó, rendkívüli stabilitását.⁷

A mesék továbbadásának jól működő rendszere tehát feltételezi, hogy a mesélő, miközben a passzív fázisból aktívba lép át, a szelekciót elvégezve, mesekészletét emlékezetében rögzíti. Ennek a komplex folyamatnak a vizsgálatára számos, más-más módszerű kísérlet történt, felhasználva a pszichológia alkalmazható eredményeit.⁸

A Lord által felállított háromfázisú sémát az orális költészet elsajátítására Vivian Labrie fejlesztette tovább, lényeges változtatásokkal, és a mesére vonatkoztatta. Szerinte, eleven hagyományt feltételezve, a mese a memorizálás során négy állapoton megy keresztül. Az első a memorizált forma, amelyben a mese még inkább ismeret, az információ összegzése. A második a felidézés állapota: többnyire aktív folyamat eredményeképpen a mesélő összeállítja magában a teljes történetet, de úgy dönt, hogy még nem tudja elmondani. A harmadik fázisban a mesélő elfogadható formában, a maga teljességében tudja felidézni a szöveget, a közösség számára még elfogadható változtatásokkal, tehát saját kreativitása jegyeivel együtt. A mese „szuperformájának” Labrie az előadást tartja, amikor a mesélő interakcióba lép a hallgatósággal, nemcsak szavainak, hanem gesztusainak, hangjának, egész lényének hatása által, és a közönség is reagál az elhangzottakra.⁹

A szövegek memorizálásának mechanizmusát vizsgálva a lehetséges módok közül Labrie a mesehős útja állomásainak vizuális emlékezet révén történő rögzítését rekonstruálta, mint a tartalomra való emlékezés módját, megkülönböztetve a kontextusra való emlékezéstől. Mások a cselekmény vázának rögzítését vizsgálták, az emlékezetegységeket (*memory units*), amelyek mint „eidon”-ok, képek, absztrakt narratív elemekké rendeződnek.¹⁰ Skót mesék szerkezetét ilyen szempontból elemezve Alan Bruford is úgy találta, hogy a mesemondók elméje rövid időtartamú logikai láncszemekkel dolgozik, ezek összekötése vagy behelyettesítése, ha kimarad egy szem, könnyebb feladat, mint például sürgetésre befejezni egy megkezdett mesét. A vizuális memória működését (a megkapó helyszínrajzok vagy a groteszk túlzások fontosságát stb.) is hangsúlyozza, ugyanakkor az auditív memóriával együtt tartja vizsgálандónak.¹¹

Mindent egybevetve, úgy tűnik, hogy a kutatás eddigi eredményei alapján a mese életéről kezd a korábbiaknál árnyaltabb kép kialakulni (mese, mese-

⁷ DÉGH 1975. 247–248.

⁸ LABRIE 1981; BRUFORD 1981; LAURENT 1981; MACDONALD 1981.

⁹ LABRIE 1981. 89–90.

¹⁰ COLBY–COLE 1972. 74.

¹¹ BRUFORD 1981.

mondó, mesehallgató közösség egysége, aktív-passzív, kollektív, produktív részvétel a hagyományozódásban, a továbbadás „sok-vezetékes” rendszere, a repertoárok meghatározottsága, a hagyományos elbeszélő anyag memorizálása stb.).

Van azonban a mese életének, a *Märchenbiologie*-nek egy olyan jelensége, amelyre eddig talán kevés figyelem irányult. Azoknak a folkloristáknak a legtöbbje, akiknek szerencsájuk volt terepen dolgozni, találkozhatott olyan „adatközlőkkel”, mesélőkkel, akiktől rögzíthetett egy vagy két szöveget, vagy olykor akár egész tekintélyes mennyiségű narratív repertoárt, de megtudhatta, hogy ezek az emberek sohasem éltek aktív mesemondóként. Volt közöttük olyan, aki alkalomszerűen egy-egy történetet elmondott közeli ismerőseinek, de olyan is akadt, aki a mesék elsajátítása óta eltelt harminc, negyven év óta először a gyűjtőnek adta elő tudásanyagát. Az ily módon „bennrekedt” repertoár magyarázata sokféle lehet: ezek sorában nem utolsó, hogy mire ezek az emberek alkotó, aktív mesemondókká értek volna, környezetükben megcsappant az érdeklődés a hagyományos, szóbeli kultúra iránt, az emberek nem kívánták azt többé hallani, használni. Sok esetben egyszerűen a mesélő lakhely-változtatása, új közösségbe kerülése támasztott akadályt a kommunikáció létrejötté elé. Az okok természetesen nagyon sokfélék lehetnek.

Az így passzíve tárolt tudásanyag felszínre hozatala több tanulsággal járhat. Egyfelől megerősíti azt a megfigyelést, hogy a mesét hallgatók egy része megőriz valamennyit emlékezetében a hallottakból, ezt képes felidézni, noha aktív mesemondóvá soha nem akart válni, nem is képes rá. Ily módon egy-egy közösség teljes narratív készlete jóval nagyobb, mint amekkorát kiváló mesemondóinak összes meséje reprezentál, hiszen az előző generációktól vagy egyebünne hallott, befogadott narratív információk teljes egészükben, a „sok-vezetékes” rendszer működése következtében, nem épültek be oda.

Létezik tehát egy bizonyos „szunnyadó mesekincs”, amelynek a minősége nem éri el a művészi szinten alkotó mesélők produkcióinak színvonalát, azonban az ebből a rétegből előkerült anyag változatossága miatt mindenképpen felgyűjtendő. Magam eredetmagyarázó mondák gyűjtése során igen gyakran kényszerültem arra, hogy passzív, improduktív adatközlőktől gyűjtssek fel emlékezetmorzsákból összerakott szöveg vázlatokat, mert a jó elbeszélők, mivel a téma a legkevésbé sem érdekelte őket, nem tartották ezeket a szövegeket emlékezésre méltónak, tehát ily módon a kommunikációs láncból kimaradtak. Ritka, olykor máig változat nélküli, ám nagy művelődéstörténeti jelentőségű szövegek maradtak fenn olyan emberek emlékezetében, akik életük során soha, egyetlenegyszer sem mondtak el ilyen történetet senkinek. Az ilyen szöveg vázák hosszú lappangása az emlékezetben, majd felszínre kerülésük

a „lappangás” és a „feléledés” (*Latenz* és *Aufleben*) kategóriák alkalmazását jelentette a folklorisztikában.¹²

Meglepőbb, és az előbbinél ritkábban tapasztalt jelenség, ha a fiatal korban elsajátított tudásanyag hosszú rejtőzés után nemcsak hogy épségben, hanem művészi színvonalon, nem erőfeszítések árán, hanem természetes könnyedséggel tör elő. A karéliei finn Marina Takalo húsz évig egyáltalán nem mesélt, bár ezt a korszakot megelőzően, majd ezt követően volt hallgatósága.¹³ A gael Angus MacLellan legalább harminc éven át senkinek nem mesélte el azokat a történeteket, amelyeket egyszer hallott, ám tökéletes épségben megőrzött.¹⁴ A breton Jean-Louis Rolland ugyancsak harminc évig tartó passzivitás után képes volt egy három óra hosszan tartó mese és még vagy húsz másik előadására.¹⁵

Magam 1983 nyarán egy Kézdivásárhely közelében levő faluban, Zabolán találkoztam egy egészen kiváló mesemondóval, Józsa Zsigmonddal (sz. Telek, 1908, meghalt Zabolán 1983-ban), akitől repertoárja töredékét, 19 mesét és tréfát gyűjtöttem. Amikor felkerestem, éppen betegen feküdt egy lócán a konyhában (egy hónappal később halt meg), de mesegyűjtő szándékomat hallva azonnal felvillanyozódott, mintha csak rám várt volna. Felült, párnája alól kivette két büszkeségét: egy sepsiszentgyörgyi gimnáziumi évkönyvet, amelyben egy diák önképzőköri munkájaként közöltek egy tőle gyűjtött rövid mesét, valamint egy nagy alakú füzetet, amelybe gazdasági feljegyzések közé ákom-bákom betűkkel mesecímnek szánt emlékeztetőket írt. Így állította össze repertoárjának tartalomjegyzékét. Átnyújtotta, mint egy étlapot, és megkért, hogy válasszak, majd azonnal mesélni kezdett. Gondolkodás, előkészület nélkül, zökkenőmentesen, „nyomdakészen”: mozdulatokkal, gesztusokkal kísérve, teljes átéléssel.

Vallomása szerint a katonaság alatt (II. világháború) volt elismert mesemondó. Román katonatársainak egy moldvai bajtársa fordította a meséket. Nem tudott, vagy – szerintem – nem akart választ adni arra a kérdésre, hogy kitől hallotta a meséket. Büszkesége mondatta vele, amit makacsul ismételt: ahol ő jelen volt, más nem mesélhetett, mindig őt akarták hallgatni. Gyermekkorában? Ő mindig tudott mesélni... Be kellett érnem ezzel a válasszal. Repertoárja, bármilyen triviálisnak tűnik is, nem a katonák obszcén folklórja, hanem a parasztfolklórnak az a része, amelyet erotikus tartalma miatt obszcén jelzővel illetnek, vagy általában kihagynak a mesegyűjteményekből.

¹² DÉGH 1959.

¹³ PENTIKÄINEN–APO 1978. 28–30.

¹⁴ MACDONALD 1981. 120.

¹⁵ LAURENT 1981. 112.

Józsa Zsigmond hangoztatta, hogy a háború óta nem mesélt, „nem ért rá, mert dolgozott” – ennek ellentmond, hogy más gyűjtőnek azt nyilatkozta, hogy alkalmanként szórakoztatta a főleg fiatalokból álló hallgatóságát.¹⁶ Régi lakhelyén, Lécfalván is emlékeztek rá, hogy úgy harminc évvel ezelőtt még mesélt, bár nem túl gyakran. Az kétségtelen azonban, hogy találkozásunk előtt valóban hosszú ideje nem voltak hallgatói, leszámítva a gyűjtőket. Utolsó éveit új lakhelyén, leányánál, Zabolán töltötte, ahol a helybeliek valóban nem is tudtak mesemondó képességéről, és nem is igényelték mesemondását. Arra a kérdésemre, miként lehetséges, hogy ennek ellenére ilyen tökéletes biztonsággal mesél, azt mondta, hogy munka közben saját szórakoztatására gyakorta felidézte kedvelt történeteit.

Negyven, de legalább harminc éven át tartotta „melegen” repertoárját, és eközben hallgatóság hiányában maga élt vele. A közösségi kultúra ilyen egyéni használatát, a népköltészet alkotásainak hallgatóság nélküli interpretációját más folklór műfajok (panaszdalok, siratók, szerelmi dalok stb.) kapcsán már leírták,¹⁷ a mesével kapcsolatban ez a kérdés még nem merült fel. A mesemondók esetében többször regisztrált, hosszú latens korszakot a mesemondás művészetének elsajátításaként, vagy mint esetünkben is fennáll, a hallgatóság eltűnését követő kényszerállapotként írták le: a mesék ezenközbeni felidézgetését saját célokra még nem figyelte meg senki.

Józsa Zsigmond elmondta, hogy a ház mögötti kertben, vagy kint a mezőn végzett munkája közben magában mondogatta meséit, hogy ne unatkozzék: például kapálás közben. Ha olyan mese jutott eszébe, amelyet már elfelejtettnek hitt, ledobta a kapát, besietett a házba, és a már említett füzetbe felírta magának. Ha éppen a mezőn volt, igyekezett estig észben tartani a mesét, hogy otthon felírhasssa. A füzet vezetése annak a bizonyossága, hogy a mesék ilyenén felidézése a repertoár „üzemben tartását” szolgálta. A feledés elleni küzdelem eszköze volt, mintha várta volna Józsa Zsigmond, hogy egyszer eljön az alkalom, amikor újra lesz valaki, aki kíváncsi a meséire, s fontosnak érezte, hogy akkor majd mindent el tudjon mondani, amit valaha tudott. Ezért örült úgy a találkozásunknak, mert beigazoltam reményeit. A másik funkciója ennek a hallgatóság nélküli mesemondásnak az önszórakoztatás. Ezt hangsúlyozta is: egyhangú, magányosan végzett munka közben a mesék felidézése segített az időt mulatni.

A mesék memorizálásának fázisai Józsa példája nyomán módosíthatók: a már kiforrott, kész mesemondó repertoárja kialakítása és aktív használata után passzivitásra kényszerülve részben önszórakoztatásra, részben tudása

¹⁶ SERES 1982. 32.; JÓZSA 1982.

¹⁷ ANDRÁSFALVY 1982.

megőrzése céljából működteti azt. Ez a folyamat hasonlít a tanulási fázisban megfigyelt memorizálási mechanizmushoz: a cél mindkét esetben egy majdani előadásra, közönség előtti mesemondásra készülés. Ebben a másodlagos memorizálási fázisban azonban egy egykor önmagát már kipróbált, rutinos mesélő próbálja megőrizni tudását, és személyes magányára, hallgatóság nélküli állapotára is megoldásként kínálkozik, hogy önmagát mesékkel szórakoztassa. Valahogy úgy, mint a mesét olvasó: csakhogy ő egyidejűleg produkálta is azt, amit „fogyasztott”. Üzenetének adója és vevője is egy személyben volt.

A belső alkotó folyamat, a hallgatóság kontrolljának hiánya az ő esetében nem a szövegek „lecsupaszodását”, vázszerűségét eredményezte, hanem éppen a terjedelem megnövekedését. Józsa nem érezte a határt, ameddig a részletek taglalásában el kellett mennie: a biztonság kedvéért rendre túllépte a szükséges mértéket. Részletes leírást adott minden helyszínről, hősei minden cselekedetét bőbeszédűen motiválta, ismétlések egész sorát alkalmazta.

A memorizálás folyamata Józsa esetében a speciális témaválasztással is összefügg: nála a cselekménynél fontosabb volt az állandó szereplők kialakítása. Kedvenc hősei a furfangos szolgaleány és a „kisasszony”, aki lehet királykisasszony, vagy akár csak egy gazdag falusi birtokos lánya, de mindenképpen olyan ifjú hölgy, aki szívesen bocsátkozik szerelmi kalandokba. A kisasszony és a parasztfiú kalandjai a mesekészlet meghatározó részét alkotják, egységekké szerveződve tagolják a hősmesék és a tréfák láncolatát. A népi tréfának Bahtyin által „groteszk realizmusnak” nevezett esztétikai koncepciója¹⁸ valósul meg Józsa meséiben, aki mellesleg harminc évet élt özvegyen, húszat testében megnyomorodva.

Ezeknek a belső életet élő epikumoknak a működéséről, pszichológiai módszerek alkalmazásával is, többet kellene megtudnunk.

(1991)

¹⁸ BAHTYIN 1976.

„CSINÁLTAK EGY JÓ LAKODALMAT”: EROTIKA A NÉPMESÉKBEN

Valódi erotika az európai népmesékben alig érezhető: hajlamosak minden realitás szublimálására – állapította meg a neves svájci mesekutató, Max Lüthi.¹ Ez a vélekedés uralkodik tulajdonképpen az egész német és német orientációjú mesekutatásban.² Annak ellenére, hogy a tündérmeséknek legalább hetven százaléka menyasszony-, illetve vőlegényszerzésről szól, a hősök és hősnők nem mutatkoznak szerelmi jelenetekben, egymásra találásukat csupán a lakodalom követi, a nászéjszaka már nem.

Lutz Röhrich freiburgi folklórprofesszor gondosan számba vette a mesék ezen elszalasztott lehetőségeit, a nyilvánvalóan erotikus töltetű jeleneteket, amelyeknek ilyenén természetét a mese említés nélkül hagyja, megkerüli, vagy éppen félremagyarázza.³ Számtalan mesehős jut be csellel a királykisasszony hálósobájába és fordítva, mesehősnők egész sora lopakodik be a kérője szobájába (például a „talányfejtő királykisasszony”), de ezek a jelenetek híján vannak minden pikantériának. A hősepikából is ismert éles kard, amely az együtt hálókat elválasztja egymástól, mintegy bizonyosságául a szűzies érintetlenségnek, bizony, semmi szerepet nem kap: úgy tűnik, kard nélkül sem történne semmi említésre méltó a két fél között.

A mesében, írja Röhrich, az ágy csak arra szolgál, hogy aludjanak benne.⁴

A példák szaporítása helyett szolgáljunk mindjárt magyarázattal: a német kutatók máig a Grimm-meséket és utóéletüket tanulmányozzák. Márpedig a Grimm testvérek köztudottan átírták a népmeséket, mégpedig a gyermekek számára: „minden, gyermeknek nem való kifejezést gondosan kigyomláltunk ebből az új kiadásból” – írták.⁵ Tehát még a puritán erkölcsű, protestáns-hugenotta polgári miliő által éltetett szóbeli kultúra termékei sem voltak eléggé szalonképesek ahhoz, hogy a gyermekszobákba helyeztessenek, alapos szűrésen kellett átesniük. Jól mutatja ezt Rapunzel (Ligetszépe/Raponc) meséje:

¹ LÜTHI 1981. 65.

² KARLINGER 1989.

³ RÖHRICH 1974.

⁴ RÖHRICH 1982. 241.

⁵ GRIMM (1819) 1989. 10.

a toronyba zárt leány egy szép napon nem leány már, de hogy mi történt vele, Grimmék diszkréten elhallgatják. Gyűjteményeik első kiadásában még elhangzik a mit sem sejtő leány kérdése a tündérhez: „Mondd meg, kedves ángyikám, miért van az, hogy a ruhácskám egyre szűkebb?” A második kiadásból ezt a frivolnak ítélt epizódot kihagyják, hiszen a házasság előtti szexuális kapcsolatra való utalásnak a tisztos német polgárházban nem lehetett helye.⁶ Így hullottak ki a Grimm-mesékből a vérfertőzésre vonatkozó részletek (például „A csonkakezü lány” meséjéből), a béka és a királylány együttthalásának epizódja, és így tovább. Pedig a Grimm-mesék előzményeként elismert olasz és francia mesék, Basile és Perrault barokk irodalmi feldolgozásai kevésbé voltak szemérmesek, az akkor már ugyancsak ismert keleti mesék (pl. *Ezeregyéjszaka*) pedig kifejezetten férfias vágyköltészetnek tekinthetők.

A Grimm-mesék mégis a 19. század első felének ízlését, erkölcsét közvetítették, és óriási hatásuk volt az akkor éledő európai népmese-kutatásra: különösen a mesék gyűjtését és kiadásra előkészítését. Persze a múlt századi, de még a későbbi gyűjtemények preparált szövegei sem írhatók csupán szegény Grimmék számlájára: természetesen közrejátszott és közrejátszik ma is ebben a keresztény erkölcsi parancsokon túl a természetes szemérem, no, meg az a tény, hogy a polgárosulás az eredetileg felnőtt közösségekben élő mesét a gyermekek műfajává tette.

Az erotikus meséket gondosan elrejtették az olvasók (nemcsak a gyermekolvasók) elől. A század elejétől kiadtak ugyan ilyen gyűjtéseket nemcsak Nyugat-, hanem Kelet-Európából, s a mediterrán országokból is, de csak szigorúan tudományos fedőnevű kiadványokban (pl. *Anthropophyteia*, *Futilitates*, *Latrinalia*, *Maledicta*). 1905-ben éppen az *Anthropophyteia* hasábjain jelentek meg Johann Bünkernek egy soproni utcaseprőtől, Tobias Kerntől gyűjtött pajzán meséi.⁷ Jellemző, hogy A. N. Afanaszjev (1826–1871) orosz erotikus meséi 1917-ig a cári cenzúra miatt („nehogy az orosz nép becsületére külföldön árnyékot vessenek”),⁸ majd 1917 után a szovjet cenzúra miatt nem jelenhettek meg hazájukban. Maga a gyűjtő valamikor az 1860-as években, hogy az utókornak mégis fennmaradjanak, „csupán a régiségkutatóknak és a könyvbarátoknak” Genfben, egészen kicsiny példányszámban, oroszul kinyomtatta. Kiváló előszavát *Philobibli* álnéven írta alá. Ebből a kiadásból a 20. századra két példány maradt fenn: az egyik a leningrádi akadémiai inté-

⁶ A mesegyűjtemény egy későbbi kiadása nyomán készült magyar fordítás idevágó része: „Mondja csak, ángyomasszony, hogyan lehet az, hogy kendet sokkal nehezebb föl húznom, mint az ifjú királyfit, aki azonnal itt lesz nálam?” GRIMM 1989. 66.

⁷ *Anthropophyteia* 2. (1905) 173–194. Vö. BÜNKER 1981.

⁸ BAAR 1977. 7–8.

zetben elzárva, a másik az első világháború alatt Párizsban semmisült meg. Egy elveszettnek hitt példány került elő 1975-ben Franciaországban, amelyet végre 1977-ben német fordításban kiadhattak.⁹

A 20. század első felétől tartja magát a pszichoanalitikus mesemagyarázat, amely még az oly ártatlannak minősített Grimm-meséket is egyfajta pánszexuális üzenet hordozóinak hirdeti. Számos ismert mesének valóban elfogadható értelmezését adják ezek az elemzések, hasonlóan a kozmikus eredetmítoszok modelljét a mesékben rekonstruáló kísérletekhez, amelyek a mitológiai iskola feléledéséből születtek.

A 20. század úgymond szexuális forradalma segítette világra ezeket az irányzatokat is éppúgy, mint az erotikus meséknek az újrafelfedezését az 1960-as években. Csakhogy addigra a nyugati társadalmak jószerivel kifogytak az eleven mesemondókból, az első világháború szele elfújta még a hírüket is. Ha itt-ott felbukkan egy-egy, a folkloristák öröme leírhatatlan. Ám a mai mesélők már nem azokat a meséket tudják, amelyeket száz évvel ezelőtt élt elődeik. Maradnak az archívumok, a századfordulón készült (egyébként igen kiváló) feljegyzésekkel (a finneknél, észteknél például még az 1930-as években gyűjtött anyag is remekül használható), és a néhanapján előkerülő reliktum-mesélő, akinek a repertoárja egy modernebb kor szüleménye.

Ehhez képest mi magyarok igazán irigylésre méltó helyzetben vagyunk. Voltak kiváló gyűjtőink, akiknek nem volt bátorságuk megmásítani a szövegeket, vagy nem is akarták, és gyűjteményeikből kihagyni sem óhajtottak olyasmit, ami esetleg nem éppen a saját ízlésük szerint való volt. Így kerültek például addig ismeretlen mesetípusok Berze Nagy János mesekatalógusába, saját gyűjtéséből, az 1930-as évekből. A nemzetközi Aarne–Thompson mesekatalógus sok esetben, ha címet és típuszámot ad is ezeknek a szövegeknek, tartalmi ismertetés helyett csak annyit közöl róluk, hogy szövegük „obszcén”. A hatvanas évektől a felszabadultabb korszellemnek köszönhatték nyilvánosságra kerülésüket azok a kifejezetten erotikus témájú novellamesék, népi elbeszélések és főleg tréfák, amelyeket Nagy Olga, Vöő Gabriella, Burány Béla, Ujváry Zoltán és mások kötetekben olvashatunk.¹⁰ Ezek a szövegek mindenütt túléltek a klasszikus tündérmeséket, varázsmeséket, s nálunk még ma is jól gyűjthetők. Nagy Olga és Vöő Gabriella elemzéseivel nemcsak a paraszti erkölcsről és értékrendről, hanem a folklór alkotások esztétikai törvényeiről is alaposabb ismereteket kaphatunk.

⁹ BAAR 1977. 7–8.

¹⁰ Csak néhány példa: NAGY O. 1977, 1983; VÖÖ 1981; BURÁNY 1984, 1988, 1990; UJVÁRY 1986.

Visszatérve az igazi mesékhez, ismét Nagy Olgára hivatkozhatunk, aki Erdélyben, a havasokban a külvilágtól hosszú időkre teljesen elzártan élő famunkások között vagy archaikus kultúrájú cigányoknál, de különböző társadalmi fejlettségű falusi közösségekben is találkozott rendszeresen mesét hallgató közösségekkel.¹¹ Mivel semmi, ami emberi, nem idegen tőle, hitelesen és belső cenzúrájának sem engedve adta, adja közre köteteit, amelyek nélkül kevesebbet tudnánk a népmeséről. Többek közt azt sem, hogy a varázsmese a szerelmet mágikus erőként, világrendező elvként is ábrázolhatja, de a helyi erkölcsöket is megfogalmazhatja, a reális részleteket pedig olykor „szublimálja”, olykor nem.

A hiteles szövegközlésnek, egy-egy mesemondó teljes repertoárja vizsgálatának számos előzmény után immár ötvenéves hagyománya van Magyarországon, ám még mindig lappanghat bennünk a kétség, hogy vajon teljesek-e az eddig közölt gyűjtemények. Magam nemrégiben szerkesztésre kaptam kézhez kritikai kiadáshoz sajtó alá rendezve egy negyven évvel ezelőtti gyűjtést. Az előszó írója is megkapta, és nyugodt lélekkel állapíthatta meg, hogy mily figyelemre méltó jelenség, hogy a szóban forgó mesemondó egyetlen erotikus mesét sem mondott el annak idején. Csakhogy ő nem kapta meg az eredeti kéziratot, amelyből a sajtó alá rendező ezeket a szövegeket tapintatosan kihagyta.

A hamisítás tulajdonképpen már a gyűjtéssel kezdődik. A mesemondó vagy elmondja az összes meséjét a gyűjtőnek, vagy nem; vagy úgy mondja el, mint egy idegennek, vagy úgy, ahogy a hallgatóinak szokta. De ehhez tudni kell, hogy miként a hallgatóság is mindig változó, úgy változhat a mese is alkalomról alkalomra. Melyik változat hát az igazi? És a gyűjtő vajon nem szelektál már a gyűjtés pillanatában is? Később jöhet még a mesék kiadója, aki válogat, vagy ne adja isten, az író, aki átkölti... Ezek után mit mondhatunk arról, hogy milyen a szerelem ábrázolása „a” népmesében? Mindig véget ér a mese a lakodalommal, vagy néha van folytatás is?

Példaként álljon itt egy részlet Bözödi György kötetéből! Egy gazda fia sikeresen teljesített próbák árán (*A vitéz király* című mese hősről van szó) király lesz, elnyeri az átoktól megszabadított királykisasszony kezét. De ezzel nincs vége a mesének; a friss király egy idő után elindul, hogy meglátogassa szüleit. Útközben rablók támadják meg, katonáit leöldösi, ő maga egy szál gatyában menekül. Apja nem ismeri fel (anyja igen, de az ő szavának nem hisz az ura), egy *kandász* (kanász) fogadja fel szolgának. Az immár álruhás király szorgalmasan jár a disznókkal, betanítja őket, mint a katonákat, hogy tudjanak vigyázzba állni.

¹¹ Például NAGY O.– VÖÖ 2002.

A királyné hiába várja haza az urát, ezért elindul ő is a katonáival, hogy felkeresse. Az ő katonái bezzeg végeznek a rablókkal, s odaérnek a mezőre, ahol a konda legel. Háromszor üzen a királyné a kandásznak, hogy ugyan mondja már meg, nem látott-e errefelé egy ilyen s ilyen királyt. A válasz: jöjjön ide a királyné maga. Közel megy, kérdi.

„Azt mondja:

– Jönn közelebb, mert megmondom.

Még közelebb ment, úgy kérdezte. Azt mondja, hogy:

– Ehejt feküdjék le, né, s akkor megmondom.

Azt mondja a királyné:

– Menj el, te mocskos kandász, hát én hogy feküdjek le neked? Itt a sok katonaság, lát.

– Nem látnak – azt mondja a kandász –, mert én a disznókat körbe állítom.

Elkiáltotta magát a disznóknak:

– Szuperáj linkc um!

Az egész disznócsorda föllállott sorba egész kerekön két lábra. A királyné közben lefeküdt. Mikor rajta vót, hát meglátta a gyűrűt az ujján...¹²

A látszólag közönséges jelenet lélegzetelállítóan szép megfogalmazása a mesékben oly gyakori végzetes szerelemnek: akik egymásnak vannak rendelve, azoknak összetart az útjuk, egymáséi kell legyenek. Még ha nem ismerik is fel egymást, mint ebben a részletben, valami láthatatlan erő egymás karjába löki őket. Nem két idegen találkozásáról van szó, mondja a mese a maga nyelvén. A dialógus arról tanúskodik, hogy mindketten pontosan tudják, hogy minek kell bekövetkeznie, csak még azt nem, hogy miért. A jegygyűrű oldja meg a helyzetet, felismerik egymást. Böződi mesélője, Bágyi János ehhez a kozmikus erejű találkozáshoz fantasztikus ellenpontozást kreált, groteszk színpadot a különös nászhoz, a dízsorfolat álló disznók feszes karéját.

A népmeséket átírhatjuk a gyermekeknek és finom ízlésű felnőtteknek, válogathatunk belőlük: szépségüknek nem árt, jut is, marad is belőle. De hogy miként jelenik meg a szerelem, az erotika a népmesékben, azt még nagyon sokáig csak sejteni fogjuk. Annyi biztos, hogy nagyon sokféleképpen.

(1991)

¹² BÖZÖDI 1993. 161.

KHARÓN ALAKJA A MAGYAR NÉPMESÉKBEN

Kharón alakja a görög mitológiában nem olyan kiemelkedő jelentőségű, mint az isteneké vagy a csodás kalandokat megélt hősöké. Róla nem szólnak mítoszok; életéről, különösen tetteiről nem tudunk. Az egyetlen költő, aki himnuszt írt róla, a római Apollodorus Mythographus, míg Vergilius „dicséri a holtak öreg révésze, Kharón nyers, viruló erejét, de aligha Aeneasszal kapcsolatban.”¹ Kharón, az alvilági révész semmi különöset nem tett, csak végezte a dolgát, szállította a lelkeket a való világot az alvilággal összekötő, vagy úgy is mondhatjuk, a kettőt elválasztó folyón.

A régi görögök hite szerint a halottból eltávozik a lélek, de őrzi a test alakját, amelyet hátrahagyott. Olyan, mint az árnyék; testetlen, de hű mása a testnek. A halál után az Akherón folyóhoz érnek a lelkek, akiket Hermész Pszühkopomposz vezet ideig. Ott várakozik rájuk Kharón, az alvilág révésze, és csak azokat veszi csónakjára, akiknek hozzátartozóik a végtisztességet az előírásoknak megfelelően megadták. Akik ebben nem részesültek, száz évig keservesen bolyonghatnak, s csak ennyi idő eltelte után kerülhetnek végső állomáshelyükre, Hadész birodalmába.

A temetés szokása különböző időkben és helyeken különböző volt; a történeti görögségben a halottégetés szokása uralkodott az elhantolás felett. A hamvakat hamvvederben gyűjtötték, ezt esetleg elhantolták és sírdombot emeltek föléje. Akik vízbe fúltak, vagy akiknek holtteste más okból nem volt hozzáférhető a kegyeletes rokonok és barátok számára, azoknak legalább szimbolikus sírdombot emeltek hazájukban, ez volt a *kenotaphion* ('üres sír'), mely Kharónt jobb híján szintén kielégítette. A halott szájába pénzdarabot, *oboloszt* tettek, hogy ki tudja fizetni Kharónnak a révpénzt. Az alvilág bejáratát háromfejű kutya, a Kerberosz őrizte. Alvilági folyók gyanánt még Léthét, a „feledés” vizét említik: aki iszik belőle, elfelejti földi életét, valamint a Kókütoszt, a „jajveszékelés” folyóját, a Sztüxöt, az alvilágot áttörhetetlen

¹ Apollodorus Mythographus 3. 4. 2; Vergilius *Aeneis* 6: 304. alapján KERÉNYI 1958. II. 195; 1977. 299.

erővel elhatároló folyót, melyre esküdni a legszentebb, legmegtörhetetlenebb esküvésnek számított.²

A görög mitológiában ugyanis „az Alvilágról szóló elbeszélések rendszerint a holtak birodalmába való alászállással kapcsolatosak, egy istenség vagy egy hős, beavatott vagy akár beavatatlan alvilági útjával; az istenek és a hősök vissza is tértek erről az útról. A beavatottak és a beavatatlanok sorsa ezekben a történetekben nem volt egészen egyforma. Az egészen nagy bűnösök számára, amilyen Titüosz, Phlegüasz, Ixión volt, örök büntetések voltak kiszabva, s különleges büntetések azok számára is, akik a szüleiket ölték meg, s akik a vendégüket vagy az oltalomkérő idegent bántották; továbbá a templomrablók és a hamisan esküvők számára, hogy ritkább bűnöket ne említsünk.”³

Az alvilágba látogató istenek és hősök tetteiről szóló mítoszok számolnak be az ott bűnhődő lelkekről: az alvilág szenvedő lakója Oknosz, aki kötelet fon, mely soha nem készülhet el, mert mire elkészülne, számára felfalja; Tantalosz, a lüdiai Szipülosz király, aki saját gyermekét vágta le és tálalta fel az istenek elé, más hagyomány szerint az istenek lakomáiról elcsent nektárral és ambróziával merete halandó barátait kínálni. Ezért örök szomj és éhség lett a büntetése: térdig áll a vízben, de ha lehajol, szomjas szája elől szétfutnak a habok, fölötte gyümölcstől roskadó ágak, de ha utánuk nyúl, elérhetetlen magasságba emelkednek. Danaosz férjgyilkos leányai, a Danaidák az alvilágban lyukas hordóban hordják örökké a vizet Sziszüphosz, Korinthosz egykori királya, aki, míg élt, az idegeneket meredek szikláról a tengerbe lökte.

Az alvilágban örökké tartó kielégítetlenség, minden tevékenység hiába-valósága vár tehát a bűnösökre, míg a jámbor halandók a Boldogok Szigete felé vehetik útjukat, vagy az Élűszion aszfodelosszal benőtt mezőire, ahol Orion, a híres vadász, Éósznak, a hajnalnak szerelmese űzi a vadakat, s a lelkek haláluk után is kedves foglalatosságait végezhetik.⁴

Így fest tehát az alvilág a görögök képzetében. És a hősök, akik megjárták az alvilágba vezető utat s vissza is tértek onnan? Mindenekelőtt Héraklész, aki Hadész kutyáját, Kerberoszt kötötte el. Találkozása Kharónnal a következőképpen esett meg: „könnyen birkózásra kerülhetett volna sor Kharón és Héraklész közt. De úgy látszik, a révész annyira megijedt a hērósztól, hogy felvette az ősrégi, fakéregből varrt csónakba. A gyöngye jármű csaknem alámerült a hērós szúlya alatt, de hiszen már az Argóval, az Argonauták jól megépített hajójával is majdnem ugyanez történt. Kharón utólag keservesen

² TRENCSENYI-WALDAFEL 1963. 173.

³ *Iliász* 19. 259, Hésziodosz *Munkák és napok* 327, Arisztophanész *Békák* 147, Pauszaniasz *Periégetész* 10. 28. 4. alapján KERÉNYI 1958. I. 238–239; 1977. 161.

⁴ A homéroszi Démétér-himnusz nyomán TRENCSENYI-WALDAFEL 1963. 173

megbánta, hogy fölvette Héraklészt. Azt mesélték, büntetésből egy évig kellett megbilincselve vezekelnie.”⁵

Orpheusz mítoszában is találkozunk Kharónnal: az Eurüdikéért alvilágba szálló hőst Kharón szállítja ladikján, aki jól emlékezik még azokra az élőkre, akik előtte utasai voltak: Héraklészre, aki Kerberoszt felvitte magával és a két barátira, Thészeuszra és Peirithooszra. Kharón Orpheusz mítoszában adja először jelét érzelmek: hatalmába keríti őt a lant, s elhagyná csónakját, követné az éneklő Orpheuszt, csak hogy énekét hallhassa. A dal, a művészet az alvilág többi lakóját is megigézi. Kerberosz abbahagyja az ugatást, Ixión kereke megáll, Titüosz máját sem tépik, amíg Orpheusz énekel, s még Tantalosz szomjúsága és éhsége is elmúlik.⁶ De az alvilági törvényt, miszerint látni semmit sem szabad, ott a hang az egyetlen megengedhető eszköze a kapcsolattartásnak, Orpheusz megsérti, többé Kharón jóindulatára sem számíthat. A kötelességtudó révész, aki ott lenn a homályos szürkességben teszi örökké a dolgát, még a megkedvelt énekessel sem tesz kivételt. Orpheusz hiába szaladna Eurüdiké után, amint az asszonyt visszaparancsolja a háromszori mennydörgés, Kharón nem veszi többé ladikjára.⁷

Aeneasnak is volt találkozása Kharónnal: atyja, Anchises szelleme meghagyta a hősnek, hogy keresse fel őt Sibylla segítségével az alvilágban. Sibylla Cumae-ben elmondta Aeneasnak, hogy valahol az erdő mélyén egy aranyág rejtőzködik, ezt kell megtalálni mindenekelőtt, mert az alvilág királynéja, Proserpina ezt várja ajándékba az érkezőktől. S ha leszakítják a fáról, nő helyette másik, ugyancsak aranyból, de leszakítani nem tudja más, csak akit a végzet szólít. Megtalálta Aeneas a fát, letört róla egy ágat s másnap Sibylla kíséretében belépett az alvilág avernusi kapuján. Eljutottak az Acheronhoz: a Kókütosznál Kharónnal találkoztak. Kharón a csónak körül tolongó lelkek közül válogatta ki azokat, akiknek testét eltemették már. Kharón Aeneast is fel akarta tartóztatni, de Sibylla megmutatta az aranyágot, amelyet ruhája alá rejtve hozott magával. Kharónt ez kielégítette, s csónakjába vette az utasokat.⁸

Még a mitológiában gyökerezik, de már az európai varázsmesék világát mutatja Amor és Psyché története, amelyet Apuleius beszélt el *Metamorphoses*-ében. A sokat szenvedett Psyché látta, hogy Venus el akarja őt emészteni. Felment egy magas toronyba, hogy onnan leugorják. A torony azonban megszólalt s

⁵ Vergilius *Aeneis* 6: 392 és 413, Seneca *Hercules Furens* 775 és Statii *Thebais* 5: 401 alapján KERÉNYI 1958. II. 195; 1977. 299.

⁶ *Argonautica Orphica* 41, Vergilius *Georgica* 4: 457, 471, *Aeneis* 6: 892, Seneca *Tragicus Hercules Oetaeus* 1067, 1072, *Hercules Furens* 578, Horatius *Carmina* 21, Ovidius *Metamorphoses* 10: 40 alapján KERÉNYI 1958. II. 303; 1977. 366.

⁷ Vergilius *Georgica* 4: 502 alapján KERÉNYI 1958. II. 304; 1977. 367.

⁸ Vergilius *Aeneis*, VI. ének

a következőket tanácsolta: ha el akar jutni az alvilágba, hogy Venusnak a szépségkenőcsöt Proserpinától elhozza, menjen Lakedaimonba, ami nincs messze, s onnan egy ugrás Tainaron hegyfoka, ahol az alvilág bejárata van. Ott van egy ösvény, azon menjen végig, jobb és bal kezében vigyen egy-egy mézeskalácsot, szájában pedig két rézpénzt. Ha a folyóhoz érkezik, találkozik a révésszel, akit Kharónnak hívnak. Fizesse meg a rézpénzt: nyissa ki a száját, Kharón majd megtalálja. Senkivel, semmivel ne törődjön, nehogy a mézeskalácsokat vagy a rézpénzt elejtse. Az egyik mézeskaláccsal Kerberoszt, aki Pluto palotáját őrzi, bemenetkor, a másikkal kijövetkor kell megszelídíteni. A másik rézpénzt visszafelé jövetelkor kell Kharónnak adnia. Psyche úgy tett, ahogy a torony tanácsolta, és így teljesíteni tudta Venus kívánságát.⁹

Kharónról a görög mítoszok tehát nem túl sokat árulnak el, alakja egy kicsit belevész az alvilági tájak ködös, homályos szürkeségébe, az alvilági folyók zezzugos mocsaraiba. Szerepe mégis igen fontos: az ő segítségével nélkül sem a megholtak nem érik el végső hazájukat, sem az alvilágba utazó hősök nem teljesíthetik feladataikat. Közvetít a két világ között. Ebben a szerepében igen feltűnő hasonlóságot mutat a szibériai sámánnal. Az indoeurópai népeknél fellelhető samanisztikus nyomokat számba véve Mircea Eliade Hermész Pszühkhopomposz lélek kíséző szerepére már utalt.¹⁰ Szembeötlő azonban, hogy például az altaji sámán nemcsak az égbe utazik ekstázisai során, hanem az alvilágba is. A. V. Anokhin nyomán írja le Eliade egy bizonyos sámán öt rítusszövegét: „E szöveg szerint úgy tűnik, a sámán függőlegesen és sorjában halad lefelé a hét »lépcsőn« vagy földalatti régió, amelyeket *pudak*nak, »akadálynak« neveznek. Ősei és segítőszellemi kísérik. Minden leküzdött »akadálynál« újabb föld alatti epiphaniát ír le; a *fekete* szó csaknem minden verssorban előfordul. A második »akadálynál« mintha fémes zajokra utalna; az ötödik »akadálynál« hullámok zaját és a szél füttyülését hallja; végül a hetediknél, ahol a kilenc föld alatti folyam torkolata is van, megpillantja Erlik Kán kőből és fekete agyagból épült, körös-körül erősített palotáját.”¹¹ [...] Ezekre az alvilágjárásokra különösen a beteg lelkének felkutatása és visszakísérése végett vállalkoznak.”¹² Eliade tibeti és turkesztáni barlangtemplomok alvilágjárását ábrázoló vízióival hozza kapcsolatba ezeket a samanisztikus túlvilágjárásokat, és az indiai hatás közép-ázsiai végső állomásainak tekinti.¹³

⁹ Apuleius: *Metamorphoses* VI. 18.

¹⁰ ELIADE 1951. 369–375; 2001. 349–356.

¹¹ ELIADE 1951. 195; 2001. 189.

¹² ELIADE 1951. 198; 2001. 191.

¹³ ELIADE 1951. 199; 2001. 192.

A Kharónt bemutató mítoszok, alvilágjárások egyéb motívumainak (alvilágot őrző kutya, az alvilág királyának palotája stb.) elterjedését, eredetét éppúgy, mint Kharón és az altaji alvilágba folyón át közlekedő sámán hasonlóságát, úgy véljük, ez alkalommal nem kell következtetések levonására használnunk. Az emberi kultúrák olyan közös termékei, amelyek egymástól genetikus kapcsolatok nélkül is megfogalmazódtak és az archaikus világgép tartozékai lettek. Számbavételük a mítoszok és az embernek a világról kialakított korai, ezért mitikus költői képzeletű világába vezet. Ennek a költői világnak egy nem éppen szimpatikus, de szükségszerű figurája az alvilági révész is, aki nemcsak az antik költők által művészettel megénekelte régi mítoszok parányi, olykor kifejezetten mellékes hőse, hanem az európai népmeséknek is.

A Három szál az ördög szakállából (AaTh 461) mesetípus,¹⁴ amely a *Magyar népmese-katalógus*ban ugyanezen típusszám alatt, ám *Szerencsének szerencséje* címmel szerepel, igen népszerű az európai mesekincsben, de más kontinensek meséi között is vannak változatai. A magyar változatok szűzsége a következő:

A. Krisztus urunk és Szent Péter szállást kérnek egy szegény embertől, akinek a felesége éppen vajúdik. Szívesen látják őket. Megjósolják a szegény embernek, hogy újszülött fia gazdag ember (király) lányát fogja feleségül venni.

B. A gazdag ember a fiút örökre fogadja. Amikor megtudja a jóslatot, arra törekszik, hogy a fiút elpusztítsa, mielőtt a jóslat beteljesedne. Egy levéllel a fiút a feleségéhez küldi. A levélben az áll, hogy vivőjét az asszony otthon ölesse meg. A fiú az útban elalszik. Tréfás kedvű idegen elveszi tőle a levelet, elolvassa és kicseréli. Az új szövegben az áll, hogy a gazdag ember felesége adja feleségül a lányát a levél vivőjéhez. Ez meg is történik.

C. A gazdag ember hazaérkezik és megtudja, hogy a szegény fiú nem pusztult el, hanem a lányának a férje lett. Újabb pusztítási módon tőri a fejét: elküldi Szerencsének Szerencséjéhez, hogy attól valamit elhozzon, vagy valamit tőle megtudjon. Útközben különféle megbízatásokat kap, meg kell tudnia, (1) hogy miért nem hoz gyümölcsöt egy fa, (2) miért nincs hal egy folyóban, (3) mikor szabadul meg a révész stb.

D. A csodatevő rendkívüli lény, akihez küldetése szölt, megközelíthetetlen, de felesége (anyja) megszánja a fiatalembert és módját ejti, hogy választ kapjon a feltett kérdésekre. 1. A fa azért nem hoz gyümölcsöt, mert arany varangy vagy kígyó van a fa tövébenél. 2. A vízben nincs hal, mert még nem fúlt bele

¹⁴ A készülő népmese-katalógus anyagát Kovács Ágnes bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is hálásan köszönöm. A mese szűzsévázlata is Kovács Ágnes munkája (MNK 2. 1988. 234–237.). A mesetípus monográfiája: AARNE 1916.

senki. 3. A révész akkor szabadul meg, ha valakinek a kezébe tudja nyomni az evezőt stb. Végül megkapja a választ a gazdag ember által feltett kérdésekre is.

E. Útközben a fiú átadja a feleleteket, mindenütt jutalmat kap s meggazdagodva tér haza. Apósa megirigyli szerencsését, útra kel, hogy ő is megszaporoítsa vagyonát. Mikor a nagy vízhez ér, a révész a kezébe nyomja az evezőket s örök időnkig révésznek kell maradnia.

Ebben a mesetípusból feltűnik tehát egy férfiú, akinek az a tiszte, hogy két part között szállítsa át az utasokat. Ezt a tevékenységet hangsúlyozottan a világ végéig gyakorolnia kell, hacsak az evezők átnyújtásával rá nem kényszerít valaki mást ugyanerre a tevékenységre. Révész tehát, de mi bizonyítja, hogy azonos Kharónnal? Egyáltalán kiderül-e, hogy ez a bizonyos folyó az alvilágtól választja-e el a való világot?

A legrégebbi nyomtatott magyar változat 1855-ből származik. Ebben a hőst a napistenhez küldik, hogy kérdezze meg, miért megy fel reggelente vígan, és este miért megy le olyan szomorúan. Folyóvízhez ér, azon egy csónakon embert talál, akinek a feneké a csónakhoz, keze meg a lapáthoz van ragadva. Ő is kérdezteti a napisténtől, hogy mikor szabadul. A válaszok: a nap reggel azért vidám, mert az emberek is vidáman mennek munkába, este meg fáradtak, bosszúsak. Az öregembernek akkor lesz szabadulása, ha valaki a csónakjába ül, s akkor ő elkiáltja magát: „Halbert!” Erre az illető ragad oda.¹⁵

A napisten lakhelye feltehetően nem az alvilág, de a két évvel később, 1857-ben kiadott, Gaál György-féle változatban már kimondva is az alvilág szerepel. A hős egy városba érkezik. A királynak elmondja útja célját, hogy ti. meg kell tudakolnia, melyik a szerencsés óra. A király azt kérdezteti, hogy legjobb forrásából miért folyik minden pénteken vér. Továbbhaladtában egy másik király azzal bízta meg, hogy tudakolja meg, miért beteg már három év óta a lánya. A következő ország királya a 17 éve elrabolt lányának tartózkodási helyét nyomoztatja. Majd az öregember az alvilág bejáratához küldi. Itt öreg német áll őrséget, aki csak akkor engedi be, ha megtudakolja számára, hogy meddig kell ott állnia. Az alvilág ura, az ördög elől egy szép leány a fiút megfűrosztva, kiillatosítva az ágy alá bújtatja, s az ördögnek, mint saját álmát, előadja a kérdéseket. A válaszok: a tizenkettedik óra a legszerencsésebb; a forrásvíz ismét kristálytisztá lesz, ha a mellette lévő kriptából kiveszik a király lányának házasságon kívül született gyermekét. A beteg lány akkor gyógyul meg, ha az oltár alatt lévő varasbéka szájából kiveszi és megeszi a szentostyát, amely az ő hibájából került oda. A királytól 17 éve elrabolt lány maga a kérdező, s ott is kell maradnia az alvilágban. A kapuban őrködő né-

¹⁵ ERDÉLYI 1855. 16.

met egy igazságtalan, vétkező főpap, addig marad ott, míg az alvilágban két ártatlan lélek egymás kezét meg nem fogja, és össze nem csókolóznak. Erre az ágy alól előugrik a fiú, megcsókolja a királylányt, ezáltal az ördög sorsa beteljesedik, ő megy örnek a német helyett.¹⁶

A mesének csupán azt a motívumát vizsgálva, amely a vízen átkelést tartalmazza, a következő változatokat kapjuk:

1. A hőst egy öregasszony szállítja át a tengeren Pelikán király birodalmába, akinek addig kell szolgálnia, míg száz embert bele nem fojt a tengerbe. Eddig 99-et fojtott bele.¹⁷
2. A királyfi kis patakhöz ér, az kettéválik előtte és kérdezteti Szerencsének Szerencsájától, mi az oka, hogy az ő tiszta vizében soha még élő állat nem volt. Válasz: azért nincs benne hal, mert még nem halt bele senki.¹⁸
3. A hős egy folyóhoz ér, melyben egy öreg híd vergődik. Ezután két sziklához ér, amelyek szüntelenül csapkodják egymást. A Nap válasza a kérdésükre, hogy miért kell ezt tenniük, az, hogy a híd öregember volt valaha, aki tiltott napon, ünnepen is dolgozott. Büntetésből vált híddá, s akkor válthatja meg magát, ha egy embert megölnek. A hős még egy örökké tépelődő réttel is találkozott, aki királykisasszony volt valaha, mindig csak fészülködött, büntetésből változott el, s kell tépelődnie. Váltsága az lesz, ha megöl egy embert. A híd, a sziklák és a rét igen sajnálják, hogy a mesehőst nem ölheték meg, mert az a választ kérdésükre csak akkor adja meg, amikor már eltávolodott tőlük.¹⁹
4. Öregasszony viszi át tengeren a hőst a Mindentudó asszonyhoz, aki úgy szabadul meg, ha előbb ugrik partra, mint utasa. A hős pórul jár, ő marad a csávéban.²⁰
5. A fekete tenger csónakosa addig marad a csónakban, amíg előbb nem ugrik partra, mint minden utasa. A hős apósa jár pórul.²¹
6. A fiú egy nagy vízhez ér, ott egy ember csónakázik le-föl. Átviszi a Mindentudó országba, ahol egy emberevő öregasszony válaszol a kérdésekre. A vízen járó ember addig nem tudja elhagyni a csónakot, amíg azt nem mondja a másik parton: „Én elmegyek, te itt maradsz.”²²

¹⁶ GAÁL 1857. II. 115–132.

¹⁷ GAÁL 1860. III. 23–34.

¹⁸ KRIZA–ORBÁN–BENEDEK–SEBESI 1882. 319–331.

¹⁹ „Bódog a mostoha királyurfi”. *Mesegyűjtemény Blaskó, Hegedűs, Hunfahy Pál és Incze József gyűjtőktől*. MTA Kt. 4.-r. 370/983 19. sz.

²⁰ *Ágrólszakadt Anti tündéres és csodálatos élethistóriája*. Bp. 1882. (Ponyva)

²¹ BERZE NAGY 1907. 93–101.

²² BAKÓ 1914. 13–26.

7. A csónakos tengeren viszi át a hőst az ördöghöz, aki akkor szabadul, amikor valakinek a lapátot a kezébe nyomja.²³
8. A legény az erdő szélén tengert talál, a tengeren túl palotát lát, a tengeren öregasszony csónakázik. Kéri, hogy vigye át. Az öregasszony figyelmezteti, hogy háromszáz esztendeje nagyon sok embert vitt keresztül, de egyet se hozott vissza, mert az a vár a Bazsarikus sárkánykirály vára. A sárkánykirály lánya segítségével megtudja a legény, hogy az öregasszony megszabadul, ha ő száll ki előbb a csónakból. Aki utoljára marad, nem tud kiszállni.²⁴
9. A „világtudó ember” országát határoló vízben a révész addig lesz szolgálatban, amíg előbb partra nem ugrik.²⁵
10. A tenger révésze addig nem halhat meg, amíg valakit meg nem gyilkol.²⁶
11. Feneketlen tavon egy dióhéjban csónakázó öregasszony átviszi a legényt azzal a kéréssel, hogy tudakolja meg, meddig kell még csónakázni a dióhéjban. A griffmadár válasza (mint a Grimm-mesében): élete végéig.²⁷
12. A mesehőst a „háromfényestollú király”-hoz küldik, akihez már sokan mentek, de vissza még nem jött senki. Egyebek közt egy asszony arra kéri, tudakolja meg, mikor szabadul a három lánya, akik közül az első révész, a második a „háromfényestollú király” felesége, a harmadik pedig a szolgája. A válasz: a révész akkor szabadul, ha már ezer embert beleölt a vízbe, a másik kettő viszont soha.²⁸
13. A hősnak vízen kell átmennie, amelyen a hajós panaszkodik, hogy húsz éve egyedül evez ezen a hajón, szeretné megtudni, mikor szabadul meg tőle, mert meg van átkozva, szárazföldre nem léphet. Tollas Péter, aki egy hegy tetején álló házban lakik a víz túlsó partján, azt válaszolja, hogy akkor menekül meg a hajótól, amikor valaki beszáll a hajóba, ő pedig kiugrik.²⁹
14. A tengeren egy öregasszony fuvarozza az utasokat, a griffmadárhoz induló hőstől kéri, tudakolja meg, meddig kell még az urakat hordoznia. A griffmadár felesége a legény számára kitépkedi a griff három tollát, mire az öregemberré változik, megköszöni, hogy megszabadították. Eltűnik a tenger alatt.³⁰

²³ BERZE NAGY 1960. 200–203.

²⁴ VÉGH 1944. 129–135.

²⁵ BALASSA 1958. 92–101.

²⁶ BODNÁR 1964. 8–21.

²⁷ NAGY O. 1976. 257–268, 380.

²⁸ ORTUTAY–KATONA 1951. 163.

²⁹ OLOSZ 1972. 75–80.

³⁰ CSEH 1913. 247–255.

15. Nagy vízhez ér Palkó. A víz előtt egy kunyhócska van, abban lakik egy öregasszony. Az asszony csak akkor viszi át a vízen, ha megkérdezné a sárkánytól, akihez indult, hogyan tudna viharban embert fogni. A választ megtudhatta volna, ha elfogta volna visszafelé Palkót és a vele tartó királykisasszonyt.³¹

A mesetípusnak a *Magyar népmese-katalógus*ban számon tartott változatai, kisebb eltérésektől eltekintve, két nagyobb csoportra oszlanak. Az elsőben a legendaszerű bevezetőt (AaTh 779A*: *Krisztus és a szülő asszony*) követi a hős elküldése Szerencsének Szerencséhez (vagy Mindentudóhoz stb.), hogy tőle különböző kérdésekre feleletet hozzon. A második, kisebb csoportban általában a legendás indítás hiányzik, a hőst valamilyen különös, tollas lény három tolláért küldik el. A révész és a vízen történő átkelés motívuma 16 esetben szerepel a változatok között, 11 esetben hiányzik.

Ezeknek a motívumoknak részletes bemutatásával egyetlen célunk volt: megmutatni, hogy a mesék nyelvén megfogalmazott mitológéma mennyiben különbözik a mítosztól, mennyivel gazdagabb, miként teljesedik ki, megsza- badulva a mítosz hitbeli alapjaitól, komolyságától. Sokféleképpen valósul meg csupán annak a megsejtése is, hogy a mesében szereplő víz az élők és a holtak birodalmát választja el, s a mesehős kalandja nem más, mint a mesés túlvilágjárás. Néhány változatban megnevezik az alvilágot, amelynek az ura – a keresztény elképzelésnek megfelelően – természetesen az ördög. A hősré ebben a világban halál vár, csak segítő (rendszerint az ördög vagy más csodás lény anyja, felesége, rabnője) közreműködésével kerül el sorsát.

„Embrevő öregasszony” az egyik változatban a túlsó part úrnője. Több esetben hangsúlyt kap az a tény, hogy a vízen átkeltek közül még eddig soha nem tért vissza senki. A víznek (tengernek, folyónak) a kapcsolata a halállal más módon is kifejeződik: nincs benne élőlény, élettelen a víz. Akkor fog csak megváltozni, élővé válni, ha valaki belehal. Ugyanez a gondolat úgy is variálódik, hogy a révész szabadulásának feltétele, hogy gyilkoljon, embereket (százat, ezret) fojtson a vízbe. Az élet és a halál kölcsönösen feltételei egymásnak, s a különös, gyilkosságra felszólító tanácsok, amelyek a túlvilágról érkeznek, éppen az élet titkát tartalmazzák.

A mesehős útjába kerülő kérdezők, akik valamilyen megmagyarázhatatlan jelenség okát tudakolják, rendszerint azt a választ kapják, hogy mostani állapotuk korábbi vétkeik büntetése, következménye. Éppen úgy, mint az alvilágban szenvedő mitikus vétkeseknek. Csak a mesében a határok nem olyan élesek, pontosak: a büntetésüket letöltők vagy csupán különös helyzetek

³¹ KONSZA 1957. 51–56.

bűnös előidézői nemcsak az alvilági folyam túlsó partján foglalhatnak helyet, hanem az innensőn is. A révész éppenséggel a kettőt elválasztó folyón jár-ke. Tehát nem szükségszerű, hogy büntetésük a halál után érje őket.

A mitológia Kharónja erős, még ereje teljében lévő férfi, bár életkorára csak következtetni lehet, aki pontosan végzi feladatát, de sem örömét nem leli benne, sem nem lázadozik az idők végeztéig tartó egyhangú munka miatt. A mesebeli révész alakja ezzel szemben változatgazdagon áll előttünk: hol férfi, hol nő, néha öregasszony, néha fiatal lány. Nem derül ki, miért kell szünet nélkül csónakáznia a két part között, de egy biztos: terhesnek érzi ezt a feladatot, szabadulni akar tőle. A túlvilág ura meg is engedi neki, elárulja a menekülés módját, ami többféle is lehet. A lényeg csak az, hogy valaki mást kell csellel rávennie, hogy folytassa a munkáját. A mesei igazságszolgáltatás rendszerint az antihőst, a gazdag, kapzsi kereskedőt jelöli ki a büntetésül kapott szerepre, de néhány változatban a hős, a túlvilágot megjárt legény marad a csónakban, hogy örök időnkig szolgáljon rajta.

A mesék Kharónja tehát megszabadul – egy változatban ez a megszabadulás a halállal egyenlő –, s ez a mesének a mítosztól eltérő üzenete. A mesei optimizmus a hőseket az élet, a fény felé terelgeti. Hadész sötét birodalma megszűnik a mesében, palota vagy házikó lesz belőle egy víz túlsó partján, de az egyik változatban még az alvilági lény, a griffmadár felől is elmúlik az átok s eltűnik a tenger is, vagyis megszűnik ez az egész különös világ. A mesében ugyanis szó sincs arról, hogy a víz túloldalán lenne az a hely, ahol minden lélek halál utáni lakhelye van. A mese nem ad olyan értelemben világképet és rendszert, mint a mítosz: a mese rendszere, logikája más, mint a mítoszé. Az alvilági révész alakját a mese – a maga korlátai között persze – kiteljesítette, a lehetséges változatokat kiérlelte s végezetül felszabadította. Megtehetette, hiszen a mesét nem köti a vallás, a vallásos világmagyarázat, mint a mítoszt, vagy mint a hiedelemmondát a hiedelemrendszer. A mesét csak a saját korlátai kötik, egyebek között ezért nem várhatjuk el a mesétől azt sem, hogy a világi révész jelleméről, egyéni életéről bármit is megtudjunk.

Egy ilyenfajta elemzés során, amely egy igen elterjedt mesetípus egyetlen nép körében számba vett változatait vizsgálja, s egy klasszikus mitológiai hőst állít a mese egyik szereplőjével párhuzamba, felmerülhet a kérdés, hogy mi a kettő kapcsolata. A 461. számú mesetípus révész figurája azonos-e a görög mitológia Kharónjával?

A válasz természetesen csakis igen lehet. Úgy azonosak egymással, ahogy azonos a képzet a föld egymástól távol eső részein is a holtak birodalmáról s az azt határoló folyóról. Lehet, hogy ennél szorosabban kapcsolódik ez a mesetípus a görög mitológiához, éppúgy, mint Amor és Psyché meséje, de ez a

lényegen nem változtat semmit. A mese művészete által megformált Kharón-képpel találkozhatunk, s ez a görög mítoszok jobb megértését is elősegítheti.

Miként Görögországban az antik mitológia elemei folyamatosan tovább élnek, s például Kharón alakja is ismert a mai görög néphitben – igaz, hogy Kharósz névvel nem az egykori lélekszállítót, hanem magát a halált személyesítik meg.³² Ugyanúgy felmerülhet a kérdés, hogy a magyar néphit milyen párhuzamokat kínál az antik mitológéma életben tartásához. Túl sokat nem, de valamennyit mégis. A tárgyi bizonyítékok, amelyeket a régészet kínál, meglehetősen beszédesek. „A XI. századi temetők halotti obolus mellékleteinek területi és időbeli elterjedését statisztikusan vizsgálva, igen egyenetlen kép alakul ki, amely egyfelől a korai pénzforgalom, másfelől a szokás gyakorlásának jellegzetességeit mutatja. A Stephanus rex-pénzek (a rítus kezdetét jelzik!) sajátos csoportosulásban jelentkeznek: legsűrűbben a Tisza–Maros–Körösök közén, az Alsó-Tisza mentén, valamint Nógrádban találhatók; egy csoportjuk a baranyai köznépi temetőkben figyelhető meg! A korai királyi centrumok (Székesfehérvár, Esztergom) területéről eddig kevés István-pénzt ismerünk. A pénzeket a sírban leggyakrabban a szájban, a koponyán és környékén találjuk. Elsődleges szám szerint a szájba helyezése. A szokás több hitvilági elemet tükröz: az antik túlvilági út képzete összefonódott az étel-ital, vagy helyette pénz adásával (a halott ne nélkülözzön a túlvilágra vezető úton). A zabolai XII. századi temetőben a halottak szemére is helyeztek pénzt. Ehhez néprajzi párhuzamokat is ismerünk, a ravatalon a halott szemét (hogy a tekintete ne ártson) pénzzel takarták le.”³³ Van olyan régész-vélekedés is, hogy a bizánci kereszténység közvetítésével terjedt el az obolus-adás szokása Magyarországon.³⁴

Mindenesetre a néphitben igen szórványos adatok állnak rendelkezésünkre, amelyek arra utalnak, hogy a halottat pénzzel látják el abból a célból, hogy azt a bizonyos túlvilági révést kifizethesse. A halott szájába helyezett révpénz felidézheti akár Psyché történetét is, aki szintén a szájába rejtette az oboloszokat. A magyar halotti kultusz szokásai között inkább a szemhéjra tett pénzdarab szerepel.³⁵ Némely vidéken a 19. században a koporsóba egy pénzdarabot és egy darabka kenyeret tettek, hogy a halott a mennybe vezető út hét vámján tudjon fizetni. Katolikus vidékeken ezt a kenyeret szenteltvízzel szórták be.³⁶ Ugyanakkori adat a Brassó melletti Hétfaluból, hogy a felnőtt halottnak pénzt

³² MEGAS 1964. 93–95.

³³ TETTAMANTI 1982. 90.

³⁴ TETTAMANTI 1982. 90.

³⁵ BÁLINT 1944–45. 58–69; K. KOVÁCS 1944. 49–50.

³⁶ WLISLOCKI 1893. 134.

tesznek a markába, gyermeknek anyatejjel készült *karikós* (karikának értendő) kalácsot húznak a karjára, hogy áteresszék őket a másvilágon.³⁷

Ha tehát a révész alakját nem is ismeri a magyar néphit, a túlvilágra vezető út s valamiféle költséges átkelés képzelete nyomokban nálunk is fellelhető.

Kharón alakjának pedig csak mesei változatait tudjuk felmutatni.³⁸

(1984)

³⁷ KOLUMBÁN 1895. 389. Ez utóbbi két adat Pócs Éva *A halott etetése* című kéziratban lévő dolgozatából származik. Szíves átengedésükért ezúton is köszönetet mondok. (Ez a tanulmány kéziratban maradt.)

³⁸ A túlvilági révész alakjának kérdéséhez további irodalommal ld. KÜHN 1984.

ANGYALOK MUNKÁBAN: MODERN CSODA-ELBESZÉLÉSEK

Az elmúlt két évtizedben a nemzetközi tudományosságban ugrásszerűen megnőtt azoknak a teológiai, filológiai műveknek a száma, amelyek az angyalokkal foglalkoznak. Bizonyos felfokozott érdeklődés nemcsak a kidolgozott angylaltannal (*angelológia*) rendelkező vallások követői, hanem a vallástalanok körében is észlelhető: a tudományos művek irányultsága erre is reflektálhat.

Több közvélemény-kutatás vizsgálta az angyalokban való hitet. 2008-ban ezer kanadai megkérdezett 67 százaléka állította, hogy hisz az angyalokban, ugyanebben az évben 1700 amerikai 55 százaléka (ebből 5% vallástalan) volt meggyőződve arról, hogy őrangyal vigyázza életét. 1994-ben a Gallup Intézetnek az amerikai népesség egészére irányuló felmérése szerint 72% hitt az angyalokban, ez a szám 2004-re 78%-ra emelkedett, míg az angyalokban nem hívőké 15-ről 10%-ra csökkent. Egy 2002-ben kiadott tanulmány szerint 350 (többségükben angliai) megkérdezett személy állította, hogy volt angyalokkal kapcsolatos élménye látomás vagy egyfajta érzékelés formájában.¹ Ez lehetett hangos figyelmeztetés, érintés vagy meglökés, felemelés, gyakran valamilyen veszélyhelyzet elhárítása, illetve halál esetén kellemes illat észlelése. Az angyalokat különbözőképpen látták: „klasszikus” megjelenésük a rendkívüli szépségű, ragyogó emberi alak szárnyakkal, de lehetnek „fénylények” is. Az angyalokban való hit erősödését a legkülönbözőbb, tudományos és ezoterikus művek hasonló statisztikai adatokkal támasztják alá.

Ennek oka lehet az a vélekedés, hogy az angyalok a változás szimbólumai, a válság hírnökei. Az ezredforduló előtti évtized politikai változásokat hozott és bizonytalanságot teremtett Európában, a vallási kultuszok elvesztették vonzerejüket, egyfajta apokaliptikus hangulat terjedt el. Ebből a helyzetből kiutat jelentett a „megnőtt forgalom” az ég és a föld között: angyalok, Isten hírnökei és az emberek segítői jelentek meg és foglalták el helyüket az élet minden területén. Megjelentek az irodalomban (novellákban, önéletrajzokban), filmekben,² tv show-kban, reklámokban, plakátokon, képeslapokon és aján-

¹ <http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1842179,00.html>; <http://www.canada.com/story.html?id=8fc5d909-af96-4895-b345-7bfdc1e6b732>

² A legismertebb Wim Wenders filmje, *a Berlin felett az ég* (1987); ld. még SZILÁGYI 2010.

déktárgyakon, gyermekkönyvekben és ruhadarabokon.³ Amerikában a New Age-mozgalmakon belüli irányzatok formájában is intenzív angyal kultusz bontakozott ki, tanulmányom tulajdonképpen annak köszönheti létrejöttét, hogy hatására Magyarországon is megjelentek azok az elbeszélések, élménytörténetek, amelyek folklorisztikus természetét nem nehéz felismerni. Ezekről a mozgalmakról és a hozzájuk kapcsolódó gyógyító eljárásokról (*reiki* – ezen belül RAI: Reiki Association International irányzat, angyalterápia, szellemsebészet és hasonló) Kis-Halas Judit tanulmányaiból lehet tájékozódni.⁴

A tudományos kutatók, talán a korszellem hatására is, ráébredtek, hogy az angyalokról, a tiszteletükről mennyire kevés tudható meg az elődök munkáiból. Szinte áttekinthetetlen azoknak a monográfiáknak, tanulmányköteteknek a száma, amelyek az elmúlt húsz évben jelentek meg, és pótolni igyekeznek a 20. századi tudományosság lanyhaságát. Csak néhányat említve ezek közül: milyen nyelven beszélnek az angyalok a zsidó és a keresztény irodalomban az i. e. 2 századtól a reneszánszig (mikor beszélnek héberül és nem arámiul, és mikor egy földöntúli, angyali nyelven),⁵ miért lettek az angyalok „sarokkövei” a középkori kereszténységnek, hogyan formálódott a róluk való gondolkodás a katolikus egyházban és a szerzetesrendekben, míg a 13. században Bonaventura komplex angelológiájában létrejött a sokféle eredetű elem szintézise.⁶ David Kerck monográfiáját egyfajta *Summa Angelologia*nak szánta, olyan kérdéseket is vizsgált például, mint a nők és az angyalok viszonya. Témánk szempontjából ez azért érdekes, mert eredményei szerint a középkorban a férfiak érdeklődése az angyalok iránt erősebb volt, mint a nőké, és noha a testet öltött angyalok nem nélküliek, a látomásokban ifjúként, a művészi ábrázolásokban androgünként is megjelenhetnek, gyakran pedig érett férfiként írják le őket.⁷ A Patrick-legendát vizsgálva Joseph Falaky Nagy megállapítja, hogy a hagiográfiai és az ír nemzeti nyelvű irodalomban az irodalmi hagyományok kezdetektől a vízváltástól 12–13. századig és azon túl is az angyalokkal, ősökkel vagy magával az Istennel folytatott párbeszédnek jellemző az angyali küldetéseket.⁸

Említést érdemel egy új, tematikus bibliográfia is. Georg J. Marshallt az készítette a csak tudományos műveket tartalmazó, részben annotált⁹ bibliográfiájának összeállítására, hogy felettébb bosszantotta az a tény, hogy a

³ WOLF 2007. 695–696.

⁴ KIS-HALAS 2004, 2008, 2010.

⁵ POIRIER 2010.

⁶ KERCK 1998.

⁷ Megnevezett női látnokok az angyalok „atyai” gondoskodását említik: KERCK 1998. 187–188.

⁸ FALAKY NAGY 1997.

⁹ 4300-ból 750 tétel

fentebb már említett angyalreneszánsz eredményeként csak 1990-ben több mint 400 művet adtak ki angyalokról, de ezek zöme messze nem tekinthető tudományosnak. Mint írja, sehol egy lábjegyzet vagy hivatkozás az állítások alátámasztására, első- vagy másodkézből származó tapasztalatokról számolnak be, és „szerzőiknek fogalmuk sincs arról, hogy létezik egy gazdag vallási és intellektuális hagyomány, amely az angyalokra vonatkozik”.¹⁰ A szerzők neve szerint ábécérendben közölt tételek az Írásokkal foglalkozó keresztény, zsidó, iszlám, egyiptomi, afrikai, perzsa stb. teológiai műveket tartalmazzák, de sok mást is a történelem, művészettörténet, zene, filológia, szociológia, antropológia, régészet és a pszichológia területéről, 1998-ig bezárólag. Marshall érdeklődése a modern folklór felé is megnyilvánult, mert tizenöt, ufótörténetekkel foglalkozó művet is felvett jegyzékébe.

Owen Davies tanulmánya (2006) érdemel még különös figyelmet. A boszorkányság, mágia, népi gyógyászat történetének kutatójaként folklorisztikai érdeklődése meglehetősen intenzív. Feltűnt neki, hogy a 19. század közepétől halmozódó folklorisztikai szakirodalomban szinte nyoma sincs az angyalokkal kapcsolatos adatoknak, tulajdonképpen nincsenek is. Így nem állapítható meg, hogy az angyalokról vallott hit mennyiben volt része a populáris kultúrának. Talált azonban két forráscsoportot, amelyek közelebb visznek ahhoz, hogy megismerjük a doktrínakon kívüli angylképzeteket. A 17. század közepétől kezdve majd száz éven át az Angliában különösen divatos angylali látomások képezik az egyiket, a mágikus szövegek pedig a másikat.¹¹ Az angyalokhoz intézett fohász központi helyen állt a neoplatonikus rituális mágia filozófiájában és gyakorlatában. Ez utóbbit ugyan a művelt elit űzte (gyógyítók, kincskeresők, alkimisták), de tudáskészletük a népi gyógyítókéval sokban megegyezett.¹² Csak a narratívumokra fordítva figyelmünket, napjaink angylaltörténeteivel tipológiailag megegyezőket találunk a Davies által orvosi könyvekből, prédikációkból közölt gyógyulástörténetek között. Ha egy gyógyíthatatlannak tartott beteg állapota hirtelen jobbra fordult, azt angylali beavatkozásnak tartották. Davies közli az angyl-narratívumok leggyakoribb szűzségét is (krízishelyzetet egy váratlanul felbukkanó személy tanácsaival vagy más módon megold, majd eltűnik: utólag angylként azonosítják):

„Egy bizonyos Samuel Wallas nevű stamfordi cipész 1659-ben, egy áprilisi napon betegen feküdt otthonában, amikor egy öregember, »magas és vén, haja fehér, mint a gyapjú«, kopogott az ajtaján, és egy pohár sört kért tőle. Wallas adott neki. Az öreg azt tanácsolta, hogy másnap reggel menjen ki a kertjébe, tépjen le két levelet a zsályá-

¹⁰ MARSHALL 1999. 1.

¹¹ DAVIES 2006. 297.

¹² DAVIES 2006. 298.

ról, egyet a vérfűről, tegye egy pohár sörbe, és hagyja állni három napig. Azt mondta Wallasnak, hogy három napon keresztül igyon belőle, majd a negyedik naptól kezdve ismételje meg az egészet. Tizenkét nap múlva egészséges lesz. Az öregember szavai valóra váltak, és a stamfordi lelkészek ebből arra következtettek, hogy minden bizonynyal egy angyal volt.”¹³

Davies megállapítja, hogy nem lehet tudni, mennyire volt elterjedt az angyali gyógyításnak ez a módja, de idéz egy 19. századi néprajzi adatot, amely szerint az előbbihez hasonló módon egy koldus képében megjelenő angyal teszi próbára a keresztények könyörületességét. Ám e történet szerint amikor egy vasárnap reggel betévedő öreg koldus sört kér a cselédlánytól, és az megtagadja, az öreg felfedi kilétét: „Nem tudod, mit cselekszel! Miből gondolod, hogy nem egy angyallal állsz szemben?” A lány talpraesett válasza: „Az angyalok nem isznak sört miseidőben!”¹⁴ Ez utóbbi elbeszélés vezérmotívuma, miként számos modern változatának is, az a figyelmeztetés, amelyet Pál apostol intézett a zsidókhoz: „A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek, mert ezáltal egyesek – tudtukon kívül – angyalokat vendégeltek meg.” (Zsid 13, 2.)

A beszámolók (ezek lehetnek boszorkányperek is) szerint a gyógyítók gyakran kapták rendkívüli képességüket az őket meglátogató angyaloktól, ám a tündérektől is. A New Age-jelenségekben feltűnő angylakultusz is átfordulhat tündérkultuszba, mint ezt az áttekinthetetlen mennyiségű weboldal és sajtótermék is mutatja. Davies szerint a reformáció hatására az angyalok – és a szentek – tisztelete háttérbe szorult, a tündérekben való hit azonban háborítatlanul tovább élt, a népi gyógyításban játszott szerepüket tehát ők vették át. Ez az összefonódás angyalok és tündérek között a néphitben tovább létezett a 19. században is, főleg a kelta lakosság körében. Erre két elterjedt hiedelem adhat magyarázatot: az első szerint a tündérek a meghalt ősök szellemei, a másik szerint ők a bukott angyalok, akik túl rosszak ahhoz, hogy a mennyben tartózkodhassanak, ám túl jók ahhoz, hogy a pokolra kerüljenek. „Azt tételezhetjük fel, hogy az angyalok, a tündérek és a halott családtagok szellemei mintegy spirituális hármasságot alkotnak.”¹⁵ Ez a megállapítás magyarázatul szolgálhat arra a jelenségre is, hogy a modern, a New Age-mozgalmak kerekei között megfogalmazódott élményelbeszélésekben ugyanez a hármasság tükröződik: angyalokról beszélve meghalt hozzátartozó hazalátogatását, megjelenését mondják el, vagy éppen egy tündérrel történt találkozást. Végtére is ezek forrása ugyancsak az angolszász kultúra vidékén buzog.

¹³ DAVIES 2006. 301.

¹⁴ DAVIES 2006. 301.

¹⁵ DAVIES 2006. 302.

Davies még egy fontos, témánkba illő kérdést is felvet. Annak bizonyosságául, hogy a populáris angyalképzetek mennyire eltérnek a teológiai doktrínáktól, megemlíti azt a hiedelmet, hogy az angyalok néha állatalakban jelennek meg.

„1651-ben néhány parasztasszony közvetlenül naplemente előtt az égen angyalokat látott, kékes színűk volt, akkorák voltak, mint egy-egy kappan, és az arcuk (ahogy ők vélték) a bagolyéra hasonlított. Pár évvel korábban egy bizonyos Margaret Muschump (akiről azt tartották, hogy a családja meg van rontva) lányát két őrzőangyala látogatta meg egy galamb és egy fogoly képében. Úgy viselkedtek, mintha az egyik nő, a másik férfi lett volna, és fel akarták volna fedni a gyanúsított boszorkány vétkét, ám valaki elhessentette őket. A lány említést tett még más angyalokról is, mint akik madarak, nagy pulykák testét öltötték magukra, de az arcuk olyan volt, mint a keresztényeké, és olyan szépek voltak, hogy olyat még szem nem látott, és a hangjuk olyan égi volt, amelyet még hallani nem lehetett.”¹⁶

Természetesen senki nem tudhatja, hogy ez a képzet mennyire volt elterjedt, és azt sem állíthatja senki, hogy a mai elbeszélések a galamb vagy más állat képében visszajáró, vigasztaló holtakról (akiket angyaloknak tartanak) genetikus kapcsolatban állnak a majd fél évezreddel ezelőtt feljegyzettekkel. A tipológiai azonosságot azonban meg lehet állapítani.

A hazai tudományos élet is felélénkült, részben az utóbbi évek külföldi példáinak hatására, részben – éppúgy, mint a nemzetközi – a korábbi mulasztások pótlására. A Xeravits Géza, Tamási Balázs és Szabó Xavér OFM szerkesztésében 2012 februárjában az Akadémiai Könyvtárban bemutatott kötet, *Az angyalok az ókortól Szent Tamásig* bevezetőjében Xeravits Géza munkájuk aktualitását a következőképpen indokolta:

*„[...] a komoly hazai tudományos irodalom mindmáig adós azzal, hogy érthető, s többé-kevésbé átfogó bevezetést nyújtson a zsidó-keresztény kultúrkör angyalokra vonatkozó elképzeléseinek alapjaiba. Valójában csak három kisebb művet említhetünk, Jean Daniélou kiváló, ám terjedelméből következően egyszerű könyvecskéjét: *Az angyalok és küldetésük az egyházatyák szerint* (Budapest 1997); a neves biblikus, Claus Westermann meglehetősen racionalista, s ezért helyenként fárasztó írását: *Isten angyalainak nincs szárnyuk* (Budapest 2000); illetve Heinrich Krauss: *Az angyalok. Hagyomány és értelmezés* (Budapest 2005) munkáját.”¹⁷*

¹⁶ DAVIES 2006. 300.

¹⁷ XERAVITS 2011. 7. Említésre méltó még Andrei PLEȘU Romániában élénk vitát kiváltó könyve (2006).

A néprajzi szakirodalomban a Pócs Éva által szervezett vallásetnológiai konferenciák kötetei közül egy már kijelölte az angyal-témát.¹⁸ Többen foglalkoztak itt és másutt¹⁹ az archaikus imákból kirajzolódó angyalképzetekkel, populáris angyalábrázolásokkal, hagyományos angyalkultusszal. Itt csak azokat a tanulmányokat említem majd, amelyek narratív anyagot is közölnek, illetve egy-egy közösség angyalkultuszáról adnak áttekintést, és ehhez felhasználnak olyan elbeszéléseket, amelyek valamilyen esetet (álombeli látomást, angyali próféciaát, jelenést stb.) mondanak el. Nagyon kevés van belőlük. Hasonlóan kevés a kéziratokban fellelhető, gyűjtött anyag is.²⁰ Szemelvényes bemutatásukat azért tartom szükségesnek, hogy felismerhető legyen a hagyományos elbeszélések szoros kötődése a helyi valláshoz, amely az intézményes vallások doktrínáit történeteken, tapasztalatokon, szájhagyományban megőrzött régi szimbólumokon, költői formákon és rituális cselekvéseken keresztül jeleníti meg, de beépíti a másfajta forrásokból, nem az intézményes vallás által közvetített tudásból származó képzeteket is.

A modern angyaltörténetek ezektől markánsan elkülönülnek, még akkor is, amikor mint elbeszéléstípusokat a hagyományos folklórban – a recensben és, mint láttuk, a régi, több száz évesben – is fellelhetjük, vagy olyan általános képzetet használnak fel, mint az angyalok zenéje, éneke. Az angyalokról az átlagos ismeretekkel rendelkező kereszténynek illik tudni, hogy Isten teremtményei, sokféle kötelességük, feladatuk van, a legfőbb ezek közül Isten trónja körül szolgálni, neki szünet nélkül dicséretet zengeni.

A mezőkövesdi Gari Margit is tudta ezt, de elgondolta, hogy mindez a Paradicsomkertben történik, márpedig egy kertet művelni kell. Ezért úgy találta, hogy az angyaloknak csak az egyik fele hozsannázik, a másik a kertben dolgozik. Aztán cserélnek: aki hozsannázott, elmegy dolgozni, és fordítva.²¹ Ez az elképzelés még csak a doktrína továbbgondolása, sajátos értelmezése, mint ahogy a népi elbeszélések angyalképe sem sokban különbözik az egyházak által követítettől.

A hiedelemmondák arra tanítanak, hogy a természetfeletti, démoni világ az ember számára veszélyes, onnan menekülni kell. Ez a keresztény angyalképzetre is rávetülhet, az angyalok világa is tilalmas hely az ember számára, még ha álmában téved is oda.

¹⁸ PÓCS 2008.

¹⁹ TÁNCZOS 2001, és több más művében, egyetemi előadásaiban; CZÖVEK 2006, 2011.

²⁰ A Pócs Éva által szervezett és a vezetésével feldolgozás alatt álló Néphit Archívum anyagát használom.

²¹ FÉL 1967. 217.

„Hallom én ott valahol úgy zenélnék. [...] Odamenek, néznek engemet, megláttak, de mintha féltek lenne tőlem. Azt mondják, egyik azt mondja: – Te mit keressz itt? – Mondom: – Eljöttem én is, nézzem ezt a szép táncot, de régen nem hallottam ilyen szép zenét. – Jaj – azt mondja –, te úgy menj el innét, nehogy hírt kapjanak, mert akkor bajaid lesznek. – Métt? – mondom –, hát én nem csinállok senkinek semmit, én csak nézek. – Azt mondja: – Nem idevaló vagy! – Sz akkor megebredtem.”²²

Tánczos Vilmos ugyanebből a gyűjtésből idéz egy másik szöveget is, amelyben egy férfi számol be arról a rettenetről, amely angyali látáskor fogta el. Gyermekkorában túl korán érkeztek a hajnali misére, és a bezárt templomajtó kulcslyukán belesve meglátták, hogy odabent az égiek miséznek, az angyalok ministrálnak.²³ Ezekben az elbeszélésekben a moldvaiak archaikus világképe tükröződik, bennük a démoni lényektől való félelem a szent szféra alakjaival szemben is megnyilvánul. Az angyali jelenések megtapasztalása ugyanis általában kellemes érzetet kelt – egy moldvai szöveg szerint is.

„Az én őrzőangyalmat kétszer láttam, úgy, mint magát, olyan szép piros ruhában vannak, mint mikor a pap misézik, gyönyörű szép ruhában vannak. Ilyen piros ruhában vannak az őrzőangyalok, a Szűzanyának az angyalai meg fehérbe. És akkor minden hadsereg angyal különféle ruhákban vannak, kilenc hadsereg.”²⁴

A református kesznyéteni férfi zsoltárokat éneklő angyalokat lát és hall, három alkalommal, hétévente, és hét évig hallgatnia kell róla. Unokája mondta el a történetet az azt lejegyző helyi lelkésznek. Nagyapja vallásgyakorlatának nem éppen intenzív módját fontosnak tartotta megemlíteni, ezzel a vízió hitelességét támasztotta alá. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy csak az apának volt látomása, a többiek nem részesültek ebben az élményben.

„Nagyapám háromszor hallotta az angyalok éneklését. Áprilisi vásárra mentek Lúkra, oszt beszólt Szántai János bácsinak, hogy – Menjünk, János bátyám! – Várjál, Józsi! Mingyán! A krompékását hagy öntöm a kötőmbe! Átmentek a Zsilípen. A marhák mentek a tótísen. Az emberek beszélgettek. De nagyapámho akárki szót, ű egy szót se, csak ment elől. Oszt mikor átmentek a Zsilípen, tizenkét angyal ment a feje felett, oszt énekelték: »Akki nem jár hitlenek tanácsán«, az első zsórtárt, tizenhét versit. Mindig mondták, hogy egy vers, két vers. Tiszta fehérbe vótak az angyalok. Akkor elszálltak. Az Alsóriten hogy átmentek, nem szólt egy szót se. Mert az ilyet nem szabad mondani hét évig. A hetedik évbe megint meghallotta. Akkor meg azt, hogy »Az Űr énnékem

²² Diószén, BOSNYÁK 1980, idézi TÁNCZOS 2008. 155.

²³ TÁNCZOS 2008. 154–155.

²⁴ 54 éves férfi, Lészped, BOSNYÁK 1980. 60.

őriző pásztorom», huszonnégy versít. Otthol, az eresz alatt, szűnyoghálló alatt. Harmadszor, »jővel, Szentlélek Úr Isten«. Azon a helyen. Várta, hogy hét év múlva megjelennek-e. Akkor oszt kimondta. Elbeszélte. Többet osztán nem hallotta, pedig azután még sokáig élt. Neki vót egy Arany Csésze imakönyve. A templomba nem járt, de a családnak menni kellett s elmondani, mi vót a lecke. Ű a templomba csak akkor vót, mikor megesküdött, megáldozott.»²⁵

Az őrzőangyal feladata az embert jóra inteni, a helyes életviteli szabályok betartására figyelmeztetni. Ezt nemcsak belső sugallatokkal, hanem, miként a modern szövegeknél is tapasztaljuk, látható alakban, szóbeli figyelmeztetéssel is megteszik. A következő példa kissé zavaros. A megjelent személy, akinek kisfia van (az angyaloknak nem szokott gyermekük lenni), inkább Szűz Máriára hasonlít, aki a gyermek Jézust tartja a „vállán” (vállán Szent Kristóf tartja a kis Jézust, amikor átviszi a vízen, Mária a karján vagy az ölében szokta), ám az elbeszélő angyalnak nevezi: a szerepe is angyali.

„Egyszer meg volt egy ember. Legény volt még akkor, a lánya még most is él. Nekem cimborám volt a lánya ennek a Miska bácsinak. Mindig a kuckóban ült, osztán sosem imádkozott. Azt mondta neki az anyja: – Te sose imádkozol? – Osztán egyszer éjjélkor odaszáll feléje egy nagyon szép asszony angyal képibe,²⁶ egy aranyos kisgyerek meg ott van a vállán neki, egy angyal. Csak lehuzza rulla a takarót: – Kelj fel, Miska, oszt imádkozz! – Am meg még jobban belecsavargózott, mer megijedt. Oszt akkor megint lerántotta róla takarót, hogy: – Kelj föl, Miska, és imádkozz! – Ez háromszor ismétlődött meg, így. Mikor háromszor megismétlődött, akkor Miskának muszáj volt fölkelni, oszt szörnyen imádkozni. Oszt akkor az angyal eltűnt onnan a kisfiával. Ez eddig vót.»²⁷

Az angyal galamb képében való megjelenése gyakori (Moldvában pillangó is lehet). Amit Iancu Laura a moldvai Magyarfalu helyi vallásáról megállapított, „úgy tűnik, az *angyal*, az *őrangyal*, a keresztnévben kapott szent *patrónus*, valamint a *Szentlélek* szerepe gyakran összeér”,²⁸ másutt is igaz lehet, és ez a galamb alakú angyalokra is ad egyfajta magyarázatot.

„Mikor Dénes meghalt. Így neki a párnákat magasra felraktam, mert féltem, ugye özvegyül maradtam, s egy kicsi leánkával, négyéves. S így nekivettem a hátamot, s jó nagyon égett a lámpa, s ott sírdogáltam. S hát ott egyszer egy fehér galamb onnat az ágy bütijitől a faltól, hát, hogy repült, ssss, s még suhat es. S én visszasirültem, hogy hova repült, s hát sehol sincs! Hát ugye a fejemenél es fal volt, ott nem volt hova menjen. S mondom a szomszéd öregasszonnak, [...] néninek, mit láttam, s azt mondja: – Hát –

²⁵ L. Kis Sándorné Láczi Piroška, 58 éves, 1961. március 12. GALUSKA 1992.

²⁶ tévesztés, fordítva: egy angyal asszony képében – N. I.

²⁷ PÓCS 1964. 129.

²⁸ IANCU 2012. 99. (2013. 102.)

azt mondja –, az az őrzőangyal volt! Ne félj semmitől! Hát örökké féltem, örökké kellett hálótársat hívjak. Fiatalasszon voltam, mikor meghalt az uram. Olyan félénk voltam, nem mertem egyedül hálni. S azt mondotta az öregasszony: – Fiam, ne félj semmit, az az őrzőangyal volt! S az azért jelent meg neked, hogy te ne félj semmit!”²⁹

A megkeresztelt kicsi gyermekből halála után angyal lesz, nem szabad siratni. Ha mégis így tesznek, a halott/angyal megjelenik és figyelmeztet.

„Eccer íccaka felszerkenek, oszt ott repkednek az angyalok mind a házba, a sok gyerekek ott repdesnek, az öregember meg ott ül egy székhelyén a botjával. Keresem én az én tesviremet meg a fiam közöttük, de akkor láttam meg, hogy nagyon hátul vannak, nem tudnak röpködni a többivel, mind a ketten. Kérdeztem, hogy miért maradnak ilyen hátul. Asz mondta sejtítve az én kisfiam: – Nem tudunk jönni, mej mindig lucstosat vadunt. – A tesvirem meg azt mondta: – Maga mindig sirat minket, minek sirat? Nem tudunk a többivel röpködni. – Azontúl nem sirattam őket, pedig sokszor jött felfele benem a sirhatnék.”³⁰

„A kondásházba egy asszonnak a kislánya. Mindég siratta az asszony. Dersi Ilonka vót, meghalt. Hát osztán mikor ennyi vitt az urának is, kondások vótak, mindég kiement a temetőbe siratni. Meg ha az ebédet kivitte, akkor is siratta. Hát osztán egy éjszaka megjelent az angyal. Hogy: – Visszahoztam a lányodat, tedd ahova akarod. Visszasírtad. Nagyon jó helye vót, te azt nem is gondoltad, hogy mán ő hol volt az angyalok között. Te most tegyél vele, amit akarsz. Hát oszt nagyon megijedt az asszon, hogy: – Hát egy meghalttal, hát most én mit fogjak tenni? Hát azt mondja: – Ha megfogadod, hogy többet nem siratod, én most egy nagyon jó helyről hoztam le, akkor még most visszaviszem. Hát oszt megfogadta, hogy hát többet nem siratja. Hogy oszt megfogta az angyal, visszavitte a kislányt. Azt mondja: – Visszaviszem, nagyon jó helye vót, meg van koronázva – mondja –, olyan kis koszorúja vót. Hát azt mondja: – Akkor most visszaviszem a jó helyre. Úgy osztán nem siratta többet az asszony.”³¹

Moldvában az angyallá válás korhatára hét év, az első gyónást megelőző időszak alatt meghalt gyermekekből lesznek angyalok:

„Tátámnak [...] meghalt hat kicsikéje úgy, gyertya nélkül, s akkor azt mondja, kérdeje meg újfalu Mihályt. [...] Amikor megkérdezi, akkor az azt mondja, hogy: Bácsika, maga ne búsuljon semmit, mert azok angyalok, s azok oda fenn úgy repdesnek az Isten mellett! Kend, amikor vaj egyszer meghal, odaér, mind kend eléjébe jönnek! Semmit ne búsuljon, hogy nem gyertyával haltak meg! Én látom repdeselni az Isten körül.

²⁹ Csíkjenőfalva, Hargita megye; Jankus Kinga gyűjtése, 1996, kézirat

³⁰ MOLNÁR 1938. 143.

³¹ Nógrádsipek, Nógrád megye; Pócs Éva gyűjtése, 1973, kézirat

Olyan három-négy esztendősek voltak, de mind meg vannak keresztelve. S akkor úgy mondta, hogy ne bússulja őket!”³²

„S aztán megmondta nekem s én is mondtam, hagyja el, máme, ne még sirassa, mert ő angyal lehet, ő nem csinált senkinek semmi rosszat, ő a purgatórból kiszaladt lehet, s ő, mondom, angyal volt! Nehéz volt, neheztelte kend, hogy sírt! Én nem sirattam, mert én mondom, ha az Isten elvette, nem volt szerencsém hozzá, az Istennel békél ott, angyal lesz, mondom, mondom, nem kárhozik többet! S én nem sirattam!”³³

Peti Lehel a moldvai, lészpedi látóasszony, Jánó Ilona vallomását közli látomásáról, amelyben őrzőangyala kíséri el a bibliai események helyszínére, ahol maga is tanúja lesz Ádám és Éva bűnbeesésének.³⁴ Angyalok szerepelhetnek sorsmondák között is, amelyek elmondják, hogy a gyermek születésekor angyalok (sok más lehetséges személy mellett) jósolják meg elkerülhetetlen jövőjét,³⁵ de az ugyanilyen szűzséjű mesék között is (ATU 934: *Tales of the Predestined Death*). Élményként vagy látomásban ezek a tartalmak ritkán jelennek meg. A modern angyaljelenségekhez átvezetésként egy különleges szöveget közlök, amelynek vezérmotívuma a próbatétel: az angyal azért jelenik meg, hogy a kiválasztott személy könyörületességét próbára tegye. Erre találtunk már példát Davies adatai között is. A hagyományos magyar folklórban nem találkoztunk vele, a modern anyagban viszont igen gyakori.

„Hát mēnt egy ijen tömeg vonat, vagy izé, tömeg nép, sok nép mēnt a vonaton. Föl-szállt egy szēginy asszony, nagyon rongyos ruhába, mezítláb a vonatra. Mēgy a kalahúz. Hát jeggye sē vót neki! Mēgy a kalahúz, kéri a jegyekēt. Hát persze hogy hát nincs neki jeggye. Hát ugyē kötelessége neki mindēnkit mēgbüntetni. Oszt odaūt az asszony egy ijen jobbmódú embērhez, hát akinek vót pize. Odaūt mellēje. Oszt akkor ott ūt az embēr mellett. Oszt mondja az az embēr, bácsi... bácsi, igēn, aszongya, hogy: – Nē tessék őt mēgbüntetni! Majd én inkább kifizetēm neki a jegy árát! – Úgyhogy nem is büntette mēg a kalahúz őtet, hogy látta, hogy ojan szēginy asszonka. Az embēr kifizette neki a jegy árát. Oszt azután mikor az embēr hazaér, hát akarja a bukszáját... nézi, pizt akar belüle kivēnni, hát lássa, hogy benne van a Szent Antalkának, a Szent Antalnak a képje. Hogy a Szent Antal lēhetēt abba a rossz ruhába, az jelēt mēg neki! Úgyhogy oszt akkor allighogy mēnnek tovább a vonattal, oszt természetesen az a nő, az úgy eltűnt! Ott ūt mellēte, sē kimēnni, sēnki sēmmīt nem látott. Csak eltűnt mellüle

³² IANCU 2012. 97. (2013. 100–101.)

³³ Magyarfalu, Moldva; IANCU Laura gyűjtése, 2011, kézirat

³⁴ PETI 2008. 241–242.

³⁵ BIHARI 1980. A I. 1/A.

*az a nő. Oszt akkor hűt még az embërbe a vér, hogy hát hogy ki lehetett az. Hogy ő nem vette észre, sè hogy kimènt, sèmmi sè, csak eltűnt èccèrűen mellùle.*³⁶

Első látásra feltűnik, hogy egyetlen szereplőt sem ismer az elbeszélő, tehát nem egy falubelivel történt meg az eset. Mintha hallotta vagy olvasta volna valahol. A szegény, rongyos asszony szerint Szent Antal lehetett, de fontosnak tartotta elmondani, hogy „hűt még az embërbe a vér”, tehát megdöbbsent. Ez a döbbsent, a „vér megfagyása” a modern mondák egyik gyakori motívuma, valamint a jelenések, az angyalok nyomtalan eltűnése is. Joggal tételezhetjük fel, hogy ez a narratívum nem a galgamácsai közösség hagyományozott elbeszélésrepertoárjának a része (a vonat mint helyszín miatt még lehetne az). A modern szövegekben, mint itt is, az angyali jelenés sokszor hagy fizikai nyomot maga után.³⁷ Az ott megjelent angyaloknak sokkal több közük van a reális világhoz (csodás gyógyulást idéznek elő, elveszett tárgyakat kerítenek meg, anyagi gyarapodást idéznek elő, vagy gondoskodnak az utódokról), mint a hagyományos kultúrában. Ott az egyházi tanítások és a néphit elemei a maguk rendszerében működnek, és felismerhetők, azonosíthatók. A modern történetek hátterében folyamatosan alakuló, spekulatív módon létrehozott angyaltanok állnak, lehetőségeik végtelenek, ezért nehezen állíthatók rendszerbe. Kézenfekvőnek látszik, hogy műfajukat tekintve a *modernnek*, *kortársnak* vagy *városinak* nevezett mondák között keressük a helyüket.³⁸

A városi mondák enciklopédiájában nincs *angyal* címszó,³⁹ katalógusuknak bibliográfiai adatai vannak, kézbevehetősége azonban nincs.⁴⁰ A műfaj szakirodalmában sem található angyalokkal foglalkozó munka, ami összefügghet azzal, hogy maga a jelenség nagyon friss, az új angyalkultuszokkal együtt alakul. A másik okot abban is láthatjuk, hogy a modern vagy kortárs monda kritériumai között szerepeltetik sokan, hogy azokban nem természetfeletti lények a szereplők:⁴¹ bár sokan sokféle kivételt tudtak megemlíteni.⁴² Egyébként Brunvandnak a városi mondákról tett megállapításai az angyaltörténetekre is érvényesnek tűnnek, így például: „Városi mondáknak mindazokat a bizarr,

³⁶ Galgamácsa, Pest megye; 1977. március 13-án elmondta Kiss Károlyné Pesti Julianna, Villányi Péter gyűjtése, sorszáma 2552.

³⁷ Az angyali jelenés bizonyossága lehet, hogy a helyszínen egy tollat találnak, holott erre semmi magyarázat nem létezik, pl. a kórházi szobában nem volt tollal töltött ágynemű. Vö. VIRTUE 2003. 140–142, 149–150.

³⁸ NAGY I. 2006. Ld. kötetünk zárótanulmányát.

³⁹ BRUNVAND 2001.

⁴⁰ Ingo SCHNEIDER: *Contemporary Legends – Sagen der Gegenwart. Studien zur Motivgeschichte, gesellschaftlichen Relevanz und genretheoretischen Einordnung.*

⁴¹ SIMPSON–ROUD 2000. „contemporary legend” címszó.

⁴² NAGY I. 2006.

valószínűtlen, 99 százalékban apokrif, ám mégis hihető történeteket tartom, amelyek »túl jók ahhoz, hogy igazak legyenek.«⁴³

Az ezoterikus angyalkultusz, amely a kortárs angyalélmények inspirálója, az 1990-es évek második felében az Egyesült Államokból indult hódító útjára. Kis-Halas Judit kiválóan összegzi történetét és magyarországi megjelenését. Az általa közzétett élményelbeszélésekről⁴⁴ az derül ki, hogy elmondóik kapcsolatban állnak hivatásos angyalokkal, gyógyítókkal, a világhálón tájékozódóknak, angyalos weboldalakat látogatnak, leveleznek, felkeresik a könyvesboltok ezoterikus polcait: élményeiket tehát az itt kapott információk befolyásolják.⁴⁵ Angyalélményekről szóló történeteket is ezeken a helyeken lehet gyűjteni. A modern mondák gyűjtése sem a klasszikus terepmunka módszerével kezdődött, hanem a sajtóban, rádióban közzétett felhívásokkal.

2012. február 24-én egy budapesti Lira könyvesboltban a következőket találtam: Alma Daniel – Timothy Wyllie – Andrew Ramer: *Az angyalok tudják a választ. Kapcsolatteremtés belső vezetőnkkel. Meditációs gyakorlatokkal*. Ford.: Dobos Mária. Budapest, Duna-Interkontinental, é. n. Eredeti címe: *Ask your Angels*. (New York, Ballantine Books, 1992.) A három szerző közül az első pszichoterapeuta és gyógyító, a második író, művész, gyógyító, a harmadik eredetileg építész, de előbb egy vallási közösséget alapított, majd a könyv írásakor már „spirituális intelligenciákkal” foglalkozott, könyveket írt. Figyelemre méltó a közlésük: Sophy Burnham, a *The Book of Angels* szerzője az olvasóktól több ezer levelet kapott, amelyekben saját történeteiket mondták el, hogy őket hogyan érintették meg az angyalok. A levélírók a társadalom különböző rétegeiből és Amerika különböző helyeiről, kis- és nagyvárosokból származnak (p. 56).

Francesca Brown: *Suttogó angyalok*. Ford.: Kis Gabriella. Budapest, Totem Kiadó, 2010. Eredeti cím: *My Whispering Angels: The Incredible True Story of a Life Transformed by Angels*. Fűlszöveg: „A Suttogó angyalok egy hihetelen tehetséggel megáldott ír feleség és édesanya elképesztő története. Francesca betegségtől és elkeseredéstől legyengülve várta az ezredfordulót, elvesztve a jövőbe vetett hitét és reményét. Élete egy csapásra megváltozott, amikor a kislánykorában őt meglátogató angyalok és szellemek visszatértek, hogy felnőtként is segítsenek rajta. Az önismeret csodálatos tájait járhatjuk végig, mialatt Francesca elmeséli, hogyan segítettek neki az angyalok meggyógyulni, hogyan terelték a szellemi gyógyulás felé. Az angyalok megtanították, hogyan használja tehetségét emberek gyógyítására, és belső látásával hogyan

⁴³ BRUNVAND 2001. 142.

⁴⁴ Tudomásom szerint ő az egyetlen folklorista, aki *Angyalélmény-történetek* címmel külön fejezetet szentelt a témának. Ld. KIS-HALAS 2008. 267–269.

⁴⁵ KIS-HALAS 2008. passim

segíthet másokat is reményekkel és célokkal teli élethez. Francesca bemutatja a gyógyító munkáját segítő szellemeket, köztük Johannát, a gyönyörű gyermekszellemet, és továbbítja az angyalok meditáció alatt közvetített üzeneteit, a remény üzeneteit, amelyek mai életünk kihívásaira adnak választ.”

Francescának verseket is küldenek az angyalok, amelyeket közöl is könyvében (pp. 243–252). Figyelemre méltó egyik saját élménye: Spanyolországban, Torrevieja egyik templomában egy fiatal, harminc év körüli férfi hívja magához. Francesca megkérdi tőle, hogy ő-e Jézus Krisztus. „Az Atya fia vagyok. Vagyok, aki vagyok.” Az oltár előtt elmagyarázza Francescának, hogy egy út áll előtte, amelyen járva Istent kell szolgálnia. Ezután az ifjú eltűnik (pp. 188–191).

Dr. Doreen Virtue: *Gyógyítás tündérékkel*. Ford.: Görbe Angéla. Budapest, Édesvíz Kiadó, é. n. Eredeti cím: *Healing with Fairies*. USA, Hay House Inc., 2001. Uő: *Napi útmutatás az Angyalodtól*. Ford.: Görbe Angéla. Budapest, Édesvíz Kiadó, 2007. Eredeti cím: *Daily Guidance from your Angels*. USA, Hay House Inc, 2006. Doreen Virtue tevékenységéről Kis-Halas Judit 2008-as tanulmányában részletesen ír. Csak az Édesvíz Kiadónál 13 könyve jelent meg 2004-től 2009-ig, a fentiek ezután. A tizenháromból tizenegy könyv címében szerepel az *angyal* szó. A 2001-ben kiadott műben jelennek meg először a tündérek. *Angyal látomások. Történetek azoknak, akik látják az angyalokat, s arról, miként láthatod Te is őket*. Ford.: Lakatos Anna. Budapest, Mandala-Seva Könyvkiadó, 2003. Eredeti címe: *Angel visions*.

Témánk szempontjából alapl mű, angyalélmény-történetek gyűjteménye egyéb (például hivatkozott statisztikai) adatokkal: Richard Webster: *Uriel arkangyal. Kérj nyugalmat és erőt a változáshoz*. Ford.: Ortutay Judit. Budapest, Édesvíz Kiadó, 2007. Eredeti cím: *Communicating with the Archangel Uriel for Transformation and Tranquility*. Llewelly Publication, 2005. Komoly ajánlott irodalommal a 148–150. oldalakon. A szerzőnek korábbi, Mihályról, Rafaelről, Gábrielről szóló kötetei ugyanitt megtalálhatók. Uő: *Szellemi vezetők és őrangyalok*. Ford.: Görbe Angéla. Budapest, Édesvíz Kiadó, 2005. Érdekesség pl. „Az illóolajok és csakrák” című fejezet, ahonnan megtudható, hogy a bergamott szorosan köthető Jophiel arkangyalhoz, közelebb hoz a spirituális világhoz. Örömet hoz, magabiztosságot ad. A citromot Mihályhoz társítják, tisztító hatású, vitalitást okoz, újjáéleszti a hitet (p. 115). Említésre méltó még Silver Raven Wolf: *Angyalmágia, kipróbált technikák, kreatív, hatékony módszerek* című könyve (ford.: Görbe Angéla, a verseket ford. N. Kiss Zsuzsa, Budapest, Édesvíz Kiadó, 2006).

Ugyanekkor a szomszédos Libri könyvesboltban hét angyalos könyvet találtam, mindössze két Doreen Virtue-könyv egyezett meg a Líra kínálatából megismertekkel: a látomásokat tartalmazó kötete és a *Napi útmutatás*.

Egyetlen mű tartalmazott néhány élménytörténetet: Jacky Newcomb: *Angyali titkok. Igaz történetek és varázslatos módszerek, amelyekkel közelebb kerülhetünk őrangyalainkhoz*. Ford. Pordány Katalin. Budapest, Bioenergetic Kiadó, 2011. Eredeti címe: *Angel Secrets*. London, Godsfield, 2010.

Virtue történeteinél, amelyeket másoktól kapott, Newcomb saját történetei sokkal halványabbak. A „Fiam túlvilági látogatója” címen közölt látomásban a fiúnak nem egy látogatója érkezik a túlvilágról, hanem a halott nagyszülők mindketten, a család nemrég elhunyt barátja, valamint az összes macska, amely valaha a családnál élt, köztük a legutoljára elpusztult Kandúr úr is. Mivel a többi kötet témánk szempontjából irreleváns, nem tartom szükségesnek felsorolásukat. Érdekességgént említem csak, hogy az egyikben tanácsokat olvastam arra vonatkozóan, hogyan öltözködjünk, hogy az angyalok számára vonzóak legyünk és az angyali látogatást sikeresen kezdeményezhessük. Például ha gyógyító angyalokat várunk, mély zafírkék ruha javallott, a ruha általában mindig bő, lenge legyen.

A Szent István Könyvesbolt öt, szerény méretű, angyallal foglalkozó könyvet tartott a megadott napon, mindegyike fordítás. Talán a virágzó angalkultuszra reflektál ezek közül kettő, Peter Kreft és Anselm Grün könyvei. Peter Kreft: *Angyalok és démonok. Mit tudhatunk róluk?* Ford. Tóth Péter Pál. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2010. Eredeti címe: *Angels and Demons. What Do We Really Know About Them?* San Francisco, Ignatius Press, 2007. Az angyaljelenések megszorodása idején az egyház jónak látja a hívőket felvilágosítani a jó angyalok és az ártó démonok mibenlétéről, hogy meg tudják különböztetni őket egymástól.⁴⁶ Az ortodox egyház a halál utáni élményekről szóló Raymond Moody-könyv (*Élet az élet után*, utolsó kiadása: Ecclesia, 2007) sikerére reflektálva ajánlja kegyes olvasmányként Fr. Seraphim Rose könyvét: *The Soul After Death: Contemporary „After-Death” Experiences in the Light of the Orthodox Teaching on the Afterlife* (Platina, St. Herman of Alaska Brotherhood, 1988). Ebben például a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az aszkétikus irodalomban a fény sohasem az angyalok, hanem a démonok kísérelő jelensége. A Bibliában az angyal mindig ifjú alakját ölti magára, ha az emberek között megjelenik. A kortárs angyaljelenések különösen, ám a hagyományos folklórbeli reprezentációk is a legkülönbözőbb alakokat (a gyermektől az inka indiánasszonyig vagy állatokig) mutatják.

⁴⁶ A probléma nem új: a puritán Isaac Ambrose (1604–1664) műve, amelyben az angyali álmokat hat jellemzőjük alapján identifikálja, hogy az ördög által inspiráltaktól meg lehessen őket különböztetni, több kiadást is megért. DAVIES 2006. 307.

A másik figyelemre méltó könyv Anselm Grün: *Mindenkinek van egy angyala*. Budapest, Jel Kiadó, é. n. Eredeti címe: *Jeder Mensch hat einen Engel*, 2006. A szerzetes író 24 bibliai történet segítségével mutatja be azt, „hogyan lép be az angyal az ember életébe reménytelennek tűnő helyzetekben, hogyan óvja és védelmezi, nyitja meg szemét az élethez vezető úthoz”. A bemutatás tehát nem személyes élményeken, hanem bibliai történeteken alapul: ez is egyfajta válasz lehet a kor „kihívásaira”.

Meg kell említenem egy könyvet édesanyám hagyatékából, mert tulajdonképpen ez adta az ötletet, hogy a kortárs angyaltörténeteket folklorisztikai szempontból kezdjem vizsgálni. Szerzője Joan Wester Anderson, aki újságíróként dolgozott 1994-ig, első könyvének megjelenéséig (*Where Angels Walk*). Ennek a magyar fordítása jelent meg egy évvel később nálunk. Azóta bestsellerek írójaként, tv-sztárként, előadóként és angyalos programok szervezőjeként ünneplik, karrierje hasonló ahhoz, amit Doreen Virtue futott be. 2012. március elsején hét angyalos könyvét (beleértve az elsőnek a sokadik kiadását) kínálta a weboldalán.⁴⁷ Itt közli frissen a hozzá beérkező történeteket, amelyeket tematikus rendben is kínál: ez az angyalélmény-történetek egyetlen, folyamatosan bővülő „katalógusa”.

Wester Andersont egy 1983-as karácsonyi élménye indította el az angyalok felé: huszonegy éves fia a barátjával kocsival ment hazafelé, rendkívüli hidegben, amikor a rádión mindenkit otthon maradásra szólítottak fel. A kocs motorja leállt, a közelben egyetlen autó sem volt. Az anya otthon imádkozott aggódva, a fiú a kocsiban fohászkodott. Váratlanul a kihalt úton megjelent előttük egy autómentő kocs, a vezető arcát csuklya borította, és rövid szóváltás után visszavontatta a kocsit a barát otthonához. Megérkezve fizetni akartak, és megköszönni a segítséget, de senkit és semmit sem láttak. Utólagos döbbenet: visszaemlékezve megállapíthatták, hogy a kocsin nem volt semmiféle cég felirata, de ez még semmi volt ahhoz képest, hogy a hóban egyetlen kocs keréknyoma volt: csak az övé!⁴⁸

Ezt a történetet természetesen a szerző szépírói stílusában olvashatjuk, de a többit is. Wester Anderson fogalmazza meg mások élményeit, ahogy Doreen Virtue is teszi. Ezeket újságokban feladott hirdetésekre kapta, óriási mennyiségben. Tehát pontosan úgy történt minden, ahogy a modern mondák gyűjtésének kezdetén, amikor még nem volt internet. Wester Anderson egyfelől

⁴⁷ <http://joanwanderson.com/>, a letöltés ideje: 2012.03.01. Ekkor az utolsó bejegyzés az oldalon 2012. 02. 24-i volt, utalással egy linkre a youtube-on, amelyben egy levelező személyesen mondja el a történetét. Az internetes oldalak szövegeit változtatás, hibajavítás nélkül közlöm.

⁴⁸ WESTER ANDERSON 1995. 7–14.

a hitelességet akarta biztosítani, másfelől a beküldők anonimitását kívánta megőrizni, amikor a szereplőket keresztnéven említette, megjegyezve, hogy ezt megváltoztatta, ám a város nevét feltüntette, más esetekben teljes nevet adott meg, de elhagyta a város nevét. Nála a meghökkentő, hátborzongató élmények is helyet kapnak, Virtue könyvében pedig csak a szép, megnyugtató, vigasztalást hozók. A fenti szüzsének azóta nagyon sok variánsa született. Tipológiaiilag igen közel áll az „eltűnő stoppos” (*Vanishing Hitchhiker*) nemzetközi vándormondához,⁴⁹ amelynek némely angliai változatában valóban angyal jelenik meg, aki vagy megjósol valamilyen eseményt, rendszerint katasztrófát, vagy tanácsaival megóvja az autóst valamilyen veszélytől.

Az ezoterikával kapcsolatban álló narratívumokban megjelennek a harcos angyalok is, akik elpusztítják, megfutamítják az ellenséget.⁵⁰ Hagyományos, népi változataikat nem ismerjük. Óriási irodalma van a mons-i angyalok (*Angels of Mons*) néven elhíresült csodának. Az első világháborúban, 1914-ben a belgiumi Mons-nál egy brit felderítő egység németekkel került ütközetbe, akik teljesen váratlanul megfutamodtak. Ezt annak a csodának tulajdonították, hogy a britek számára láthatatlanul, de a németek számára nagyon is láthatóan, harcias angyali seregek álltak a britek oldalára, akiknek a látványa sokkolta a németeket.⁵¹ Ez a toposz (csak a támadók számára látható harcosok – esetleg rendőrök vagy „nehéz fiúk” –, akiket utólag harcias angyalokként azonosítanak: védelmeznek valakit vagy valakitket), a kortárs csodatörténetek között több változatban is előfordul.⁵² Magyar változatairól nincs tudomásunk.

Az interneten áttekinthetetlen az angyalos oldalak kínálata, bármely nyelven lehet próbálkozni a kereséssel. A magyar angyalos weboldalak kínálata is bőséges. Működtetőik vagy ezoterikus gyógyítók, akik szolgáltatásaikat is hirdetik és hálás pácienseik történeteivel reklámozzák magukat, vagy lelkes laikusok, akik örömet lelik abban, ha oldalaikat kidekorálhatják ragyogó szépségű angyalok csillámos képeivel, amelyeken az angyalszárnyak még repdesni is tudnak. A történetek ezekhez illően szelídek és érzelemgazdagok.

⁴⁹ BRUNVAND 2001. Továbbá ld. kötetünkben *A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák* c. tanulmányt – A szerk.

⁵⁰ BERGER 1970. XVII.

⁵¹ CLARKE 2002.

⁵² „Gumibotos angyalok”, „Szárnyas harcosok”: WESTER ANDERSON 1995. 261–265, 199–205.

„Drága Magdika és kedves olvasók!

Három éve volt egy műtétem (mellrák) amitől nagyon féltem. Amíg toltak be a műtőbe, kértem az Angyalkáimat, hogy vigyázzanak rám a műtét alatt, legyenek velem. Vége a műtétnek, kivittek az ébredőbe. Arra ébredtem, hogy az ápoló kérdezi tőlem, hogy valami baj van? Kinyitottam a szemem és mondtam, hogy csak az, hogy elröptek az Angyalkák. Azért kérdezte meg ezt az ápoló, mert folyt a szememből a könny. Biztosan azt hitte, hogy még az altató hatása alatt vagyok. Ahogy megszólított az ápoló, láttam a drága Angyalkát elröpülni valami gyönyörű fény felé. Köszönöm, hogy vigyáztak rám. Engedjétek meg, hogy elmeséljem, hogyan köszönt el a nagymamám a temetésén tőlem. Tudni kell, hogy nagyon fújt a szél. A koszorút, amit én vittem odatették, ahol én álltam. Minden szalagot fújt a szél, egyszerre csak minden szalag mozdulatlan lett, csak az általam vitt koszorún emelkedett fel a szalag és hosszú másodpercekig integetett. Tudtam, éreztem, hogy így búcsúzott el tőlem. Az Angyalkák lefogták a többi szalagot. Köszönöm, hogy elmondhattam Nektek! Mosolygos napot mindenkinek!

Simai Ilona”

„Az én rövid történetem:

Tavasztól késő őszi én mindenhová kerékpárral járok. Az egyik délután nagyon siettem és a zebránál várakozva egyszer csak egy fiatal ember állt meg mellettem ő is kerékpárral. Rám nézett és azt mondta, hogy nagyon vigyázzak mert a kerékpáromon a pedálnál egy csavar meglazult. Oda néztem a pedálra de nem vettem észre rajta semmit és mire felnéztem, hogy folytassam utamat a fiú már nem volt sehol. Másnap azért megnéztem egy szerelővel. Nagyon meglepődtem amit mondott. Valóban egy olyan csavar akart kiesni ami összetartotta a kerékpáromat, ha az kiesik nagy baj lett volna, és ami még érdekes az egészben, hogy ez kívülről nem is látszott a szerelő elmondása szerint. Biztos vagyok abban, hogy a gond viselés vagy az őrző angyalom lehetett aki megakart védeni.

Ennyi az én történetem.

Üdvözléssel: Zsoldos Zita⁵³

Saját történet híján sokszor Virtue valamelyik történetét teszik fel a hálóra. Az alábbi elbeszélés pedig a *Hospitality Blessed* („Megáldott vendégszeretet”, ATU 750*), a magyar népmese-katalógusban *Krisztus a szegény és gazdag parasztnál* (MNK 750*) típuscímet viselő nemzetközi legendamese, a nálunk igen kedvelt Krisztus és Szent Péter-történetek egyik darabjának egy új, átköltött, stilizált változata, az interneten terjedő, variálódó folklór mutatós példája.

⁵³ <http://ezoterikustanacsok.shp.hu/hpc/web.php?a=ezoterikustanacsok&o=8emm3,34> történet, a letöltés ideje: 2012. 02. 27.

„Két utazó angyal megállt, hogy az éjszakát egy tehetős család házában töltsse el. A család udvariatlan volt, és megtagadta az angyaloktól, hogy a nagy ház vendégszobájában pihenjék ki magukat. Ehelyett egy picike helyet kaptak a hideg pincében. Amikor kinyújtóztak a kemény padlón, az idősebb angyal meglátott egy lyukat a falon és kijavította azt. Amikor a fiatalabb angyal kérdezte, miért, az idősebb angyal így felelt: »A dolgok nem mindig azok, aminek látszanak.« A következő éjjelen mindketten egy nagyon szegény, de vendégszerető paraszt és felesége házában pihentek. Miután azok azt a kevés ételt is megosztották velük, amijük volt, átengedték az angyaloknak az ágyukat, ahol ők jól aludhattak. Amikor a következő napon a nap felkelt, az angyalok könnyek között találták a parasztot és a feleségét. Az egyetlen tehenük, akinek a teje az egyedüli bevételük volt, holtan feküdt a mezőn. A fiatal angyal dühös lett és kérdezte az idősebbet, hogyan hagyhatta, hogy ez megtörténjen. Az első embernek mindene megvolt, mégis segítettél neki, vádolta. A második családnak kevese volt, és hagyta, hogy elpusztuljon a tehenük. »A dolgok nem mindig azok, aminek látszanak«, mondta ismét az idősebb angyal. Amikor a nagyház hideg pincéjében pihentünk, észrevettem, hogy a falon lévő lyukban arany van. Mivel a tulajdonos olyan mohó volt és nem akarta megosztani szerencsés sorsát, betapasztottam a falat, hogy ne találhassa meg. Amikor a utolsó éjszaka a paraszt ágyában aludtunk, jött a halál angyala, hogy elvigye a feleséget. Helyette odaadtam a tehenet.”⁵⁴

Vázlatos áttekintésem egy nagyon újdonságyszamba menő és napról napra alakuló jelenséghalmazról figyelemfelkeltő szándékkal készült: a folklorisztika számára újra megnyílt egy forráscsoport, amelynek feldolgozása kutatókra vár.⁵⁵ Egyébiránt pedig ajánlom ezt az írásomat Gábiel arkangyal egyik kedves druszájának.

(2012)

⁵⁴ <http://www.asztralfeny.hu/maimese/maimese.php?meseid=31>; <http://www.hitval-las.hu/regi/hitv0601/hitv060140.html>; <http://www.parokia.hu/lap/kaplony/cikk/mutat/bolcs-tortenetek/stb>.

⁵⁵ Munkámat sokan segítették. Pócs Éva a Néphit Archívum anyagát (Vincze Gabriella technikai segédletével) és megjelenés előtt álló tanulmánya szövegeit, Iancu Laura gyűjtéseit és disszertációja elektronikus változatát küldte el, Villányi Péter megjelenésre váró gyűjteményéből egy kimásolt szöveget bocsátott rendelkezésemre. Szabó Piroska lengyel internetes oldalakat keresett meg. Lányom, Kriza Ágnes és vőm, Tóth Péter lehetővé tették, hogy a londoni Warburg Intézet és az egyetemi könyvtár, a Senate House Library anyagát használhassam. Mindannyiuknak hálásan köszönöm.

A MAGYAR MONDAKUTATÁS FEHÉR FOLTJA: A MODERN MONDÁK

A modern monda kutatásának magyarországi hiánya és némi óhaj ennek a hiánynak a megszüntetésére indít erre a bemutatásra.¹ A mondák ezen alműfaja a nemzetközi tudományos életben ma már vezető folkloristák életművének fő tárgya, de számosan vannak olyanok is, akik csupán egy-két tanulmány vagy szöveggyűjtemény elkészítésével jelzik, hogy vonzónak és fontosnak tartják kutatásaik kiterjesztését erre a tartományra is. A téma eddigi szakirodalmának áttanulmányozásához hovatovább egy emberöltő is kevés, mégsem lehet találni az idevágó művek és értelemszerűen hivatkozásaik között egyetlen magyart sem. A jövőbeli kutatások serkentésére tehát (1) az eddigi külföldi szakirodalom összefoglalását és (2) az esetlegesen összegyűjtött magyar anyag közrebocsátását látjuk célszerűnek. Ez utóbbi művelet során természetesen az eddigi – számbelileg szerény, ám igen fontos – közlésről sem feledkezünk meg.

1. NEMZETKÖZI KUTATÁS

1. 1. TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

Általában a modern, városi (*urban*) és a kortárs (*contemporary*) jelzők, illetve kombinációik uralják az angol, és lefordított megfelelőik a nemzetközi szakirodalomban a mondák egy jellegzetes csoportjának elnevezéseit. Mivel mindegyik jelző pontatlan és vitatható, jelen esetben a választásunk is tetszőleges volt: elméletileg éppen úgy indokolhatatlan, mint az összes többi. Sokat idézett, provokatív című írásában (*Mi „modern” a modern mondában?*) Gillian Bennett arra a megállapításra jut, hogy tartalmi szempontból a címben feltett kérdésre

¹ A Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya, az ELTE Folklore Tanszéke és az MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoportja által 2005. március 11-én szervezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata. 2006. május 29. és június 1. között az ISCLR (International Society for Contemporary Legend Research) Koppenhágában tartotta konferenciáját, ahol Voigt Vilmos „Is Hungary an Immune Country against Contemporary Legend?” címmel tartott előadást: ennek szövegét kéziratomban elkészítésekor nem ismertem.

az a válasz, hogy semmi (állandó, örök témák és gyakran igen régóta ismert motívumok fordulnak elő bennük). A kutatást ezért szerinte az előadásra kell összpontosítani, és pszichológiai szempontokat kell előtérbe helyezni. Mind az előadók, mind a hallgatók viszonyulásai ezekhez a történetekhez nagyon különbözők lehetnek: a teljes elfogadás és a teljes elutasítás közötti széles skálán helyezhetők el (megtörtént, megtörténhetett, biztos, hogy nem történt meg). Ez az új szerinte a modern mondában, amely bizonyos esetekben lehet a monda, a hazugság- és a tanítómese, valamint az élményelbeszélés elemeinek sajátos keveréke, amely egy valós–valótlan oppozíciót hoz létre. Szerinte a hagyományos mondára ez nem jellemző, hiszen az azt hallgató közösségben már teljes a konszenzus a műfajában felismert és elfogadott elbeszélés való-ságtartalmát illetően.² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a modern monda sokkal több műfajjal áll rokonságban (rémhír, pletyka, tréfa, vicc stb.), mint Bennett gondolta. A hagyományos mondához való viszonyulás a hagyományos, homogénnek elképzelt közösségekben is éppen olyan ambivalens lehet, mint az urbanizáltakban a modern mondához. Ráadásul Bennett egy meglehetősen régi (Friedrich Ranke által 1925-ben alkotott) mondadefiníciót alkalmaz, és példának a szentek legendáit hozza fel, mivel az angolban a legendát és a mondát egyazon terminus jelöli (*legend*).

A *városi monda* elnevezéssel azt kívánják hangsúlyozni, hogy ezek a történetek nem a „paraszti”, „archaikus” vagy éppen „primitív” kultúrák, hanem az iparosodott, urbanizált közösségekben élők produktumai. Meg kell azonban különböztetnünk őket azoktól a városi mondáktól, amelyek meglehetősen jól körülhatárolható tartalmi egységbe rendeződnek, és a városok történetét színesítik. Szenzációkat, furcsaságokat beszélnek el különös személyekről, helyekről, különös eseményekről tudósítanak. Az egyes városok mondarepertoárját nemcsak a helyi lakosok ismerik, hanem a turisták számára is vonzó attrakció ezek ismertetése. Budapesten a városi folklór egyik legismertebb darabja a lánchídi oroslánok nyelvéről szóló történet, amelynek 1896-os közzététele után majdnem száz évvel Dobos Ilona négy különböző változatát gyűjtötte fel, feltehetően a Néprajzi Múzeum épületében.³ Az elkülönítés azonban ebben az esetben sem mindig egyértelmű: Dégh Linda például ide sorolja ugyan az egyes nagyvárosokban (Bern, Berlin, Bécs) „megesett”, modern kori szellemjárásokról, boszorkányságokról, vagy éppen az ott megjelent ufókról szóló mondákat is, de ezeket már akár abba a *kortárs mondának* is nevezett csoportba is tehetjük, amelytől ő éppen el kívánta különíteni a várostörténettel

² BENNETT 1985. 228–229.

³ DOBOS 1986. 260–261.

összefüggő narratívákat.⁴ A modern monda is kötődhet konkrét városi helyszínhez, és akkor akár egy folklorisztikus várostörténet részévé válhat: bécsi helyszíneket megnevező modern mondák (egér a kenyérben, iskolás gyermekek elrablása szervkereskedők által stb.) is bekerültek a bécsi történeti mondák gyűjteményébe, amelynek első darabja a Habsburg-ház eredetéről szól.⁵

A *városi monda* tehát nem faluról „hatol be” a városba, mint a beköltöző falusi népesség hazuról hozott és tovább őrzött folklórja, hanem éppen fordítva, a városban keletkezik, és vagy elterjed falun is, vagy nem. Sőt, a magasan fejlett, ipari civilizációktól kiindulva halad a kevésbé fejlettek irányába. Több mondatípusról állapították meg, hogy az Egyesült Államokból került Nyugat-Európába, illetve Nyugatról érkezett Közép- és Kelet-Európába. A műfaj mint újnak tűnő jelenség felbukkanását sem megszokott terepükön észlelték a folklórkutatók, hanem saját környezetükben. Az már éppenséggel a modern monda ismérvei közé számít, hogy első látásra még a képzett kutatók sem ismerték fel annak folklór természetét. Dégh Linda levélben kért adatokat európai folklórista kollégáktól *Az ellopott nagymama* típusú történethez az 1960-as évek közepén, mire olyan válaszok is érkeztek, hogy ez nem folklór, mert ez ott náluk valóban megtörtént.⁶ A *városi monda* elnevezést Jan Harold Brunvand vezette be a nyolcvanas évek elején (1981), amelyet hamarosan felváltott, de ki nem szorított a *kortárs monda* terminus használata.

Mindezen terminusok jogosult használata megkérdőjelezhető. Mitől modern, ha tipológiai párhuzamait esetleg már az ókorban is ismerték, más esetben első előfordulását mondjuk Navarrai Margitnál, vagy a 19. századi sajtóban fedezzük fel? Ami ma modern, milyen lesz ötven év múlva? Miért városi, amikor falun is terjed? Kifejezetten falusi miliőbe helyezett és ott népszerű például a *Felrobbant disznó* története: a gázzal leölt és azzal feltöltődött disznó a perzseléskor felrobban, a szétrepült húsdarabokat úgy szedegetik le a kerítéskarókról. Az információs társadalom egyébként egyre kevésbé mutatja a város és a falu közti különbséget. Ami pedig a *kortárs* jelzőt illeti, minden monda kortárs a feljegyzésének idején. Ha tallózunk az eddig kiadott gyűjteményekben, vagy a tanulmányokban közöltek tekintjük, számos, úgymond hagyományos mondára találunk, amelyeket eddig senkinek sem jutott volna eszébe ebben az újonnan kreált csoportban elhelyezni. Továbbmenve, a *kortárs monda* mint műfajmegjelölés tulajdonképpen nemcsak mondát takar, még akkor sem, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy valamilyen hiedelem vagy legalábbis egy elhitt történet álljon a középpontjában. Műfajok sokaságát nevezhetjük meg,

⁴ DÉGH 2001. 86–87.

⁵ PETZOLDT 1993. 258–262. (A *Sagen der Gegenwart* című fejezet nyolc szöveggel.)

⁶ DÉGH 1991. 16–17; 1996. 33–34; 2001. 64.

amelyek használata sok esetben indokoltabb a mondáénál, példának okáért a tréfák esetében. A sokféleség összefogására tett kísérlet megfogalmazódik a *Contemporary Legend* folyóirat címlapjának verzóján: „a monda» terminust a szó legszélesebb értelmezésében használjuk, úgy, hogy magában foglalja a *Sage*-t, a közlést, közkeletű híreszteléseket, kijelentéseket és hiedelmeket, valamint az elbeszéléseket. Hasonlóképpen, a »kortárs« jelző nem csak az ún. »modern városi mondára« vonatkozik, hanem azokra a mondákra is, amelyek egy adott közösségben éppen közszájon forognak.”⁷

Ha történetesen az aktuális (nép-)mese, aktuális népi elbeszélés (*topical [folk] tale*, *topical [folk] narrative*, *aktuelle [Volks] Erzählung*) névvel illetjük a vizsgált jelenséget – véli Rainer Wehse –, különböző műfajokhoz tartozó elbeszéléseket tekinthetünk együvé tartozónak. Ily módon egyaránt kizárható a vizsgálatból a már nem élő hagyomány és a múltra vonatkozó emlékezés.⁸ Ismereteink szerint eddig még nem mutatkozott jele annak, hogy javaslatát valaki is elfogadta volna.

Dégh Linda számos korábbi munkájában, előadásában (például a Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszékén is) kifejtette azt a nézetét, amelyet monda-monográfiájában részletesen újra tárgyalt. Szerinte vagy el kell vetnünk magának a mondának a fogalmát, ha olyan sok, egymástól erősen különböző alkategória tartozik hozzá, vagy éppen ellenkezőleg ha ezek lényeges hasonlóságai nagyobbak, mint különbségeik, magukat az alkategóriákat kell mellőznünk. „A monda akkor monda, ha tartalmazza a hiedelemről való véleménynyilvánítást. Rövid vagy hosszú, teljes vagy töredékes, helyi vagy globális, természetfeletti, elborzasztó, misztikus vagy groteszk, szólhat akár az elbeszélő saját élményéről, akár máséről, az ellentétes vélemények teszik a mondát mondává.”⁹ Ugyanitt felsorolja, hogy milyen műfajokat és műfaji alkategóriákat kíván a monda fogalma alatt tárgyalni. Hétköznapi történet (*Alltagsgeschichte*), anekdota, *casus*, *chronikate*, *Chroniknotiz*, kortárs monda, hiedelemmonda (*belief legend*), hiedelemtörténet (*belief story*), közlés (*dite*), emlékező monda (*Erinnerungssage*), élménytörténet (*Erlebnisgeschichte*), élménybeszámoló (*Erinnerungsbericht*), szórakoztató monda (*entertainment legend*), exemplum történet (*exemplary story*), történet (*Geschichte*), horror történet, mondaszerű élményelbeszélés (*legend-like experience story*), mítosz, személyes élményelbeszélés (*personal experience story*), rémhír (*rumor*), rémhír

⁷ „The term »legend« is interpreted in its broadest sense as including Sagen, dites, popular rumors, sayings and beliefs, as well as narrative. Similarly, »contemporary« refers not only to so-called »modern urban legends« but also to legends in active circulation in a given community.”

⁸ WEHSE 1995. 149.

⁹ DÉGH 2001. 97.

monda (*rumor legend*), mondabeszámoló (*Sagenbericht*), mondaszerű elbeszélés (*sagenhafte Erzählung*), babona (*superstition*), babonás történet (*superstitious story*), igaztörténet (*true story*), városi hiedelemese (*urban belief tale*) és városi monda.¹⁰ Az újabb terminológiai javaslatok közül bevonja még a *media narraform*, a replika monda (*retort legend*), a mulattató monda (*amusing legend*), a veszélytől óvó monda (*admonitory legend*), végül a csúf (*nasty*) és az ellenséges érzelmeket kifejező (*hostility*) monda fogalmakat.¹¹

A teljesség kedvéért meg kell említeni még egyéb terminusokat is. A nyolcvanas évek elején Helmut Fischer új mondákról (*neue Sagen*), jelenkori új mondákról (*neue Sagen der Gegenwart*) írt, Rolf Wilhelm Brednich mai mondaszerű történetekről (*sagenhafte Geschichte der Gegenwart*), míg a svéd Bengt af Klinberg könyveinek a „Népmondák napjainkban” (*Volksägner i vår tid*) alcímet adta. Maga sem sejtette, hogy a svédek az általa lelkesen gyűjtött és rendszeres vasárnapi rádió-előadásokon ismertetett történeteket egész egyszerűen „klinberges”-nek fogják nevezni.¹²

Mivel valamennyi terminus kutatói találmány, és használatukban semmiféle közmegegyezés nincs, elvetésüket, miként Dégh Linda javasolta, praktikus okból nem tartjuk célszerűnek, talán maradhatunk a *modern monda* elnevezésnél. Az *Enzyklopädie des Märchens*, ha nem is pontosan ezt a kifejezést használja, címválasztásában hasonló gondolatot rejt. Az ide tartozó elbeszéléshalmazt a monda (*Sage*) címszó alá rendeli, és „Recens megjelenési formák” (*Rezente Erscheinungsformen*) alcímmel látja el.¹³

A remélhetően meginduló magyar kutatást a jelen tanulmányban használt *modern* jelző semmiképpen nem kívánja befolyásolni. Az angol nyelvterület dominanciája nem csak a modern mondák megteremtésében, hanem kutatásában is nyilvánvaló, ezért még csodálkoznunk sem lehet, hogy a *contemporary legend* terminus már elfoglalta helyét a német szótárban, miként a német *Märchen* az angolban.¹⁴ A magyar kutatás bármelyik megoldást választhatja.

¹⁰ A von Sydow-féle kategóriák közül nem fordítottuk le azokat, amelyeket a magyar kutatás vagy nem használ, vagy ha igen, az eredeti német kifejezést használja. Vö. von SYDOW, 1948. 60–85.

¹¹ DÉGH 2001. 97. Az első Sylvia Grider 1976-ban készült, kéziratban lévő PhD-disszertációjában található (*The Supernatural Narratives of Children*), a bloomingtoni Indiana Universityn. A két utolsó terminust Paul SMITH vezette be (1995. 98–99.). A közbülsők Juha PENTIKÄINENTŐL származnak (1989. 176–186.).

¹² Szabó Mátyás szíves közlése. Tőle hallottam, hogy a svéd gyerekek, ha szórakozni akarnak, ezt kérdezik egymástól: „Tudsz egy jó klinbergest?”

¹³ BREDNICH 2004. 1041–1049.

¹⁴ Innsbruckban készül az *Index der Contemporary Legends*. Vö. SCHNEIDER 1999. 167. (Kiemelés tőlem: N. I.) Végleges címében már szétvált az angol és a német terminológia: SCHNEIDER (2007.)

1. 2. KUTATÁSTÖRTÉNET

Rolf Wilhelm Brednich az *Enzyklopädie des Märchens*ben kiváló összegzést készített arról, hogy a modernnek tekinthető monda miként került a folklóriskai érdeklődés látóterébe, és milyen fontosabb műveket produkált az intenzívvé váló kutatás az elmúlt évtizedekben. Wilhelm Mannhardt a *Mé-lusine* című francia folyóiratban már az 1870-es években felhívta a figyelmet a modern mondák keletkezésére: ezt a francia kutatók, köztük Paul Sébillot munkái követték, akik a jelenséggel nyomban foglalkozni is kezdtek. Németországban az 1930-as években fellendülő mondakutatás az „újságmondák” (*Zeitungssage*) felé fordult: nem véletlen, tehetjük hozzá, hogy a háború utáni állapotok illusztrálására a „Gyilkos szülők” (*Mordeltern*, ICL¹⁵ H 25; *Killing the Returned Soldier*, ATU 939A) története járta be a sajtót. Alfred Karasek a *Megölt és besózott testvére* és *A hullaházi gaztett* történetének újságban való megjelenéséről írt. A náciizmus okozta törést a második világháború után némi fellendülés követte, nevezetesen Walter Anderson tanulmánya a napilapokban megjelenő népi, majd Hermann Bausinger írásai az olyan mindennapi elbeszélésekről (*alltägliche Erzählen*), amelyekben megjelennek a modern mondák. Herbert Weisser tanulmányában a kísértetházakról szóló sajtóhíreket tette közzé (1968, 404–409). Amerikában az 1940-es évek elején már írtak *Az eltűnő stopposról* (*Vanishing Hitchhiker*, Mot. 332.3.3.1.), majd a háborús vándortörténetekről, sajtóban terjesztett horror mondákról.

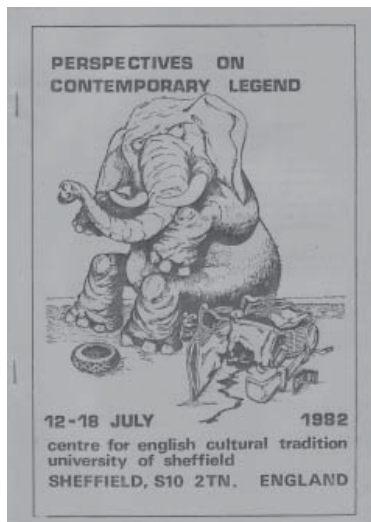
Az 1960-as években kezdtek a kutatók különböző foglalkozási csoportok és különböző korcsoportok folklórja felé fordulni, ami a modern mondákra való rácsodálkozást is eredményezte. Később ugyan, de a helsinki gyermekfolklór gyűjtésén szerzett tapasztalatok (kérdőíves felmérés) alapján készíthette el például Leea Virtanen a maga városi mondagyűjteményét, amely száz mondatípust tartalmaz.¹⁶ A hatvanas években indult a bloomingtoni egyetem folklór intézetének folyóirata, az *Indiana Folklore*, amely az amerikai városi mondákra specializálódott. Ugyanebben az évtizedben Dégh Linda kismonográfiákat tett közzé a legnépszerűbb típusokból: „Az eltűnt nagymama” (*The Runaway Grandmother*), „A kampó” (*The Hook*), „Egy leány barátjának a halála” (*The Boyfriend's Death*, mindhárom 1968-ban jelent meg), „A szobatársnő halála”

¹⁵ ICL: Index der Contemporary Legends

¹⁶ VIRTANEN 1987. Az 1975-ben végzett munka során Bengt af Klintberg svéd kérdőívét használta. Ekkor még, mint írta, a finnországi falusi lakosság erről az „új” (nem tudom eldönteni, hogy a kiemelés kitől származik – N. I.) hagyományról vajmi keveset tudott, ám 1987-ben, illetve 1989-ben már több ilyen szöveget lehetett rögzíteni. Nem nehéz megállapítani, írja Voigt Vilmos, hogy több finn változat talán egyenesen a svéd tömegkommunikációból ered. VOIGT 1998c.

(*The Roommate's Death*, 1969). Már ezekben a műveiben is jelezte, hogy semmiféle különbséget nem vél felfedezni a hagyományos európai népmonda és a városi, ipari környezet szülte amerikai mondák között. Jan Harold Brunvand volt az, aki ezt a koncepciót továbbfejlesztette, ám a szóban forgó műfajt „városi mondának” (*urban legend*) nevezte el, és elsőként tett közzé egy nagy sikert aratott gyűjteményt (1981), majd számos újabbat még, végül összeállította a városi monda enciklopédiáját is (2001). Követői közé számít Paul Smith, aki a műfajt „csúf mondának” nevezte el.¹⁷

Az 1980-as évek elejétől körvonalazódott egy határozott irány a mondakutatásban, amely a *modern* vagy *városi*, majd az egyre általánosabban használt *kortárs monda* névvel illetett elbeszéléscsoportot kezdte vizsgálni. A sheffieldi egyetemen (The Centre for English Cultural Tradition and Language szervezésében) 1982 nyarán Paul Smith kezdeményezésére jött létre az első szeminárium, amelyet évente újabbak követtek, és magukhoz vonzották a vezető folkloristák népes csoportját.

1. ábra: Az első szeminárium plakátja

két szekció csak a Katrina hurrikán folklórával foglalkozott. A társaság folyóiratának szerkesztését 1998-ban Joseph P. Goodwin vette át (New Series, Vol.

Az előadásokat közlétevő sorozatuk a *Perspectives on Contemporary Legend* öt kötetet ért meg, az első kivételével még valamennyi kapható, a bibliográfia-kötettel együtt.¹⁸ A kezdeményező Paul Smith ugyanis Gillian Bennett-tel elkészítette az összegzést a „sheffieldiek” első öt évének ténykedéséről, majd közösen a téma bibliográfiáját is összeállították.¹⁹ 1988-ban megalakult az International Society for Contemporary Legend Research (ISCLR), folyóirata a *Contemporary Legend* lett, Paul Smith szerkesztésében; a társaság a konferenciáit kezdetben váltakozva tartotta Sheffieldben és Amerikában, Kanadában (például az újfundlandi egyetemen), ma pedig már változatos helyszíneken. 2006-ban a Koppenhágában megtartott konferencián

¹⁷ *nasty legend* ('undorító', 'mocskos', 'visszataszító'). A fenti áttekintés részben BREDNICH 2001. 1040–1043 alapján készült.

¹⁸ <http://contemporarylegend.org/our-publications/pcl/>

¹⁹ BENNETT – SMITH 1990; 1993.

1.),²⁰ majd Cathy Preston szerkesztette, változatlan koncepcióval és változatlan szerkesztőbizottsággal.²¹

Hírlevelük is van, amely web-oldalon is elérhető, on-line archívumuk a 36. számig (1995. január) követhető vissza.²² A hírlevél neve *FOAftale News*, egy tréfás rövidítés (*friend of a friend*, „egy barátom barátja”), amely azt hivatott kifejezni, hogy ezek a történetek mindig olyasvalakivel estek meg, aki az elbeszélőtől két vagy három „lépésre” áll: a barátja unokatestvérével, munkatársa nagynénjével, az autószerelője szomszédjával, a fodrásza ismerőseivel stb. A szót Rodney Dale alkotta és tette közzé 1978-ban megjelent könyvében, amely a modern mondagyűjtemények előképévé vált, a szó pedig a „sheffieldiek” kedvencévé.²³

Az 1980-as és az 1990-es években és azóta is sikerkönyvekké vált gyűjtemények jelentek meg az Egyesült Államokban, Németországban, Ausztriában, Svédországban, Finnországban, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában; egyéb közlések, tanulmányok pedig szinte minden helyéről a világnak (Sigrid Schmidt namíbiai történetekről szóló tanulmányait említhetjük példának).²⁴ A kutatókat az igaznak hitt különös történetek kontinenseket

²⁰ Bővebben ld. NAGY I. 2004.

²¹ Gillian Bennett, Rolf W. Brednich, Carsten Bregenhøj, Véronique Campion-Vincent, Dégh Linda, Mark Glazer, Sylvia Grider, Sandy Hobbs, Bengt af Klintberg, Pat Mullen, W. F. H. Nicolaisen. Reimund Kvideland nevét már nem írhatom ide: a kézirat készítése közben (2006 júliusában) értesültem néhány héttel korábban bekövetkezett váratlan és korai haláláról. (A folyóirat szerkesztői 2015-ben: Ian Brodie és Andrea Kitta. Az ISCLR és a folyóirat honlapja: <http://contemporarylegend.org/isclr/> – A szerk.)

²² *FOAftale News*. The Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research /ISCLR. (Új elérhetősége 2014-ig kiadott lapszámokkal: <http://www.folklore.ee/FOAftale/> – A szerk.)

²³ DALE 1978.

²⁴ SCHMIDT 2000. Az elsőként elemzett, egyes szám első személyben előadott történet röviden a következő: az elbeszélő, aki 36 éves kórházi ápolónő, egy alkalommal zuhogó esőben vezetett egy teherautót, amelyen egy üres koporsó volt, hogy egy távoli vidéken meghalt páciensük holttestét elszállítsa. Útközben valaki felkérdezkedett a kocsira, és az eső elől bebújt a koporsóba. Majd egy másik utasnak is megengedték (többen voltak az autóban), hogy felmásszon a kocsirakterére, ám az illető nem tudta, hogy valaki bemászott a koporsóba. Amikor az eső szűnni kezdett, az első stoppos elkezdett kikászálódni a koporsóból. A második stoppos rémült kiáltozások közepette leugrott a kocsiról és menten szörnyet halt. Így őt kellett a koporsóba fektetni, amit egy másik halottnak szántak. A kocsirakterénél – kivéve a történet elbeszélőjét, aki uralkodni tudott rémületén, mert „szokva volt a páciensekhez” – sokkos állapotban vették kezelésbe a legközelebbi kórházban. Számos afrikai variáns mellett Schmidt idéz két német adatot (az egyiket Württembergben hallották 1946-ban), több olaszt, egy nagyon hasonló hollandot, és hat távolabbi variánst Frieslandból (van der Kooi gyűjteményéből, típusszám 1318D: valaki titokban mászik be a koporsóba, s amikor elkezd beszélni a sofőrhez, az sokkos

átívelő vándorútja éppen úgy képes lázba hozni, mint a folklorisztika kialakulásának idején, a 19. században az akkori folkloristákat a folklór nemzetközi voltának felismerése. A dolog különösségét a hírekben rejlő narratívák folklór természetének felfedezése adja.

A típusmonográfiák, elemző tanulmányok egyik központi kérdése a hagyományos folklorisztikai kérdés: a modern mondák és a klasszikus folklór műfajok (monda, anekdota, vicc) kapcsolata, különösen a népinek tartott mondák korai változatainak átalakulása modern mondává, a kontinuitás kimutatása az egyes elbeszéléstípusok esetében. A gondot az okozza, hogy a különböző korokból származó régi adatok felfedezése sem támasztja alá azt az elképzelést, hogy a strukturálisan, tipológiailag megállapítható azonoság egyben a folyamatosság bizonyítéka is, hiszen többnyire hiányoznak a közbülső adatok, amelyek ezt dokumentálnák.

Sokat idézett példa az eltűnő stoppos esete, amelynek „klasszikus” (a paraszti környezet „miliódominanciáját” mutató) formáját Will Erich Peuckert 1965-ben megjelent munkájából szokás idézni. Saját nagyapja történetét tette közzé, amelyet a családi szájhagyomány őrzött meg.

„A másik történet abból az időből való, amikor kocsislegény volt, és egyszer Bunzlauból jött haza, és félúton Liebichau és Töpfendorf között állt az úton egy asszony, egy tőpörödött öreg anyóka, és megkérdezte, hogy elvinné-e egy darabon. Hát hogyan, mondja neki, és megállítja a lovakat. Az előbb feladja neki a kosarát, majd felteszi a lábát a kocsi hácsójára, és lépne fel. Mivel öregasszony volt, azt gondolja a nagyapám: segítened kéne neki, átveszi a gyeplőt a bal kezébe, és nyúlna le, a holdfény ekkor egyenesen az anyóka arcára esett, és látja ám – gyapjúsál volt a nyaka köré tekerve –, amint felfelé igyekszik, hogy az anyókanak körszakállja van. – No, nézd csak! – gondolja a nagyapapa, fogja az ostort, és a lovak közé csap. Soha nem okozott fájdalmat semmiféle állatnak, de ezt akkor már nem lehetett másként. A lovak megrándulnak, a rabló, mert az volt az anyóka, hanyatt esik, a nagyapám a fogattal meglódul. Amint egy kis darabot megtett, ott, ahol a bozót egy kicsit távolabb van az úttól, elsüvít valami mellette, és hallja a durranást is. Hát a rabló utána lőtt. – Kis idő múlva aztán hagyja a lovakat újra lassabban menni. Mikor a kosarat otthon felnyitotta, és meglátta, hogy az tele van késekkel és pisztolyokkal; akkor fogta csak fel, hogy mi is volt a vénasszony szándéka.”²⁵

állapotba kerül). SCHMIDT egyik afrikai, Burundiból származó adatát Peter BURGERTől vette, aki egy magyarországi adatot is ismertet művében (1995. 46–47). Mivel ezt nem állt módunkban megtekinteni, nem tudjuk az általa idézett magyar adatot beazonosítani. Tanulmányunkban ezt a kitérőt tulajdonképpen ennek az ismeretlen magyar adatnak a kedvéért tettük.

²⁵ PEUCKERT 1965. 29. Sokan idézik, mi PETZOLDT 1999. 149-ből vettük.

Az eseményt a 19. század utolsó évtizedeire tehetjük, de már 1834-ben feljegyezték a történet egy változatát Angliában, Bennett pedig annak a véleménynek adott hangot, hogy a fantom-stoppos történetét vissza lehet vezetni a bolygó szellemekről szóló mondákra, amelyeket a 17. századtól tudunk adatolni.²⁶ Brunvand (akit Petzoldt a típus legbuzgóbb „multiplikátor”-ának nevez²⁷) „A szőrös kezű stoppos” (*The Hairy-armed Hitchhiker*) címmel látta el, és „Az eltűnő stoppos” típuscsaládjában helyezte el.

Itt közlöm azt a változatát, amelyet 1972 őszén hallottam a burgenlandi Tadenben (Mosontétény). A bécsi egyetem tanáraival és diákjaival voltunk terepmunkán a faluban, ahol is én a későbbi grazi professzorasszonnyal, Edith Höranderrel voltam közös szálláson, egy idős parasztasszony tisztasobájában. Egyik este beszélgetés közben a következőt adta elő szállásadónk (természetesen németül; a falu határában, a majorban éltek csak magyar uradalmi cselédek).

Képzeli el, mi történt itt a faluban a doktor úrral [megnevezte]. A kocsijával elindult Frauenkirchenbe, és amikor [ehhez és ehhez] a kanyarhoz ért, meglátott egy apácát, aki az út mellett integetett. Rögtön lefékezett, átnyúlt, hogy a jobb oldali ajtót kinyissa, az apáca már szállt volna befelé, amikor meglátta, hogy sűrű, fekete szőr borítja a kézfejét. Rögtön rájött, hogy itt valami nincs rendben, berántotta az ajtót, gázt adott, és elrobogott. Másnap olvasta az újságban, hogy egy veszedelmes rablógyilkos bujkál apácaruhában a környéken. Hát így menekült meg a doktor úr.

Együttérzéssel hallgattuk az esetet, örültünk a doktor szerencsés megmenekülésének, de sajnos, eszünkbe sem jutott a magnót bekapcsolni, ezért a fenti közlés a gyűjtő emlékezet utáni rekonstrukciója. A határ akkor még vasfüggönnyel elzárt másik oldalán, rokonaim Tadtentől hat km-re levő falujában hasonló történet akkoriban nem terjengett – nagy valószínűséggel ugyanis tudtam volna róla. Petzoldt a rendkívül sok változat belső szerkezetének feltárása után az elbeszélés magjának azt a kellemetlen találkozásról szóló leírást tartotta, amely egy úton lévő személy és különös utasa között történt. A rendszerint sötétben, rossz látási viszonyok között vezető autóst valaki megállítja és bekéredzkedik a kocsijába. Az utas lehet jóindulatú, aki a vezetőt valamilyen veszélyre figyelmezteti, megóvjá egy balesettől: lehet semleges (ebben az esetben váratlanul eltűnik, és kiderül róla, hogy egy balesetben éppen ott elhunyt személy bolygó kísértete), és lehet rosszindulatú, amikor is az autós ezt felismerve valamilyen ürüggyel megszabadul tőle, és később

²⁶ BENNETT 1984.

²⁷ PETZOLDT 1999. 150.

tudomására jut, hogy a stoppoló utas (egy nő/kedvesnővér) tulajdonképpen rabló,²⁸ miként a fenti esetekben láthattuk.

A klasszikus népmondáknak (vagy ókori, középkori szövegeknek) mint modern mondák előképeinek felmutatása mellett a vándortémák aktualizálásának mikéntje is eredményes kutatásokhoz vezethet. Ezek közül itt most csak egyre hivatkozunk, „Az eltűnő stoppos” izraeli változatainak kitűnő elemzésére, amely elbeszéléstechnikai szempontok mellett a valóság (az izraeli háborús viszonyok, a mindennapi élet ezzel kapcsolatos különös helyzetei) ábrázolásának részletes feltárását is nyújtja. A 37 változat két csoportra osztható, Aliza Shenhar az elsővel foglalkozik.

„Egy autós egy esős téli éjszakán hajt azon a gyorsforgalmi úton, amely Jeruzsálemből vezet Hajfába. A sötétség és a sűrű eső miatt csökkentett sebességgel halad. Egy katonai gyűjtőállomás közelében észrevesz egy elmosódottan látszó alakot, és leállítja a kocsiját. Egy bõrig ázott katonalány száll be a kocsiba. Beszédbe elegyednek, a lány elmondja, hogy a katonai bázisáról tart hazafelé, Ramat Ganba, és a stoppoláson kívül más módon nem tud odajutni. Az út kellemes beszélgetéssel telik, bár a vezetőnek a téli időjárási viszonyok miatt végig gondot okoz a kormányzás. Ahogy Ramat Ganhoz közelednek, a vezető felajánlja a fiatal lánynak, hogy hazáig viszi, ilyen időben és a nagy ködben nem engedi, hogy az autópályáról gyalog menjen haza. A lány megadja a címét. Amint a ház elé érnek, a sofőr megáll, és szólni akar a lánynak, hogy kiszállhat. Meglepetésére azt tapasztalja, hogy a lány nincs az autóban, csak a katonazubbonya hever az ülésen. Rémülten és teljesen felindult állapotban kopog a ház ajtaján, és mondja el az asszonynak, aki ajtót nyit neki, hogy mi történt. Az asszony behívja, és elmondja, hogy a lánya a katonaságtól három évvel azelőtt hazaindult, és a Jeruzsálem és Hajfa közötti úton közlekedési baleset áldozata lett. Azóta, különösen az olyan esős, ködös napokon, mint amilyenek a baleset történt, rendszeresen megjelennek autósok, akik elmondják, hogy felvettek egy lányt, aki eltűnt. Hoznak mindig egy ruhadarabot is, amit a lány az autóban hagyott.”²⁹

A másik csoportba tartozó történetek még bizarrabbak: motoros vesz fel egy katonalányt, akinek a pulóverjét is átadja, hogy ne fázzon. Eltűnése után a lakhelyén ugyanazt a történetet hallja, amit az autósnek is elmondtak. Nem hiszi el, kiviszi a temetőbe a lány sírjához, ahol megtalálja saját pulóverjét a sírra helyezve.

Visszatérve a sajátos folklorisztikai megközelítési módokhoz, idézhetjük még „Az útszélén hagyott feleség” történetét, amelynek korai analógiáját Christine Shojaei Kawan Mohamed próféta kedvenc feleségének, Aishának

²⁸ PETZOLDT 1999. 150.

²⁹ SHENHAR 1985. 246.

történetében találta meg. Az elbeszéléstípus az „autós folklór” egyik legismertebb darabja, sajtóban, filmekben gyakran felhasznált történet: gazdag kutatástörténetéhez a szerző egy korábbi tanulmányában újabb harminc nyomtatott változat összegyűjtésével is hozzájárult. Említésre méltó, hogy míg Amerikában férfi a főszereplője, Európában mindig nő: megalázott helyzetben ábrázolva, humoros előadásban és többnyire férfi elbeszélő szájából. Az európai és az iszlám hagyomány ugyanazt a történetet – amelynek közvetlen genetikai összetartozását természetesen kimutatni lehetetlen – ugyanolyan problémák ábrázolására használja fel (a nő kiszolgáltatott helyzete, elhagyatottság és kirekesztett státus): ám míg Európában humoros (és erotikus) jellegű, a maga korában a történet (Kr. u. 637-ben vagy 628-ban) politikai, vallási és törvénykezési bonyodalmak magyarázatául szolgált.⁵⁰ Illusztrációként egy prototipikusnak tekintett változatot mutatunk be, amelyet egy manchesteri nyugdíjas kereskedő asszonytól vettek fel egy kérdőív alapján 1981-ben.

„Ez roppant mulatságos, de abszolút igaz. A nagynéném szomszédasszonyával történt, akit mi nagyon jól ismerünk. Ez pontosan olyan, mint »Az útszélien hagyott feleség« története.

Lakókocsival mentek nyaralni. Ez régen, nagyon régen volt, mert én úgy tudom, hogy ma már nem szabad útközben a lakókocsiban aludni. Akkor még nem volt erről törvény. Azt kell mondanom, hogy ez húsz vagy huszonöt évvel ezelőtt történt, és hát, szóval Walesből jöttek hazafelé. Késő éjszaka volt, és az asszony nagyon fáradt volt. A férje azt mondta: – Ó, majd én vezetek, te menj aludni!

Az asszony bement a lakókocsiba, levetkőzött, lefeküdt az ágyba, és mentek tovább vagy egy fél óra hosszat. Még nem aludt el, amikor az autó megállt, ő meg kinézett az ablakon. Látja, hogy a férje kiszáll, és elindul a rétre [nevet], hát ő is ki akart menni. Ki is ment, és hát, no, nem mondta meg a férjének, mert az az út másik felére ment, ő pedig egy fa mögé ment vagy hova, és a férje meg nagyon gyorsan visszajött, beült a kocsiba, és elhajtott. Ő meg éppen a fa mögött volt. Hát, valahogy kirohant aztán, hálóingben, és kiáltott neki, de az már elment [nevet].

Na már most [nevet], ott állt az út mellett, időtlen ideig, hálóingben, egyszer jön egy fiatal fiú, olyan tizennyolc éves forma lehetett, motoron, hát valahogy leintí, az megáll, és elmondta neki, hogy mi történt. Kérte, hogy vegye fel, mert a férje elment, de az azt mondta: – Én ugyan nem, mert sokáig kimaradtam, az anyám mindenholyan megöl! – De kérem, nem hagyhat itt az úton! Csak a hálóing volt rajta. Na, így, meg úgy, csak felvette, és utolérték és le is hagyták a lakókocsit. A férje majdnem elájult, amikor meglátta a feleségét egy motor hátsó ülésén! Hayes, így hívták őket. Ez emlékeztet engem arra a történetre, de tudja, amit én elmondtam, az igaz volt. Semmi kétség felőle.”⁵¹

⁵⁰ SHOJAEI KAWAN 1999. 156–157.

⁵¹ BENNETT 1985. 226; SHOJAEI KAWAN 1999. 154. Aisha története: 157.

A tipológiai azonosság nyilvánvaló Aisha történetével. Aisha elkísérte Mohamedet egyik útjára. Visszatérésükkor a tábort még sötétben le kellett bontani. Aisha, hogy természetes szükségét elvégezze, eltávolodott a táborhelytől, de eközben elvesztette jemeni achát nyakláncát. Visszafordult hát, hogy megkeresse. Meg is találta, ám amikor visszatért, a táborhelyet üresen találta. Az emberek azt hitték, hogy a hordszékeben van, azt feltették a tevéjére, és elvezették. Aisha hiába kiáltozott segítségért, már nem hallották meg. Nem volt mit tenni, leült, és várta, hogy ha észreveszik hiányát, érte jönnék. Elaludt, majd felébredve egy ifjút pillantott meg, aki tevéjével elvitte őt Medinába, ahol éppen akkor fedezték fel távollétét.

„A nemzetközi elbeszélés-kutatásban már a hatvanas években közmeg egyezés született arról, hogy a mai modern életben előforduló, különös, veszedelmes, félelmet és undort keltő, tragikus, de gyakran egyúttal komikus esetekről világszerte közszájon forgó történeteket, amelyekre a *contemporary legend* elnevezés vált általánossá, nem új jelenséggént, sőt nem is új műfajként kell kezelni.”³² Ennek ellenére eléggé megbízható módon talál rá a kutatás arra az elbeszéléscsoportra, amelyet a fenti műfaji megjelölés takar, és az egyes szövegtípusok korai párhuzamait is folyamatosan keresi. Rengeteg ilyen forrásfeltáró munka született, de tennivaló még bőven van. A teljesség igénye nélkül készült összegzés a hagyományos elbeszélő folklór témáinak és motívumainak modern mondákban való előfordulásairól Ingo Schneider tanulmánya, akinek a modern mondákról készített katalógusa (*Index der Contemporary Legends*, ICL) megjelenés előtt áll.³³

Természetesen, miként már jeleztük, a modern monda kutatásában a hagyományos folklorisztikai érdeklődés mellett sokféle egyéb szempont is érvényesülhet, hiszen a témával politológusok, szociológusok, pszichológusok, orvostörténészek és mások, mindenekelőtt reklám- és médiaszakemberek, zsurnaliszták is előszeretettel foglalkoznak. A kereskedelmi szféra is érintett lehet, erre egyetlen példát idézünk. A rémhír kutatására Robert M. MacGregor (Department of Business Administration, Bishop's University, Kanada) azért vállalkozott, mert ezek „ártanak a kereskedelmi forgalomnak, közvetve munkanélküliséget okozhatnak, főként pedig tönkretehetik egy-egy cég jó hírét.”³⁴ Az 1966-ban elterjedt rémhír (húsz ember halt meg a Dow sörötől) még huszonkilenc év eltelte után is elevenen élt az emberek emlékezetében. A szerző jól ismeri a hasonló történeteket, amelyekre jellemző, hogy mindig megnevezve a cégeket azt állítják, hogy a hamburgereikben férgeket találtak,

³² SCHNEIDER 1999. 165.

³³ SCHNEIDER 1999. A mű a sokszori beharangozás után remélhetőleg valóban megjelenik már: SCHNEIDER 2007. Az olasz katalógus: VECCIA 1996.

³⁴ MACGREGOR 1995. 101.

bogarakat egy másik cég joghurtjaiban, döglött egeret egy harmadik müzlijében, emberi bőrdarabot egy „x” márkájú paradicsomszószban, az „y” cég cukorkái a szájban felrobbannak, a „z” farmernadrágjai impotenciát okoznak, bizonyos márkájú teflon edényekből halált okozó füst terjed stb. A szerző adatait folklór adatokként kezeli, de gondosan kimutatja, hogy az egyes cégek üzleti életére ez a folklór milyen hatást gyakorolt. Hasonló rémhírekkel időről időre a magyar sajtó is megtelik, de folkloristák eddig még nem foglalkoztak velük.

2. A MODERN MONDÁK SZÖVEGBÁZISA

A folklorisztikában meghonosodott gyűjtőmódszerek kétszáz évig alakultak, a technikával együtt fejlődtek, de alapvetően nem változtak. A gyűjtő célja mindig az maradt, hogy rögzítse azt, amit hall, amikor „terepen” van, és adatközlőit megszólítsa. A terepet az 1960-as évekig a falu jelentette, az érdeklődés a parasztság hagyományos kultúrája felé irányult. A tökéletes gyűjtésről ma azt tartjuk, hogy az nemcsak hangrögzítéssel és annak pontos, nyelvészetileg megalapozottan hiteles lejegyzésével valósul meg, hanem a gyűjtési szituáció leírását, az adatközlő személyének bemutatását, a szöveg kontextuális elemzését is tartalmazza, sok minden egyéb adat mellett. Lehet-e ilyen módszerrel modern, városi mondát rögzíteni?

A szakirodalomban elérhető óriási mennyiségű szöveganyag elenyésző része származik közvetlenül a szóbeliségből. Még kisebb része tekinthető egy természetes kommunikációs helyzetben elhangzott szöveg hiteles rögzítésének. Dégh Linda terepmunkája mellett az amerikai egyetemi kollégiumok (*dormitories*) folklórját saját diákjaitól még első kézből kapta. Brunvand is végzett terepmunkát, de ő már a média segítségével is dolgozott: TV-műsorokban szerepelt és saját rovata volt a nagy napilapokban. 1981 és 1986 között kiadott három gyűjteményében 250 mondatípus található, ám a harmadik kötet (*The Choking Doberman*) csaknem teljes egészében könyveinek és újságcikkeinek olvasóitól beküldött szövegeket tartalmaz. Éppen ezért szakmai körökben az a bírálat érte, hogy a műfaj orális jellegét háttérbe szorította, hiszen tarka egyveleget alkotnak nála a szóbeliségből származó elbeszélések a levelezés útján beérkezett szövegekkel, újságokban közölt beszámolókkal és egyebekkel. Paul Smith angol antológiáiban sem autentikus forrásból származnak a szövegek, ezért csupán tömör tartalmi kivonatok formájában jelennek meg. A 19. századi szövegekölzlések esztétizált, egységesített stílusa helyett a mindennapi beszédhelyzeteknek megfelelőt kellett volna megjeleníteni, és ennek

megfelelően lehetőleg minél többet megtartani az elbeszélők és az elbeszélt történetek társadalmi kontextusaiból – írta Brednich.³⁵

Brednich elismeri, hogy az ő szövegkiadásának alapját képező, 1988/1989-es göttingeni egyetemi szemináriumi projekt a szó szerinti lejegyzés követelményét csak igen kis mértékben tudta megvalósítani. A szövegek spontán módon olyan helyzetekben hangzanak el, ahol semmiképpen nem lehet azokat magnetofonra rögzíteni (kocsmában, autózás vagy munka közben stb.). Ezért a legtöbb szöveg még az általa kiadott kötetben is „emlékezet utáni jegyzőkönyv” (*Gedächtnisprotokolle*), ám azzal az igénnyel elkészítve, hogy az a lehető legnagyobb mértékben megközelítse az elbeszélő által alkalmazott stílust, sőt, annak az elmondottakhoz való viszonyát is tükrözze. A göttingeni szeminárium résztvevői először a saját és szűk környezetük repertoárját rögzítették. Az egyetemi miliő amúgy is kiváló terepe ennek a szöveghagyománynak. Brednich maga körülbelül harminc szöveget jegyzett le barátaitól, kollégáitól. A diákok először a szülői ház, a munkahely, a nyaralás stb. helyszínein folytatták a gyűjtést, majd távolabbi helyszínek is bekapcsolódtak, annál is inkább, mert a média „lecsapott” a témára: előbb helyi újságok, vidéki rádióállomások, majd a nagy sajtóorgánumok. Az eredmény: rengeteg levél, beküldött szöveg. Az első kötetben ezeket csak korrekcióra használták, igyekeztek a szóbeliségből származó szövegekhez ragaszkodni.³⁶ Második kötete előszavában Brednich a könnyebb elérhetőség kedvéért már megadta levelezési címét, és kérte az olvasókat, hogy új variánsokat, kiegészítéseket küldjenek neki: az így kapott szövegeket is, ahol lehetett, a források (azaz az elbeszélők kilétének, az elbeszélés körülményeinek) feltüntetésével közli.³⁷

Gillian Bennett és Bill Ellis a klasszikus gyűjtőmódszereket valósították meg és propagálták sheffieldi előadásaikban: ezzel egyet is lehet érteni, de a megvalósítás nehézségeit és a források sokféleségét nekik is tudomásul kellett venniük.³⁸

Az eddig kiadott gyűjtemények azt mutatják, hogy csak igen kiterjedt hálózat működtetése vezet nagy mennyiségű anyag feltárásához. Amerikában és Nyugat-Európában az egyetemi campusok voltak a központjai a modern monda gyűjtésének, de az egyetemi népség gyűjtő tevékenységét hamar megkedvelték a sajtó emberei is, annál is inkább, mert ők a történetek terjesztői között is rangos helyet foglalnak el. Mint fentebb már szó volt róla, a modern mondák „felfedezése” tulajdonképpen az „újságmondák” felismerésével kezdődött. Mára a hírközlés és a kommunikáció lehetőségei robbanásszerűen megnöve-

³⁵ BREDNICH 1991a. 9–10, 20.

³⁶ BREDNICH 1991a. 19–22.

³⁷ BREDNICH 1991b.

³⁸ BENNETT 1987; ELLIS 1987.

kedtek, ezzel együtt a mondának (és rokon műfajainak) terjesztési módjai is. Ahhoz, hogy egyáltalán kutatás tárgyai lehessenek, olyan formájukban kell rögzíteni az adatokat, ahogyan azok elérhetők. Dégh Linda – korántsem a teljesség igényével – a monda terjesztőinek (*legend tellers*) tizenhat csoportját sorolja fel, ebből öt a média területén működőkhöz tartozik (napi- és hetilapok riporterei, tévés és rádiós hírközlők, állandó rovattal rendelkező újságírók, tévés beszélgető műsorok vezetői, magazinok szerkesztői, bulvárlapokban megjelenő írások szerzői).³⁹ A modern mondák lejegyzésénél valóban az az ideális megoldás, ha eleven szájhagyományból jegyzzünk le egy történetet, de a számításba jöhető összes forrásból származó adat helyet kapott eddig is a nemzetközi mondakutatásban.

Itt kell megemlíteni a modern mondákat felhasználó reklámpárt, még inkább az irodalmat (regény, novella), de a kedvelt témák megjelennek például Németországban az oktatásban, nyelvkönyvekben; a világon mindenütt filmek epizódjaként, tévésorozatokban, legfőképpen pedig az interneten stb. A szakirodalomban legtöbbet idézett horrorfilm az *Urban Legends* (1998, USA, rendező Jamie Blanks),⁴⁰ de elég, ha csak a Magyarországon *Várj, míg sötét lesz* címen bemutatott filmre hivatkozunk, amelyben Audrey Hepburn alakított egy vak lányt „A férfi az emeleten” (*The Man Upstairs*) típusú történetben, amelyet egyébként még számos filmben felhasználtak.⁴¹

A szövegkiadások készítői ugyanakkor kénytelenek voltak szembesülni azzal a ténnyel is, hogy a modern mondák és a velük szövevényesen összefonódott egyéb rokon műfajok (rémhír, vicc stb.) egyáltalán nem tekinthetők mindig ártalmatlan, szájhagyomány által „szentesített” folklórnak. Ha tartalmuk a társadalom bizonyos meghatározott célcsoportjai ellen irányul (kisebbségek, a társadalom peremén élők, idegenek stb.), a diszkrimináció, a kirekesztés veszélyes fegyverévé válhatnak. A sajtó hajlamos arra, hogy ellenőrizetlen szóbeszédnek bedőlve felröppentsen szenzációs híreket, mint például a *Die Zeit* heti magazin, ahol 1988-ban jelent meg egy újra és újra visszatérő legenda arról, hogy paraguayi csecsemőket amerikai klinikák szervbankjainak adtak el. „A modern mondák néha nem egyebek, mint elbeszélés formájában megjelenő álhírek.”⁴² Hasonlóan a modern viccekhez – amelyek még agresszívebbek lehetnek –, a mondák és az álhírek az idegenekkel szembeni ellenérzések kifejezésére is alkalmasak. Brednich a fenti felismerések jegyében a szövegek erős megrostálását választotta, és ugyanezt ajánlotta másoknak is. A modern

³⁹ DÉGH 2001. 309.

⁴⁰ BREDNICH 2004. 1045.

⁴¹ Ez utóbbiakat ld. PRESTON 1999. 116. A modern monda és a film kapcsolatáról ugyanott SMITH és KOVEN értekezik, további bőséges irodalom idézésével.

⁴² BREDNICH 1991a. 23–24.

mondák és a rémhírek társadalmi hatásáról egy frissen megjelent tanulmánygyűjtemény fűlszövegében a szerzők így írnak: „Ennek a kötetnek az a célja, hogy megvizsgálja a rémhír és a vele rokon városi és kortárs monda társadalmi és politikai mozgatóerőit. A kommunikációnak ezek a formái gyakran szoros egységben jelennek meg társadalmi problémákkal, köztük olyanokkal, mint a forrongás, faji és politikai erőszak, zavargások és gazdasági bajok. A kötet hangsúlyozza a rémhír kapcsolatát egy sereg társadalmi jelenséggel, a kormányzati korrupciótól és vállalati botrányoktól kezdve a faji, vallási és egyéb előítéletekig.”⁴³

A mondai témák felhasználói, még inkább a tömegkommunikációs eszközökkel gyűjtési kampányokat szervező folkloristák bizonyultak a modern monda leghatásosabb terjesztőinek is. Minden eddig kiadott szöveggyűjtemény könyvsiker lett, folklorista szerzőiket riporterek hada faggatta, Bengt af Klintberg, mint már utaltunk rá, és mások népszerű rádióműsorokat vezettek stb. A gyűjtés egyúttal terjesztést is jelent. A szövegkiadások (ld. Brednich felhívását) és az internetes oldalak az olvasókat hasonló szövegek küldésére biztatják.⁴⁴ Brunvand már 1981-ben tudatában volt annak, hogy a tömegkommunikáció maga is részt vesz a terjesztésben, róla magáról pedig Brednich azt írta, hogy „sikerkönyveivel ezt a hagyományt nemcsak tudományosan dokumentálta, hanem a kortárs olvasók számára továbbmesélésre és terjesztésre is rendelkezésre bocsátotta.”⁴⁵ „Erősen fennáll a gyanú, hogy a kutatás közvetve létrehozza azt az elképzelt jelenséget, amelyet le akar írni” – állapítja meg Petzoldt.⁴⁶ Ha ez így van, akkor elképzelhető, hogy a magyar modern mondák csekély száma azzal is magyarázható, hogy a magyar folkloristák nem óhajtottak foglalkozni vele, meglétét nem dokumentálták, gyűjtésére nem szerveztek kampányokat.

⁴³ FINE–CAMPION–VINCENT–HEATH 2005.

⁴⁴ BRUNVAND 1984-ben megjelent második szöveggyűjteményében (*The Choking Doberman and Other 'New' Urban Legends*, New York–London) „nemcsak új szövegek küldésére buzdítja olvasóit (»Kihagytam az Ön kedvenc városi mondáját? Kérem, küldje el nekem az itt közölt vagy egyéb, 'új' mondák Ön által ismert változatait!«), hanem olvasóival kiterjedt levelezésbe is kezdett.” PETZOLDT 1999. 151.

⁴⁵ BREDNICH 1991a. 9–10.

⁴⁶ PETZOLDT 1989. 29.

3. A MODERN MONDA MAGYARORSZÁGON

3. 1. KUTATÁS

Tulajdonképpen eddig Dobos Ilona már említett műve (*Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*) az egyetlen, hazai folklórkutató által írt munka, amely a modern monda létezéséről tudomást vesz, és azt kutatásra érdemesnek tartja. Bár Dégh Linda még Magyarországon ismerte meg az ellopott halott nagymama történetét, ám monográfiáját már Amerikában írta meg róla. Dobos Ilona ebben az 1986-ban kiadott könyvében írt az „igaz” történetekről, amely műfajt, az akkori szakmabeliek némelyikének nem kis felháborodására, folklórnak mérészelte tartani. Írt a városok népszokásairól (a ballagás és a paraszolvenca mint népszokás talán az ő írásában jelent meg először), a budapesti folklór-ról: a vidékről beáramlott folklórt és a helybeliek által megőrzött, történelmi személyiségekről és budapesti helyszínekről szóló elbeszélő hagyományt, szokásokat tekintette itt át. Külön tárgyalta a rémhíreket, amelyekről akkor már megjelent Hankiss Elemér kitűnő könyve (*Diagnózisok*) és a modern mondákat, amelyeket „képtelen történeteknek” nevezett. Pontos megállapításai máig megállják a helyüket. „A képtelen történetek alig választhatók el a rémhírektől. Ugyanakkor hasonlítanak a paraszti babonás történetekre is. A képtelen vagy abszurd történeteket elmondóik – a babonás történetekhez hasonlóan – maguk is hiszik, de ha nem hiszik is, hallgatóikkal mindenképpen el akarják hitetni. [...] A rémhírekhez hasonlóan *valótlan híresztelések*. A kettő közötti különbség mindenekelőtt formai: a rémhírek legtöbbször rövid, egy-két mondatos közlések, míg a képtelen történetek többnyire megkomponált történetek, amelyeknek vázuk, szűzségük van. Funkciójuk is eltér egymástól. Míg a rémhír továbbadásának célja az információ terjesztése, a képtelen történetek elsősorban szórakoztatni akarnak.”⁴⁷

Dobos Ilona leírja a hitelesítésnek azt a módját, amely a hiedelemmondáéval azonos (az eset az elbeszélő által ismert személlyel történt, konkrét, megnevezett helyen), elterjedtségét illetően megállapítja, hogy akár több földrészt is behálózhat, megfogalmazhat előítéleteket stb. Tudomása volt az első sheffieldi konferenciáról és a nemzetközileg használt *kortárs* vagy *városi monda* elnevezésekről. Az *ellopott nagymama* típusához használta Dégh Linda 1968-as, az *Indiana Folklore*-ban megjelent cikkét. Közli a típusnak azt a változatát, amelyet 1960-ban a Néprajzi Múzeum egyik adminisztrátorától hallott, majd egy lengyel történetet a hetvenes évekből, egy újsághírként közölt adatot 1980-ból, végül egy falusi változatot a hatvanas évekből. Két esetben is újságírók, mégpedig humoristák reagáltak a „hírré”. A hatvanas években Tabi

⁴⁷ DOBOS 1986. 230.

László a *Népszabadság*-ban megjelentetett „Pardon egy percre” című állandó rovatában karikírozta ki a szóbeszédben kerengő esetet, a *Hétfői Hírek* című lapban megjelent írásról pedig, amely mint valóságos, megtörtént eseményről tudósított, 1980-ban Peterdi Pál élcelődött szellemesen.⁴⁸

Itt van a helye, hogy emlékezetből (*Gedächtnisprotokolle*, ld. fent) ide írjam a saját változatomat, amelyet 1969-ben hallottam a sógoromékkal közösen használt konyhánkban. Sógorom anyósa orvos-feleség volt egy nógrádi bányászfaluban, látogatóban járt nálunk (a lányáéknál), amikor kellő rémülettel előadta a következőt.

A faluból egy fiatal pár Olaszországba szeretett volna utazni. Hogy több pénzt válthassanak be, magukkal vitték az idős mamát is, aki útközben, már Olaszországban, hirtelen rosszul lett és meghalt. Ijedtükben más nem jutott eszükbe, mint hogy leállították az autót az út mellett, és integetni kezdtek az utánuk jövő kocsiknak, hogy segítséget kérjenek. A kulcsot nem vették magukhoz. Egy autó le is állt mellettük, egy férfi szállt ki belőle, de rögtön be is ugrott az ő kocsijukba, gázt adott, és társával együtt, aki a másik kocsiban maradt, elszáguldott. A rendőrség az ellopott kocsit másnap egy árokba borítva megtalálta, de a halott nagymamának nyoma veszett.

A történetet a hatvanas évek második felének egyik nagy élménye, a nyugati utazás addig megvalósíthatatlan nagy lehetősége hitelesíti: háromévente igényelhetett a magyar állampolgár hetven dollárt turistaútra a Magyar Nemzeti Banktól, s ha megkapta, kérhetett útlevelébe harminc napos kiutazásra jogosító pecsétet, ún. ablakot. Hetven dollárból akkor sem lehetett egy hónapig élni, sőt, utazgatni, ezért a „keveset fogyasztó”, igénytelen útitárs hetven dollárjára éppen olyan nagy szükség volt, mint később, a Gorenje hűtőszekrényekért megindult ausztriai rohamok idején.

Az eltűnt nagymama történetének világhódító útja a kilencvenes években Erdélyben folytatódott. 1991 nyarán beszélte egyik látogatóba jött kézdivásárhelyi ismerősünk a következőket.

Brassóba tömegesen jönnek Moldvából munkát vállalni. Egy csángó házaspár is munkát talált Brassóban, de a nagymamát is kénytelenek voltak magukkal hozni, mert otthon nem volt kire hagyni. A nagymama meghalt. A halott szállítása igen sokba került volna, annyi pénzük nem volt. Gondoltak egyet, úgyis szükségük volt otthon új szőnyegre, vettek is egyet, és a nagymamát belecsavarták, feltették a csomagtartóra, és elindultak Brassóból. Nagy volt a meleg, megszomjaztak, megéheztek. Predeálnál van egy nagyon jó micsező hely,⁴⁹ leálltak, a kocsit a parkolóban hagyták. Mire visszatértek, a kocsinak és a nagymamának hűlt helyét találták.

⁴⁸ DOBOS 1986. 230–235.

⁴⁹ *mic, mititei*: 'grillezett, fűszeres darálthús rudacska'

1991-ben már tudtam, hogy mit hallok, azonnal hoztam a magnómat, hogy felvegyem a kitűnő humorral, székelly nyelvjárásban előadott történetet, de ismerősünk, a város egyik vezető értelmiségi, nem kívánt „népi adatközlő” lenni.

Dobos Ilona másik története a halott nagymama hamvainak elfogyasztásáról szól („Akaratlanul elfogyasztott rokon”, „Rokon az urnában” – *Relative's flesh eaten*: Mot G 61; *Der Verwandte in the Urne*: ICL D31.1.). Két szöveget közöl, mindkettőt 1981-ben hallotta, de közvetlenül a 2. világháború utáni években játszódnak a történetek, amikor UNRA csomagot lehetett legálisan kapni Nyugatról. Én a hatvanas években hallottam, amikor IKKA csomagot kaphattak rokonaiktól az itthoniak, évente persze csak egyet, meghatározott súly alatt. Ilyet kapni, vagy ilyenből vásárolni – sokan az így kapott holmik kéz alatti értékesítéséből egészítették ki csekély jövedelmüket – komoly státuszszimbólum volt. Az ELTE-n keringett a történet (ahol egyébként IKKA csomagból származó divatcikk – például olasz nylonharisnyák – adásvétele is zajlott a hallgatók között). Annyi magyarázat szükséges még az alábbi szöveghez, hogy akkoriban az instant élelmiszerek használata és a halottak hamvasztása nem volt ugyan ismeretlen, de korántsem volt olyan elterjedt, mint a későbbi évtizedekben.

*Egy család csomagot kapott az amerikai rokonoktól. Mindenféle volt benne, csokoládé, kakaó is, meg volt egy nagyon szép, díszes fémdoboz, amire semmi nem volt írva. Kinyitották, valami szürkés port találtak benne. Hallották, hogy Amerikában nagyon finom levesporokat lehet kapni, amihez csak forró vizet kell önteni, és kész a leves. El is készítették, hát, nem nagyon ízlett, de az amerikaiaknak más az ízlésük. Két hét múlva hozott a postás egy levelet Amerikából, amiben a következő volt: Szegény anyánk meghalt, utolsó kívánsága volt, hogy hazai földben nyugodjon. Hamvait elküldtük, temessétek el tisztességgel.*⁵⁰

Dobos Ilona könyve hosszú időre az egyetlen híradás arról, hogy a modern monda elérte Magyarországot. Sem a modern magyar folklorisztikát, sem a városi folklórt, városi néprajzot bemutató írásokban nem bukkant fel többé. A legújabb folklorisztikai tankönyv hatodik fejezete a *Monda*, amelyhez *Pótló megjegyzés az irodalomjegyzékhez* csatlakozik. Ebben a Dobos Ilona könyvére történt utaláson kívül ennyi olvasható: „A nemzetközi, »modern«, »városi« folklór első magyar közlése: Healey, Phil – Glanvill, Rick: *Városi mondák*.

⁵⁰ A nagymama hamvai pl. CARE csomagban olyan történet, amelyet a német–olasz hagyományban vissza lehet követni a 15. századig, az olasz Gian-Francesco Poggio Braccioliniig, közel-keleti gyökerei pedig a 12. századra mennek vissza (SHOJAEI-KAWAN 1999. 153).

Budapest, 1993.” „Ma nálunk a két legismertebb tematika az UFO-történetek, áttekintésüket ld. a *Világirodalmi Lexikon* 16. kötetében (Budapest, 1994) »UFO-irodalom« címszó alatt, és a »túlvilágról« szóló új beszámolókbán (ld. pl. Árvai Attila: *Halálközeli élmények magyar földön*. Budapest, 1997).”⁵¹ A következő oldalon ismételt utalás történik C. G. Jung UFO-könyvére, majd még egy idevágó mondat következik: „A »hagyományos« folklór elemei is megjelennek ilyen »új« mondákban.” A példák azonban C. Castaneda és M. Harner könyvei, mint „szélhámoságtól elválaszthatatlan »élménytörténetek«” „mai városi sámánokról”. Van még egy mondat a viccről szóló fejezetben, ami ide tartozik: a proverbiumot tartalmazó, jelen esetben nemzetközi viccek „gyakran a modern monda műfajához állnak közel, esetleg még az eredeti nyelvi alakot is megőrizték (pl. »Welcome in the AIDS-Club felirat).”⁵² Csak egyetérthetünk a szerzővel, amikor ezt írja: „Ideje lenne a monda (és a rokon területek) korszerű, új áttekintése elkészítésének.”⁵³

A „terepen” dolgozó folklorista nem kerülheti el a modern mondával való találkozást, és különös természetét akkor is felismeri, ha annak nemzetközi kutatási eredményeit még nem ismeri. Keszeg Vilmos még az *igaz történet* terminust választja, amikor azt tapasztalja a nyolcvanas években, hogy „egy-egy megtörténtnek, igaznak minősített esemény, szüzsé lázként uralta a nem intézményesített kommunikációt”, és tízet fel is jegyez ezek közül. A magyar folklorisztikai irodalomból hiányzó elméleti fogódzó híján nem szakcikket ír róluk, hanem egy irodalmi hetilapban adja közre feljegyzéseit, mentegetőzve, hogy gyűjtése „beszédkörnyezetből kiszakított, vázlatossá merevített szüzséket őrzött meg”.⁵⁴ „E történetek helyét a szájhagyomány út-

⁵¹ VOIGT 1998b. 301.

⁵² VOIGT 1998b. 325. Helyesen: Welcome to the AIDS Club

⁵³ VOIGT 1998b.302. Voigt Vilmos egy tanulmányában hivatkozik néhány, modern mondával foglalkozó nemzetközi szakirodalmi munkára, de elemzésének tárgya az elbeszéléseknek nem az a tartománya, amelyet szorosan a megnevezett műfajhoz köthetünk. Magyar anyagot – nem hivatkozva forrásokra és konkrét szövegekre – csak az elmúlt évszázad politikai eseményeire való visszaemlékezések kapcsán említ. A modern monda kutatása iránt, noha az általa említett külföldi munkák filológiai hivatkozásairól – azaz a szövegek korai előfordulásait feltüntető módszerről – elismerően ír, némi viszolygást érezhetünk. „Sok folklorista nem szenvedheti már a fáradságos típus- és motívumkutatást, a strukturális analízist vagy az elbeszélésbiológiát – momentán ők csak a mai »szóbeli fogyasztás« (mündliche 'Konsum') szócsovei (Sprachrohr)”. VOIGT 2005. 217.

⁵⁴ KESZEG 1991. 3. Keszeg Vilmos az ELTE-n tartott előadásomat hallva postán küldte el cikkének másolatát, kétszer is (az elsőt elvesztettem). Itt köszönöm meg szíves segítségét. A nevezett konferencia után e-mailt kaptam tőle (2005. március 15.), abból idézem: „Hazaérkezésem után hallottam a következőt. Egy román tévéadón merült fel az, hogy miért vásárolják olyan drágán a Singer varrógépet. (Tudod, ez az antik tárgyak iránti kereslet része.) Tehát a Singer gépek sorozatszámával valójában egy-egy beinternált

ján való terjedés, a kollektív jelleg, az epikus szövegszerkesztés miatt a népi epika műfajrendszerén belül kell keresnünk” – írja, majd kiváló stilisztikai elemzéssel örvendeztetni meg az olvasót. Előbb azonban a nyolcvanas évek romániai közállapotainak ismertetésével el kellett magyaráznia (1991-ben!), hogy mennyiben hű tükörképei ezek a történetek a korabeli viszonyok keltette feszültségeknek.⁵⁵ Pontosan úgy, ahogy a kilencvenes évek elejétől napvilágot látott NDK-s történetek esetében is meg kellett ezt tenni.⁵⁶ Közös jellemzője mindkét szövegegyüttesnek, hogy mivel egészen speciális politikai, gazdasági helyzet talaján keletkeztek, nemzetközi párhuzamaik nincsenek, vagy alig vannak, s ha igen, mint az NDK-mondák esetében, azok jelentős mértékben adaptálódtak.

Tudomásunk szerint ennyi a magyar *folklorisztika* reagálása a modern monda kutatásának az elmúlt évtizedekben tapasztalható felfutásához. Nem meglepő tehát, hogy a nagy érdeklődésre számot tartható téma természeténél fogva a *média* munkásainak figyelmét keltette fel. A Healey–Glanvill-féle kötet, amely először közvetítette a legismertebb nemzetközi témákat a magyar olvasóközönségnek, megjelenésében is az utcai standok vásárlóközönségét célozta meg. Alcíme a bulvárlapok olvasóinak szól: *Morbid sztorik szexről, itálról és meglepő masinákról. Hihetetlen, de igaz történetek: Brrr-szívó, Pudli a mikróban, Fejvesztett motoros. Ahogy a barátom barátja mesélte. Ha hiszi, ha nem, az a sztori is benne van, amit holnap fog hallani*. Szerzőik tudnak arról, hogy „ezeknek a mondáknak komoly, a variációkat néprajzkutatói módszerességgel feldolgozó szakirodalma is van. Ez a kis könyv erre nem vállalkozik, csak örül, hogy ilyen sok sztori fért bele”.⁵⁷ Az előszóban a szerzők olvasóik igényeihez mértén jellemzik a műfajt, de megállapításaik általában

zsidó személy iktatószáma. Feltételezés szerint a varrógépek lábába arany van beépítve. A két információ számomra sem állt össze, minthogy nem én hallottam a kommentárt. A tévé is mondaként számolt be erről.” Megjegyzésünk ehhez csupán az, amit a modern mondának az előítéletek terjesztésében játszott szerepéről már sokan leírtak és fentebb utaltunk is rá.

⁵⁵ „Romániában az 1980-as évek fordulóján ürültek ki az üzletek. Alapvető szükségleti cikkek (szappan, vécépapír, élelmiszerek, cigaretta, kávé) csak ritkán, sok órák sorban állással voltak beszerezhetők. Az árucikkek gyenge minősége, a felvirágozott feketepiac magától kínálta a témát stb.” A történetek fő motívumai: gyermekekből főznek szappant, „cigánynek” olyan napraforgómagot árulnak, amelyet szósz helyett lepisiltek, vajgyári munkásnők tejben fürdenek, hogy szépek legyenek stb.

⁵⁶ Csak két utalást teszünk: BREDNICH 1991b. 15–28; FIX 1994. 97. Az NDK-mondákat három csoportba osztja: 1. a cselekmény és a jelenet megkomponálása nem különbözik más kultúráktól, 2. egy-egy tipikus NDK-elem előfordul bennük, 3. mind a cselekmény, mind a jelenet megkomponálása az NDK-beli valóságot tükrözi, a mondát úgy adják elő, hogy az másutt nem történhetett volna meg.

⁵⁷ HEALEY–GLANVILL 1994. 9.

helytállóak: „A kortárs történetek pikánsak, bizarrak, kegyetlenek, rettentően logikusak, és bizony legtöbbször a fantasztikum határát súrolják. Ráadásul még valami enyhén perverz morális bukójuk is van.” [...] „A mondák nem is viccek, bár egynémelyiküknek jól fejlett poénja van. Nem is rémmesék, bár elég rémesek. Nem is »igaz történetek«, bár akár meg is történhetek volna. Átfogják mindezen kategóriákat, és részei egy nap mint nap szájról szájra terjedő mondavilágnak.”⁵⁸ A további idézetektől eltekintünk.

Nem sokban különbözik e műtől, bár sokkal igényesebb, három fiatal magyar újságíró könyve, amelynek anyaga azonban a mondák esetében csak kis részben magyar, főleg a weboldalakról (pl. <http://www.snopes.com>) származó történeteket tartalmaz, gazdag tényanyagot vonultat fel viszont a tévhitek igazságtartalmának nyomozásában. A folklorisztikai szakirodalomból Brundage és Campion-Vincent könyveire hivatkoznak a szerzők, akiknek művük megjelentetésében a Discovery Channel *Mythbusters* (a magyar változatban „Állítólag...”) című műsora segített.⁵⁹ A könyvről lelkes recenziók jelentek meg a sajtóban,⁶⁰ a szerzők pedig, mint alábbi példánk mutatják, weboldalukon (<http://www.urbanlegends.hu>) folyamatosan működtetik adatbázisuk levelezési rovatát, és a sajtó számára a téma szakértőiként állnak rendelkezésre. Amit külföldön „sztárfolkloristák” tettek, Magyarországon a média szakemberei teszik: ami nem is lenne baj, csak éppen a fent már bemutatott, hagyományos folklorisztikai megközelítési mód érvényesítése szenved így csorbát.

Megvan tehát, ami eddig hiányzott: állandó kampány a modern mondák rögzítésére, az adatok tárolásának lehetősége stb. A megnyitott weboldalakra folyamatosan érkezik a feldolgozásra váró szöveganyag, éppen úgy, mint a hagyományos levelezésre történt felszólítások idején.⁶¹

⁵⁸ HEALEY–GLANVILL 1994. 7, 8.

⁵⁹ MARINOV–DEZSŐ–PÁL 2006. A tartalomjegyzékből: I. Árulkodó szóbeszéddek (AIDS, gyorséttermi veszélyek, metro-történetek, Szomorú vasárnap, pókok stb.); II. Tévhitek (15 millió magyar stb.); III. Hogyan nyúlunk a történelmi legendákhoz; IV. Átverések; V. Félreértett jelek (mesélő pesti szobrok).

⁶⁰ Pl. AMBRUS 2006.

⁶¹ Magyarországon pl. a halálközeli élményekről szóló, fentebb már idézett mű szerzője tett közzé művében ilyen felhívást: „Ezért kérem a Tisztelt Olvasóimat, segítsenek nekem ebben a munkában olyan módon, hogy aki csak olvasta e sorokat, és tudomása van a környezetében ilyen vagy hasonló dolgokról, kérem, értesítsen a következő címen: ...” ÁRVAI 1997. 112.

3. 2. ADATOK EGY LEENDŐ ADATBÁZISBA

A rendszeres gyűjtés szándéka nélkül az elmúlt évtizedekben félretettem újságcikkeket, amelyekben modern mondák közlését találtam, néhányat pécsi diákjaimtól is kaptam. Mivel ezek mára nehezen találhatók meg, közzétételükkel, amelynek során a kevés adat miatt semmiféle rendszert nem követek, egy majdani kutatást kívánok segíteni.

Elsőként a legrégebbi adat felidézése kínálkozik, mivel ez is sajnos csak emlékezetből történhet: vagy nem tettem el az újságot, vagy elkallódott. 1990 nyarán egy bulvárlap, emlékeim szerint a *Reform*, apró hírei között szerepelt, hogy Ceaușescu és neje nem haltak meg. Tengeralattjárójukkal (amelyről a korabeli romániai folklór tudni vélte, hogy a bukaresti elnöki palotáig felhozott csatornával együtt azért építették, hogy vész esetén kimenekülhessenek) elérték a tengert, Kubába távoztak, ahol egy tengerparti nyaralóban Fidel Castro vendégszeretetét élvezik.⁶² A Kyffhäuser-monda (a hős nem hal meg) modern változatai között (Diana hercegnő, Elvis Presley, Zámbo Jimmy stb.) a Ceaușescu-történettel még nem találkoztam.⁶³ Ebbe a típusba tartozik még az alábbi közlés:

*„[...] a múltkor a Z tévében egy zavaros tekintetű bácsi azt fejtegette nagy elánnal, hogy Mátyás király nem halt meg, mert a Marsról származik, és halhatatlan. A budai hegy gyomrában hibernálva várja a megfelelő pillanatot, amikor majd kitörhet onnan a fekete sereg élén, és a magyarok igájába hajthatja az egész világot. És ő ezt teljesen komolyan gondolta.”*⁶⁴

Írásomban nem térek ki az ufótörténetekre, mert ezeknek külön is rengeteg sajtóorgánum ad helyet, itt azonban közlések egyet, mert „népi” miliőt fest az a szöveg, amelyet Balla D. Károly, a kitűnő kárpátaljai költő megfogalmazásában (fordításában?) olvashattunk a *Népszabadság*-ban. Egyébként ufókról szóló szövegek már az újabb népi mondagyűjteményekbe is bekerültek.⁶⁵

⁶² A Ceaușescu-folklór összegyűjtéséről nincs tudomásom, pedig az 1980-as években Erdély-szerte beszéltek például Elena asszony mesés gardróbjáról: soha nem vett fel egy ruhát kétszer, sokfelé kitűtetett „tudós vegyész” léteére nyilvános beszédben a CO₂-t „kodoj”-nak mondta stb.

⁶³ A gazdag szakirodalomból csak egyetlen munkát idézek: GOSS 1998.

⁶⁴ CSALA 2005. Nagy István bonyhádi tanártól, pécsi néprajz szakos levelező hallgatótól kaptam a mondáról szóló előadásom másnapján. Köszönöm.

⁶⁵ PL. VILLÁNYI 1992. 165., 201. és 202. sz. szöveg.

„Amikor felröppent a bulvárhír, hogy Kárpátalján jetit láttak, megjósolhattam volna: nem várat magára sokat az első helyi úfó megjelenése sem. Találgathattam volna, vajon Ungvár vagy Munkács fölött fognak-e látni repülő csészetalajt, netán maradunk a sokkal biztonságosabb megoldásnál: egy isten háta mögötti, nevesincs falucska szemtanúinál. A kis falu bejött, a történet ellenben sokkal vaskosabb: a földöntúliak, bizony, elraboltak egy ruszin férfit. A dolog egyetlen szépséghibája, hogy 102 évvel ezelőtt történt. A hír lényege pedig a következő: A kis ruszin faluban mindössze néhány száz ruszin erdőmunkás élt. A történet főszereplője a Petrovszki család egyik tagja. Az eset karácsonykor történt. Az esti órákban Petrovszkiné kiküldte a férjét – Ivankut –, hozzon vizet az udvaron lévő kútból. A falu görög katolikus papja a család mellett lakott, így éppen mellettük haladt el hazatérőben egy beteglátogatásról, amikor a magasból vakító fényesség zuhant alá Petrovszkiék udvarára. A fény nappali világossággal borította be az udvart, a templomot és az egész völgyet. Az ovális vagy inkább gömb alakú fényjelenség a kút körül lebegett, miközben a falu lakosai már kiszaladtak a házaikból, hogy megtudják, mi történt a templom mellett. Sokan azt hitték, újabb tűzvész pusztít a faluban, ami igen gyakori volt az akkori faházak miatt. Szemtanúk szerint a jelenség mindössze néhány percig tartott. A fénylő gömb a lebegés után hirtelen felemelkedett, és nagy sebességgel eltűnt a csillagok között. Petrovszkiné ezután kétségbeesetten kiáltozni kezdett a férje után, aki ezután soha többé nem került elő. A pap és a többi ember eredménytelenül kereste Ivankut, a kút körül mindössze megolvadt havat találtak.”⁶⁶ (Kárpátinfo)

Ukrajnában maradva, ahonnan, úgy tűnik, rendre áramlottak a magyar sajtóba a szenzációs hírekbe burkolt mondaszüzsék, idézzük az alábbiakat.

„Tömeges alkohommérgezés Ukrajnában

Tíz ember meghalt, nyolcvan ember kórházba került zugpálinka fogyasztása okozta mérgezés következtében az ukrainai Zabolotyje faluból. Mint a Pravda keddi számában a Radianszka Ukraina című ukrán nyelvű napilapra hivatkozva írja, a helyi iskola igazgatója házipálinkával fizette meg a bútorfuvarozást a szovhoz gépkocsivezetőjének. A következő nap meghalt a gépkocsivezető, rá két napra pedig az iskolaigazgató is. Az igazgató temetését követő toron – amelyen csaknem százan vettek részt, ugyancsak a halálosan mérgező italt szolgálták fel. A vacsora tragikus következményekkel járt. Nyolc ember meghalt, s vendégek tucatjait kellett súlyos mérgezéssel a környező kórházakba szállítani.” (MTI)⁶⁷

⁶⁶ BALLA 2005.

⁶⁷ Magyar Hírlap 1988. június 22., szerda. Az újságkivágást Örkény István novellájával együtt 1993. január 13-án kaptam Mondok Ágnes pécsi néprajz szakos hallgatómtól: köszönöm.

Szépirodalmi párhuzam:

„A végzet

Valahol a Nagy Magyar Alföldnek egy kicsike tanyáján éledgett egy család, apa, anya és a két gyerek, mind pogácsakedvelők. Ha a mamának volt rá ideje, s kedvében akart járni övéinek, sütött nekik egy tepsi pogácsát.

Egyszer azonban liszt helyett mérges rovarirtó szert gyúrt a tésztába. Íze nem volt rosszabb, így hát jól bepogácsáztak mind a négyen, az apa, az anya és a gyerekek.

Negyednap eltemették őket, s aztán összejött a rokonság, meg a közeli és távolabbi szomszédok, ahogy az már illik, halotti torra. Homoki bort ittak, s hozzá a maradék pogácsát majszolgatták. El is patkoltak mind, ahányan voltak.

A mentősöknek – az orvosnak, a két hordágyvivőnek meg a sofőrnek – már nem akadt dolguk. Csak fejcsoválva körüljárták azt a sok halottat, s mielőtt visszaindultak volna, megettek néhány pogácsát, ittak rá egy kis bort.

Kivéve a sofőrt. Bort nem ihatott, mert vezetnie kellett, a pogácsát pedig nem szedte. De ami még ott maradt a tepsiben, azt újságpapírba csomagolva letette az ülés mellé, hogy kárba ne vesszen. Jó lesz az még, gondolta, valakinek.

És most viszi!”⁶⁸

A szovjet idők atmoszféráját híven ábrázolja az ukrán szöveg: az állami gazdaság autóját magáncélra használják, ezt szintén a feketegazdaságból honorálják stb. Örökény novellája nem véletlenül játszódik egy alföldi tanyán: ez a vidék az elmaradottság szimbóluma volt a pesti ember számára.

Klasszikus történet a „Kígyó a banánban”: egy anya gyermekének banánt vásárol, odaadja neki, a gyermek felkiált: – Valami megcsípett! Az anya nyugtatja, ugyan, a banán nem harap, de a gyermek meghal. A banánba egy pici mérges kígyó fészkelte be magát vagy a tojását, amitől a gyermek meghal. Az Egyesült Államokban az 1960-as években keringett a történet, Svédországban a hetvenes évek első felében bukkantak fel változatai, az évtized második felében érkezett meg Finnországba.⁶⁹ Magyarországra 1992 augusztusában.

„Kígyómarta banánt evett egy pécsi asszony, s ettől olyan rosszul lett, hogy hosszas kórházi ápolásra szorult. A hölgy felépülése után felhívta a pécsi rádiót, hogy – egyenes adásban – megossza tanulságos balesetének történetét a hallgatókkal. Az asszony elmondta, hogy a banánon utólag meg is találta a kígyó foga nyomát. Aztán megemlítette, hogy hallott egy kislányról, aki a közelmúltban egy hasonlóan kígyómart banántól meghalt. Az interjú azzal zárult, hogy az ő esete óta az egyik pécsi ábécében a banánok között apró, zöld kígyókat látott valaki.”⁷⁰

⁶⁸ ÖRKÉNY 1984. 90.

⁶⁹ af KLINTBERG 1985. 279–281.

⁷⁰ U[NGÁR] T[AMÁS] 1992. 13.

Az újságíró felhívta az üzletet, ahol elmondták, hogy náluk három hónapja nem volt banán. Felhívta a nyilatkozó hölgyet, aki a kigyót látó barátnőjét nem kívánta megnevezni, mint ahogy azt sem tudta, hogy kitől hallott a halott kislányról, csodálkozott azon is, hogy a rádió honnan értesült az ő rosszullétéről, holott azt csak a legjobb barátnőjének mondta el, a rádió hívta fel őt, nem fordítva, a banánon nem látott semmiféle harapást, klinikán sem kezelték. „Megittam egy pohár tejet, ledugtam az ujjamat és kihánytam mindent”. Az újságíró tehetetlen volt. A modern mondákról akkor még ő sem hallott.

Bengt af Klintberg (óvatosan elutasítva a freudi értelmezéseket: kigyó, szexualitás stb.) azt az üzenetet véli kiolvasni a történetből (és a hasonlóakból, mert van éppen elég), hogy veszélyeztetettek vagyunk, ha a távoli, egzotikus országokból érkezett gyümölcs vagy bármely más termék betör a mi védett, biztonságos, nyugati életünkbe. Hozzátehetjük még, hogy nem véletlenül jelent meg a történet Magyarországon éppen augusztusban, a hazai gyümölcsök dömpingjének idején, amikor az importált déligyümölcsök ára mélyen az itthoni szezongyümölcsök ára alatt van.

A készülő *Index der Contemporary Legends* valószínűleg a „Rémségek fokozása” (*The Climax of Horrors*, ATU 2040; *Häufung des Schreckens* ICL L 110), vagy a környezetében lévő „Balesetek láncolata” (*Chain of Accidents*, ATU 2042) típuscímű láncmesék rokonságában helyezi el majd történetünket, amely számos rokon szűzsével alkot típuscsaládot. Az ICL előzetesen publikált, halállal kapcsolatos típusokat bemutató részletében ez az elbeszéléstípus még nem szerepel. Nagyon sok változata van azonban „A gyermekek disznóölést játszanak” típusnak (*The Children Play at Hog Killing*, ATU 1343*; ugyanez az ICL-ben: „Az anya fenyegetését valóra váltják, a levágott pénisz”: *Mutters Drohung ausgeführt 1: Der abgeschnittene Penis*, ICL B 60.1 – B 60.3).⁷¹

Idetartozik a „Robbanó vécé” címen futó történet, amely Brednichnél a „Rémségek fokozása” címet viselte. Szerinte német nyelvterületen már az 1960-as években széltében ismert volt, és benne van Smith és Virtanen gyűjteményeiben is.⁷² A magyar nyelvű internetet most érte el.

„A teljes történet szerint a férj a családi ház teraszán szerelte motorkerékpárját: berúgta, túráztatta, ám az valamilyen oknál fogva egyesbe kapcsolt, s a kormányba kapaszkodó férfit magával rántva a teraszról az üvegajtón át bevágódott a nappaliba. A feleség kihívta a mentőket, akik kórházba vitték szerencsétlenül járt párját. Amíg kedvesét a kórházban az orvosok rakták össze, a feleség szorgosan takarított. A motorból padlóra folyt benzint vécépapírral feltörölte, majd a benzines papírt a vécékagylóba dobta. Később a kórházból hazatért férj wc-re ment, majd – miközben nagydolgát vé-

⁷¹ SCHNEIDER 1999. 167.

⁷² BREDNICH 1991a. 117–118; 1991b. 129–130.

gezte – rágyújtott egy cigire. Végül a még égő csikket a kagylóba dobta. A konyhában dolgozó feleség hatalmas robbanást hallott. A toaletthez rohant, ahol üvöltő férje letolt nadrággal feküdt, alaposan összeéégve. A kétségbeesett nő mentőt hívott, a házhoz pedig azok a mentősök jöttek ki, akik a motoros balesetkor. Miközben hordágyon cipelték le a lépcsőn a férfit, megkérdezték a feleségét, hogy mi történt. Hallva a sztorit, egyikük annyira elnevette magát, hogy megbotlott és elejtette a hordágyat. A férj lezuhant a lépcsőn és eltörte a bokáját.”⁷³

2. ábra: Amíg oda voltam, Márta elvitte a hamutartót. Azt hiszem, be kell dobnom a csikket a vécébe. A francba!

hu is beszámolt, egy évvel később”⁷⁴. „A sztori keletkezésének időpontja nem ismert, de az biztos, hogy már 1949-ben megjelent Robert Service kanadai költő egy művében (*The Bares*).” A cikkhez a letöltés időpontjáig hét hozzászólás érkezett. A hetedik kommentár: „Ezt egyszer a Blikkben is láttam, valóban a pásztói esetből kifolyólag. Ott az asszony benzinnel mosta ki az olajfoltos ruhát, majd beleöntötte a WC-be, de nem húzta le. Így már berobbanhat egy cigitől is.”⁷⁵

A szerkesztők a Snopes-ról (weboldal, ld. fentebb) vették a történetet, idéznek egy magyar változatot, amely a hordágyas motívumot ismétli meg, és egy meg nem nevezett magyar honlapról egy másikat, amely a felrobbant vécé-motívumot egy pásztói autószerelőről szóló történetbe foglalja. Hivatkoznak arra, hogy a *Reuters* és a *United Press International* 1988-ban az izraeli *The Jerusalem Post* egyik cikkére hivatkozva adott le hasonló tartalmú hírt, majd „a legendák tárházául szolgáló *Weekly World News* hasábjain bukkant fel, ám ezúttal az áldozat nevét (Saul Frankel) is megemlítték, mi több, idézte is őt az újság.” Szintén a Snopes-ról származik egy nyugat-virginiai eset, amelyről a „ma.

⁷³ Urban Legends Archívum: http://www.urbanlegends.hu/2006/07/04/robbano-vecek/Az_abra_uo.

⁷⁴ 2005. 06. 15. 07:08 *Spicy Press* Hírügynökségre hivatkozva olvasható: http://ma.hu=page/cikk/ae/0/123013/1?cikk_main-nes-article_status=normal oldalon. Letöltés időpontja 2006. 07. 13.

⁷⁵ Adani: 2006. július 8, 08:49. A webről betűhíven írtam át a szövegeket. Itt jegyzem meg, hogy a szerkesztők által közölt szövegek, mint a fenti példa is mutatja, a zsurnaliszta stílus jellegzetességeit mutatják, az előszavas előadás stílusától nagyon messze vannak. A hozzászólások a két stílus keverékét használják.

Évekkel ezelőtt a magyar tévécsatornák is hírül adták, hogy egy angol rákbeteg kisfiú utolsó kívánsága az, hogy neki legyen a világon a legnagyobb névjegykártya-gyűjteménye, és így bekerüljön a Guinness Rekordok Könyvébe. Kértek hát minden jólelkű tévénézőt, hogy a megadott címre küldjenek névjegyeket. Pár évvel később a *Dunántúli Napló*-ban egy levélmintát adtak közre. „A hálózatszerűen bővülő levelezés egy rákos kisfiú kérésére hivatkozva terjed, miszerint a beteg gyermek álma, hogy övé legyen a világ legnagyobb címgyűjteménye, amivel bekerülhet a Guinness Rekordok könyvébe. A dolog a szokásos recept szerint működik, a kérés szerint a leveleket 10-10 címre kell továbbküldeni, és erről magát a kisfiút is értesíteni.”⁷⁶ A cikk gazdasági előnyt jelentő adatbázis-szerzésre, vagy marketing akcióra gyanakodva óvja az olvasókat attól, hogy bedőljenek: „A kísérőlevélben sem a levelezést elindító kisfiú, sem annak felhatalmazott képviselője nincs megnevezve. A megadott cím is roppant furcsa, hiszen Ausztria feltüntetése után már angol utcanév – ennek leírása többször változik – következik.”

„Buddynak, a Glasgow melletti Paisleyben élt 10 éves kisfiúnak gyászos vége lett. Két éven át híhette a gyógyíthatatlan rákban szenvedő gyermek, ha ő kapja a legtöbb jó kívánságot tartalmazó képeslapot, bekerül a Guinness Rekordok Könyvébe. Az Egyesült Államokból a Reagan család küldött neki »Gyógyulj meg!« felíratú lapot, a bonni Honvédelmi Minisztériumban a vezérkari ezredes is meghatódott, és a bátor fiúcska kérését továbbította a légierőhöz, a szárazföldi hadsereghez és a tengerészethez. Csak a göttingeni kaszárnyából két nap alatt 300 lapot küldtek el. Végül is úgy négy milliónyi lap halmozódott fel a fiú betegágya feletti polcon. Akkor halt meg Buddy. A polc nem bírta a súlyt, szétrepedt és a fiút agyoncsapta. Nem került be Rekordok Könyvébe.”⁷⁷

A *Stern* magazin újságírója Brednich negyedik könyvéből (*Die Ratte am Strohhalm*) veszi a fenti történetet, majd idézi a szerzőt: „Buddy – közölte Brednich – sosem halt meg. De nem is élt – ám ez nem változtat azon a tényen, hogy a skót postások majd megszakadtak a több milliónyi képeslap terhe alatt, amit cipelniük kellett, s amit az álhír az ő csendes kis postahivatalukba sodort. De takarékos emberek voltak, ezért a világ minden részéről összegyűlt képeslapokat, potom pénzért bár, de eladták a bélyegkereskedőknek”. Ha a Buddy nevű kisfiú nem is élt, 1850 óta azonban többen is, akiknek hasonló óhajuk volt. Hárman közülük 1989 és 1993 között be is kerültek a *Guinness*-be, a negyedik gyermek, aki 1990-ben kezdte gyűjteményét, 1998-ban még élt és

⁷⁶ KASZÁS 2003. 1. Jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk egyéb, haszonnal kecsegtető, vagy jótékonyossággal összefüggő, levéltovábbításra buzdító felhívásokkal (slacktivism), a láncllevelekkel, az átverés-levelekkel (hoax).

⁷⁷ DOINET 1996.

folytatta akcióját. A „Haldokló gyermek kívánsága” (*The dying child's wish*) néven számon tartott modern mondának sokféle feldolgozása ismert. A. K. Guigné a valóban élt és a Rekordok Könyvébe került Craig Shergold nevű kisfiú esetét elemezte, akinek a felhívása rendkívül gazdag motívumváltozatokban keringett a világhálón jóval a halála után is.

„Az elbeszélés-komplexumok és az olyan hiedelmek, mint amilyenek a »haldokló gyermek kívánságával« kapcsolatosak is, olyan erőknél vannak kitéve, amelyek megfelelő körülmények között újabb mondák és hiedelmek táplálására szolgálnak. Ebben az esetben az igazi felhívások közti kapcsolatok és a kapcsolódások nyomon követésével narratívumok és hiedelmek egész rendszerét lehet megfigyelni és az egész rendszernek részekből való összeállítását. Ha így teszünk, láthatjuk, hogy a monda és a valóság között több van véletlenszerű kapcsolatnál. Míg a mondai beszámolók kétségtelenül hozzájárulnak ahhoz, hogy az emberek a Shergold-felhívást »puszta átverés«-ként értelmezzék, ebből az elemzésből nyilvánvaló, hogy az okok és hatások ilyen korlátozott szemlélete nem magyarázza meg a hatóerőket, ebben az esetben a modern kommunikációs technológia hatását. A téves információ keringése nagymértékben hozzájárult, hogy érvényüket veszített felhívások, szakadár variánsok keletkeztek, és a kampány megállíthatatlanná vált.”⁷⁸

Bár a folkloristák nem kedvelik a népi paródiákat (ezt az amerikai folkloristákról állítják), ennek a típusnak a paródiája nem kerülte el az elemzést.⁷⁹ Miként maga a típus, a paródiája is a „szlaktivizmus” műfajába tartozik. Magyarországon e-mailben terjedt (az interneten nem kerestem), de nyomtatott változata is eljutott hozzám.

*„Fatima el Abdullah Omar Dzsihad Kalifa Hamasz
Dzsamburi 114 éves
szőke tősgyökeres stockholmi kislány akut,
perforálódott
Lámpalázban /ano rákban szenved.
Apukája, Björn Allah bin Vejnemöjnen egyezséget
kötött a Világkereskedelmi
Kamarával, hogy ha valaki elolvassa ezt az e-mailt
és nem törli ki, hanem
kinyomtatja és zöld kiemelő filccel megjelöli
a szövegben szereplő
összes olyan határozatlan névelőt, amely jambikus*

⁷⁸ GUIGNÉ 1998. 131. A fenti idézethez felhasználtam Szépné Adonyi Zsóka pécsi néprajz szakos hallgatónak a cikkről 2004 decemberében készített fordítását.

⁷⁹ GOLDSTEIN 1999.

*pentameterben íródott
főnévi igenév előtt áll, és ezen kinyomtatott
példány felmutatása mellett az
ácsi ABC-ben három darab vajaszsemlét vásárol,
akkor az egyik zsemle árát a
Világkereskedelmi Kamara arra fogja fordítani, hogy minden tavaszi
napéjegylenlőségtől számított első holdtölte után
született
vörös harántcsíkos kiscica fényképét elküldi
Fatimának, ezzel járulva hozzá,
hogy a kislány megnyerhesse az iskolai
papírgyűjtő versenyt.*⁸⁰

A szervkereskedők megbízásából elrabolt gyermekekről és felnőttekről szóló történetek világszerte elterjedtek, különösen a harmadik világban, ahol a mindennapi valóság ad okot a félelemre. Az egyik legelterjedtebb történet („Az ellopott vese”) megjelenése a magyar sajtóban pontosan megjelöli az amerikai forrást.

„Jó, ha az embernek van egy amerikai nagynénje. Mindenfélét lehet tőle kapni, az enyém legutóbb például egy e-mailt küldött, benne vérfagyasztó történettel. Az is bele volt írva, hogy küldjem tovább minél több ismerősnek, mert nagy veszélyben van mindenki, aki ismeretlen nővel megy buliba, vagy üzleti utakra jár Amerika nagyvárosaiba. A nagynéni is kapta valahonnan, tovább is küldte, és ha így megy tovább, lassan minden számítógépen lesz ebből a sztoriból legalább egy példány. De hát miért csak az internetezők essenek pánikba, féljen mindenki egyformán!

Úgy kezdődik, hogy ez nem vicc! Aztán egy hiteles forrás: a történet a Texasi Egyetem lapjából, az Austinban megjelenő Daily Texasból származik. Egy srác múlt szombaton elment egy buliba, ott besörözött és felcsípett egy lányt, akivel elment egy másik buliba. Az új helyen kapott valamit inni, amitől elvesztette az eszméletét. Amikor magához tért, egy jéggel töltött fürdőkádban találta magát. A mellére rúzzsal ez volt írva: Hívd a 911-et vagy meghalsz! Szerencsére oda volt készítve egy telefon, így azon hidegében tárcsázhatta a segélyszolgálatot, ahol azt tanácsolták neki, hogy szálljon ki, és nézze meg magát egy tükörben. A hátán felfedezett két huszonöt centis sebhelyet, mire a mentősök visszaparancsolták a jégbe, és rohamkocsit küldtek érte. A kórházban ki-

⁸⁰ E-mailben kaptam két változatát 2003. január 17-én és 30-án Kriza Borbálától, aki mindkét változatot a Kölcsey Gimnázium öregdiákjainak címlistáján kapta. Itt köszönöm meg segítségét. A két változat egy szó eltérést tartalmaz, / jellel jelöltem. A sorok tördelése nagyjából azonos. Csak az *ó, í* ott rövid alakját változtattam meg. Az ano-rákos változat tördelés nélkül, pontos helyesírással megjelent, keretben, aláírás nélkül: ART'húr. Az ART'húr Alapítvány Kiadványa. VIII. évf. 2002. II. sz. 45 (arthur.netstudio.hu). A lapot a főszerkesztőnek, Jóna Dávidnak köszönöm.

derült, hogy mindkét veséjét kivették. Nem is csoda, hiszen feketepiaci értéke tízezer dollár.”⁸¹

Az újságírónak a SOTE orvosai elmondták, hogy ők is hallottak hasonló eseteket: guatemalai utcagyereket gyilkoltak meg a szeméért, osztrák mozdonyvezető a Vörösmarty téren arra ébredt, hogy a veséi hiányoznak, német turisták Egyiptomban jártak így stb. A cikk további része az eset orvosilag lehetetlen voltáról szól. Németországban 1990 őszén volt konjunktúrája a történetnek: valamennyi változata távoli országban tett turistaúton megtörtént esetről számolt be.⁸²

A „Meghiúsult gyermekrablás” (*Attempted/Aborted Abduction*) típusú történetek az „Idegen ember mint veszedelem” (*Stranger danger*) hagyományos elbeszéléscsoport altípusába tartoznak. Bevásárlóközpontokban vagy vidámparkokban történt eseteket mondanak el: a szülők mellől elrabolt kisgyermeket a mosdóban találják meg, elváltoztatott külsővel: haja levágva, befestve, ruhája lecserélve. Az anya a biztonságiak segítségét kéri, akik a kijáratokat lezárják. A gyermek megmenekül, elrablóját nem fogják el.

JoAnn Conrad megállapítja, hogy a fenti monda számos motívuma meg egyezik a váltott gyermekről szóló hagyományos hiedelemmondával (gondatlan anya, a gyermek külsejének megváltozása, külső segítség kérése, a tettes elmenekül, tehát újra „támadhat”): ezt a 20. század elejéről származó két klasszikus skandináv mondaszöveggel illusztrálja. A modern mondákban azonban a gyermeket nem természetfeletti lény, hanem valaki, egy idegen rabolja el. Az idegen mint veszedelem típusú történetekben a gyermekeket sokféle célból rabolják el, az elbeszélések társadalmi elemzése is sokoldalú lehet (eltűnt gyermekek sokaságáról szóló tévéműsorok hatása, antimerkantilista attitűd a bevásárlóközpontok ellen, szülő-gyermek kapcsolat problémája: felületesség, idegenekkel szembeni bizalmatlanság stb.). Amerikában az 1970-es évek végén egy egészen rövid ideig tartó periódusra volt jellemző a típus előfordulása, majd a 80-as évekre el is tűnt. Az egyetlen és legjellemzőbb állandó elem ezekben az elbeszélésekben a bűntény lokalizációja: a bevásárlóközpont vagy egy nyilvános szórakoztató intézmény, leggyakrabban éppen Disneyland. Ezek a helyek nemcsak a fogyasztásra ösztönzés helyei, hanem olyan művi világok, ahol semmi sem valóságos, csak annak akar látszani: az átmenet helyei. Az említett időszak éppen az ilyen létesítmények elszaporodásának ideje volt Amerikában. A szövegtípus újbóli megjelenésekor már más társadalmi gondok (családi és egyéb okok miatt eltűnt gyermekek sokasága, gyermek utáni vágyból történt gyermekrablások stb.) álltak a történetek hátterében.

⁸¹ HORVÁTH 1999. Vö. HEALEY–GLANVILL 1994. 147.

⁸² BREDNICH 1999b. 79–80. A típus legújabb feldolgozása CAMPION-VINCENT 2002.

Conrad függelékben 13 szövegvariánst is közöl az 1980-as évek végéről, a 90-es évek elejéről.⁸³

Ezzel a mondatípussal azért kellett részletesebben foglalkoznunk, mert éppen tanulmányunk írásának idején jelent meg Magyarországon, mégpedig abban a klasszikus formában, amely Amerikában a hetvenes évekre volt jellemző. Nálunk most épülnek a bevásárlóközpontok.

„Az interneten lábra kelt egy rémhír, miszerint a törökbálinti Corában elraboltak anyukája mellől egy hároméves kislányt, majd miután a biztonságiak lezárták az áruházat, rátaláltak a gyerekre az áruház mosdójában, rövidre vágott hajjal és kisfiúruhába öltöztetve.”⁸⁴ »Lázás nyomozásunk közepette találtunk egy belga képregényt, amely ugyanezt a történetet meséli el, természetesen belga szereplőkkel.«⁸⁵ A Fókusz is eljutott a közkeletű rémhírekből táplálkozó »városi legendák« jellegzetes vonásaihoz, és szakérteni felkérte a témában könyvet is megjelentető újságírókat, Marinov Ivánt és Dezső Andrást. Ők igyekeztek kiokosítani a nézőket, akik közül talán sokan most tudták meg, hogy a moziszékekben elhelyezett, HIV-fertőzött tű története is csak afféle városi legenda, ahogy a paksi sugárzásról, az aszpartám rákkeltőségéről, a Hajógyári-szigeten működő szervkereskedőkről vagy a legfrissebb, miskolci jégesőről szóló rémhír is, mely miatt a katasztrófavédelem utóbb feljelentést tett.”⁸⁶

Az újságíró a történetet „jó egy hete” már olvasta a babaszoba.hu oldalon. Az urbanlegends.hu oldalra 2006. július 6-ig 31 hozzászólás érkezett, zömében a hír képtelenségét taglalják. Egy olvasó által indított fórumra ugyanakkor száz „felháborodott” hozzászólás érkezett. Az oldal szerkesztői a következőt írták:

„A történet kísértetiesen emlékeztet arra a szóbeszédre, melyet könyvünkben, a Legendavadászatban is feldolgoztunk és – mint ez a jobboldali képen [ld. 3. számú illusztrációnkat – N. I.] látható – más, legendákkal foglalkozó kiadványban is felbukkan. Itt az IKEA bútorgyártó cég egy belgiumi üzlete került gyanúba. A francia urlen.com weblap által idézett történet szerint az IKEA anderlechti áruházában tűnt el egy kislány, akit állítólag a rendőrség riasztását követően kopaszra borotválva, bedrogozott állapotban találtak meg. A történet mesélője szerint e gyerekrabló módszert azért nem verik nagydobra, mert még nyomoznak az emberkereskedők után. A városban található IKEA

⁸³ CONRAD 1998.

⁸⁴ Az RTL Klub Fókusz című műsorának június 29-i adásáról szól a cikk, a hír kommentárját ismerteti később a szerző.

⁸⁵ Idézet a tévé műsorvezetőjétől – N. I.

⁸⁶ BÁLINT 2006.

szóvivője határozottan cáfolta, hogy valaha is történt volna ilyen, szerinte a történetet olyan valaki találta ki, aki kifejezetten ártani akar a cégnek.⁸⁷

3. ábra: Elrabolták, bevonszolták a mosdóba, levágták és befestették a haját, átöltöztették! De hogy lehet, hogy nem volt benne az újságban? Ártott volna a forgalomnak – sok üzlet lefizeti a sajtót.

Az 1980-as években Romániában az áruhiány foglalkoztatta a közvéleményt, s mint már Keszeg Vilmostól idéztük, az egyik hiánycikk éppen a szappan volt. Az akkor és ott felbukkant gyermekrablás-történet minden elemében, és különösen tragikus végkifejletében különbözik a „merkantil” típusú „Sikertelen gyermekrablás” típustól.

„Kolozsvárt a kisiskolás gyerekeket magánlakásokba csalják és szappant főznek belőlük. Egy kisgyereket egy férfi megkért, hogy vigyen el egy levelet egy megadott címre, 100 lej fizetség ellenében. A gyerek hazament, hogy a táskáját letegye. Megmondta az apjának is, mire kérte az ismeretlen. Az apa értesítette a rendőrséget, együtt mentek a kijelölt házig. Ott a gyereket egyedül beengedték a lakásba. Miután pár percig nem jött vissza, bekopogtak. Az előszobában egy süllyesztő volt, a gyereket már elnyelte és feldarabolta. (A feljegyzés ideje 1982 ősze.)”⁸⁸

A politikai vicc, ha régi sémák újraalkotásával is, azonnal képes reagálni a nagy eseményekre. A modern monda ezt csak módjával teszi, inkább, mint a fenti példákból láttuk, az adaptáció során alakítja az ismert szűzsét az adott viszonyokhoz, és ezáltal válik korfestővé. A 2001. szeptember 11-i, World Trade Center elleni merénylet a folklórban viccek tárgya lett (a feszültségek levezetésére ez a műfaj már annyiszor bevált).⁸⁹ Megjelent azonban a szenzációnak az a formája is, amelyet narratív volta miatt már a modern monda műfajába sorolhatunk.

„A legendás Photoshop-karikatúra egy turistát ábrázol a néhai Világkereskedelmi Központ tetőteraszán, mögötte a napsütéses New York és az American Airlines közlekedő utasszállítója látható, a felvételen digitális dátumpecsét: 09-11-01. A hamisítás

⁸⁷ <http://www.urbanlegends.hu/2006/06/gyermekrablas-az-aruhazban/> (letöltés ideje: 2006. 07. 06.) A 3. sz. ábra uo.

⁸⁸ KESZEG 1991.

⁸⁹ ZSIGMOND 2003. Ugyanitt a román városi/modern mondákról ld. CONSTAN-TINESCU 2003.

nyilvánvaló. [...] »A kamerát a romok között találták« kísérőszövegnek is nehéz lehetett bedőlni, a felvétel mégis roppant népszerűnek bizonyult. [...] Az online folklórban »Danger Boy Waldo« névre keresztelt turista kiléte hamarosan foglalkoztatni kezdte az embereket. [...] miután az Index (www.index.hu) magyarul is leadta a sztorit, ömleni kezdtek az olvasói levelek, és egy beküldött fényképből kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Waldo a mi hazánkfia – ezt azóta a touristofdeath.com is elismerte. A fénykép emberünk amerikai szakmai gyakorlata idején készült, a montázst saját szórakoztatására készítette a terrortámadást követő napokban, és tizenöt munkatársának küldte tovább. Néhány nap alatt a felvétel bejárta az egész világot...⁹⁰

Párhuzamok említése nélkül, csak az archívum számára:

„Zarándokok tucatjai lepték el az utóbbi napokban egy Szentpétervár környéki falucskát, ahol az ortodox húsvét előtt néhány nappal könnyezni kezdett az egyik nyaraló kertjében álló Lenin-szobor. Lenin kétméteres faszobrát öt évvel ezelőtt fedezte fel egy szeméttelen egy szentpétervári nyugdíjas. A férfinak, aki korábban húsz éven át hajóskapitány volt, a vérében volt a hatalom tisztelete, ezért nem hagyhatta, hogy ilyen dicstelenül végezze a proletáriátus vezére, olvasható a Megapolisz-Expressz című orosz lap online kiadásában. A férfi ezért a szeméttelről dácsája, vagyis nyaralója kertjébe menekítette Lenint. Az elmúlt öt évben gondosan ápolta a szobrot, megtisztította a madárürüléktől, és vegyszerrel kezelte, hogy megvédje a kártevőktől. Április végén, néhány nappal az ortodox húsvét előtt a szobor »életre kelt«. Először a fa repedéseiből zöld hajtások nőttek ki, majd szemeiből gyanta kezdett csepegni, mintha csak könnyezne a szovjet állam valaha volt vezére. Az idős nyugdíjasnak azóta nincs nyugta, ugyanis csapatostól érkeznek a kommunista zarándokok, bár azt nem lehet tudni, hogy milyen csodát várnak Lenintől.⁹¹

Modern monda humoristák használatában (vö. Kusturica *Macskajaj* című filmjével):

„Kecske a sorompón

Lajtai bácsi a kerékpárján ülve hajtotta kecskáját a vásárra, míg egy vasúti sorompó útját nem állta. A sorompóra ki volt írva: »Tíz percen túl is zárva tartható.« Lajos bácsi oda-kötötte a kecskáját és biciklijét a sorompóhoz, és betért a közeli Sorompó büfébe néhány sörre. Nem vette észre, hogy eközben a mozdony elment, a sorompó felemelkedett stb.⁹²

Egy friss gyűjtés:

⁹⁰ BODOKY 2001. Letöltve 2001. 11. 30. Az adatot Frazon Zsófiának köszönöm.

⁹¹ <http://index.hu/bulvar/zarand0502/>

⁹² *Hócipő*, XVIII. évf. 8. sz. 2006. IV. 12. Szerző nélkül.

„Építkezésen történt. Egy segédmunkás szandáljába a munka során néhány sóderkavics került. Megpróbálta kirázni, miközben a betonkeverőbe kapaszkodott, hogy el ne dőljön. A barátja azt hitte, hogy rázza az áram, ezért, hogy kiszabadítsa az áramkörből, megfogta a közelben levő lapátot, és egy erős ütést mért a rángatózó férfi kezére. Áramütés ugyan nem érte, de mind a két keze eltörtött.”⁹³

„Szegeden egy fiatal házaspár vett egy házat, felújították. A pincében rengeteg kacat volt, a munkások dolgoztak, pakolták ki a helyiséget. Felfedeztek egy hordót, nem műanyag, fahordót. Megcsapolták, és kiderült, hogy rum volt benne. Meg is itták. Feltűnt, hogy elfogyott a rum, és még mindig nagyon nehéz a hordó, és egy hullát találtak benne. Hát morbid! És akkor figyeltek fel rá, hogy Jamaicából származik a hordó, eredeti jamaicai rum volt benne. És ez az ember ott dolgozott a jamaicai követségen, és meghalt, de ez régen volt. Nagyon sokba került volna hazaszállítani, hát a felesége egy emberrel megbeszélte, hogy így hozzák haza. Csak napokon belül a feleség is meghalt, és itt Magyarországon csak ő tudott róla, senki más.”⁹⁴

Rokon műfaj, anekdota:

„Élő anekdota

Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke pártelnök korában, amikor meglátogatta Székelyudvarhelyet, Molnos ügyvéd lakásán szállt meg. Reggel látja, hogy az ügyvéd felesége pucolja a cipőjét. Ámultan kérdezi: »Maga mit csinál, Irénke néne?« »Pucolom a cipőjét, hogy mondhassam majd: én pucoltam meg Magyarország miniszterelnökének a cipőjét!« Erre Orbán Viktor is elkapja Irénke néni cipőjét, és pucolni kezdi. Irénke néni is rákérdez: »Maga mit csinál?« »Megpucolom a cipőjét, hogy mondhassa majd: az én cipőmet Magyarország miniszterelnöke pucolta meg.«⁹⁵

Még frissebb gyűjtés: 2006. szeptember 24-én a Bécsből Budapestre tartó gyorsvonat fülkéjében útítársam, egy éppen diplomázás előtt álló ifjú pedagógus hölgy a következőket beszélt el. Már kétszer vett részt Budapesten a Kossuth téri tüntetéseken (Salzburgból jött ekkor haza, ahova csak aznap reggel távozott otthonról). A második alkalommal a téren egy énekesnő éppen a turulmadárról énekelt, amikor egy mellette álló lány megszólította, hogy nézzen csak felfelé: a parlament kupolája (és az összegyűlt tömeg) felett egy kerecsensólyom pár keringett. Mint mondta, beleborzongott a látványba. A mellette álló lánytól megtudta azt is, hogy a tüntetések kezdetén (szeptember

⁹³ Jankuné Angyal Bernadett pécsi néprajz szakos levelező hallgató jegyezte le 2006. május 14-én. Férjétől hallotta 2004-ben, amikor Pécsen építkeztek, ő pedig a barátaitól, akik segítettek az építkezésen.

⁹⁴ Ugyanő élőszóban mondta el, miután levizsgázott, és átadta az előző szöveget. Egy héttel azelőtt hallotta férje és édesapja a Danubius Rádióban, és elmesélték neki.

⁹⁵ Olvasói levél: MIKLÓS Gábor, Székelykeresztúr. *Romániai Magyar Szó, Postafiók* című oldal, 1998. december 24.

17.) költöztek a madarak a parlament egyik tornyába. „A kerecsensólyom azonos a turullal! Akkor értettem meg, hogy velünk van az Isten!” A parlament épületében egyébként valóban fészkel – tudomásom szerint akkor már legalább egy éve – egy kerecsensólyom pár. A történet ilyen kontextusban, ilyen jelentéstartalommal a legfrissebb politikai folklór része lett: elemzésére és hatásmechanizmusának vizsgálatára a folkloristák is hivatottak lennének.

ÖSSZEGZÉS

A modern monda kutatástörténete már egy hosszú, eredményekben gazdag folyamatot tükröz. A nemzetközi tudományos életben a műfajelméleti kérdések taglalása, a rendszerezési kísérletek, a folklorisztikai módszerű kutatások meglehetősen előrehaladott állapotban vannak. A magyar mondakutatók, beleértve a szerzőt is, egy korábbi műfaji felosztás nyomán haladva dolgoznak: nem biztos, hogy érdektelenségük miatt mellőzték az erre irányuló kutatásokat, hanem sokkal inkább már célba vett munkák elvégzésére összpontosítanak. A modern folklór, s egyáltalán, valamely új, naponta alakuló, felbukkanó és eltűnő jelenség kutatása olyan feladat, amelyre fiatal, minden újdonságra fogékony kutató a legalkalmasabb. A pécsi egyetemen másfél évtizede mégis sikertelenül próbálta a szerző tanítványait erre a területre csábítani. A folklór számtalan definíciója közül igencsak sok a művészet felől közelíti meg a fogalmat: jelen esetben a számításba veendő szövegek tekintélyes hányada kívül esik a hagyományos művészetfelfogás keretein. Talán ez is taszíthatja a témát választókat: nem feltétlenül vonzó rémségekkel, triviális és még sok egyéb, taszító jelenséggel foglalkozó narratívákat boncolgatni. Márpedig, ha a folklór tudománya életképes akar maradni a 21. században is, meg kell találnia a 21. század emberének a folklórját is. A szájhagyományban való terjedés, mint a folklór egyik kritériuma, megmaradt ugyan, de kiegészült sok minden mással (mobiltelefonon küldött sms-ek,⁹⁶ internet⁹⁷ stb.). A modern monda kutatásához mindezen forrásokat és a fenti tanulmányban részletezett módszereket is fel kell használni. A kiinduló helyzetet kívántuk itt felvázolni és az eljövendő munkához a lehető legtöbb segítséget megadni.

(2006)

⁹⁶ WIENKER-PIEPHO 2000; DOMOKOS 2005b; NAGY I. 2005.

⁹⁷ SCHNEIDER 1996.

A TANULMÁNYOK ELSŐ MEGJELENÉSÉNEK ADATAI

Kharón alakja a magyar népmesékben. In Balázs Géza – Hála József (szerk.): *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1984. 216–226.

Csináltak egy jó lakodalmat... *Liget* 1991. 4. 2. 78–81.

Mesemondás hallgatóság nélkül. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 1991. 691–695.

Női és férfi folklór repertoárok egy családon belül: mesemondás a XX. század végén. *Ethnographia* CVIII. 1997. 123–133.

Adalékok Gaál György kézírathagyatékának sorsához. In Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. I. ELTE BTK, Bp., 2000. 66–75.

A pereszlényi táltosgyermek. In Csonka-Takács Eszter–Czövek Judit (szerk.): *Mir-Susné-Xum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Akadémiai, Bp., 2002. 25–39.

A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben. In Pócs Éva (szerk.): *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest – Pécs, 2003. 289–293. (Studia Ethnologica Hungarica, IV.)

A népmese: az élőszóztól a nyomtatásig. *Könyv és nevelés* V. 2003. 89–96.

A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore XXIII*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 2006. 399–437.

A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore XXIV*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 2007. 3–50.

- A népköltési gyűjtemények kiadásáról. In Jankovics József – Császtvay Tünde – Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán (szerk.): *„Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2007. 1161–1173.
- Mesék, mondák, népi elbeszélések Matkón az 1970-es évek elején. In Bárh János – Vajkai Zsófia (szerk.): *Betakarítás. Az 1968-ban végzett tanítványok tanulmányai Tálasi István néprajzprofesszor születésének 100. évfordulójára*. Farkas Galéria – Porta Egyesület, Kecskemét, 2010. 49–90. (Porta Könyvek)
- Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések. In Landgraf Ildikó– Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan, Bp., 2012. 807–826.

A SZÖVEGKÖZLÉS MÓDJÁRÓL

A kötetben olvasható szövegek a korábban megjelent tanulmányok javított kiadásának tekinthetők; ezek a javítások ugyanakkor javarészt formai természetűek voltak és a tanulmányok tartalmát nem érintették. Így, a jegyzetek és az irodalomjegyzék tételeinek formai egységesítése, valamint stilisztikai természetű változtatások mellett értelemszerűen javítottuk a korábban megjelent szövegekben maradt nyomdahibákat, ellenőriztük a hivatkozásokat, továbbá az első megjelenés idején még csupán kéziratban létező, hivatkozott művek esetében a kiadott változatok adatait is megadtuk, akárcsak az időközben megjelent magyar fordításokét. A szerkesztői beavatkozás tényét csak akkor jeleztük jegyzetben, ha az a pusztá korrekción túl egyéb módon is kiegészíti a tanulmányt.

Köszönöm Havay Viktória, Landgraf Ildikó, Mikos Éva és Tamás Ildikó segítségét.

A szerk.

RÖVIDÍTÉSEK

AaTh: Aarne–Thompson nemzetközi mesekatalógus, ld. Aarne–Thompson 1961.

ATU: Aarne–Thompson–Uther nemzetközi mesekatalógus, ld. Uther 2004.

EA: Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár/Archívum (Bp.)

FFC: Folklore Fellows Communications

ICL: *Index der Contemporary Legends*, l. Schneider (2007; jelenleg is megjelenés alatt)

KHM: Jacob és Wilhelm Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*

MNGy: Magyar Népköltési Gyűjtemény

MNK: *Magyar népmesekatalógus*. 1–10/1. Főszerk. Kovács Ágnes. Bp., 1982–2001.

Mot: *Motif-Index of Folk-Literature*, ld. Thompson 1975.

NIF: Nordic Institute of Folklore

ÚMNGy: Új Magyar Népköltési Gyűjtemény

HIVATKOZOTT IRODALOM

AARNE, Antti

1916 *Der reiche Mann und sein Schwiegersohn*. Hamina (FFC, 23.)

AARNE, Antti – THOMPSON, Stith

1961 *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Helsinki (FFC, 184.)

ABRAHAMS, Roger D.

1984 The Training of the Man of Words in Talking Sweet. In Richard Bauman (ed.): *Verbal Art as Performance*. Illinois, 117–132.

1992 The Past in the Presence: An Overview of Folkloristics in the Late 20th Century. In Reimund Kvideland et alii. (ed.): *Folklore Processed. In Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday*. Helsinki, 32–51. (Studia Fennica Folkloristica, 1.)

ADAMIK Lajos

2001 Hússzaggal tetszik parancsolni, vagy anélkül? Variációk egy boszorkány halálára. *Eső* 4. 2. 72–76.

ADAMIK Lajos – MÁRTON László

1989 Utószó. In Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Bp., 659–672.

ADAMIK Tamás

1996 *Csodás evangéliumok*. Bp.

2005 Keresztapám étvágya. *Polisz* 10. 53–54.

2007 Gyermekéveim. *Polisz* 102. 4–10.

ALMÁSI Miklós

2000 eFolklore – avagy az Internet „megemberesedik”. *Népszabadság* október 17., 7.

AMBRUS Judit

2006 Ön szerint hányadikán van a Csók világnapja? *Népszava* május 20. (<http://www.nepszava.hu/articleprint.asp?nID=797830>)

ANDRÁSFALVY Bertalan

1982 A hallgatóság nélküli népköltészet. In Kríza Ildikó (szerk.): *Kríza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a XIX. századi folklórisztikáról*. Bp., 255–261.

APO, Satu

1995 *The Narrative World of Finnish Fairy Tales. Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales*. Helsinki (FFC, 256.)

- APPLETON, Tom
2001 Der klassische Hoax. Von Rottkäppchen zum Piltown Man: Berühmte Hoaxes der Literatur- und Wissenschaftsgeschichte. *Telepolis*
Artikel URL: <http://www.heise.de/tp/artikel/7/7847/>
- ÁRVAI Attila
1997 *Halálközeli élmények magyar földön*. Bp.
- ASADOWSKIJ, Mark
1926 *Eine sibirische Märchenerzählerin*. Helsinki (FFC, 68.)
- ASHLIMAN, D. L.
2005 The Frog Prince. A Translation of the Grimm „Frog King” by Edgar Taylor. *Folklinks. Folk and Fairy-Tale Sites*. Compiled by ASHLIMAN, D. L. as a *Companion to Folk and Fairy Tales. A Handbook*. Westport <http://www.pitt.edu/~dash/frog.html>
- é. n. *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*. Ein Vergleich der Fassungen von 1812 und 1857. <http://www.pitt.edu/~dash/froschkoenig.html>
- B. KOVÁCS István
1995 *Baracai népköltészet Tóth Balázné Csák Margit előadásában*. Bp.– Bratislava (ÚMNGY, XXV.)
- BAAR, Adrian
1977 Vorbemerkung. In Afanasjew, Alexander: *Erotische Märchen aus Rußland*. Gesammelt von A. N. Afanasjew. Hrsg. und übersetzt von Adrian Baar. Frankfurt a. M., 7–8.
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics
1976 *A szó esztétikája*. Ford. Könczöl Csaba–Kőrösi József. Bp.
- BAKÓ István
1914 *Sárospataki népmesék*. Sárospatak
- BALASSA Iván
1958 „Krisztus keresztapa”. (Ms.) Néprajzi Múzeum (Budapest), EA 6536.
- BÁLINT Orsolya
2006 Rémhírek nyomában. Fókusz, RTL Klub június 9. *Vasárnapi Hírek* 23. évf. 26. sz. július 2., 14.
- BÁLINT Sándor
1946 A halálhoz és a temetkezéshez fűződő szegedi néphagyományok. In *Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve 1944–45*. 58–69.
- BALLA D. Károly
2005 Ufo Kárpátalján. *Népszabadság* június 29., 14.
- BANKOS Szilvia
2004 *Grimm testvérek. (Életrajz)* <http://www.ekultura.hu/mutat.php?id=646>
- BANÓ István
1941 *Baranyai népmesék*. Bp. (ÚMNGy, II.)

- BAR-ITZAK, Haya
1993 „Smeda-Rmeda Who Destroys Her Luck with Her Own Hands”: A Jewish Moroccan Cinderella Tale in an Israeli Context. *Journal of Folklore Research* 30. 93–125.
- BASILE, Giambattista
2000 *Das Märchen der Märchen. Das Pentamerone*. Hrsg. von Rudolf Schenda. München
2007 *The Tale of Tales, or, Entertainment for Little Ones*. Translated by Nancy L Canepa, illustrated by Carmelo Lettere, foreword by Jack Zipes. Detroit
2014 *A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása*. Ford. Király Kinga Júlia. Bp.
- BAUMAN, Richard (ed.)
1984: *Verbal Art as Performance*. Illinois
BEN-AMOS, Dan
1971 Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore* 84. 3–15.
- BENEDEK Katalin
2007 A Fehérlófia meséje és párhuzamai. In Hoppál Mihály (szerk.): *Fehérlófia*. Bp., 119–129.
- BENNETT, Gillian
1984 The Phantom Hitchhiker: Neither Modern, Urban nor Legend? In Paul Smith (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend*. I. Sheffield, 45–63.
1985 What's 'Modern' about the Modern Legend? *Fabula* 26. 219–229.
1987 Problems in Collecting and Classifying Urban Legends: A Personal Experience. In Gillian Bennett – Paul Smith – J. D. A. Widdowson (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend*. II. Sheffield, 15–30.
1993 *Contemporary Legend. A Folklore Bibliography*. New York–London
- BENNETT, Gillian – SMITH, Paul
1990 *Contemporary Legend: The First Five Years: Abstracts and Bibliographies from the Sheffield Conferences on Contemporary Legend 1982–1986*. Sheffield
- BEREZNAI Zsuzsanna
1995 A palóc ember alakja a félegyházi csúfoló mesékben. In Székelyné Kőrösi Ilona (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994*. Kecskemét, 113–118.
1997 A félegyházi ember humora. *Cumania* 14. 65–114.
1998 „Kecskemét gyarapszik – Nagykőrös haragszik.” A két szomszéd város vetélkedése. *Cumania* 13. 307–324.
1999a Egy kovácsműhely folklórja. In Romsics Imre – Wicker Erika (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998*. Kecskemét, 207–218.
1999b *A félegyházi mesekirály. Seres József parasztgazda meséi*. Kecskemét (A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei, 9.)
2001 *Kecskeméti népi elbeszélések*. Kecskemét (Kecskeméti Füzetek, 12.)
2004 *Ami igaz is... Népi humor a Duna-Tisza közén*. Kecskemét

- BERGER, Peter L.
1970 *A Rumor of Angels: Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural*.
London
- BERNÁT László
1982 *A magyar legendamesék típusai (AaTh 750–849)*. Bp. (MNK, 3.)
- BERZE NAGY János
1907 *Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből*. Bp. (MNGy, IX.)
1960 *Régi magyar népmesék*. Pécs
- BIHARI Anna
1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus*. Bp. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 6.)
- BLAMIRE, David
2003 A Workshop of Editorial Practice: The Grimms' *Kinder- und Hausmärchen*.
In Hilda Ellis Davidson – Anna Chaudri (ed.): *A Companion to the Fairy Tales*.
Cambridge, 67–70.
- BLUHM, Lothar
2000 A New Debate about „Old Marie”? Critical Observations on the Attempt to
Remythologize Grimms' Fairy Tales from a Socio-Historical Perspective. *Marvels
and Tales: Journal of Fairy Tale Studies*. 14. 2. 287–311.
- 2001 Wilhelm Christoph Günther, die Brüder Grimm und die *Marburger Mär-
chenfrau*. Zur Entstehung von KHM 57 *Der goldene Vogel*. In *Märchen in der
Literaturwissenschaft*. Leipzig, 10–19.
- 2006 Zur Theorie und Praxis der Grimmschen Märchentradition. In Ulrich Breuer
– Irma Hyvärinen: *Wörter – Verbindungen*. Festschrift für Jarmo Korhonen zum
60. Geburtstag. Frankfurt/M., 369–376.
- BODNÁR Bálint
1964 „Tudlikán király három aranytolluja”. (Ms.) Néprajzi Múzeum (Budapest) EA
317. 8–21.
- BODOKY Tamás
2001 Az utolsó turista. Egy magyar a cybertérben. *Magyar Narancs* november 22.
http://magyarnarancs.hu/tudomany/egy_magyar_a_cyberterben_az_utolso_turista-60158
- BOGATIRJOV, Pjotr Grigorjevics
1985 Aktiván-kollektív, passzíván-kollektív, produktív és improduktív néprajzi
tények. Ford. Küllös Imola. In Verebélyi Kincső (szerk.): *A néphagyomány
alakulása. Pjotr Grigorjevics Bogatirjov válogatott tanulmányai*. Bp., 206–208.
(Folcloristica 8.)
- BOGATYREV, Petr
1939 Die aktiv-kollektiven, passiv-kollektiven, produktiven und unproduktiven
ethnographischen Tatsachen. In *II. Congrès international des sciences anthropo-
logiques et ethnologiques*. Copenhagen, 343–345.
- 1964 *Tradition and improvisation in folk art*. VII. International Congress of Anthro-
pological and Ethnological Sciences. Moscow

BOGATYREV, Petr – JAKOBSON, Roman

1929 Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens. In *Donum Natalicium Schrijnen. Verzameling van opstellen door oudleerlingen en bevriende vakgenooten opgedragen aan Mgr Prof Dr Jos Schrijnen bei gelegenheid van zijn zestigsten verjaardag*. Nijmegen–Utrecht, 900–913.

BOJTÁR Endre

1989 *A csodamalom. Balti népmesék*. Bp. (Mesék, mondák, történetek)

BOSNYÁK Sándor

1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. Bp. (Folklór Archívum, 12.)

BOTTIGHEIMER, Ruth B.

1987 *Grimms' Bad Girls and Bold Boys. The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven–London

1996 The Publishing History of Grimms' Tales: Reception at the Cash Register. In Donald Haase (ed.): *The Reception of Grimms' Fairy Tales*. Detroit, 78–101.

2000 Germany. In Jack Zipes (ed.): *The Oxford Companion to Fairy Tales*. Oxford, 198–210.

2002 *Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition*. Philadelphia/London

2003 The Ultimate Fairy Tale: Oral Transmission in a Literary World. In Hilda Ellis Davidson – Anna Chaudri (ed.): *A Companion to the Fairy Tales*. Cambridge, 57–70.

2007 Books, Folks, and Fairy Tales. *ISFNR Newsletter* No. 2. 18–19.

2011 A tündérmesék eredete, terjedése és a népi narratíva elmélete. Ford. Vásáry Ákos. *Etnoszkóp* 1. 1. 107–115.

BÖZÖDI György

1993 *A Nap s a Hold keresése. Bözödi népmesék*. S. a. r. és az utószót írta B. Nádor Orsolya. A típusmutatót és a tájszavak jegyzékét készítette Nagy Ilona. Bp. (Mesék, mondák, történetek)

BREDNICH, Rolf Wilhelm

1991a *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichte von heute*. München

1991b *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue Sagenhafte Geschichte von heute*. München

2004 Sagen. 10. Rezente Erscheinungsformen. In Rolf Wilhelm Brednich (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 11. Berlin–New York, 1041–1049.

BRIGGS, Katharine

2002 *The Fairies in Tradition and Literature*. London

BRUFORD, Alan

1981 Memory, Performance and Structure in Traditional Tales. *Arv (Nordic Yearbook of Folklore)* 37. 103–109.

BRUNVAND, Jan Harold

1981 *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. New York–London

2001 *Encyclopedia of Urban Legends*. Santa Barbara

- BUCHER, Beatrice
2004 *Das soziokulturelle Phänomen des Märchens der Frau Holle nach dem Gebrüder Grimm*. Grin, <http://www.grin.com/de/preview/60195.html>
- BURÁNY Béla
1984 *Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese*. Újvidék
1988 *Piros a tromf. 77 vajdasági magyar erotikus népmese*. Bp.
1990 *A legkisebb királylány kívánsága. 88 vajdasági erotikus és obszcén népmese*. Bp.
- BURGER, Peter
1995 *De gebraden baby: Sagen en geruchten uit het moderne leven*. Amsterdam
- BÜNKER, Johann Reinhard
1906 *Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart*. Leipzig
1981 *Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart: mit Ergänzungen zur Auflage von 1906 in vereinfachter Mundartwiedergabe*. Graz
- CAMPBELL, Joseph
1968 *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton
- CAMPION-VINCENT, Véronique
2002 Organ Theft Narratives as Medical and Social Critique. *Journal of Folklore Research* 39. 33–50.
- CLARKE, David
2002 Rumours of Angels: A Legend of the First World War. *Folklore* 113. 151–173.
- COCCHIARA, Giuseppe
1962 *Az európai folklór története*. Ford. Balázs János és Lontay László. Ortutay Gyula bevezetőjével és kiegészítő tanulmányával. Bp.
- COLBY, Benjamin – COLE, Michael
1972 Culture, Memory and Narrative. In Robin Horton – Ruth Finnegan (ed.): *Modes of Thought. Essays on Thinking in Western and non-Western societies*. London, 63–91.
- CONRAD, JoAnn
1998 Stranger Danger: Defending Innocence, Denying Responsibility. *Contemporary Legend New Series*, 1. 55–96.
- CONSTANTINESCU, Nicolae
2003 Narratív kategóriák a kortárs folklórban. In Zsigmond Győző (szerk.): *Napjaink folklórja. Folclorul azi*. Bukarest/București, 152–159.
- CZÖVEK Judit
2006 Angyalok a ponyvákban. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-Lore XXIII*. 439–470.
2011 Őrzőangyalok az archaikus imákban. *Székegyföld XVI*. 130–141.
- CSALA Bertalan
2005 Boszorkányszövetség a neten: sötét modernkor. *Magyar Hírlap* november 9., 21.
- CSEH István
1913 *Toronyai gyűjtés*. (Ms.) Néprajzi Múzeum (Budapest) EA 471.

- DALE, Rodney
1978 *The Tumour in the Whale. An Hilarius Collection of Apocryphal Anecdotes.*
London
- DAMMANN, Günter
1979 Conte de(s) fées. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens.* 3. Berlin–New York, 131–149.
- DARNTON, Robert
1987 *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből.* Ford. Merényi Ágnes. Bp.
- 2010 *Lúdanyó meséi és más tanulmányok.* Ford. Merényi Ágnes. Bp.
- DAVIES, Owen
2006 Angels in Elite and Popular Magic, 1650–1790. In Peter Marshall – Alexandra Walsham (ed.): *Angels in the Early Modern World.* Cambridge, 297–319.
- DÉGH Linda
1941 *Pandur Péter meséi.* I–II. Bp. (ÚMNGy, III–IV.)
1955–1960 *Kakasdi népmesék.* I–II. Bp. (ÚMNGy, VIII–IX.)
1959 Latenz und Aufleben des Märchengutes einer Gemeinschaft. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 10. 23–39.
1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia* LXXI. 28–44.
1962 *Märchen, Erzähler, Erzählgemeinschaft dargestellt an der ungarischen Volksüberlieferung.* Berlin
1969 *Folktales and Society: Story-telling in a Hungarian Peasant Community.* Bloomington
1977 Biologie des Erzählguts. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens.* 2. Berlin–New York, 386–406.
1979a *Biology of Storytelling.* Bloomington (Folklore Preprint Series, Vol. 7. No. 3.)
1979b Conduit Theory. In Kurt Ranke (hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens.* 3. Berlin–New York, 124–126.
1991 What is the Legend after all? *Contemporary Legend* 1. 11–38.
1995a Introduction: What Can Gyula Ortutay and the Budapest School Offer to Contemporary Students of Narrative. In *Narratives in Society: A Performance-Centered Study of Narration.* Helsinki, 7–29. (FFC, 255.)
1995b Biology of Storytelling. In *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration.* Helsinki, 47–61. (FFC, 255.)
1995c What did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk? In *Narratives in Society. A Performer-Centered Study of Narration.* Helsinki, 263–284. (FFC, 255.)
1996 What is a Belief Legend? *Folklore* 107. 33–46.
2000 The Artist at the Center: New Tasks for Studying Folktales in our Time. In Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (ed.): *Folklore in 2000. Voces amicorum Guilhelmo Voigt sexagenario.* Bp., 53–106.
2001 *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre.* Bloomington–Indianapolis

DÉGH, Linda – VÁZSONYI, Andrew

1975 The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore. In Dan Ben-Amos – Kenneth S. Goldstein (ed.): *Folklore: Performance and Communication*. The Hague, 207–252.

DÉKÁNY Rafael

2004 *A pityke és a kőkény*. Válogatás Dékány Rafael népmesegyűjteményéből. A kötetet szerkesztette, a képeket válogatta és az utószót írta Kriston Vízi József. Bp.

DENECKE, Ludwig

1971 Die Grabhügel (KHM 195) aus dem Munde der Viehmannin. *Fabula* 12. 218–228.

1988a Grimm, Jacob Ludwig Carl. In Rolf Wilhelm Brednich (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 6. Berlin–New York, 171–186.

1988b Grimm, Wilhelm Carl. In Rolf Wilhelm Brednich (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 6. Berlin–New York, 186–195.

1994 „Mündlich“ in der literarischen Überlieferung. *Märchenspiegel* 5. 4/94. 11–13.

DOBOS Ilona

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Bp.

1988 *Bodrogkeresztúri mesék és mondák*. Bp. (ÚMNGy, XXII.)

DOINET, Rupp

1996 Die Ratte am Strohhalbm. Moderne Sagen und kein End: Autor Rolf Wilhelm Brednich hat nun schon das vierte Buch mit märchenhaften Storys geschrieben. Und manche glauben sie immer noch... *Stern* Nr. 17. IV/1.

DOMOKOS Mariann

2005a Gaal György mesegyűjtése. (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból.) *Palimpszeszt* XXIV. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html

2005b Népi írásbeliség a technika korában, avagy az sms mint folklórszöveg. Egy ifjúságkutatás folklorisztikai tanulságai. In Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény*. II. *Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Bp., 289–312. (Artes Populares 22.)

DRASCEK, Daniel

2001 „Simsala Grimm”. Zur Adaptation und Modernisierung der Märchenwelt. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 97. 1. 79–89.

2006 *Märchen. Kulturanalyse europäischer Erzählkulturen*. Institut für Medien, Informations- und Kulturwissenschaft. Kommentar zu den Lehrveranstaltungen im WS 2006/207. http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_IV/Volkskunde/2004_somsem/Vorlesung_

DUNDES, Alan

1980 The Hero Pattern and the Life of Jesus. In *Interpreting Folklore*. Bloomington–London, 223–287.

- ELIADE, Mircea
1951 *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*. Zürich–Stuttgart
2001 *A samanizmus: Az eksztázis ősi technikái*. Ford. Saly Noémi. Bp.
- ELLIS, Bill
1987 Why Are Verbatim Transcripts of Legends Necessary? In Gillian Bennett – Paul Smith – J. D. A. Widdowson (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend*. II. Sheffield, 31–60.
- ERDÉLYI János
1855 *Magyar népmesék*. Pest
- FALAKY NAGY, Joseph
1997 *Conversing with the Angels and Ancients. Literary Myths of Medieval Ireland*. Dublin
- FARKAS Gyula
1930 *A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből.)* Bp.
- FEKETE Gézáné
1975 *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–1973*. Bp.
- FÉL Edit
1967 Az ég, a föld s az alvilág. Gari Margit vallomása. *Új Írás* 7. sz. 217–238.
- FINE, Gary Alan – CAMPION-VINCENT, Véronique – HEATH, Chip (ed.)
2005 *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend*. London
- FISCHER, Helmut
2004 Grimms Märchen auf Mundart. *Märchenspiegel* 15. 3. 3–6.
- FIX, Ulla
1994 Moderne Sagen in der DDR. *Fabula* 35. 94–109.
- FORGÁCS Tamás
1996 Adalékok mese szavunk eredetéhez. In Mészáros Edit (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. Szeged, 95–98.
- GAÁL György
1857 *Magyar népmesegyűjteménye*. II. Pest
1860 *Magyar népmesegyűjteménye*. III. Pest
- GÁCSÉR József
1905 *Gaal György élete és munkássága*. Klny. a Soproni Bencés Főgimnázium 1904–1905. évi Értesítőjéből. Sopron
- GALUSKA Imre
1992 *Kesznyéteni népi elbeszélések*. Debrecen (Előmunkálatok a Magyarság néprajzához, 6.)
- GÉCZI Lajos
1989 *Ungi népmesék és mondák*. Bp.–Bratislava (ÚMNGY, XXIII.)
1995 *Ondava menti népmesék és mondák*. Bratislava
- GEORGES, Robert A.
1969 Toward an Understanding of Storytelling Events. *Journal of American Folklore* 82. 313–328.

- GOLDSTEIN, Diane E.
1999 „Please Send your Used Rolodex Cards to the Muppet Wish Foundation”: Folk Parody, Generic Sensibility, Literalization and Contemporary Legend. *Contemporary Legend* New Series, 2. 18–33.
- GOSS, Michael
1998 Elvis Lives! The „Secret Survival” Theme in Rocklore. *Contemporary Legend* New Series, 1. 149–200.
- GÖRÖG-KARÁDY Veronika
1992 *A szalonnafű. Varsányi cigány népmesék*. Bp. (Mesék, mondák, történetek)
- GRÄTZ, Manfred
1988 *Das Märchen in der deutschen Aufklärung. Vom Feenmärchen zum Volksmärchen*. Stuttgart
- GRIMM, Herman
1897 *Beiträge zur Deutschen Culturgeschichte*. Berlin
- GRIMM, Jacob – GRIMM, Wilhelm
1989 *Gyermek- és családi mesék*. Ford. Adamik Lajos – Márton László. Bp.
- GROTHE, Ewald (Hrsg.)
2000 *Brüder Grimm. Briefwechsel mit Ludwig Hassenpflug und Dorothea Grimm, Charlotte Hassenpflug, ihren Kinder und Amalie Hassenpflug*. Kassel–Berlin (Brüder Grimm: Werke und Briefwechsel. Kasseler Ausgabe. Briefe. Bd. 2.)
- GUIGNÉ, Anna Kearney
1998 The 'Dying Child's Wish' Complex: the Case of the Craig Shergold Appeal. *Contemporary Legend*, New Series, vol. 1. 116–133.
- GULYÁS Judit
2006 A történetek történetiségéről. *Tabula* 9. 1. 114–123.
2008a Giovan Francesco Straparola és Gaal György meséi a *Hasznos Mulatságok*-ban. In Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklór-ról*. Bp., 317–330. (Artes Populares, 23.)
2008b A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között, A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján. In Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklór-ról*. Bp., 165–241. (Artes Populares, 23.)
- HAASE, Donald (ed.)
1996 *The Reception of Grimms' Fairy Tales*. Detroit
- HAASE, Donald
2003 Framing the Brothers Grimm: Paratexts and Intercultural Transmission in Postwar English-Language Editions of the Kinder- und Hausmärchen. *Fabula* 44. 1–2. 55–69.
- HAIDING, Karl
1954 Träger des Volkserzählungen in unseren Tagen. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 56. 24–36.

HAVAY Viktória

2010 Gaal György népmesegyűjtő munkássága a német kéziratok tükrében. (Szakdolgozat.) ELTE BTK Néprajzi Intézet, Bp., 190 p.

2011 Gaal György német népmesefordításai. *Etnoszkóp* 1. 50–68.

HEALEY, Phil – GLANVILL, Rick

1994 *Városi mondák. Morbid sztorik szexről, itálról és meglepő masinákról.* Ford. Zalatay Melinda – Vereckei András. Bp.

HERDER, Johann Gottfried

1975 *Stimmen der Völker in Liedern. Volkslieder.* Zwei Teile, 1778/79. Herausgegeben von Heinz Rölleke. Leipzig

HERRANEN, Gun

1984 Aspects of a Blind Storyteller's Repertoire. Auditive Learning – Oral Tradition. In Geneviève Calame-Griaule – Veronika Görög-Karády – Michèle Chiche (ed.): *Le Conte, pourquoi? comment? Folktales, why and how?* Paris, 511–525.

1989 A Blind Storyteller's Repertoire. In Reimund Kvideland – Henning K. Sehmsdorf (ed.): *Nordic Folklore: Recent Studies.* Bloomington, 63–69.

1993 A Blind Storyteller's Perception of Reality. In Michael Chesnutt (ed.): *Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek.* Copenhagen–Turku, 113–120.

HOLBEK, Bengt

1980 Eine neue Methode zur Interpretation von Zaubermärchen. *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte.* Neue Folge 8. 74–79.

1987 *Interpretation of Fairy Tales: Danish Folklore in a European Perspective.* Helsinki (FFC, 239.)

1992a *On the Comparative Method in Folklore Research.* With Contributions from Hermann Bausinger, Lauri Honko and Roger D. Abrahams. Turku (NIF Papers, 3.)

1992b *Tendencies in Modern Folk Narrative Research.* Turku (NIF Papers, 4.)

HONKO, Lauri

1962 *Geisterglaube in Ingermanland.* Helsinki (FFC, 185.)

1979/1980 Methods in Folk Narrative Research. *Ethnologia Europaea* 11. 6–27.

1980 Módszerek az epikus népköltészet kutatásában. *Ethnographia* 91. 452–467.

HOPPÁL, Mihály

1980 Genre and context in narrative event. Approaching to verbal semiotics. In Lauri Honko – Vilmos Voigt (ed.): *Genre, Structure and Reproductions in Oral Literature.* Bp., 107–128.

HOPPÁL Mihály (szerk.)

2007 *Fehérlőfia.* Bp.

HORVÁTH Gábor

1999 Az ellopott vese. Rémmesék is terjednek a világhálón. *Népszabadság* november 2., 9.

- IANCU Laura
2012 *Helyi vallás a moldvai Magyarfaluban*. (PhD-disszertáció.) PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs
2013 *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. Bp. – Pécs.
- IMRE Samu
1971 *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp.
- JACOBSEN, Johanna Micaela
2006 Review of „National Dreams: The Remaking of Fairy Tales in Nineteenth-Century England” by Jennifer Schacker. *Western Folklore* 65. 384–387.
- JONES, Steven Swann
2003 *The New Comparative Method: Structural and Symbolic Analysis of the Allomotifs of „Snow White”*. Helsinki (FFC, 247).
- JÓZSA Zsigmond
1982 Nagy Péter és Kis Péter. *Művelődés* XXXV. 6. sz. 33–34.
- K. KOVÁCS László
1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár
- KAIVOLA-BREGENHØJ, Annikki
1989a Folklore Narrators. In Anna-Leena Siikala (ed.): *Studies in Oral Narrative*. Helsinki, 45–54. (Studia Fennica, 33.)
1989b Factors Influencing the Formulation of Narration. In Anna-Leena Siikala (ed.): *Studies in Oral Narrative*. Helsinki, 73–89. (Studia Fennica, 33.)
1996 *Narrative and Narrating. Variation in Juho Oksanen's Storytelling*. Helsinki. (FFC, 261.)
- KARLINGER, Felix
1989 Erscheinungsformen und Funktionen sexueller Episoden im Zaubermärchen. Versuch einer Analyse. In *Estudios en honor de Yolando Pino Saavedra. Anales de la Universidad de Chile*, 5ª serie, No. 17. 205–222.
- KASZÁS E.
2003 Gyanús adatgyűjtés cégek körében. *Új Dunántúli Napló* XIV. 248. sz. szeptember 11., 1.
- KATONA Lajos
1982 A népmesékről. In Reisinger János (szerk.): *Folklór kalendárium*. Bp., 70–98.
- KERCK, David
1998 *Angels and Angelology in the Middle Ages*. New York – London
- KERÉNYI, Karl
1958 *Die Mythologie der Griechen*. II. *Die Heroen-Geschichten*. Zürich
- KERÉNYI Károly
1977 *Görög mitológia*. I. *Történetek az istenekről és az emberiségről*. II. *Hérostörténetek*. Ford. Kerényi Grácia. Bp.
- KESZEG Vilmos
1991 Kórkép az igaz történetekben. *Helikon* (Kolozsvár), 2. 43. 3.
- KINDER, Franz – BOAS THE CLOWN (ed.)
1989 *Metafolkloristica. An Informal Anthology of Folklorists' Humor*. Philadelphia

KINNUNEN, Eeva-Liisa

1993 *Women and Humour: Some Reflections*. (Ms.) Paper delivered at the 9th Finnish-Hungarian Folklore Symposium, 26–27 October 1993, Budapest.

KIS Lajos

1866 *Hunnia*. Pest

KIS-HALAS Judit

2004 „Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg szemem előtt.” Egy dél-baranyai szent gyógyító. (Esettanulmány.) In Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 284–319. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.)

2008 „Ha eljönnek az angyalok...” Angyallátók, esszénusok, beavatottak a mai magyar New Age mozgalmakban. In Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 243–248. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.)

2010 Jézus katonái a Földön és a mennyei Jeruzsálemben. Szellemsebészet: egy kortárs ezoterikus gyógyászati rendszer. In Pócs Éva (szerk.): *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 593–622. (Tanulmányok a transzcendensről, VII.)

KLINTBERG, Bengt af

1985 Legends and Rumours about Spiders and Snakes. *Fabula* 26. 274–287.

KODISH, Debora

1987 Absent Gender, Silent Encounter. *Journal of American Folklore* 100. 573–578.

KOLUMBÁN Samu

1895 Hétfalusi csángó babonák. *Ethnographia* VI. 398–401.

KONSZA Samu

1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Marosvásárhely

KOVÁCS Ágnes

1944 *Kalotaszegi népmesék*. Bp. (ÚMNGy, V–VI.)

1980 A Bucovina Szekler Storyteller Today. In Nikolai Burlakoff – Carl Lindahl (ed.): *Folklore in Two Continents. Essays in Honor of Linda Dégh*. Bloomington, 372–381.

1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In Novák László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. Nagykőrös, 495–530. (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közlemé-nyei, II.)

1987 *Rózsafű és Tulipánleány. Kalotaszegi népmesék*. Bp. (Mesék, mondák, történetek)

KOVEN, Mikel J.

1999 Candyman can: Film and Ostension. *Contemporary Legend New Series*, vol. 2. 154–173

KOZOCSA, Sándor

1963a Grimmsche Märchen in Ungarn. Eine Bibliographie. *Hessische Blätter* 9. 559–574.

- 1963b Grimmsche Märchen in Ungarn. In Ludwig Denecke – Ina-Maria Greverus–Gerhard Heikfurth (Hrsg.): *Brüder Grimm Gedenken. I. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*. Marburg, 559–574.
- KÖRNER Tamás
- 1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda katalógusból. B: A halál és a halottak. *Ethnographia* LXXXI. 55–96.
- KRISTON VÍZI József
- 1992 Szemelvények a kecskeméti Dékány Rafael kéziratos folklórgyűjteményéből. *Cumania* 13. 443–462.
- 2004 Utószó. In *A pityke és a kökény. Válogatás Dékány Rafael népmesegyűjteményéből*. Bp., 207–210.
- KRÍZA Ildikó
- 1990 *Mátyás, az igazságos*. Bp. (Mesék, mondák, történetek)
- 2004 A pityke és a kökény. *Könyv és Nevelés* 6. <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/KrizaPityke.html>
- 2006 A pityke és a kökény. [Das Küken und der Schlehdorn.] Auserwählte Volksmärchen von Rafael Dékány aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Acta Ethnographica Hungarica* LI. 219–221.
- KRIZA János – ORBÁN Balázs – BENEDEK Elek – SEBESI Jób
- 1882 *Székelvföldi gyűjtés*. Bp. (MNGy, III.)
- KÜHN, Joachim
- 1984 Fährmann. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 4. Berlin–New York, 785–793.
- KVIDELAND, Reimund
- 1981 Folkloristikkens nye paradigmer: performans. In Gun Herranen (ed.): *Folkloristikkens aktuelle paradigme*. Åbo, 55–74. (NIF Publications, 10.)
- 1993 The Study of Folktale Repertoires. In Michael Chesnutt (ed.): *Telling Reality: Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*. Copenhagen–Turku, 105–111. (NIF Publications, 26.)
- LABRIE, Vivian
- 1981 The Itinerary as a Possible Memorized Form of the Folktale. *Arv* 37. 89–102.
- LAMMEL Annamária – Nagy Ilona
- 1985/1995²/2005³. *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Bp.
- LANDGRAF Ildikó
- 2002 Emlékezet és elbeszélés. Valóság és típussteremtés a Rudolf-hagyományban. In Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk): *Mír-Susné-Xum. Tanulmányok Hoppál Mihály tiszteletére*. I. Bp., 222–238.
- LÁSZLÓ Zita
- 2002 *Csoda és valóság Madame d'Aulnoy tündérmeséiben*. (Szakdolgozat.) PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs
- LAUER, Bernhard
- 1998 Dorothea Viehmann und die Brüder Grimm. *Märchenspiegel* 9. 2. 36–42.

LAURENT, Donatien

1981 The Mnemonic Process of a Breton Storyteller. *Arv* 37. 111–115.

LEVIN, Isidor

1994 *What is to be Done in Folktale Research? and how?* Dedicated to the Folklore Fellows on the Occasion of my Election to Honorary Membership. *Was und wie ist in der Erzählforschung zu tun?* Gewidmet den Folklore Fellows anlässlich meiner Wahl zum Ehrenmitglied. (Ms.)

LITERA

é. n. *Märchen der Brüder Grimm*. Négy kazetta, négy Grimm-mesével

LORD, Albert B.

1960 *The Singer of Tales*. Cambridge, MA.

LŐRINCZY Éva, B. – HOSSZÚ Ferenc (szerk.)

2002 *Új Magyar Tájszótár*. 4., N–S. Bp.

LÖVKRONA, Inge

1993 Gender and Sexuality in Pre-Industrial Society: Erotic Riddles. *Fabula* 34. 270–279.

LÜTHI, Max

1968 *Märchen*. Stuttgart

1981 *Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen*. München

MACDONALD, D. A.

1981 Some Aspects of Visual and Verbal Memory in Gaelic Storytelling. *Arv* 37. 117–124.

MACGREGOR, Robert M.

1996 Québec's killer beer: a dark t(ale). *Contemporary Legend* 5. 101–114.

MAGYAR Zoltán

2006 *Habsburgok a magyar néphagyományban. Narratívátípusok és történelmi emlékezet*. Bp.

MARINOV Iván – DEZSŐ András – PÁL Attila

2006 *Legendavadászat. Szóbeszéd, tévhitek, átverések nyomában*. Bp.

MARK, Vera

1987 Women and Text in Gascon Tall Tales. *Journal of American Folklore* 100. 504–527.

MARSHALL, Georg J.

1999 *Angels: an Indexed and Partially Annotated Bibliography of over 4300 Scholarly Books and Articles since the 7th Century B.C.* Jefferson–London

MEGAS, Georgios

1964 Referat über Wesen und Einteilungssystem der griechischen Sagen. *Acta Ethnographica* 13. 93–95.

MIKLÓS Gábor

1998 Élő anekdota. *Romániai Magyar Szó*, december 24.

MIKOS Éva

2006 Nagy Ilona műveinek bibliográfiája. In Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Bp., 17–41.

2014 Köszöntjük a hetvenéves Nagy Ilonát. *Néprajzi Hírek* 43. 2. 51–54.

MITCHELL, Carol A.

1977 The Sexual Perspective in the Appreciation and Interpretation of Joke. *Western Folklore* 36. 303–329.

MOLNÁR József

1938 A halott és eltakarítása Hajdúnánáson. *Ethnographia* 49. 138–148.

MUSÄUS, Johann Karl August

1899 *Märchen und Sagen*. Leipzig–Weimar

NAGATA, Yoshihisa

1994 *Das „Wort-Spiel“ in den Märchen und Sagen der Brüder Grimm als Schlüssel zum Verständnis ihrer Konzeption der Volkspoesie*. http://www.lg.fukuoka-u.ac.jp/~ynagata/doc/d_wspiel.pdf

NAGY Ilona

1996a Edition of Folk Narrative Collections in Our Days. In Heikki Leskinen – Risto Raittila – Tõnu Seilenthal (ed.): *Ethnologia et Folkloristica. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars 6*. Jyväskylä, 275–282.

1996b Die Herausgabe von Volkserzählungsanthologien heute. *Märchenspiegel* 7. 4. 29–33.

2000 Scenario of the performance of traditional narratives in everyday communication. In Maria Vasenkari – Pasi Enges – Anna-Leena Siikala (ed.): *Telling, remembering, interpreting, guessing. A Festschrift for Prof. Annikki Kaivola-Bregenhøj on her 60th Birthday*. Joensuu, 72–79.

2001a *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*. Bp. (Szóhagyomány)

2001b A kovácsok kovácsa (AaTh 753) legendameze típus és az apokrif Tamás-evangélium. In Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. Bp., 471–494.

2003 A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetekben. In Pócs Éva (szerk.): *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Bp. – Pécs, 287–293. (Studia Ethnologica Hungarica IV.)

2004 Contemporary Legend: The Journal of the International Society for Contemporary Legend Research. *Folklore: Reviews of Folklore Scholarship* 115. 122–124.

2005 Folklór „in statu nascendi”. Magyar választások 2002-ben. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Minden Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Bp. 465–471. (Artes Populares 21.)

2006 A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore XXIII*. 397–435.

NAGY Olga

1976 *A három táltos varjú*. Bukarest

1977 *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből*. Bp.

- 1982 A szerelem témái a népmesében. *Művelődés* XXXV. 3. 20–31.
- 1983 *Újabb paraszt dekameron. A szerelemről és a házasságról.* Bp.
- 1984 Some Types of Comparative Tale Analysis. In Geneviève Calame-Griaule – Veronika Görög-Karády – Michèle Chiche (ed.): *Le conte, pourquoi? comment? Folktales, why and how?* Paris, 231–251.
- 1991 *Cifra János meséi.* Bp. (ÚMNGY, XXIV.)
- NAGY Olga – VÖÖ Gabriella
- 2002 *Havasok mesemondója. Jakab István meséi.* Gyűjtötte és közzéteszi Nagy Olga, Vöő Gabriella; nyelvészeti melléklet: Murádin László; szerkesztette Nagy Ilona. Bp. (ÚMNGy, XXVI.)
- NAGY Zoltán
- 1990 *Az ikertündérek. Zagyvarónai népmesék.* Bp. (Mesék, mondák, történetek)
- 1994 *Az elvarázsolt királyfi. Palóc mesék.* Salgótarján
- NENOLA, Aili
- 1993 *Folklore and Gender.* (Ms.) Paper delivered at the 9th Finnish-Hungarian Folklore Symposium, 26–27 October 1993, Budapest.
- NEUMANN, Siegfried Armin
- 2004 Märchen in niederdeutscher Mundart. Zur Frage ihrer Authentizität, Überlieferung und Wirkung. *Märchenspiegel* 15. 3. 23–28.
- NIEDERMÜLLER Péter
- 1990 Adatok a magyar folklór szövegbázisának megkonstruálásához a XIX. században. *Ethnographia* CI. 96–104.
- O'NEILL, Thomas
- 1999 Guardians of the Fairy Tale: The Brothers Grimm. *National Geographic* <http://www.nationalgeographic.com/grimm/article.html>
- OLOSZ Katalin
- 1972 *A kecskés ember.* Bukarest
- ORING, Elliot
- 1978 Transmission and Degeneration. *Fabula* 19. 3–4. 193–210.
- ORTUTAY Gyula
- 1940/1978² *Fedics Mihály mesél.* Bp. (ÚMNGy, I.)
- 1963 Jacob Grimm és a magyar folklórisztika. *Ethnographia* LXXIV. 321–336.
- 1972 Mihály Fedics Relates Tales. In *Hungarian Folklore: Essays.* Bp., 225–285.
- ORTUTAY Gyula – KATONA Imre
- 1951 *Magyar paraszttmesék.* Bp.
- ÖRKÉNY István
- 1984 *Egyperces novellák.* Bp.
- PAPAMICHAEL-KOUTROUBAS, Anna J.
- 1985 Paramythas and Paramythos. Male and Female Storytellers. In Reimund Kvideland – Torunn Selberg (ed.): *Papers IV. The 8th Congress of the ISFNR.* Bergen, 113–134.
- PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ Mária
- 1993 *Tűzoltó Nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák.* Bp.

- PENTIKÄINEN, Juha
 1978 *Oral Repertoire and World View*. Helsinki (FFC, 219.)
 1989 The Structure and Function of Legend. In Anna-Leena Siikala (ed.): *Studies in Oral Narrative*. Helsinki, 176–186. (Studia Fennica, 33.)
- PENTIKÄINEN, Juha – APO, Satu
 1978 The Structural Schemes of a Fairy-Tale Repertoire: A Structural Analysis of Marina Takalo's Fairy Tales. In Alan Dundes (ed.): *Varia Folklorica*. The Hague, 23–55.
- PETI Lehel
 2008 A lélekmentő. Katasztrófaélmény és imitatio Christi egy csángó asszony látomásaiban. In Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Bp., 534–552. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.)
- PETZOLDT, Leander
 1986 Phantom-Lore oder: Vom Glück des Sammlers beim Finden. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 92. 24–32.
 1993 *Sagen aus Wien*. München
 1998 *Einführung in die Sagenforschung*. Konstanz
- PEUCKERT, Will Erich
 1965 *Sagen. Geburt und Antwort der mythischen Welt*. Berlin
- PLAUL, Robert S.
 2007 „Das alles ist geschehen, um deinen stolzen Sinn zu beugen...” *Die Zurichtung der Schönen Seele im Grimmschen Märchen*. (Ms.) Institut für Deutsche und Niederländische Philologie, Freie Universität, Berlin. <http://anizer.org/schoenesele/schoenesele.pdf>
- PLEȘU, Andrei
 2006 *Angyalok*. Ford. Székely Melinda. Kolozsvár
- PÓCS Éva
 1964 *Zagyvarékas néphite*. Bp. (Néprajzi Közlemények, IX. 3–4.)
 2002a *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok*. I. Bp.
 2002b Natura és kultúra. In Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Bp. (Tanulmányok a transzcendensről, III.)
- PÓCS Éva (szerk.)
 2008 *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Bp. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.)
- POIRIER, John
 2010 *The Tongues of Angels. The Concept of Angelic Languages in Classical Jewish and Christian Texts*. Tübingen (Wissenschaftliche Suchungen zum Neuen Testament, 2. Reihe)

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján: Moldvai csángómagyar népköltészet*. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta P. F. Kolozsvár

PRESTON, Cathy Lynn

1999 Babysitting and a Man Upstairs: Negotiating the 'Politics of Everyday Fear'. *Contemporary Legend New Series*, 2. 109–136.

RAGLAN, Lord

1956 *The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama*. New York

REED, Deborah

é. n. *Die Brüder Grimm*. <http://oregonstate.edu/instruct/ger342/reed.htm>

REITERER, Freidrich V. – NICKLAS, Tobias – SCHÖPFLIN, Karin (ed.)

2007 *Angels: The Concept of Celestial Beings: Origins, Development and Reception*. Berlin (Deuterocanonical and Cognate Literature Yearbook)

REY-HENNINGSSEN, Marisa

1994 *The World of the Ploughwoman. Folklore and Reality in Matriarchal Northwest Spain*. Helsinki (FFC, 254.)

ROMAIN, A.

1933 Zur Gestalt des Grimmschen Dornröschenmärchens. *Zeitschrift der Volkskunde* 42. 84–116.

RÖHRICH, Lutz

1974 *Märchen und Wirklichkeit*. Wiesbaden

1982 Erotik, Sexualität. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 4. Berlin–New York, 234–278.

RÖLLEKE, Heinz

1974 'Die Marburger Märchenfrau'. Zur Herkunft von KHM 21 und 57. *Fabula* 15. 87–94.

RÖLLEKE, Heinz

1975b Arnim, Bettina von. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 1. Berlin–New York, 820–822.

1975c Alte Marie. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 1. Berlin–New York, 380–382.

1975d Die „stockhessischen“ Märchen der „alten Marie“. Das Ende eines Mythos um die frühesten KHM-Aufzeichnungen der Brüder Grimm. *Germanische Romanische Monatschrift* 25. 74–86.

1993 Kinder- und Hausmärchen. In Rolf Wilhelm Brednich (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 7. Berlin–New York, 1277–1297.

1997 „Dass unsere Märchen auch als ein Erziehungsbuch dienen“. Die Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm: Aufnahme und Veränderungen der Märchentexte und ihre Intentionen. In Kristin Wardetzky – Helga Zitzlsperger (Hrsg.): *Märchen in Erziehung und Unterricht heute*. II. *Didaktische Perspektiven*. Rheine, 30–44.

- 1998a Märchentheorien der Brüder Jacob und Wilhelm Grimm. *Märchenspiegel* 9. 3. 67–69.
- 1998b Dorothea Viehmann und die Brüder Grimm. Märchen und Wirklichkeit. *Märchenspiegel* 9. 3. 36–40.
- 2000 Die Stellung des *Dornröschen*-Märchens (KHM 50) zum Mythos und Heldensage. In *Die Märchen der Brüder Grimm*. Gesammelte Aufsätze. Trier, 157–169.
- 2002 Grimms Märchen *Die Bremer Stadtmusikanten*. Herkunft und Textgenese. *Fabula* 43. 295–300
- 2006 Der alte Krause und die junge Marie. Zwei Grimmsche Märchenbeiträge aus der Schauenburger Märchenwache. *Volkacher Bote* 26. 84. 17–24.
- RÖLLEKE, Heinz (Hrsg.)
- 1975a *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Cologne–Genève
- 1980 Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. 1. Märchen. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Stuttgart
- 1985 *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*. Vollständige Ausgabe auf der Grundlage der dritten Auflage (1837). Frankfurt
- SALTZMAN, Rachelle H.
- 1987 Folklore, Feminism and the Folk. Whose Lore Is It? *Journal of American Folklore* 100. 548–562.
- SÁNDOR László
- 1988 *Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék*. Bp. (Mesék, mondák, történetek)
- SÁRKÁNY Mihály
- 1971 Népmesekincsünk összetételéről. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* V–VI. 159–170.
- SCHAUFELBERGER, Hildegard
- 2007 Wie Kinder Schlachtens miteinander gespielt haben. Anmerkungen zu einem Grimmschen Text (KHM, Anhang Nr. 3). *Märchenspiegel* 18. 2. 33–38.
- SCHENDA, Rudolf
- 1976 Basile, Giambattista. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 1. Berlin–New York, 1296–1307.
- 1981 Autobiographen erzählen Geschichten. *Zeitschrift für Volkskunde* 77. 67–87.
- 1993 *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen.
- SCHERF, Walter (Hrsg.)
- 1979 *Jacob und Wilhelm Grimm: Zaubermärchen*. Eine umfassende Auswahl von Elisabeth Scherf. Bayreuth
- SCHILLER, Friedrich
- 1962 Über Anmuth und Würde. In von Benno Wiese (Hrsg.): *Schillers Werke*. Nationalausgabe. Bd. 20. *Philosophische Schriften*. I. Weimar

SCHMIDT, Sigrid

2000 Coffins on cars – three Namibian adventures: Some remarks on the relationship of contemporary legends and jests. *Contemporary Legend* New Series, 3. 64–82.

SCHNEIDER, Ingo

1996 Erzählen im Internet. Aspekte kommunikativer Kultur im Zeitalter des Computers. *Fabula* 37. 1–2. 8–27.

1999 Traditionelle Erzählstoffe und Erzählmotive in Contemporary Legends. In Christoph Schmitt (Hrsg.): *Homo narrans. Studien zur populären Erzählkultur. Festschrift für Siegfried Neumann zum 65. Geburtstag*. Münster–New York–Berlin, 165–180.

(2007) *Contemporary Legend – Sagen der Gegenwart. Studien zur Motivgeschichte, gesellschaftlichen Relevanz und genretheoretischen Einordnung*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien (Beiträge zur europäischen Ethnologie und Folklore. Reihe A: Texte und Untersuchungen. Hrsg. von Leander Petzoldt.) (megjelenés alatt)

SCHOENFELD, Elisheva

1981 Narrators and Their „Own” Story. *Arv* 37. 83–87.

SEBŐ Ferenc (szerk.)

2010 *PATRIA. Magyar néprajzi felvételek 1937–1942. A felvételek története és a kiadás dokumentumai*. Melléklet: CD a népmesei felvételekkel. Bp.

SERES András

1982 Háromszéki mesemondók: Józsa Zsigmond. *Művelődés* XXXV. 6. 32–33.

SHENHAR, Aliza

1985 Israelische Fassungen des Verschwundenen Anhalters. (Mot. E 332.3.3.1: The Vanishing Hitchhiker) *Fabula* 26. 3–4. 245–253.

1987 Metafolkloristic Additions to Stories by the Artistic Narrator. *Folklore* 98. 53–56.

SHOJAEI KAWAN, Christine

1998 The Wife Left at the Roadside and the Slander of Aisha: A Modern Legend in Islamic Tradition. In Lalita Handoo – Ruth B. Bottigheimer (ed.): *Folklore and Gender*. ISFNR 11th Congress Papers. Vol. 6. Mysore, 153–165.

SIMON Róbert

2000 Az Ezeregyéjszaka kialakulása. In *Az Ezeregyéjszaka meséi*. Az eredeti arab szöveg első magyar fordítása. Ford. Prileszky Csilla. Bp., 221–286.

SIMPSON, Jacqueline – ROUD, Steve

2000 *A Dictionary of English Folklore*. Oxford

SMITH, Paul

1995 Contemporary Legends: Prosaic Narratives? *Folklore* 106. 98–99.

1999 Contemporary Legend on Film and Television. *Contemporary Legend* New Series, 2. 137–154.

- SORIANO, Marc
1976 Aulnoy, Marie Catherine Le Jumel de Barneville, baronne d'. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 1. Berlin–New York, 1020–1024.
- STAHL, Sandra Dolby
1989 *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington
- STAUD Géza
1931 *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Bp.
- STEIG, Reinhold
1914 *Clemens Brentano und die Brüder Grimm*. Stuttgart–Berlin
- STEINLEIN, Rüdiger
1993 *Märchen als poetische Erziehungsform. Zum kinderliterarischen Status der Grimmschen „Kinder- und Hausmärchen“*. Antrittsvorlesung, 16. Juni 1993. Humboldt-Universität, Berlin <http://edoc.hu-berlin.de/humboldt-vl/steinlein-ruediger/PDF/Steinlein.pdf>
- SZILÁGYI Norbert
2010 Angyalok és démonok a filmművészetben. 2. *Keresztény Szó* <http://www.keresztenyszo.katolikhos.ro/archivum/2010/szeptember/3.html>
- SZINNYEI József
1899 *Magyar írók élete és munkái*. VI. Bp.
- TÁNCZOS Vilmos
2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és életér*. Bp.
- 2008 „Ezer level ezer angyal közepibe”. Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban. In Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 147–180. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.)
- TENÈZE, Marie-Louise
1976 Bibliothèque bleue. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 1. Berlin–New York, 283–289.
- TETTAMANTI Sarolta
1982 Temetkezési szokások a Kárpát-medencében a X–XI. században. In Hoppál Mihály – Novák László (szerk.): *Halottkultusz*. Bp., 86–94. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 10.)
- THOMPSON, Stith
1975 *Motif-Index of Folk-Literature*. 1–6. Revised and Enlarged Edition. Bloomington–London
- TIGGESBÄUMKER, Günter
1999 Haus Bökerdorf und die Brüder Grimm. *Märchenspiegel* 10. 1. 10–11.
- TOLDY Ferenc
1873 Gaal György. In *Irodalmi arcképek és szakaszok. Toldy Ferenc összegyűjtött munkái*. VII. Bp., 93–105.
- 1985 Gaal György. In *Irodalmi arcképek*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt írta Lőkös István. Bp., 117–128.

- TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre
1963 *Mitológia*. Bp.
- U[NGÁR] T[AMÁS]
1992 Kacsa volt a kígyómarta banán. *Népszabadság* augusztus 8.
- UJVÁRY Zoltán
1986 *Menyecske a kemencében. Világjáró palóc adomák és huncutságok*. Bp.
- 2001 Gaal György. In *Kis-folklórtörténet*. IV. Debrecen, 7–30. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 23.)
- UTHER, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales*. I–III. *A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki (FFC, 284–286.)
- UTHER, Hans-Jörg (Hrsg.)
1990 *Märchen vor Grimm*. München
- 1996 *Brüder Grimm: Kinder- und Hausmärchen*. I–IV. Nach der Grossen Ausgabe von 1857, textkritisch revidiert, kommentiert und durch Register erschlossen. München
- VARGYAS Gábor
2006 Nagy Ilona születésnapjára. In Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Bp., 9–15.
- VAZ DA SILVA, Francisco
2002 Különleges gyerekek, farkasemberek és boszorkányok a portugál néphagyományban. In Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Bp., 152–164. (Tanulmányok a transzcendensről, III.)
- 2007 From Tartu to Milwaukee: The Genesis of a Fairy Tale Debate. *ISFNR Newsletter* No. 2. 20–21.
- VECCIA, L.
1996 Classificazione e catalogazione delle leggende metropolitane. *Lares* 62. 31–42.
- VÉGH József
1944 *Sárréti népmesék és népi elbeszélések*. Debrecen (Magyar Néprajzi Szövegek, 1.)
- VILLÁNYI Péter
1991 *Zabari mesék és mondák*. Debrecen (Gömör Néprajza, XXXIV.)
- VIRTANEN, Leea
1987 *Varastettu isoäiti. Kaupungin kansantarinoita*. Helsinki
- 1993 Is the Comparative Method Out of Date? In Michael Chesnutt (ed.): *Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*. Copenhagen–Turku, 255–272. (Copenhagen Folklore Studies 1, NIF Publications 26.)
- VIRTUE, Doreen
2003 *Angyal látomások. Történetek azoknak, akik látják az angyalokat, s arról, miként láthatod Te is őket*. Ford. Lakatos Anna. Bp.

VOIGT Vilmos

1963 A Grimm-mesék magyar fordításai. *Ethnographia* LXXIV. 336–338.

1982 A magyar népmesekutatás a múlt század első felében. In Kríza Ildikó (szerk.): *Kríza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Bp., 139–150.

1983 Folklore Function in the Development of Creativity. *Ethnologia Europaea* XIII. 2. 180–188.

1997 Gaal György. In Csoma Zsigmond – Gráfik Imre (szerk.): *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál György professzor 75. születésnapjára. Kontakte und Konflikte im ländlichen Leben Zentral-Europas. Festschrift für Universitätsprofessor Károly Gaál zum 75. Geburtstag*. Szombathely, 205–216.

1998a Mese. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór. Egyetemi tankönyv*. Bp., 221–280.

1998b Pótló megjegyzés az irodalomjegyzékhez – Kisepikai prózaműfajok. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór. Egyetemi tankönyv*. Bp., 300–302, 303–355.

1998c Ergebnisse und Fehler bei der Bearbeitung von „heutigen“ mündlichen Texten. In Walter Heissig – Rüdiger Schott (ed.): *Die heutige Bedeutung oraler Traditionen – The Present-Day Importance of Oral Tradition*. Opladen, 63–74.

2005 Ergebnisse und Fehler bei der Bearbeitung von „heutigen“ mündlichen Texten. In *Europäische Linien. Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik*. Bp., 217–226.

2007–2009 A mese megnevezése. In *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatókról*. Budapest, 36–44.

2014 Georg von Gaal: Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen. (Wien, 1830.) A kéziratos hagyaték konkordancialistája. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok*. 3. Bp., 341–361.

VOIGT Vilmos – BALOGH Lajos

1974 *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Bp. (Szerkesztési irányelvek, IV.)

VON SYDOW, Carl Wilhelm

1948 Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, 60–85.

VÖÖ Gabriella

1981 *Tréfas népi elbeszélések*. Bukarest

WEHSE, Rainer

1995 Change of concepts in contemporary German legends. *Contemporary Legend* 5. 132–153.

WEISS János

2003 A mese a német romantikában. In Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez. A mese értelmezhetőségei*. Debrecen, 80–89.

WEISSER, Herbert

1968 Zur Entstehung von Sagen in der Gegenwart. In Fritz Harkort – Karel, C. Peeters – Robert Wildhaber (Hrsg.): *Volksüberlieferung*. Göttingen, 401–414.

- WESSELSKI, Albert
1931 *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg
- WESTER ANDERSON, Joan 1995 *Hol angyalok járnak. Igaz történetek égi látogatók-ról*. Ford. Somogyi Pál László. Bp.
- WIENKER-PIEPHO, Sabine
2000 Das Handy – oder: vom erzählerischen Umgang mit dem Mobiltelefon. In Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (ed.): *Folklore in 2000. Voces amicorum Guilhelmo Voigt sexagenario*. Bp., 448–469.
- WLISLOCKI, Heinrich
1893 *Aus dem Volksleben der Magyaren*. München
- WOLF, Uwe
2007 The Angels' Comeback. A Retrospect at the Turn of the Millennium. In Freidrich V. Reiterer – Tobias Nicklas – Karin Schöpflin (ed.): *Angels: the Concept of Celestial Beings: Origins, Development and Reception*. Berlin, 695–712. (Deuterocanonical and Cognate Literature Yearbook)
- WOLFZETTEL, Friedrich
1978 Cabinet des fées. In Kurt Ranke (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. 2. Berlin–New York, 1125–1130.
- XERAVITS Géza
2011 Bevezetés. In Xeravits Géza – Tamási Balázs – Szabó Xavér OSB (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*. Bp., 7–8. (A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudományi Tanszékének kiadványai, 7.)
- ZIOLKOWSKI, Jan M.
2007 The Rise and Fall of the „Rise Tale”. The Genesis of a Fairy Tale Debate. *ISFNR Newsletter* No. 2. 21–22.
- ZVARA Edina
2015 Gaál György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. *Ethnographia* CXXVI. 463–476.
- ZSIGMOND Győző
2003 A szeptember 11-i tragédiához és következményeihez fűződő magyar politikai viccek Romániában és Magyarországon. In *Napjaink folklórja. Folclorul azi*. Bukarest/București, 224–253.

